नितान्तं गोपनीयम्

માત્ર વિદ્વાનો-અભ્યાસીઓ તથા જાતીય વિજ્ઞાનમાં રસ
ધરાવતા પુખ્ત વયના સ્ત્રી-પુરુષોના અભ્યાસનો
ખાનગી ગ્રંથ

જૈનાચાર્ય શ્રીનર્બુદાચાર્ય વિરચિત

કોકશાસ્ત્ર

[સચિત્ર]

સરળ, ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત

સંપાદક અને સંશોધક :

સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ

સાદી આવૃત્તિ : અગિયાર રૂપિયા
બાદશાહી આવૃત્તિ : તેર રૂપિયા

પ્રાપ્તિસ્થાન –
સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ
નાગજીભૂદરની પોળ
અમદાવાદ

તથા
શ્રી મેઘરાજ જૈન પુસ્તક ભંડાર
ગોડીજીની ચાલ પાયધુની
મુંબઈ. ૩

પ્રકાશક
સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ
નાગજીભૂદરની પોળ
અમદાવાદ

મુદ્રક
મણીલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ
ઘીકાંટા રોડ અમદાવાદ

આમુખ

સંવત ૧૯૮૦ ની સાલમાં આ ગ્રંથની અધૂરી હસ્તપ્રત પ્રથમ મારા જોવામાં આવી. તેજ વખતે તે વખતે મેં તેની નકલ ઉતારી લીધી હતી. ત્યર પછી શ્રીજૈનાનંદ પુસ્તકાલય, સુરત, શ્રી આત્માનંદ જૈન જ્ઞાન મંદિર. વડોદરા તથા બીજા પણ જૈન મુનિમહારાજોના સંગ્રહમાં આ ગ્રંથની અપૂર્ણ પ્રતો મારા જોવામાં આવી. તે બધી પ્રતો પરથી સંવત ૧૯૯૭ માં આ ગ્રંથની પ્રેસ કોપી તૈયાર કરી. પંદર પંદર વર્ષના મનોમંથન પછી આ ગ્રંથ બની શકે તેટલો શુદ્ધ કરીને જાહેર જનતાને ઉપયોગી થશે તેમ ધારીને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકયો છે. આ ગ્રંથના નામથી ભડકી ઉઠનાર ભાઈઓને મારી વિનંતી છે કે નામથી ભડકી ઉઠતાં પહેલાં આપણા જૈન મંદિરોમાં અરે ! પવિત્ર તીર્થસ્થાનોમાં તથા સંગ્રહણીસૂત્રની અને લઘુક્ષેત્રસમાસની સચિત્ર હસ્તપ્રતોમાં ભોગાસનોની પ્રતિકૃતિ-ચોને કેમ સ્થાન આપવામાં આવ્યું હશે, તેનો જરા વિચાર કરજો. મેં તો માત્ર આ એક સાહિત્યકૃતિ નષ્ટ ન થઈ જાય એ આશાથી આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

આ ગ્રંથ રતિક્રિયાને પ્રોત્સાહન આપવાને માટે તેમજ તેનો પ્રચાર કરવા માટે છપાવવામાં આવ્યો નથી. પરંતુ ગૃહાસ્થાશ્રમી સ્ત્રી-પુરુષોનું એક માત્ર કલ્યાણ કરવાની ઈચ્છાથી જ ગ્રંથકાર જૈન સાધુ હોવા છતાં આ ગ્રંથની રચના કરી હોય એમ લાગેછે. અને તેજ પવિત્ર ઉદ્દેશથી આ ગ્રંથ મેં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. સુજ્ઞેષુ કિંબહુના.

સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ
નાગજીભૂદરની પોળ–અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

પ્રસ્તાવના

अनङ्गरङ्गसागरं नमामि कृष्णनागरम् ॥

× × ×

धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते ।
अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થો પૈકી જેને એકનું પણ જ્ઞાન નથી તે માણુસનો જન્મ બકરીના ગળામાંના આંચળની માફક વ્યર્થ છે.—**નીતિ.**

આ વાક્યથી મનુષ્યજન્મની સફળતા માટે કોઈ એક પુરુષાર્થનું ગ્રહણ કરવું જ જોઈએ એવો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ પુરુષાર્થોનાં સ્વરૂપ તથા સિદ્ધિ માટે અનુભવજન્ય સિદ્ધાન્તો તથા શાસ્ત્રીયજ્ઞાન હોવું જ જોઈએ, અન્યથા ઉપરોક્ત ઉપદેશ અરણ્યરુદન બની જાય. એટલા માટે જ્ઞાની પુરુષોએ તો તે પુરુષાર્થો ઉપર શાસ્ત્ર ગ્રંથો રચ્યા છે. આ પૈકી ધર્મશાસ્ત્ર વિખ્યાત છે, તેમાં અને મોક્ષ સંબંધી શાસ્ત્રમાં એક જ અર્થની સિદ્ધિ કરવામાં આવી છે, અને વારંવાર એવું સૂચન કરાએલું છે, કે અમુક નિયમ મુજબ ચાલો તથા અમુક પ્રકારનું જ્ઞાન કેળવો જેથી જીવને ઈહિલોકમાં યશ, શ્રેયસ્ અને ત્યારબાદ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ થઈ પુનરાગમનની નિવૃત્તિ થાય. ધર્મશાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાં મન્વાદિ સ્મૃતિ તથા મોક્ષ સંબંધી શાસ્ત્રમાં બ્રહ્મસૂત્રાદિ ગ્રંથો છે. વિશેષ અર્થમાં કહીએ તો સ્મૃતિઓ, પુરાણો કર્મકાંડ, વેદાંતગ્રંથો એ બધા ઉપરોક્ત પહેલા અને છેલ્લા (ધર્મ અને મોક્ષ) પુરુષાર્થોની સિદ્ધિ માટે છે.

જ્યારે વચલા બે પુરુષાર્થોની સિદ્ધિ માટે જાણે શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની જરૂર જ નથી, વિવેચનને અવકાશ નથી તેમ લાગે છે. મનુષ્ય માત્ર અર્થોપાર્જન તથા કામોપભોગ માટે સ્વયંસિદ્ધ જ હોય છે.

ધર્મ અને મોક્ષ માટે ઘણું લખાયું છે. ઘણું ઉપદેશવામાં આવે છે. ઘણું ય ચર્ચાય છે, છતાં તે બેમાં સંપૂર્ણ સિદ્ધિ કોઈક વિરલ પુરુષોને જ મળી હોય તેમ લાગે છે, જ્યારે અર્થ અને કામ આ બે માટે બહુ ઓછું કહેવાય છે. ઓછું લખાયું છે. ઉપદેશ તો થતો જ નથી, છતાં દરેક

દરેકની તેમા પ્રવૃત્તિ હોય છે અને મોટે ભાગે તેમા સિદ્ધિ બહુ જણાની થાય છે

અર્થ નામક પુરુષાર્થને જીવિકાનુ, જગતના સ્થૈર્યનુ મૂળ ગણુવુ જોઈએ અને કામ પુરુષાર્થને તેનું ફલ અથવા રસાસ્વાદન ગણુવુ જોઈએ ધર્મ અને મોક્ષ તેની શોભા વર્ધક તથા ચરમાવસ્થા ગણુવાં જોઈએ

કામથી જગતની વૃદ્ધિ તથા જગત ઉપર સ્નેહ, આકર્ષણુ રહે છે અર્થથી તેને પુષ્ટ કરાય છે ધર્મથી નિયમમાં રખાય છે અને મોક્ષથી તેનાથી નિવૃત્તિ મેળવાય છે, અર્થાત્ धर्मार्थकाममोक्ष એ ક્રમની જગ્યાએ कामार्थधर्ममोक्ष એમ મૂકાવુ જોઈએ પ્રતીત તેવુ જ થાય છે પ્રથમના બે સ્વયસિદ્ધ હોઈ તેના માટે વિશેષ શાસ્ત્રીય ચર્ચા ન હોય છતાં ચાલી શકે તેમ લાગવાથી અને પાછલા બે જ્ઞાન દ્વારા આવશ્યક જણાતી પ્રવૃત્તિ કરાવવાના સદુદ્દેશથી આચાર્યોએ ગ્રથ રૂપે નિબધિત કર્યા છે ઉપદેશ્યા છે. તેમજ વારવાર ચર્ચ્યા છે અને श्रेयसे તથા प्रेयसे એમ બે વિભાગમાં મનુષ્ય જીવનની કૃતકૃત્યતા માની ધર્મ તથા મોક્ષને શ્રેયસમા અને અર્થ તથા કામને પ્રેયસ્માં ગણાવ્યા છે

અર્થશાસ્ત્રને રાજતંત્ર સાથે સબધ હોઈ તેને માટે વિવિધ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન દર્શાવતા ગ્રથોની જરૂર રહે છે જ્યારે કામશાસ્ત્રને તેવો કોઈ સબધ ન હોતાં તેના ગ્રથોની જરૂર નથી, એમ એક સમાધાન થઈ શકે છે

પરતુ આ કામ એટલે શુ ? તે તો સમજવુ જોઈએ ને ? અને આવી વિલક્ષણુ સુઝવાળા વિદ્વાનો તેને પણુ ચર્ચી ગયા છે તેની ચર્ચાને ગ્રથારૂઢ કરી છે છતાં તેમની સખ્યા ગણી શકાય તેટલી હોઈ, તેમજ ધર્મ અને મોક્ષના ઉપદેશકોએ તેની તરફ કોઈ વિચિત્રભાવના કેળવી હોઈ તે બધુ नितान्त गोपनीयम् થઈ ગયુ છે

× × ×

કામ એટલે ઇચ્છા એવો એક સામાન્ય અર્થ છે જગતમા આવેલા જીવને ધર્મદ્વારા નિયમિત અને અર્થ દ્વારા પુષ્ટ થયા પછી જે ઇચ્છાઓ જન્મે તેની પૂર્તિ માટે જે પુરુષાર્થ તે કામનામક તૃતીય પુરુષાર્થ છે આ ઇચ્છાઓ શ્રેયસ માટે હોય કે પ્રેયસ્ માટે તે જુદો પ્રશ્ન છે જો શ્રેયસ્ માટે હોય તો મોક્ષ પુરુષાર્થ ચરિતાર્થ થાય છે અને પ્રેયસ્ માટે હોય

તો કંઈક બીજું જ રહી જાય છે. આ જે અવશિષ્ઠ રહ્યું. અર્થાત્ ધર્મદ્વારા નિયમપાલન પૂર્વક અર્થદ્વારા સાધનસંપન્ન થઇ જગતની નિવૃત્તિથી ઈચ્છા ન કરતાં જગતમાં રહી જે પ્રવૃત્તિની સ્વાભાવિક ઇચ્છા થાય તેનું નામ કામ એમ ઠરે છે.

પરંતુ જગતની પ્રવૃત્તિનું આ જે કંઇ અવશિષ્ઠ પડી રહ્યું છે, તેને સાંભળી આપણને કેવળ સ્ત્રી–પુરુષના રતિજન્ય સુખભુકિતની પ્રવૃત્તિનો બોધ થાય છે. અને કામ તરીકેના પુરુષાર્થથી આપણને તે વસ્તુની ઝટિતિ સ્મૃતિ થઇ આવે છે. આ આપણી ગેરસમજુતી છે કે વાસ્તવિક છે ! તેની ચર્ચા વિદ્વાનો ઉપર છોડી દેવી જોઇએ.

અહીં તો જેને કેટલાકોએ બ્રહ્માનંદ જેવા જ્ઞાનસાધ્ય વિરલ મનુષ્યોને જ પ્રાપ્ત થઇ શકે તેવા પરમ પદાર્થને સમજાવતાં તેના જ્ઞાતાઓએ જેની સાથે સરખામણી કરી છે, તે રતિજન્ય આનંદને કામ નામના પુરુષાર્થની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ માની તજ્જન્ય જ્ઞાનને–શાસ્ત્રને કામશાસ્ત્ર તરીકે ચર્ચવાનું છે.

વેદાંતના જ્ઞાતાઓએ મુમુક્ષોને સમજાવ્યું છે કે ભાઈઓ ! બ્રહ્માનંદ તો સુરતાન્તે જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનાથી પણ અધિક છે.

અર્થાત્ ઇશ્વરપ્રાપ્તિજન્ય–જગતની આધિઉપાધીથી મુકિત પામતાં અનુભવાતો આનંદ એને વધારેમાં વધારે ઉચ્ચતર બતાવવા માટે તેમણે ભોગાનંદને પસંદ કર્યો. અને તેથી ભોગાનંદ એ પ્રાણીને પ્રાપ્ત થતો જ્ઞાનીને અનુભવાતો સર્વોત્તમ આનંદ છે, એમ સૂચન થવાથી કામ નામના તૃતીય પુરુષનું ચરમ લક્ષ્ય અને સંપૂર્ણ સિદ્ધિ ભોગાનંદ છે, એમ સંપૂર્ણ સિદ્ધ થઈ ગયું લાગે છે. અને પછી તો કામની વ્યાખ્યાઓ નીચે પ્રમાણે બંધાઈ છે, તેમાં કંઈ જ વિશેષ નથી એમ લાગે છે.

ભગવાન પોતે ગીતામાં કહે છે કે હું **प्रजननश्चास्मि कन्दर्पः** અર્થાત્ પ્રજા ઉત્પન્ન કરનાર કંદર્પ **કામદેવ** હું પોતે છું. વળી **धर्माऽविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ** એટલે કે ધર્મથી સંગત એવો પ્રાણીમાત્રમાં રહેલો કામ હું છું.

વળી કેટલાક વિદ્વાનોના જણાવ્યા મુજબ––

स्त्रीषु जातो मनुष्याणां स्त्रीणां च पुरुषेषु वा
परस्परकृतः स्नेहः काम इत्यभिधीयते ॥

અર્થાત્–સ્ત્રી ઉપર મનુષ્યને (પુરુષને) અને પુરુષ ઉપર સ્ત્રીને એમ

જે અરસપરસ સ્નેહ થાય છે તેને કામ કહે છે અહી સ્નેહ શબ્દથી પરસ્પરના સુખસાધન બનવામા અને ભોગાનંદ પ્રાપ્ત થવામાં સાધનભૂત થવાથી અભિરુચિ અને દ્રવતત્વનો અર્થ સમજવાનો છે

પ્રચલિત અર્થમા નાયક નાયિકાની અન્યોન્ય પ્રેમાસક્તિજન્ય ક્રીડા વ્યાપારને કામ કહે છે અને તદ્બોધક શાસ્ત્રને કામશાસ્ત્ર કહે છે, તેમાં પારગત પુરુષને રસજ્ઞ નાગર (રસિક પુરુષ) કહે છે પોતાના ઈષ્ટને અનગરંગ સાગરનું વિશેષણ આપી પરમ રસિકત્વનુ પ્રખ્યાપન કરે છે તેને જ જીવનનું મધુરત્વ માને છે, સપૂર્ણ કવિત્વ, રમજ્ઞત્વ, રસિકત્વ, વિશેષજ્ઞત્વ બધુ જ આ કામતત્વમાં સમાઈ જાય છે. રસરાજ શૃંગારનું સમ્યક્ આસ્થાન આ જ છે અને કવિત્વના પરમોત્કર્ષનું ઉદ્ઘાટન જ્યારે શૃંગારને અધિકૃત થઈ થાય છે, ત્યારે જે કઈ અનુભવાય છે, તે અનિર્વાચ્ય બની જાય છે

કામશાસ્ત્રના ગ્રથો.—

કામપ્રવૃત્તિ એટલે પ્રજનન ક્રિયાનું મૂલ, જગતનુ આદિ કારણ હોઈ તે જેટલું શ્રેષ્ઠ હોય તેટલુ વધુ ઉપકારક થાય, એવી ભાવનાથી તદ્વિષયક શાસ્ત્રની જરૂરીઆત રહે છે સામાન્યતયા આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન એ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ કીટાદિથી લઈ મનુષ્ય પર્યંત સ્વભાવજન્ય જ છે એટલે તેની પ્રવૃત્તિ, ક્રિયાનુ સ્વરૂપ બધુ જ સ્વભાવગમ્ય છે તેને માટે વિશેષ ઉપદેશની જરૂર રહેતી નથી, છતાં રસજ્ઞ વિદ્વાનોને તેમાંય નિયમન કરવુ ઠીક લાગ્યુ અને તેને શાસ્ત્રનુ સ્વરૂપ આપી દીધુ તેની સવેદના, સુખાનુભવ, રસજ્ઞતા વિકસાવ્યાં, અને તેનો રૂચિપૂર્ણ ઉપયોગ કરવાને બાહ્યાભ્યન્તર ઉપચારો યોજ્યા, આથી કામશાસ્ત્રના ગ્રંથોની રચનાનો પાયો નખાયો

આ બધુ કેટલા પ્રાચીન કાળથી બન્યુ તે કહેવુ મુશ્કેલ છે પરંતુ જ્યારથી મનુષ્યમાં કવિત્વ સ્ફૂર્યું ત્યારથી બન્યું એમ કહેવામા વાંધો નથી

આપણને આ વિષયનાં વ્યવસ્થિત પ્રકરણોમા હાલ સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને પ્રાચીન પુસ્તક વાત્સ્યાયનનુ કામસૂત્ર પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ તેના કરતાંય પ્રાચીન ગ્રંથોનો આમા ઉલ્લેખ હોવાથી તે બધુ હશે એ સિદ્ધ છતાં તેમની કાલગણના કરવી મુશ્કેલ હોઈ તેમજ તે ગ્રથો અપ્રાપ્ય હોઈ આપણે કામસૂત્રને આ શાસ્ત્રનો આદિ ગ્રથ માનીશુ તો હરકત જેવુ નથી

વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય એવો છે કે **વાત્સ્યાયનની પૂર્વે કામશાસ્ત્રના** એક લાખ જેટલા શ્લોકોનો સંગ્રહ હતો અને તેના ઉપરથી **વાત્સ્યાયને** સવા હજાર શ્લોકોમાં **કામસૂત્રની** રચના કરી

મહાભારત, પુરાણો વગેરેમાં કામશાસ્ત્રીય વિષયો પ્રસંગોપાત ચર્ચાયા

છે. અને તેવા બધાને ઉપરોક્ત એકલાખ શ્લોકાત્મક સંગ્રહ તરીકે ગણીએ તોય ચાલી શકે તેમ છે.

કામશાસ્ત્રના ઉપલબ્ધ થતા તે **વાત્સ્યાયન કામસૂત્રને** અવલોકતાં તેના કર્તાનો આશય તેમજ તે પૂર્વેના કામશાસ્ત્રના રચયિતા આચાર્યોનો આશય મૈથુનેચ્છાની સ્વભાવજન્ય પ્રવૃત્તિને નિયમિત કરી, તેમાં વિરૂદ્ધ ક્રિયાથી થતાં રોગાદિના ઉપચારો યોજી, રુચિની વિક્રિયા થતી અટકાવી સમાજને સુખાનુભવ, સ્વાસ્થ્ય તથા બલવાન પ્રજા મળે તે લાગે છે.

અને તેથી જ્યારે બૌદ્ધધર્મની પડતીનો કાળ આવી પહોંચ્યો ત્યારે જેમ મંત્ર તંત્રના અનેક ગ્રંથો રચાયા, તેમ વૈદ્યક અને **કામશાસ્ત્રના** પણ અનેક ગ્રંથો રચાવા લાગ્યા. જો કે **કામશાસ્ત્રનો** મહત્વનો ભાગ આયુર્વેદના અંગભૂત છે. પરંતુ **કામશાસ્ત્રને** મૈથુનજન્ય સુખાનુભવ, ક્રિયા, વિક્રિયા, વિક્રિયાજન્ય અનિષ્ટોના ઉપચારોથી પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું. એટલે શારીરીક ચિકિત્સામાંથી ગુહ્યાંગોની ચિકિત્સા તેમજ રોગાદિશાંતિ માટે ઔષધોપચાર વગેરે માટે આયુર્વેદ કરતાં **કામશાસ્ત્રીય** ગ્રંથોમાં ઘણું શોધાયું અને સંગ્રહાયું. તેવીજ રીતે શરીર લક્ષણ ઉપરથી પરીક્ષણરૂપ **સામુદ્રિકશાસ્ત્રનો** પણ આ અંગો ઉપરનો વિભાગ **કામશાસ્ત્રીય** ગ્રંથોમાં સંગ્રહાયો છે. એટલે બૌદ્ધકાળના તે પડતીના સમયમાં ઉપરોક્ત મંત્ર, તંત્ર, આયુર્વેદ, સામુદ્રિક તથા કામશાસ્ત્રની અન્યોન્ય સંકીર્ણરૂપે ઘણી વૃદ્ધિ થઈ છે.

વાત્સ્યાયન પૂર્વમાં થએલા આચાર્યોનો સંબંધ છેક **બ્રહ્મા** સુધી લઈ જવામાં આવે છે. એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે **બ્રહ્માએ** ધર્મ, **અર્થ**, કામ અને મોક્ષ વિષયક શાસ્ત્ર રચ્યું. તેમાંથી લઈ **મહાદેવજીના** ગણ **નંદીએ કામશાસ્ત્ર** પૃથક્ રચ્યું. તેના ઉપરથી ઉદ્દાલકના પુત્ર **શ્વેતકેતુએ કામશાસ્ત્ર** રચ્યું. શ્વેતકેતુના પછી **બાભ્રવ્યે**, અને ત્યારબાદ **ચારાયણ, સુવર્ણનાભ, ઘોટકમુખ, ગોનર્દીય, ગોણિકાપુત્ર** અને **કુચુમાર** નામના આચાર્યોએ **કામશાસ્ત્રનાં** જુદાં જુદાં અંગો ઉપર શાસ્ત્ર બનાવ્યાં. અને આ બધાં ઉપરથી આચાર્ય **વાત્સ્યાયને** કામસૂત્ર લખ્યું છે.

વાત્સ્યાયન પછી થએલા ગ્રંથકારોમાં પંડિત **કોકદેવની કામશાસ્ત્રના** રચયિતા તરીકેની વધુ ખ્યાતિ છે. અને તેની લોકપ્રિયતાને લઈ **કામશાસ્ત્ર કોકશાસ્ત્રના** નામથી જ ઘણું પ્રસિદ્ધ થયું છે.

કોકદેવના ગ્રંથનું નામ **રતિરહસ્ય** છે. આ ગ્રંથનાં હિંદની વિવિધ

ભાષાઓમાં એટલાં બધાં રૂપાન્તર થઈ ગયાં છે કે રતિરહસ્ય નામ જ લુપ્ત થઈ જવા જેવું થયું છે બધાં જ રૂપાન્તરો કોકશાસ્ત્રના નામથી જ ઓળખાય છે

કોકદેવ પછી કવિશેખર શ્રી જ્યોતિરીશનો પંચસાયક, કલ્યાણમલ્લનો અનંગરંગ, આચાર્ય પદ્મશ્રીનો નાગરસર્વસ્વ કવિ જયદેવની રતિમંજરી, શ્રી પ્રૌઢદેવનો રતિરત્નપ્રદીપિકા, દામોદરગુપ્તનો કુટ્ટનીમત મહારાજ શ્રી વીરભદ્રદેવનો કંદર્પચૂડામણિ વગેરે ગ્રંથો રચાયા છે

આર્યભિષક્ ગ્રંથના રચયિતા શ્રી શંકર દાજી પદે એ આયુર્વેદ ગ્રંથોની એક સૂચિ પ્રગટ કરી છે તેમાં અનેકાનેક કામશાસ્ત્રીય ગ્રંથોનો ઉલ્લેખ મળે છે એક વિદ્વાને લગભગ ૨૦ ગ્રંથોનો પરિચય આપ્યો છે પરંતુ તેમાંના ઘણા અપ્રાપ્ય દર્શાવ્યા છે જ્યારે શ્રી પદેજીની સૂચિમાં ઘણા ગ્રંથો આયુર્વેદના અંગ તરીકે પ્રાપ્ય છે

કામશાસ્ત્રનો વિષય–

કામશાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાં મુખ્યત્વે સાત વિષયોને લઈ પ્રકરણો લખાયાં હોય છે (૧) સાધારણ (૨) સામ્પ્રયોગિક (૩) કન્યાસંપ્રયુક્ત (૪) ભાર્યાધિકાર (૫) પારદારિક (૬) વૈશિક (૭) ઓપનિષદ

આ પ્રકરણોમાં સાધારણ નામના પ્રકરણમાં સ્ત્રી–પુરુષના લક્ષણ પરત્વે ભેદ, ગુણજાતિ વગેરેના વર્ણન હોય છે તેમજ કામશાસ્ત્રીય જ્ઞાનની પૂર્વ ભૂમિકા જેવા ચોસઠ કળા, વગેરેનું નિરૂપણ હોય છે

બીજા પ્રકરણમાં સંભોગજન્ય સુખાનુભવ માટે વિવિધ પ્રકારની નખ, દાંત, મુખ વગેરેથી તેમજ મૈથુનથી થતી ક્રિયાઓના પ્રયોગો દર્શાવેલા હોય છે

ત્રીજા પ્રકરણમાં મૈથુનાદિ ક્રિયાના સાધનભૂત નાયિકાની પ્રાપ્તિ માટે શ્રેષ્ઠ નાયિકા–કન્યાની પરીક્ષા, વિવાહ, અનુરાગ ઉપજાવવાની કળા વગેરેનો સમાવેશ કરેલો હોય છે

ચોથામાં વિવાહ કરેલી પોતાની ધર્મપત્નીને નાયિકા માની તેની સાથેના વ્યવહારનું તેમજ વિવાહિતા પત્નીનું પતિ પ્રત્યેના વ્યવહારનું, કુટુંબીજનો સાથેના વ્યવહારનું દિગ્દર્શન હોય છે

પાંચમામાં પરદારારૂપ નાયિકાની સાથે સંબંધ બાંધવાની વિદ્યા, અનુરાગ પ્રાપ્ત કેવી રીતે થાય તેનું વર્ણન, પરદારા ગમનના વિધિ નિષેધ વગેરે હોય છે પરદારા એ બીજા પ્રકારની નાયિકા ગણાવેલી હોય છે

છઠ્ઠા પ્રકરણમાં વેશ્યા નામની ત્રીજા પ્રકારની ધનસાધ્ય નાયિકાની સાથેના વ્યવહારમાં આવતા પહેલાં નિષેધરૂપ ઉપદેશ હોય છે. પ્રસંગ પડયે થતાં દુઃખદ પરિણામોનો ખ્યાલ આપેલો હોય છે. અને તેમ છતાંય આવો સંબંધ બાંધવો પડે તો તેમાંનાં આચરણોનો ઉલ્લેખ કરાયો હોય છે.

સાતમામાં મૈથુનજન્ય સુખાનુભવ સારી રીતે થઈ શકે તેટલા માટે નિર્બળ કે અણવિકસેલ અથવા અતિપ્રયોગથી બગડી ગએલાં અંગોને ઔષધીઓ દ્વારા સારાં બનાવવાની ક્રિયાઓનું વર્ણન હોય છે. વળી તેમાં મંત્ર, તંત્ર દ્વારા વશીકરણાદિ પ્રયોગો સૂચવેલા હોય છે.

આમ સાત પ્રકરણોમાં અથવા સાત વિષયોને લઈ બહુધા **કામશાસ્ત્રીય** ગ્રંથોની રચના કરવામાં આવે છે, શ્રી **વાત્સ્યાયન** મુનિએ ઉપરોક્ત સાત વિષયોને સાત અધિકરણ નામે ચર્ચ્યા છે. અને તેમાં અનેક વિષયોની ચર્ચા કરી છે. ઉપર દર્શાવેલો ક્રમ તેમના ગ્રંથના અધિકરણો ઉપરથી ઉપજાવ્યો છે. બીજા ગ્રંથોમાં તે તે વિષયોનો જ જુદાં જુદાં પ્રકરણો રૂપે ઉલ્લેખ હોય તે સાતમાં જ બધું જ વક્તવ્ય સમાઈ જાય છે.

કામશાસ્ત્રના રચનારા આચાર્યો કહે છે કે **કામશાસ્ત્ર** એ ધર્મશાસ્ત્રનું અંગ છે. અને બળવાન પ્રજા ઉત્પન્ન કરવા માટે, સંસારની પવિત્રતા જાળવવા માટે તેની રચના કરવામાં આવી છે.

કામશાસ્ત્રની ઉપાદેયતા–

ભલે **કામશાસ્ત્ર**ના આચાર્યોએ પવિત્રતાના રક્ષણ માટે ધર્મશાસ્ત્રના અંગ તરીકે તેની રચના કરી હોય, પરંતુ કામશાસ્ત્ર સંસારમાં રત કરનાર છે. અને તેના વિવિધ અંગોનો બહુધા દુરૂપયોગ થવાથી તે હાનીજનક છે. એવો ઘણાને ભાસ થાય છે. અને દૃઢ ખ્યાલ બંધાઈ પણ ગયો છે.

કામશાસ્ત્રનાં પારદારિક અને વૈશિક અધિકરણો તદ્દન વર્જનીય છે. એમ જ કહેવું જોઈએ તેમજ સામ્પ્રયોગિકમાં બતાવેલી કેટલીક ઔપરિષ્ટિક જેવી વિધિઓ ઘણો જ ખરાબ ખ્યાલ આપે છે. **કામશાસ્ત્ર**ની ચર્ચા જ જુગુપ્સાજનક છે. તો પછી તેના વાંચન, અભ્યાસ વગેરેથી વધુ જુગુપ્સા થાય તેના કરતાં તેને એકદમ અટકાવી દેવાં જોઈએ. આવો અભિપ્રાય ધરાવે છે.

અને **કામશાસ્ત્ર**ના રચયિતાઓને (મુખ્યત્વે **વાત્સ્યાયન**ને) આવો ખ્યાલ હોવો જ જોઈએ, તેથી જ તેઓ આવાં પ્રકરણો લખતાં કહી ગયા

છે કે—અભક્ષણીય કુતરાના માંસના ગુણનો ઉલ્લેખ આયુર્વેદમાં કરેલો છે તેવી જ રીતે કામશાસ્ત્રમાં દુષ્ટપ્રવૃત્તિના પરિણામ સ્વરૂપ દુરાચરણ પણ પરિચય માત્રને માટે વર્ણવવામા આવ્યાં છે એ આચરણ માટે નથી, માટે આવા પ્રકરણો પ્રત્યે ઘૃણા દર્શાવે છે

પરંતુ આમ હોવા છતાં પણ આ બધુ અટક્યુ નથી અટકવાનું નથી જે સ્વભાવજન્ય છે, તેને કદાચ નિયમનમા રાખી શકાય, પણ નિર્મૂળ કરી શકાતું નથી ચોરી અને વ્યભિચાર એ બે દોષોને અટકાવવા માટે શાસન દ્વારા કામ લેવાયું છે પણ સંપૂર્ણપણે અટકાવી શકાયા નથી જ આવા દોષ માટે શિક્ષણની જરૂર રહેતી નથી તે સ્વાભાવિક જ જન્મે છે અને તેની ખુબી સમજવા જિજ્ઞાસા પણ જન્મે છે આ જિજ્ઞાસાના શમન માટે તેમજ આવાં ગુનાહિત કૃત્યો આચરનારાઓના કૃત્યોનો જવાબ આપવા માટે તેનું વર્ણન કરવામા પણ આવે છે

એટલે આ બે પ્રકરણો સાથે જ વિશેષ અભિરુચિ જન્માવવાના શુભ હેતુથી સ્વભાવજન્ય ક્રિયામાં વિશેષતા લાવી શારીરીક ઉપદ્રવો થતા અટકાવવા, સુચારુ ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવા, અને ભૂલથી કે બીજા કોઈ અગમ્ય કારણથી આવેલી શારીરીક ઉણપોને પૂરી કરવા માટે કામશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા વિષયો જરૂરી હોઈ આ શાસ્ત્રની ઉપાદેયતા સિદ્ધ કરી શકાય છે

ફક્ત એટલુ જ કહી શકાય કે યુવાનીમાં પ્રવેશ કર્યા બાદ વિવાહિત સ્ત્રી-પુરુષો માટે જ આ **नितान्तं गोपनीयं शास्त्रम्** છે

કામશાસ્ત્રનુ આકર્ષણ-

કામકથા જનસ્વભાવને જેટલી રુચિકર થાય છે, તેટલી બીજી હરકોઈ હકીકતનું આકર્ષણ નથી રહેતું આ નિતાન્ત ગોપનીય ગણાતા વિષયની ચર્ચા કરતાં કેટલાક શિષ્ટતાનો ડોળ કરનારા ભલે ભવાં ચઢાવે. પરંતુ જો તેમને આવાં પુસ્તક વાચવા મળે તો બધુ જ ભૂલી જઈ તેમાં જ તલ્લીન બની જાય છે

સાહિત્યશાસ્ત્રમાં જો શૃંગાર ન હોત તો કાવ્યસાહિત્યની, નાટકોની શી દશા થાત ? અરે ! તેમની હસ્તી જ શા માટે હોત ? અને શૃંગારના વગર બીજા રસોથી કેટલી તૃપ્તિ થાય છે, તે તો રસિકો જાણે જ છે અને તેથી જેટલા મસ્ત મહાકવિઓ થયા છે, તે બધાઓએ શૃંગાર પ્રધાન જ

કૃતિઓમાં વિજય મેળવ્યો છે. શૃંગારના અભાવમાં વીરરસ કંઇક પ્રિય થઇ પડે, પરંતુ બીજા રસો તો તદ્દન અપ્રિય થઇ જાય. અને કેવળ શાંતરસ કોઇપણ કાવ્યનો આત્મા ન જ બની શકે, એ તો સાહિતજ્ઞો માટે સ્પષ્ટ છે. આવું અજબ કામશાસ્ત્રીય વિષયનું આકર્ષણ છે. કામશાસ્ત્રીય વિષય એટલે જ શૃંગાર, અને શૃંગાર એટલે સ્ત્રી–પુરુષના હાવભાવ, ક્રીડા, મનોગત વગેરેના નિરૂપણથી ઉત્પન્ન થતો રસ, આ ચોકખીચટ વાત છે. એટલે કામશાસ્ત્રીય પદાર્થોનું કેટલું બધું આકર્ષણ છે, તે સ્હેજે જણાઈ આવે છે. અહીં ફક્ત રસની દૃષ્ટિએ જ આકર્ષણની વાત સમજવાની છે.

અને આથી નરસિંહ જેવા ભક્તકવિઓએ પોતાનાં ઇષ્ટદેવના શૃંગાર પ્રધાન વર્ણનો દ્વારા બ્યાજબી સ્તુતિ કરી છે. દયારામ જેવા કવિ તો ખુલ્લા શૃંગારનું જ વર્ણન કરી ગયા છે. આ તો આપણા ગુજરાતી બે ભક્ત કવિઓની વાત થઈ, પરંતુ સંસ્કૃત સાહિત્યના તો લગભગ બધા જ ગ્રંથોમાં ભારોભાર શૃંગાર મળશે. અને નાયક નાયિકાનાં એટલાં બધાં ક્રીડાવર્ણનો માલુમ પડશે કે તેની આગળ કામશાસ્ત્રીય ગણાતા ગ્રંથો પણ બાજુ ઉપર રહી જાય છે.

જ્યારે કવિત્વની છાયામાં નાયકનાયિકાની ક્રીડાઓ દ્વારા રસોપભોગ થઇ શકે તો પછી તે ક્રીડાવિશેષના વિશ્લેષણ કરનારા પણ કેમ ચૂપ રહે. અને તેમના તે પ્રયત્નો ઉપર જબરું લોકાકર્ષણ રહે તેમાં નવાઇ શી છે? આ તો એક સ્વભાવજન્ય રુચિની વાત છે. તેને નિયંત્રિત કરી શકાય. પણ નાબુદ તો ન જ કરી શકાય. અને નાબુદ થાય તો જગતની ઉત્પત્તિ કરવા માટે ઇશ્વરપ્રેરિત ભાવનાને વશ મનુષ્ય પ્રાણી વિશ્લેષણ વગરની પણ તે ક્રીડાઓ ઇતિર પ્રાણીઓની માફક કરવાનાં અને સંવેદન પ્રધાન વિદ્વાનો તેમ જ વિશ્લેષણ પ્રધાન માનસવાળા પંડિતો તેની ચર્ચા કરવાના જ. આમ બને જ અને બન્યું છે.

આ વસ્તુ એટલી બધી વધી ગઇ કે તે કલાનો મુખ્ય વિષય થઈ પડ્યો. કાવ્યકલાને મૂકી શિલ્પકલામાં તે ઘુસી ગઈ. અને પછી તો શિલ્પકારોને પોતાની સિદ્ધિ બતાવવા જેટલું નગ્નપ્રતિમામાં અનુકૂળ જડ્યું, તેટલું બીજી રીતે ન જડ્યું. અને આજે નગ્નપ્રતિમાની રચનામાં શિલ્પજ્ઞ જેટલો વગર સંકોચે કલાપ્રભાવ દેખાડે છે, તેટલો યા તેનાથી ય વધુ આ જ પહેલાં દેખાડી ગયો છે.

અને આનુ જ્વલત ઉદાહરણુ દેવમંદિરો (પછી તે હગેકાઈ ધર્મના હોય)ના નરથરમાં લીકલીલા બતાવવી, એ શિલ્પશાસ્ત્રના વિધાનને લઈ પ્રાચીન મંદિરોના નરથરમાં નાયક નાયિકાની લગભગ બધી જ ચેષ્ટાઓ-ક્રિયાઓ દર્શાવાઇ છે દેવમંદિરોમાં જે ભોગાસનો નજરે ચઢે છે, તે ઉપરોક્ત આકર્ષણુ સિવાય બીજુ કશુ જ નથી. લોકલીલા ત્યાં (કામક્રીડામાં જ) પર્યાપ્ત રસોદ્બોધક થાય છે, એવો સાહિત્યશાસ્ત્રનો સામાન્યતયા મત છે

કામશાસ્ત્ર સબંધી ગુજરાતી સાહિત્ય-

સસ્કૃત સાહિત્યમાં જેમ અભિરુચિ છે, તેમ ગુજરાતી સાહિત્યમાં કામશાસ્ત્રીય વિષય ઉપર પણુ અભિરુચિ હોય જ, અને તેથી તેમા સાહિત્યના (કાવ્યનાટકાદિ) ગ્રથો ઉપર કામશાસ્ત્ર વિશ્લેષક ગ્રથો હોવા જ જોઇએ. અને તેમાં સર્વ પ્રથમ તરીકે આપણુને હાલમાં જૈન કવિ નર્મદાચાર્ય કૃત કોકચુપાઈ મળી આવે છે

કોકચુપાઈ બાદ આ વિષયમા ગુજરાતી ભાષામાં તેવુ સપૂર્ણ અને સ્વતત્ર પુસ્તક લખાયું હોય તેવુ અમારા ખ્યાલમાં નથી

કોકચુપાઇની પહેલા અને પછી શૃગારથી ભારોભાર કાવ્યો મળે છે પણ કામશાસ્ત્રનો જ ગ્રથ ગણાય તેવો ગ્રથ તો કોકચોપાઈ જ છે

કોકચોપાઈ-

આ ગ્રથ દશ પ્રકરણુમાં દોહરા શ્લોક વગેરે મળી ૧૫૦૭ ચોપાઈઓમાં રચાએલો છે પહેલા પ્રકરણુમા સ્ત્રીજાતિ વર્ણન છે બીજામાં સ્રીલક્ષણુ બતાવ્યાં છે ત્રીજામાં કદર્પનિવાસનુ વર્ણન છે ચોથામા સ્રીના ક્રમક્ષતુ (ગુહ્યાંગતુ) વર્ણન છે પાંચમામાં સ્રીસભોગ વર્ણન છે છઠ્ઠામાં કદિદકિકરણુ છે સાતમામા મદન જાગૃતિનો પ્રકાર દર્શો છે આઠમામાં કામજાગૃતિ થાય તેવો ઔષધોપચાર દર્શો છે નવમામા પણુ વાજીકરણુ પ્રયોગો છે અને ગ્રથકારે કદર્પસમકરણુ એવુ નામ આપ્યું છે અને દશમામા કૌતુકાધિકારના નામે ચોરાશી આસનો (ભોગાસનો) સોળ શૃગાર, અષ્ટનાયિકા ભેદ, બહોતેર કલા, ૭ પ્રકારના રાગ અને તેમના પરિવાર નામે ભેદપ્રભેદ, વાદ્ય, નાટ્ય આદિ તથા છેવટે વશીકરણુ માટેના મત્રતત્રના પ્રયોગો, ગજવશીકરણુ ઇત્યાદિ હકીકતોનુ નિરૂપણુ કર્યું છે છેવટે ગ્રથાલકારમાં કવિએ પોતાનું વર્ણન કર્યું છે

ગ્રંથકાર કહે છે કેઃ—

નવરસમાંહિ બોલ્યો સાર- કામકલા રસ તે શૃંગાર
અધિક કલા વાધઈ ભોગની મોહૈ માનવતિ કાંમિની.

× × ×

ગ્રંથ તણી રચના ભણૂં જે કોક કલા દશ ભેદ
વિસ્તારે કરિ વર્ણવું ચોથો પંચમ વેદ.
દશ ભેદે કવિત કીજીયે વિગતે કરી વખાણ
પ્રીછે લેજ્યો સહુ લક્ષણ કથા તણો બંધાણ.

× × ×

પહેલી કોક તણી ઉતપત્તિ સ્ત્રીની જાતિ જાણી જે સત્ય
આચરણ ચિન્હ બીજો અધિકાર સ્ત્રીય તણો જાણે જે સાર.
ત્રીજઇ સ્ત્રી કંદર્પ કિહાં રહઇ ચૌથે કમલ તણી ગતિલહિ
સ્ત્રીનર કિમ મિલિયાં પંચમૈ કટિદઢકરણ બોલિસ છઠમઇ.
કંદર્પ કિમ જાગૈ સાતમૈ કામખીણ ઔષધ આઠમે
નવમે પુરુષને મદન ઘણો અથવા સ્ત્રીનૈ વાધઈ ઘણો.
અધિકઉ ઓછો સુખ નવિ ગમઈ તે સુખ હોઈ બોલિસ નવમૈ
ચોરાશી આસન વાલણી ઉતપત્તિ બોલિસ પક્ષીણિ તણી.
રામા વશ્ય હોવા પ્રકાર દશમૈ કૌતુક બોલિસ સાર
કરી વિસ્તાર કરૂં ચોપાઇ સાંભળવું એક ચિત્તે સાર.

ગ્રંથાધાર અને ગ્રંથનામાભિમાન-

ગ્રંથ રચતાં પહેલાં કર્તાએ કામશાસ્ત્રીય અનેક ગ્રંથોનું અવલોકન કર્યું છે. તેમજ કોકદેવના **રતિ-રહસ્ય** ઉપરની લોકપ્રીતિ અધિક જોઈ તેને આધાર તરીકે સ્વીકારી ગ્રંથરચના કરી છે. કવિ પોતે જ લખે છે કેઃ—

કોકશાસ્ત્ર કોકિ (કોકે)કીયું તે જોઈ સુવચન
કવિ **નરબદ** ઇમ ઉચરી બાંધું કવિત કથન.
પહિલા ગ્રંથ અનેક જ હુઆ મતિ એકનઇં પ્રબંધ જૂજૂઆ
વાંછાયન (વાત્સ્યાયન) નંદકેસર તણાં **કામશાસ્ત્ર**ના મત છિ ઘણા.
કોકદેવ કીધું જે કોક તેહ ઉપર રંજિ સર્વ લોક.
તેહાંનુ મત જોઈનિ સહિ કોકકલા બાંધુ ચોપાઈ.

ગ્રથાતે પણ કવિ આ વાત ફરી જણાવે છે કે—

કોક તણો મત લેઈ કરી ચાલુ ચોપાઈ કવિ ઉધરી ૧૫૦૧

ગ્રથકારે રતિરહસ્યને મુખ્ય આદર્શ માન્યો છે છતાં બીજા પણ અનેક કામશાસ્ત્રીય ગ્રથોના અવતરણો ગ્રથમા હોઇ ગ્રથકારે પોતાના સમયના ઉપલબ્ધ કામશાસ્ત્રીય ગ્રથોનુ સારૂ અવલોકન કર્યા બાદ જ ગ્રથ રચના કરી છે ગ્રથમા ઉદ્ધૃત થએલ અવતરણો પરી ઘણાખરા રતિરહસ્ય (કોકદેવ) રસમજરી (જયદેવ) અને પચસાયક (જ્યોતિરીશ)મા મળી આવે છે

ગ્રથકારે ગ્રથનુ નામ કોકકલા આપ્યુ છે તેણે ગ્રથારભે 'કોકકલા ગુણ વર્ણવુ" તેમજ આગળ જતા "સુણતા કોકકલા રજિયે" તેમજ ગ્રથાન્તે

કોકતણો મત લેઇ કરી ચાતુ ચોપાઈ કવિ ઉધરી

બુરહાનપુરનગર માંહિ થઈ કોકકલા નામે ચોપાઈ ૧૫૦૧

આમ સ્પષ્ટ શબ્દમાં ગ્રથનુ નામ કોકકલા દર્શાવ્યુ છે છતાં આ ગ્રથ ચોપાઇમા જ બહુધા હોઈ ગ્રથકારે કોકચોપાઈ ઈત્યાદિથી પણ તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેથી સામાન્ય રીતે કોકચોપાઇના નામે આ ગ્રથ પ્રસિદ્ધ થએલો છે

રતિરહસ્ય અને કોકચોપાઇ–

રતિરહસ્યની કોકદેવે જાત્યધિકાર, ચંદ્રકલાધિકાર, સુરતભેદે જાત્યધિકાર, સામાન્ય ધર્માધિકાર, દેશજાતાધિકાર, આલિંગનાધિકાર, ચુંબનાધિકાર, નખાધિકાર, બાહ્યરતાધિકાર, કરણાધિકાર, કન્યાવિશ્રંભણાધિકાર, ભાર્યાધિકાર, પારદારિકાધિકાર, વશીકરણાધિકાર સકલયોગાધિકાર એમ પદર અધિકારોમા રચના કરી છે

કોકચોપાઈના કર્તાએ દશ પ્રકારોમા (દશ પ્રકરણોમા) ગ્રથરચના કરી છે પહેલા પ્રકારમા સામાન્ય રીતે ગ્રથારભનુ પ્રયોજન નાયક તથા દૂતિનો ઉલ્લેખ કરી કામશાસ્ત્રના પ્રખ્યાત પડિત કોકદેવની ઉત્પત્તિથી કથા શરૂ કરે છે.

ગ્રથકારના મતે પડિત કોકદેવ રણથભોરના રાજા વૈરસૈનનો પ્રધાન હતો અને તેના અને રાજાના સવાદરૂપ ગ્રથ રચવાનો હોઇ કવિએ પોતાનુ ચાતુર્ય બતાવ્યુ છે કવિએ કોકદેવને સર્વગુણસપન્ન વર્ણવ્યા

બાદ તેની પાસે રાજા દ્વારા કયા દેશની સ્ત્રી શ્રેષ્ઠ હોય છે ? તેવો પ્રશ્ન પૂછાવ્યો છે. અને આના જવાબમાં **રતિરહસ્ય**ના પાંચમા દેશજ્ઞાનાધિકારનો અંતર્ભાવ કરી હિંદના વિવિધ પ્રાંતોની સ્ત્રીઓનાં લક્ષણ બતાવ્યાં છે. અહીં ગ્રંથકારે **રતિરહસ્ય**નો સીધો અનુવાદ માત્ર ન કરતાં બીજા ગ્રંથોના તેમને યોગ્ય લાગેલાં વર્ણનોનો સ્વીકાર કર્યો છે. એટલુંજ નહિ પણ તેને અનુભવ થએલ **ખાનદેશ**ની નારીનું પણ વર્ણન કર્યું છે. તેમજ જાત્યધિકારોક્ત પદ્મિન્યાદિ સ્ત્રીઓનાં લક્ષણો વર્ણવી બતાવ્યાં છે. અહીં કવિએ **રતિરહસ્યો**કત લક્ષણો સિવાય પણ ઘણાં **સામુદ્રિકાદિ** શાસ્ત્રોકત લક્ષણો વર્ણવ્યાં છે.

બીજા પ્રકારમાં ઉત્તમ સ્ત્રી કઈ અને અધમ કઇ એવો પ્રશ્ન ઉઠાવી તેના જવાબમાં વિવિધ લક્ષણો બતાવ્યાં છે. આ લક્ષણોમાં **રતિરહસ્યાદિ** ગ્રંથોમાં કન્યાધિકાર તથા ભાર્યાધિકારમાં બતાવેલી બાબતોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

ત્રીજા પ્રકારમાં **રતિરહસ્ય**ના **ચંદ્રકલાધિકાર**નો સમાવેશ થાય છે. આને કવિએ **કંદર્પનિવાસ** નામ આપ્યું છે, તે કલાધિકારના અર્થને એકદમ **સંગત** પર્યાય જેવું છે.

ચોથા પ્રકારમાં સુરતભેદ જાત્યધિકાર નામના **રતિરહસ્ય**નો વિષય આવી જાય છે. તેમજ સામાન્ય ધર્માધિકાર પણ આવી જાય છે.

આ પ્રકારમાં કવિનું કવિત્વસ્ફૂરી આવે છે, તેની અજબ વર્ણન શૈલી એક નવીજ હકીકત આપણી સામે રાખે છે. રાજા **ભૈરવસેન કોકદેવ**ને સુંદર નારી શોધી લાવવાનું કહે છે, અને તેથી **કોકદેવ** પાંચ કરોડ રૂપીઆ લઈ દેશવિદેશમાં જાય છે. દરેક દેશની સ્ત્રીઓની પરીક્ષા કરી ફરતો ફરતો **સોરઠ**માં આવે છે. અહીં તેને શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓ પ્રાપ્ત થાય છે. બે કરોડ રૂપિયા મૂલ્ય આપી બે શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓ મેળવે છે. પરંતુ આ રસિક પુરુષનો રસોદધિ અહીં ઉમટે છે. રાજાજ્ઞા ભૂલી જઇ પોતે જ તે સ્ત્રીઓ સાથે કામશાસ્ત્રીય ક્રીડાભોગ ભોગવે છે. અને પાંચકરોડ રૂપિયા પૂરા કરે છે. રાજાને આ વાત બીજા પ્રધાનો જણાવે છે, અને રાજાકૂપિત થઇ તેને કેદખાનામાં નાખે છે. ત્યારબાદ રાજાની સભામાં **પંખિણી** નામની કામશાસ્ત્ર વિશારદ સ્ત્રી યોગિની આવે છે. અને તે પોતાને જીતવાનું આવાહન આપે છે. આખી

મળા ચૂપ રહે છે છેવટે વરસિંહસુરી નામની બીજી યોગિની આવી રાજાને જણાવે છે કે કોકદેવ આ સ્ત્રીને જીતી શકશે આથી રાજા કોકદેવને કેદખાનામાથી મૂક્ત કરી પાચકરોડ રૂપીઆ જે તેણે વાપરી નાખ્યા હતા તે માફ કરી જો તે પદ્મિણીને જીતે તો અર્ધુ રાજ્ય પણ આપવાનુ કહે છે અને વડાપ્રધાન તરીકે સ્થાપવાનુ કહે છે આમ કવિ કામશાસ્ત્રીય પડિત કોકદેવની અતિપ્રતિષ્ઠા સુચક પ્રસગ કલ્પના પ્રદેશમાથી જન્માવી કાવ્યને એકદમ રસપ્રપૂર્ણ બનાવી દે છે

પાચમા પ્રકારમાં સુરતભેદનો પ્રસગ વર્ણવી તેને રત્યધિકારથી કથક જુદો પાડે છે અહી કોકદેવ રાજાને હુ પદ્મિણીને જીતીશ એમ કહી પોતાની વિદ્યાની ખાત્રી કરાવવા આ ગુહ્ય વિદ્યાને સમજાવે છે

કોકદેવે રાજાને સમજાવ્યુ કે પોતે કેદખાનામાં રહી દૂબળો થઈ ગયો છે, માટે થોડીક મહેતલ આપો આમ સમય માગી પોતે વાજીકરણ ઔષધો દ્વારા તૈયાર થવાનુ જણાવે છે આ હકીકતને કવિએ છઠ્ઠા અધિકારમા કટિદઢિકરણ નામે વર્ણવી છે

ત્યારબાદ તેવા પ્રયોગોથી સિદ્ધ થઈ કોકદેવ પદ્મિણીને જીતે છે આમ કથા ભાગને આગળ વધારી શ્રોતાઓને–વાચકોને રસમાં તરબોળ કરી સ્ત્રીને સુરતાભિમુખ કેવી રીતે કરવી તેનુ મદનજાગૃતિ નામે સાતમા અધિકારમાં વર્ણન કરે છે અહી નખાધિકારાદિ સપૂર્ણ બાહ્યરતનુ આલેખન થઈ જાય છે અને ગ્રથનો સાતમો પ્રકાર સપૂર્ણ થાય છે

આઠમા પ્રકારમાં સકલયોગાધિકારોક્ત વાજીકરણ પ્રયોગોનુ વર્ણન કામક્ષીણ ઔષધકરણ નામથી વર્ણવે છે

નવમામા પણ આ હકીકતજ આવે છે

હવે દશમામા કોકદેવ કરણાધિકારોક્ત આસનાદિ બધુ જ શરૂઆતમાં કહે છે કવિ કથા ભાગને આગળ વધારતા કહે છે કે કોકદેવે પદ્મિણીને જીતી, તેથી રાજાએ પ્રસન્ન થઈ કોકદેવને અર્ધુ રાજપાટ આપ્યુ તેમજ પદ્મિણી સાથે કોકદેવનુ લગ્ન થયુ પદ્મિણીનુ નામ બદલી સૌભાગ્ય સુદરી રાખવામાં આવ્યુ આ જોડી રતિ અને કામદેવના જેવી બની,

ત્યારબાદ કવિ પોતે જ સોળશ્રૃગાર, અષ્ટનાયિકા લક્ષણ, બહોત્તેર કલા, સગીતના રાગપરિવાર, નૃત્યકલા, ૭ વિદ્યા, વિવિધભાષા જ્ઞાન વગેરે કહે છે અને કથાભાગને આગળ વધારે છે કોકદેવ પદ્મિણીના દેશજન્મ માટે

તેને પૂછે છે. પછી તેને સાથે લઇ પોતાના સાસરે જાય છે. ત્યાં તેનું સન્માન થાય છે. કોકદેવને **મદનસેન** નામનો પુત્ર થાય છે. અને તેઓ આનંદ કરે છે. આમ કથાભાગ પૂર્ણ કરી વાંચકના રસોલ્લાસને ઊભરાવી મૂકે છે.

હવે કોકદેવ રાજાને કેટલાંક સ્ત્રી સંબંધી કૌતુકો કહે છે. આની અંદર **વશીકરણાધિકાર** આવી જાય છે.

આમ કામશાસ્ત્રોક્ત તેમજ મુખ્યત્વે **રતિ-રહસ્યોક્ત** દરેક હકીકત આમાં આવી જાય છે.

પરંતુ કામશાસ્ત્રીય પરદારાધિકરણ અને વૈશિકઅધિકરણ આવતાં નથી. આ બે અધિકરણો ગ્રંથકારે કેમ નથી આપ્યાં તે સમજાતું નથી તેમજ કન્યાવિસ્રંભણાધિકાર અને ભાર્યાધિકાર જે કામશાસ્ત્રીય મહત્ત્વનાં અંગ છે. અને કામસૂત્રકારે લગ્નની પવિત્ર સંસ્થા સમજાવવા જેનો ઉપયોગ કર્યો છે. તે બે અધિકરણો પણ રહી જાય છે.

આમ કોકચોપાઇમાં કામશાસ્ત્રીય સાત અધિકરણો પૈકી માત્ર ત્રણ અધિકરણો (સાધારણ, સાંમ્પ્રયોગ, અને ઔપનિષદિક) આવે છે.

પરંતુ કદાચ પરદારાધિકારણને તો આમાં અંતર્ગત માની લઈએ એમ ચાલે તેમ છે. પરંતુ **વાત્સ્યાયને** જે પરદારાગમન વેશ્યાગમન ઇત્યાદિનો નિષેધ તથા નિષેધ ને દૃઢ કરવા માટે તેમની ખુબીઓ આદિથી અભાવને પોષતું ચિત્રણ કર્યું છે, તે આ ગ્રંથકારે છોડી દઇ માત્ર રુચિપ્રપૂર્ણ ત્રણ અધિકરણો જ વર્ણવ્યાં છે.

ગ્રંથકારના મનમાં કન્યાસંપ્રયુક્ત અને ભાર્યાકરણ નામનાં અધિકરણો માટે અને વૈશિક તેમજ પારદારિક માટે ધર્મશાસ્ત્રીય વિધિનિષેધો પર્યાપ્ત છે, માટે આ ગ્રંથમાં બીનજરૂરી છે. એમ હશે એવું અનુમાન થાય છે.

ગ્રંથકાર તેનો સમય અને સ્થળ-

ગ્રંથકાર જૈન સાધુ છે. તેમનું નામ **નર્બુદાચાર્ય** છે. તેઓએ **બુરહાનપુર**માં સંવત ૧૬૫૬ ના આસો સુદ ૧૦ ના રોજ આ ગ્રંથ પૂર્ણ કર્યો છે. આ સૂચન ગ્રંથકારે પોતે જ દશમા પ્રકારના અંતે ગ્રંથાલંકાર રૂપે કર્યું છે. ગ્રંથકારે પોતાનો સરસ પરિચય આપ્યો છે. એટલે બીજી કશી જ શોધખોળની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

ગુર્જર દેશ મહા અભિરામ ધર્મધ્યાનનો ઉત્તમ ઠામ
યતિ સતી તપિયાનું સ્થાન સમલોક વસૈ સાવધાન.

કલિયુગ ગંગા **સાબરમતી** ઉત્તમ નિર વહૈ સાસતી
સદા કાલે જલ પૂર્ણ વહઈ મયન પાપ રતિ નવ રહૈ
કઠે નગર વસૈ અભિરામ **અહુમદાવા**૰ ઉત્તમ નરઠામ
સર્વ વસ્તુ પામિ જે તિહા જંબુદ્રીપ માંહી ન મળે કીહા
શ્રી શ્રીમાલ તિહા વ્યવહાર **દેવરાજ** નામૈ ઉપચાર
માન દીયૈ મહમદ સુલતાન મંહિતા માંહી વડો બધાણુ
તેહ ઘરે કુલવતી નાર દ્રિપક્ષ પૂરણુ કુલ વિખ્યાત
રાજુલદે નામે ઉચરઈ તેહની કુખે હું અવતર્યો
કર્મ સયોગે **આરૂદેશ** નગર **શિરોહી** કીધ પ્રવેશ
તિહા રહેવાનો કીધો ઠામ પ્રૌઢા થયા લહ્યા ગુણગ્રામ
નવમે વરસે શ્રી ગુરૂ તણા પામ્યા ચરણુ મનોરથ ઘણા
દીક્ષા લીધી શ્રી ગુરૂ પાસ ભવનગધન છોડયા તસપાસ
શ્રી **તપગચ્છ** માંહી જયવંત કમલકલશ શાખા ભોલંત
ગચ્છ નાયક શ્રી પૂજ્ય પ્રમાણુ જાણે ગમન ઉદંતો ભાણુ
ધર્મ ધુરંધર શ્રી ગુરૂનામ **કમલકલશ** શિષ્ય અભિરામ
ચૌદહ વિદ્યાનીધિ ગુણગ્રામ શ્રી **કલ્યાણધર્મસૂરીશ્વર** નામ
મહા ગુણવંત મહાગંભીર પંચ મહાવ્રત યતિ સધીર
પંડિત શ્રીમન લાવણ્યભાવ તેહ તણા અતિ ઘણા સુભાવ
વિદ્યાવંત મહા મહિમાય બીજા પંડિત શ્રી ગુરૂરાય
લબ્ધીભાવ ગુરૂ લીજે નામ જાસ પ્રસાદે સિધ્યે કામ
એહવા ગુરૂ સૂરીશ્વર જેહ વૈરાગે યશવતી દેહ
તેહનો મસ્તકે લીધો હાથ દીક્ષા લીધી મન સંગાથ
સૂરીશ્વરના ગણુધર એહ કેતલા નામ કહું બહુ તેહ
ગચ્છમાંહી ગુણવંત ગંભીર યતિયન કનકનમૈ ધીર
એવા ગુરૂ ભટ્ટારક જેહ કહું ઉપમા સવાઈ તેહ
શિષ્ય નરગુણને કરુણા કરી દીધો પદ તે ઉત્તમ ધરી
દેઈ દીક્ષાને દીધો મંત્ર શ્રી **સરસ્વતી** આપ્યો તંત્ર
ઘણા દિવસ મે સેવા કરી શ્રી શારદ કરુણા આદરી
વર્ષ તેરમે આપો માન **માતગા** દીધો વરદાન
શ્રી ગુરૂચરણ પસાયે કરી કવિજન મનિ નરબુદ આચરી

અર્થાત્–ગુજરાતના સુલતાન ત્રીજા અહુમદશાહના મુખ્ય કારભારી શ્રીમાલજ્ઞાતીય દેવરાજની ધર્મપત્ની રાજુલદેની કુક્ષે આપણા ગ્રંથકારને

જન્મ અમદાવાદમાં થયો હતો. કવિના જન્મ બાદ તેમનું વાસસ્થાન દૈવ-યોગે શિરોહી બન્યું. અને ત્યાં શ્રી તપગચ્છની કમલકલશ શાખાના ગચ્છાધિનાયક શ્રી કલ્યાણધર્મસૂરીશ્વરના શિષ્ય લબ્ધીભાવની પાસે ગ્રંથકારે નવ વર્ષની નાની ઉંમરમાં જૈનધર્મની દીક્ષા લીધી હતી. અને ગુરુના આદેશથી ચાર વર્ષ સુધી શ્રી સરસ્વતીનું મંત્રાનુષ્ઠાન કરી તેરમા વરસે વરદાન મેળવ્યું હતું. ત્યારબાદ ગ્રથકારના જણાવ્યા મુજબ તેમનું કવિત્વ સ્ફૂરી ઊઠયું હતું.

ગુરૂની સેવા અને અભ્યાસના બળે કવિએ ઘણા શાસ્ત્રોનું તલસ્પર્શી જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. તેમજ ગુરૂની આજ્ઞા મેળવી વિહાર કરતાં કરતાં હીંદના ઘણા પ્રાંતોનું ભ્રમણ કર્યું હતું.

વિલક્ષણ પ્રતિભાસંપન્ન કવિએ આ પ્રવાસ દરમ્યાન ઘણો જ અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. તેઓ પોતે જ જણાવે છે કે—

દક્ષિણ દીશા પ્રતિ કીયો વિહાર કૌતુક જોયાં દેશ અપાર
અનેક ભોધવિયા જીવનૈ કવિ સંપતિ પામી કવિ જને

કવિ જ્યારે દેશદેશની અંગનાઓનું વર્ણન કરે છે, ત્યારે પણ તે સ્વાનુ-ભવને ઉલ્લેખ કરે છે. ચોપાઈ ૧૫૮માં કવિ પોતે જ કહે છે કે:—

પૂરવની નારી ગુણવાદ કવિજન નરબદ લહ્યા સવાદ

અર્થાત્-આ ગ્રંથમાં કવિએ પોતાની પ્રતિભાસંપન્ન કાવ્યકલાને સ્વાનુભવપૂર્ણ પરિચય આપ્યો છે. એટલે આ ગ્રંથમાં કવિએ નિર્દેશ કરેલી હકીકતો કેવલ કવિકલ્પના નથી અથવા કેવલ ગ્રંથાનુવાદ નથી. પણ કવિના રસિકત્વને પરિપાક છે. કવિ ખુલ્લી રીતે આ હકીકત રજુ કરે છે. ચોપાઈ ૪૨૦ માં કહે છે કે:-

સુણ રાજા ઉધાડો અર્થ ઈણ પરે સુખ પામે મન્મથ
કોકદેવનો મેં મત કહ્યો વલી વિશેષે પોતે લહ્યો

આ ગ્રંથની રચના બુરહાનપુરમાં ગ્રંથકારે કરી છે. અને તેથી જ અન્ય કામશાસ્ત્રીય ગ્રથોમાં જે ખાનદેશ જીલ્લા સંબંધી વિશેષ ઉલ્લેખ નથી, તેને સ્વાનુભવથી કવિએ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

એક જૈનસાધુ માટે ઉપરોક્ત સંદર્ભ જોઇ કોઈ ચોખલીયાને અસંગત જેવું લાગશે. પરંતુ જ્યાં ગ્રંથકારની પોતાની જ ગર્વપૂર્વક રજુઆત છે, ત્યાં કોઈપણ સંશયને સ્થાન જ નથી અને એટલો જ ગર્ભિતાર્થ નીકળે છે કે ગ્રંથકાર શ્રીપૂજ્ય હોવા જોઈએ અને સત્તરમી સદીમાં જૈન સાધુઓમાં

જે શ્રીપૂજ્યોની પરંપરા ચાલતી તેનો કવિને નાનપણમાં સંસર્ગ હોય અથવા કવિ તે પંકીમાં હોય તો તે શક્ય છે

અથવા તો જ્ઞાનશક્તિનો વિશેષ પરિચય છે એમાં કોઈ જાતનો શો વિવાદ છે ? સર્વજ્ઞતાનો ગર્વ ગખનારા શ્રી શંકરાચાર્યને માટે પણ અમરુકના શરીરમા પ્રવેશ કરી કામશાસ્ત્રીય જ્ઞાનનો પરિચય આપવો પડ્યો હતો બાલબ્રહ્મચારી જન્મયોગી શુકદેવજીએ ભાગવતમા ગોપીઓની રસ ક્રીડાનું વર્ણન કર્યું છે આ બધુ જ્ઞાનવિલાસનુ જ પરિણામ છે ગ્રંથકારનો પણ જ્ઞાનવિલાસ હોય તો પણ તે સંભવિત છે

ગ્રંથકારે આ ગ્રંથને રસિકોના ચિત્તને બહેકાવી મૂકવા માટે નહિ પણ સુચારૂ સંસાર સુખ ભોગવી તેનાથી નિવૃત્ત થઈ શાંત જ્ઞાનોપાસનાનો બોધ આપના રચ્યો છે અને તેથી તો કોકદેવને આગળ જતા કામભોગથી નિવૃત્ત થઈ સાધુ થએલો દર્શાવ્યો છે

કોઈ એક મુનિવરને ઉપદેશ કોકદેવ પામ્યો શુભવેન,
વર્ષ ચોસઠમે લીધો યોગ ઘણા દિવસ વિલસી મનભોગ
તપ સંયમ મતિ આદર કરી ઉત્તમ લીના ગતિ આચરી
સાધી યોગને છોડ્યાં કરમ જન્મજન્મના ટાળ્યા ભરમ

કવિનો સાધુધર્મ અહીં સ્પષ્ટ થાય છે અને તેમની જ્ઞાનમસ્તી સાથે યોગપરાયણતા પ્રવર્તે છે એટલે તેમણે આ ગ્રંથની રચના કરી છે માટે તે શિથિલચરિત હશે, એમ માનવાનુ કોઈ કારણ નથી

જૈન જૈનેતર હિંદના અનેક મંદિરોમા તેમજ સંગ્રહણી ગત્ર, લઘુક્ષેત્ર સમાસ વગેરેની પ્રાચીન પ્રતોમા કામશાસ્ત્રીય ભોગાસનો તેમજ કાવ્યગ્રંથોના રસપૂર્ણ વર્ણનો વગેરેથી ભડકવાનુ નથી પણ તે લોકરુચિનું ઉદ્બોધન કરનાર તેમ જ તેમાથી નિવૃત્તિ ઉપજાવનાર પણ છે

તેજ દલીલ વધુ સ્પષ્ટ કરવા ગ્રથકારે કોકદેવના જીવનનો ઉત્તરભાગ સાધુતાવાળો દર્શાવ્યો છે

આમ જૈન સાધુ તરીકેની પ્રચંડ મર્યાદાઓનું પાલન કરવા છતા કવિએ સંસારીજનોને એક મહત્ત્વના પુરુષાર્થનો બોધ આપી સમાજ પ્રત્યેની પોતાની ઉપદેશક તરીકેની ઉપકારક ફરજનું પાલન કર્યું છે

ગ્રંથનુ બાહ્યાભ્યન્તર સ્વરૂપ કાવ્યત્વ વગેરેમા કોઈ જાતની ક્ષતિ રહી ગઈ નથી અને ગુજરાતી ભાષામા સર્વ પ્રથમ કામશાસ્ત્રીય ગ્રંથકર્તા તરીકેનુ માન કવિના નસીબમાં લખાએલુ લાગે છે પંડિત વિદ્યાધર

पद्मिनी Padmini

चित्रिणी

Chitrini

જૈનાચાર્ય નર્બુદાચાર્ય વિરચિત

કોક ચઉપઇ

દૂહા

માતંગી મતિ આપીયિ (યે), જિમ કવિત કરું રસાલ;
કોકકલા ગુણ વર્ણવું, જેહ પ્રીછિ બાલ ગોપાલ. ૧
શ્રી સારદ તમ્હ ધ્યાઇયિ (યે), અક્ષર આપુ (પો) માય;
કૃપા કરી મુખ્ય (ખ) અવતરઉં, જિમ ગુણ આવિ (વે) ઠાય. ૨
જે નર પહેલા કવિ હૂઆ, તે તાહરિ પરસાદ;
નામ જપંતા સરસ્વતી, ભાજિ દુઃખ વિખવાદ. ૩
કવિત કહેવા મન ઘણું, ખંતિ કરિ દિન રાતિ;
વાચા અવિચલ આપીયિ (યે), કીજિં કવિત સુજાત. ૪
પિંગલ જોઈ બાંધીયિ (યે), ઉત્તમ કવિત પ્રમાણ;
લઘુ દીર્ઘ ગતિ ગણ ભલા, ચઉપઈ ચાલિ વખાંણ. ૫
કોકશાસ્ત્ર કોકિં કીઉં, તે જોઈ સુવચન;
કવિ નરબદ ઇમ ઊચરિ, બાંધું કવિત કથન. ૬

ચોપઇ

...ારદ દીધું વરદાંન, માતંગી આપ્યું સનમાંન;
... ગુરુ કૃપા જ કીધી ઘણી, કરું ચઉપઇ કોક જ તણી. ૭
...હુલા ગ્રંથ અનેકજ હૂઆ, મતિ એકનઈ પ્રબંધ જૂજૂઆ;
...ાયન (વાત્સાયન) નંદકેસર તણાં, કામશાસ્ત્રના મતછિ ઘણા.
કોકદેવ કીધું જે કોક, તેહ ઉપરિ રંજિ સર્વ લોક;
...તુ મત જોઇનિ (ને) સહી, કોક કલા બાંધું ચોપઈ. ૯
નર હોસઇં ચતુર સુજાંણ, નારી પ્રેમ વિલૂધા પ્રાણ;
...મ તણા જાંણુસિ ભેય, તે નર એ સુણસિ શ્રવણેય. ૧૦

કોકે કલા કુશ(સુ)મ માલતી, અર્થ સુગંધિ ગતિ ચાલતી,
ભમરો નર ભોગી જે હસિ, તે શાસ્ત્ર ગધ લેવા ચિત્ત વસિ. ૧૧
દશ પ્રકાર જે કોકિ કહ્યા, તેહના ગ્રન્થ વિશેષઈ લહ્યા,
વગતિ (વિગતે) કરી કહુ વેગલા, પ્રીછિ નાહના મોટા ભલા ૧૨
ગાહા દૂહા નિ (ને) ચુપઈ, શ્લોક સુભાષિત બોલસિ સહી,
મતિ સારૂ કવેસુ કવિત, સાભલજ્યો સહૂ એકચિ ચિત્ત ૧૩
કવિતા કવિત કરિ સુરસાલ, સાભલનારાના ચિત્ત વિશાલ,
વ્યકતા કરિ વિચાર અનેક, કથા તણા રસ ઉપજિ વિવેક ૧૪

शृङ्गार गायन नृत्य वाद्यं तालो रतिक्रिया ।
साहित्यं पदलालित्यं पदवन्धो गतिस्तथा ॥ १५ ॥
कटाक्षलक्षसंरम्भोऽवसरे मृदुभाषणम् ।
वशीकरणतां याति कथायां षोडशी कला ॥ १६ ॥

દૂહા

કેલવણી કવિજન કરિ, નાના યુગતિ અનેક,
નવ રસ પાક સોહામણા, વાણી મધુર વિવેક ૧૭
વાણી ગોધૂમ નીપજિ, નવ રસ ઘૃત અપાર,
અર્થ મીઠાઈ ભેલીયિ (યે), જિમ આપઈ સ્વાદ વિચાર ૧૮
નારી તેઉ ત તિ જલ, વાણી કંઠ પ્રમાણ,
સહિજિ હોયિ આધલા, ફેરણહાર સુજાણ ×   ૧
રાજનીતિ રાજા ચલે, ઘટતે માર્ગ પ્રમાણ,
છત્ર ધરઈ રાજા નહી, તેહના ઘણા વિચાર
નારિ તેજિ ત ત જલ, વાણી કઠ પ્રમાણ,
એહ ભાવઈ અ ધલા, કરણહાર સુજાણ
સોઇ કવિ અનુભવિ કવિ, ખડગે શૃંગાર પ્રમાણ,
રાજનિતિ રાજા ચલે, ઘટતુ માર્ગ પ્રમાણ ૨૨
શ્રી નર્બદ કવિ ઉચ્ચરે, કોઈ મ ચરિયો[1] રિસ,
નાના રત્ન વસુધરા, અકલ રૂપ જગદીશ ૨૩

× क मा नथी १ धरजोक

ભાગ્ય યોગ્ય નિધિ સંપજે, ભાગ્યઈ અનુભવિ બુધિ;
કહઈ નરબદ ભાગ્યે' મીલઈ, કીરતી જુગ પ્રસિદ્ધ.* ૨૪
ભાગ્યે' ભગવંત ગુણ્ મીલઈ, ભાગઈ જ્ઞાન[1] મિલંત;
કહઇ નરબદ ભાગ્યઈ પામીઈ, સો[2] લક્ષ્મી લીલ મહંત. ૨૫

यावद् भाग्यमहोदयो नहि भवेत् तावन्निरर्था गुणाः
विद्या-वाद-विनोद-काव्य-कविता-चातुर्य-धैर्यादयः ।
भाग्येशः कृतिदुर्बलोऽपि बलवान् सुराग्रणीः जायते
मान्यः पूज्य इति क्षितौ विजयते भाग्याय तस्मै नमः ॥२६॥

જિહાં લગિં ભાગ્ય ઉદ્દા નહી કરઈં, તિહાં લગિ ગુણ્ સહુ
અવગુણ્ કરેઈં;
વિદ્યા વાદ વિનોદ ચાતુરી, ભાગ્ય વિના નહી કવિ માધુરી. ૨૭

કુલવંતી ગુણવંતી નારિ, શીલવંતી નઈ વિનય શૃંગાર;
માનવતી પ્રીઅ સેવા કરે', ભાગ્યઈં પ્રાપતિ ફલ સંચરઈ. ૨૮

ભાગ્ય તણા મોટા બંધાંણ, ભાગ્ય કરૈ તે નિશ્ચલ જાંણ;
ભાગ્યૈ દૈવ કરૂણા કરૈં, ભાગ્ય ઉપરિ કો નહિ ઉચ્ચરે. ૨૯

હવે કહૂં કોકશાસ્ત્રની કથા, બે લિસ હરવા કામ જ વ્યથા;
વિરહ વિયોગિ દુઃખ ભાંજીયે, સુણતાં કોકકલા રંજિયે. ૩૦

નવરસ માંહિ બોલ્યો સાર; કામકલા રસ તે શૃંગાર;
અધિક કલા વાધઈ ભોગની, સોહૈ માનવતિ[4] કાંમિની. ૩૧

शृङ्गार-हास्य-करुणा-रौद्र-वीर-भयानकाः ।
बिभीत्साऽद्भुतोत्साहा नाट्ये रसा नव स्मृताः ॥ ३२ ॥

નવ રસ માંહિ એ શૃંગાર, સ્ત્રી વર્ણન હું કરસ્યઉં સાર;
બીજા રસ આણી મનમાન સાંભલતાં હુઈ સુખ નિધાન. ૩૩

---

* क. ભાગ્યે' દિહાડા પાધરા, ભાગ્યે ભોગ બંધાણ;
કહે નરબદ નિરમલ મતી, ભાગ્યે' પુન્ય પ્રમાંણ.

1 પ્રગતિ क. 2 क માં નથી. 3 भाग्येश कृति. 4 માનમતી क.

રસ અપૂરવ ગુણ નાયક, ભોગી જનને સુખદાયક;
આ રસ જે જાણે સંસાર, તેહનું જીવ્યું તે નિરધાર ૩૪
જે નર આ રસ જાણે નહીં, ચતુરાઈ ગુણ પામે નહી,
શાસ્ત્ર તણા નહીં જાણે ભેદ, તેહનું જીવ્યું ફોકટ ખેદ ૩૫

कामशास्त्रस्य तत्त्वज्ञाः जायन्ते सुन्दरीप्रियाः ॥
कामशास्त्रं न जानन्ति रमन्ते पशुवत् स्त्रियाम् ॥ ३६ ॥

ચોપાઈ

જે નર કામશાસ્ત્રના જાણ, જે નર વિરહવિલૂધા પ્રાણ,
જે નર બુદ્ધિવંત છે હીયે, કામનિ [મને] સદા તે પ્રિયે ૩૭
નારિ પ્રાણ તજે નર કાજ, માય બાપની છોડી લાજ,
રસ લેવા નર છંડે પ્રાણ, એહવા વિરહ તણા બંધાણ ૩૮
ભ્રમર ભુજ મમ ઉપરિ પાય, કેઈ ચિત ચંદન નઈ જાય,
અણ ચાખ્યા ફલ સ્વાદજ લેય, પહિલો જોખિમ ઘાલિ દેહ ૩૯
લખ્યા ભાખ્યા સહી નવી ટલે, હીયડું ઘાલિ જે નર ચલે,
ફલ અપૂરવ તે ચાખિયે, જો એ જીવડો થિર રાખીયે ૪૦
હરણ ખુરી હોય અંગુલ પાય, વન જંગલ લક્ષ યોજન ઠાય,
લિખ્યા લેખ નવિ પાછા થાય, પાસ પડે મૃગલો ક્ષણ માહિ ૪૧
કામકલા જાણે પારખી, નેત્ર બાણ સાધઈ નર સુખી,
બિરહી લક્ષણ દોરા પાસ, વેધક ઓને પાડે પાસ ૪૨
જે નર બલ નારી સું કરઈ, તે નર મૂરખ કવિ ઉચ્ચરઈ,
પ્રેમ પાખે નવ વાધઈ નેહ, નહિ પ્રેમ તિહા કિસ્યો સનેહ ૪૩
પાધરી[1] વાસ કીજે ન ઉચરઈ, પિંપલ કુસુમ કહો કિમ ધરઈ,
મૂરખ નર જે માંડે જાણે[2] પ્રાણ, નારી અઢ નવિ લીજે પ્રાણ ૪૪
નયણ સંદેશા ગોલા બાણ, દુતિ સગુણપસાર વિનાણ,
નાના વિધ કીજે છલ મોટ, બુદ્ધિ કરી લીજે સ્રી કોટ ૪૫

अगम्यमण्डनमाज्ञः शुचिः श्रीमाश्च गायनः
नर्मगोष्ठी मतिप्रज्ञ षड्गुणो नागरो मतः ॥ ४६ ॥

૧ પાથર ક ૨ માહિતા ક.

रजकी मालिनी धात्री योगिनी प्रतिवेशिनी ।
सखी गोपालिका चेति सप्तैताः दूतिका मताः ॥ ४७ ॥

प्रगल्भसंहता दक्षा परिज्ञात परेङ्गिता ।
दूती नियुज्यते कार्ये बहुभाषी विभ्रमोत्तमैः (?) ॥ ४८ ॥

ચોપાઇ

ધોબણુ ૧ માલણિ ૨ ને કુંભારિ ૩ ચોગણિ ૪ સહીયર ૫
ગોવાલણિ નારિ ૬;
બૂઠી ૭ દાસી ને નલિની ૯ એ નવ દૂતી કોકેં ભણી. ૪૯
જે દૂતી જાણેં ગાયનકલા, મોટી વાત કરૈ સો ભલા;[1]
કોમલ વચન વખાણેં ઘણું, ઉત્તમ લક્ષણ દૂતી તણું: ૫૦
નર નારી રસ ત્રિપતો નહી, વિષય સ્વાદ ગુણ અમૃત લહી;
નાના વિધ ગતિ ભોગવિભોગ, મન નૂતન તનૂ જિરણ ચોગ. ૫૧

नानानिबन्धैः सुरतोपचारैः क्रीडासुखं जन्मफलं नराणाम् ।
किं सौरभेयीशतमध्यवर्त्ती वृषोऽपि संभोगसुखं न भुङ्क्ते ॥ ५२ ॥

દૂહા

ગ્રંથ તણી રચના ભણૂં જે કોક કહ્યા દશ ભેદ
વિસ્તારે કરિ વર્ણવું, ચોથો પંચમ વેદ. ૫૩
દશ ભેદે કવિ કીજીયે, વિગતે કરી વખાણ
પીછે વેજ્યો સહુ[2] લક્ષણ કથા તણો બંધાણ. ૫૪

ચોપાઈ

પેહિલી કોક તણી ઉતપત્તિ, સ્ત્રીની જાતિ જાણી જે સત્ય;
આચરણ ચિન્હ બીજો અધિકાર, સ્ત્રીય તણો જાણે જે સાર. ૫૫
ત્રીજઈ સ્ત્રી કંદર્પ કિહાં રહઈ, ચોથૈ કેમલ તણી ગતિ લહઈ;
સ્ત્રીનર કિમ મિલિયાં પાંચમૈ, કહિ દઢકરણ બોલિસ છઠ મઈ. ૫૬

---

૧ સા ભલા ક. ૨ ક માં નથી.

કદર્પ કિમ જાગૈ સાતમૈ, કાંમખીલુ ઔષધ આઠમૈ;
નવમૈ પુરુષને મદન ઘણો, અથવા સ્રીને વાધઈ ઘણો ૫૭
અધિકઉ ઓઉ સુખ નવિ ગમઈ, તે દુખ હોઈ બોલિસ ન[વ]મૈ,[1]
ચોરાસી[2] આસણ વાલણી, ઉત્પત્તિ બોલિસ પદ્મીણિ[3] તણી ૫૮
રામા વસ્ય હોવા પ્રકાર, દશમૈ કૌતુક બોતીસ સાર,
કરી વિસ્તાર કરૂ ચઉપઈ, સાભલવુ એક ચિત્તે થઈ ૫૯

દુહા

કિણ નગરી એ કિહા ઉપનો, કોકદેવ કુણ નામ,
કોકશાસ્ત્ર એ કીમ થયો, તે કથા કહુ અભિરામ ૬૦
એક મના થઈ સાભલો, શાસ્ત્ર તણા ગુણ ભેદ,
કવિરાજ નરબદ કહે, ચોથો પચમ વેદ ૬૧

गीतशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् ।
व्यसनेन हि मूर्खाणा निद्रया कलहेन वा ॥ ६२ ॥

ચોપાઇ

ગીત કવિત્ત કથા ચાતુરી, વાણી વિનોદ પુરાણઈ કરી,
બુદ્ધિવત નર વચઈ કાલ, ચતુર પણૈ નવિ ચૂકે ચાલ[4] ૬૩
નાના જૂગતિ[5] કલહા ઘણુ કરઈ, મુરખ જન દિન નિદ્રા કરઈ,
હાસ્ય ઠીઠીયા માહઈ આલ, મૂરખ નર ઈમ વચઈ[6] કાલ ૬૪
હવે હૂં બોલિસ કથા વિવેક, સાભલતા હુઈ બુદ્ધિ અનેક,
કોક તણી ઉતપત્તિ હૂ ભણુ, શાસ્ત્ર તણો મત જોઈ ઘણુ ૬૫
છપ્પન કોડિ પૃથિવી પ્રમાણ, જોજન કોશ ચાગનો જાણ,
જબૂદ્રીપ અધિક વિસ્તાર, કોડિ અઠ્યાવીસ જોજન સાર ૬૬

भूमेरर्द्धं क्षारसिन्धोरधःस्थं जम्बूद्वीपं प्राहुराचार्यवर्याः ।
अर्द्धेऽन्यस्मिन् द्वीपषट्कस्य याम्ये क्षारक्षीराद्यम्बुधीना निवेशः ॥६७॥

— १ तुमईक २ ચોરાશી क. ३ પખિણિ क ४ તેહનુ છપુ ધન સુકમાલ क ५ જુક્તિ. ૬ કાટે क

ચોપઈ

ભૂમિ તણો જે બોલ્યો માન, તેહનો અર્ધ વિશેષઈ જાણ;
ક્ષીરસમુદ્ર નેં જંબૂદ્વીપ, અર્ધે બીજા સાગર દ્વીપ. ૬૮
મેરૂ થકી લંકા લગિ જેહ, જંબૂદ્વીપ કહિ જે તેહ;
એહવો વિસ્તાર જંબૂ જાણ, એક સહસ્ર ગૈસૈં ત્રેવીસ માંન. ૬૯
બીજું દ્વીપ સમુદ્રે અહ્યું, જોતિકશાસ્ત્ર માહે ઈમિ[1] કહ્યું;
એહ દ્વીપમાંહિ અઢારઈ દેશ, કવિ જન બોલૈં કથા વિશેષ ૭૦
મધ્ય દેશ કહઈ માલવો, તિહાંથી અન્ય દેશ ચાલવું (વો);
મારૂ દેશ ગઢા સંઘ મોટ, દુર્ઘટ ઘટ રણથંભોર કોટિ. ૭૧
શિખર જાય લાગા અનુમાન, ફોડિ નિકલસ્યૈ અસમાન;
કોટિ ભીતનાં કરૂ વખાણ, પંખી પાય ન થંભઈ પ્રાણ. ૭૨
જોજન બાર તણો વિસ્તાર, જાણે ગોલ ઘડ્યું કિરતાર;
દીસંતા જાણે ઉંચા આભ, એહી જ મૃત્યુલોકનો લાભ. ૭૩
સબલ કોસિસાં ગઢ પાખલી, કૂટિ શૃંગ આપઈ નિકલી;
ડંડ કલશ ઝલકે હેમના, દૂરિ થકી તારા આભના. ૭૪
ઉપરિ ધજા લહકે ચેત, જાણયે ઉગ્યા અંબર કેત;
મનુષ્ય તણી એ કરણી નહી, દૈવિ મિલિ રચ્યું તે સહી. ૭૫
ગઢમાંહિ જ વસિ ઘણા લોક, ઉત્તમ મધ્યમના તિહાં થોક;
નગર અપૂરવ છઈ સંસાર, એહવો ગઢનેં એક દૂઆર. ૭૬
વરણ અઢાર નગરમાહિ વસઈં, આપ આપણી કલા અભ્યસૈં;
નગર તણા છે વિષમા ઘાટ, સહસ અગ્યાર વણિકનાં હાટ. ૭૭
ઇચ્છિત વસ્તુ મિલઈ જિહાં, તિહાં પ્રત્યક્ષ સૌખ્ય[2] અસંભવ કહાં;
ઘરિ ઘરિ નારિ ચતુર સુજાણ, કામકલા ગુણની તે ખાણ ૭૮
વાવિ સરોવર ખંડો ખલિ, રંગ ભરી નારિ ઝીલંઈ મોકલી;
હેમકુંભ જલ પૂરણ ભરી, હરખિત વાટ ચલૈં સુંદરી. ૭૯
પ્રેમભરી ગજગતિ ચાલતી, પરિમલ ગંધ સુગંધ માલતી;
એક નર ભમરા લોગી જેહ, કેતકી નારિ પાખલી ભમઈ તેહ

---

1 આદિ જ્યોતિ શાસ્ત્રમેં કહ્યું ક. 2 સુખ ક.

વસે તિહાં ઘણી નગર નાયકા, પરદેશી જનનઈ સુખ દાયકા,
કથા પ્રસગઈ કરૂ વખાંણુ, નારિ તણા ગુણુ બાણુ સમાન ૮૧
એ નગર તણી ઉપમ કેતલી, ઇદ્રભુવનના સુખ જેતલી,
ધર્મવત તિહા વ્યવહારિઆ, પરદેશી જન વખારીયા ૮૨
દેશદેશના તિહા વ્યાપાર નગર તણુ મોટા વિસ્તાર,
જૈનધર્મ માહેશ્વર ધાન, આદિનાથ ઈશ્વરનુ ધ્યાન ૮૩
વિષ્ણુભક્ત તિહા વૈષ્ણવ ઘણા, હરી મદિર સુદર સોહામણા,
પૂજા ભગતિ જુગતિ આચરઈ ઉત્તમ કુલગુરૂ સેવા કરઈ ૮૪
દાન પુન્ય તિહા હોવઇ ઘણા જીવદયા પાલઇ સામણા,
રણુથભરગઢ વસિં વિશેષ કવિ નરબદ બોલે કથા વિવેક ૮૫
રાજ કરૈ ગુણવતો રાય ભૈરવસેન માહાબલ રાય,
રાજ કલા પૂરણ તનુ વસઈ વિદ્યા ચૌદ કલા અભ્યસે ૮૬
ક્ષત્રિધર્મ રાય પાલે ઘણું રાજનિતી ચાલે આપણું,
ન્યાયવતને અતિ ગૂઝાર રાજા સર્વ કરઇ જૂહાર ૮૭
જાણે કામશાસ્ત્રની ગતિ ચોરાસી આસણ(ન)ની રતિ,
ભરતભેદ પિગલના જાણુ ન્યાયશાસ્ત્રના કરૈ વખાણુ ૮૮
તાન માન જાણેય અભિરામ નાટિકસાલ તણા[1] ગુણ ગ્રામ,
નૃત્ય કરઈ તિહા સુદર પાત્ર મિલિ લોક જોવાને યાત્ર ૮૯
ઇંદ્ર લોક તણી પરે તિહા, રાજ કરે ભૈરવસેન જિહાં;
ઘરિ ઘોડા હાથી ઉન્મતા તેજિ ગગાજલ ચાલતા ૯૦
સોવન રથ સોવન પાલખી બેઠાં લોક ચાલે તે સુખી,
ગઢ રાખેવા તણા પ્રકાર આયુધ યુદ્ધ ન લાભુ પાર ૯૧
ગોલા નાલ ચિહું દિસિ ફીરઈ યોજન બાર ફર પરવરઈ,
સુખ સમાધિ રહી આવાસ ઘણા લોક સેવે તસુ પાય ૯૨
પટરાણી રૂડી સાતમે દેખિ રૂપ મુનિ ચિત્ત ભમે,
રૂડા રાજ તણી કુઅરિ રાજભુવન સોહે સુંદરી ૯૩
તે માહઈ પટરાણી નામ રૂપઈ નવ યૌવન અભિરામ;
કામસેના નઇ ચદ્રાવલી પદ્મિની નારી રૂપે ભલી ૯૪

---

[1] વસિ क

કામકુંદલા કુલસુંદરી ચંદ્રમુખી ચતુરા મંજરી;
કોકલેખા આકર્ણલોચની હંસાવલી ગજગતી ગામિની. ૯૫
કાંમલહરી પટરાણી સાર મદનપૂતલી ઘડી કીરતાર;
જેહવી કુલવંતી કાંમિની તેહવી રૂપવંતી ભામિની. ૯૬
કુલ પાખે નહી ઉત્તમ ગતિ કર્મ પાખઇં નહી નિરમલ મતિ;
ત્યાગ પખઈ કીરતિ કિમ રહે[1] ન્યાય પખિ લક્ષ્મી કિમ રહે.

त्यागेन हीनस्य कुतोऽस्ति कीर्त्तिः सत्येन हीनस्य कुतोऽस्ति पूजा।
ध्यानेन हीनस्य कुतोऽस्ति सिद्धिः न्यायेन हीनस्य कुतोऽस्ति
लक्ष्मीः ॥ ९८ ॥

સોરઠા

જોઈ લિજઈ જાત વર વરસાસો [2]પડખીઈ;
પડિ પટોલેં ભાતિ ફાટઈ પીણી ફીટઈ નહી. ૯૯

ચોપઈ

જે નારિ પાલઈ પતિવ્રત તેહ જ નારિ જાણિ જઈ સત્યવતા;[3]
જાતિ વિશેષેં તે પદ્મિની ઉત્તમ વંશ તણી ઉપની. ૧૦૦
તેહનાં લક્ષણ જાણું કિમ સ્વકિયા ગુણ બોલ્યા જે મર્મ;
પતિવ્રતા ચાલૈ કામિની પ્રીયસું વલ્લભ તે ભામિની. ૧૦૧

गतागतकुतूहलं नयनयोरपाङ्गावधि
स्मितं कुलनतभ्रुवामधर एव विश्राम्यति।
वचः प्रियतमश्रुतेरतिथिरेव कोपक्रमः
कदाचिदपि चेत् तदा मनसि केवलं मज्जति॥ १०२॥

—रसमञ्जरी ३

ચોપઈ

ઉત્તમકુલની નારિ જેહ જાવું આવવું તેહનું એહ;
પ્રિય તણી દૃષ્ટિ જિહાં લગિ ફિરઈ તિહાં લગૈ ઘરિ સંચરઇ. ૧૦૩

---

૧ વહિ क. ૨ વુલી क. ૩ સત્ય क.

મિટ થકી નવિ દૂરઇ થાય દંત પ્રગટ નવિ હાસ્ય કરાય,
કદાચિત જો આવઈ હાસ્ય તે તો હોઠ કરઈ તવિ વાસ્ય ૧૦૪
ઉત્તમ નારિનું બોલવુ મધુર વચન ને હલવુ હલવુ,
કોપિ જાણિ પથિની પરિ ક્ષણ વિસામો લે સચરઇ ૧૦૫
કદાચિત કોપે જો રહી તો મન જાણી બીજુ નવિ લહે,
સ્વકિયા સ્રીના લક્ષણ એહ ઉત્તમ કુલની જનમી તેહ ૧૦૬
રાજા ભૈરવસેન નઇ ઘરે પટરાણી ઉત્તમ આચરી,
રાજભુવન માહિં સોભઈ નારિ તેજે વીજ તણા ચમકાર ૧૦૭
ઘરિંદી કોડિ રૂડિ સોલસેં ઉત્તમ કલા મોહન તિહા વસઇ,
પાચ સાતના બોલિસ નામ જેહની ઉત્તમ ગતિ વિશ્રામ ૧૦૮
રાજકલા મોહનમજરી કામલતા ચપકસુદરી;
જાતિ સુગધી ગુણ માલતી હસ તણી પરિ જે ચાલતી ૧૦૯
ભોગમતી ગુણ ગજગામિની કસ્તૂરી પરિમલ ભામિની,
જબાઘડિ શૃગારસુદરી ચદ્રકલા ચચલમજરી ૧૧૦
ભોગકલા સેવત્રી દાસ **દીપકમજરી** સુદર હાસ,
ચપકલી ગુણવતી બાલ ચચલ લોચન દૃષ્ટિ વિશાલ ૧૧૧
પ્રેમવતિ ચતુરા ચચલા નયનમતિ રૂપમતી કલા,
મુખ્ય રાજનઇએ મહેલડી અહનિશી સેવા સાહેલડી ૧૧૨
આવિ જાએ રાજદુઆર પાએ નેઉર છઈ ઝમકાર,
ઉત્તમ ચીર કીયા શૃગાર સોહે મહિલે બહુ પરિવાર ૧૧૩
રાજમહલ સોભે આવાસ ઉચા ચઉદ ભૂમિ આવાસ,
ચિત્રલેખ સોહે પરિભાસ ઝલકઈ જાણે જડિત પ્રકાશ ૧૧૪
નયન બાણ જોઈ જેહ ભણ્યુ ન રહે ધીરજ પુરૂપ જ તણી,
એહવી ઉપમ કવિજન કહી રાજા ઘરિંદી કોડિ રહી ૧૧૫
સોવન ઘડિત જડિત જાલિયા ભૈરવસેન તણા માલિયા,
સદા અભગ અખડ આવાસ જાણે અમરપુરીનો વાસ ૧૧૬
સર્વ લોક સુખીઉ સદા દુખ નહી જ્યા સ્વપ્ને કદા,
રાજ કરઈ પ્રથવી પ્રમાણ નવ કોટિ મારૂથલ જાણ ૧૧૭

વાગડ ઈડર[1] માલવ ઉજેણુ ગુજરાતે સોરઠે સિંધેણુ;
દેશ દેશ પ્રતે આણુ જ ફિરઇ ભૈરવસેન સુખે રાજ તે કરેઈ.
સોહે સેન સુરા સપરાંણુ માતા હાથી બાંધ્યા ઠાણુ;
અતિ ઉંચા દિસંતા આભ ઐરાવણ સરીખા સાલાભ. ૧૧૯

સુંડાલા મત્તમત્ ઘોરંત ઘુમંતા ગગને ગરજંત;
સબક ધડૂકઇ આસાઢિ મેહ સોહે રાજા ભેરવ ગેહ. ૧૨૦

લક્ષણવંત ભલા તોખોર, ચૌદ સહસ બાંધ્યા દરબાર;
એરાની તુરકી કાબિલા, ખુરસાંણી તેજી તે ભલા. ૧૨૧

ભોટ દેશ જનમ્યા કેકાણુ, પંથ ચલંતા પવન પ્રમાણુ;
તુરિ બુખારી ને પર્વતિ, હોવઈ અસવાર તિહાં પ્રથવીપતી ૧૨૨

ભલા હરૈવિ ધરતા તેગ, જલ ઉપર ચાલે જલ વેગ;
અશ્વ નહીં પણુ તે જાણે નાવ, એહ કવિજન કલપઇં ભાવ. ૧૨૩

કચ્છી કુંકણુ સિંધી દેશ, ભલા ઉપના દક્ષિણુ દેશ;
ગુફામાંહિ બાંધ્યા ગુણુનિલા, સોભૈ રાજદુઆરઈ ભલા. ૧૨૪

માતા ગજસૂ માંડઈ ઝૂઝ રણુમાંહિં પેસૈ ઘણુ ગૂઝ.
સૂર ધીર તેજી સુપરાંણુ, એહવા ચઉદ સહસ્ત્ર કેકાણુ ૧૨૫

બીજો સૈન્ય રાજાનઈ ઘણો પાર નહી ગજ તુરંગમ તણો;
સુખાસન ડોલ ઘણી વહિલડી વાજૈ પંચશબદ દડબડી. ૧૨૬

ચાતુરંગ સેના સોભંત સૂર ધીર નર સેવ કરંત;
વડા વજીર ભલા ચ્યારસૈ વલી ઉમરાવ લઘુ સાતસઈ. ૧૨૭

વડા વજીર તણા સુભ નામ મુખ્ય રાજાને અહનિસ કામ;
વાત વિચાર જેહસ્યું કીજીયે મોટા તણા નામ લીજીઈ. ૧૨૮

સુભટસીંહ નામૈ વીરસીંહ ગજસીંહ રણસીંહ અબીહ;
મદનકાંમ રણકામ સુકામ ભારકામ ધુરંધર નામ ૧૨૯
પદમસેન રવિસેન સુસેન માનદેવ ગુણદેવ સુદેવ;
કમલલોચન ત્રિલોચન નાંમ કહ્યા કવિજન તે અભિરામ ૧૩૦

---

૧ ભૂમિ क.

કામસમોહને ગુણસમોહ રસસમોહનૈ વીરસમોહ,
*હૃદયાનદ પરમાનદ નામ વડા વજીર તણા જે નામ ૧૩૧
તેહના પ્રાક્રમ બોલ્યા ઘણા ઝૂઝતા ન કરઇ આમણા,
બુદ્ધિવત ને સબલ ઝૂઝાર લક્ષણવતા કુલ આચાર ૧૩૨
અહનિસ સેવઈ રાજદુઆર બીજા ગજને ન કરે જુહાર,
સેન સામગ્રી બહુ રાખીઈ રણે વઢતા ગુણ રાખિઈ ૧૩૩
યુદ્ધ તણા જાણે ઘણા ભેદ, વૈરીનૈ ઉપજાવઈ ખેદ,
નમી ન આપઈ તેહ લગાર આણ અખડ કરિ અપાર ૧૦૪
રાજા ભૈરવ તણા વજીર બુદ્ધિવત ને સાહસ ધીર,
યુદ્ધ તણા અનેક પરપચ અનેરા રાજ લેવાના સચ ૧૩૫
કોટ તણા સાચા રખવાલ રાખઈ નગર સદા રખવાલ,
ભય નહી તિણ નગરી કદા સુખીઆ લોક સહૂ તે સદા ૧૩૬

દૂહા

રણથભ રલિયામણો, અભિનય સુખ નિધાન,
રાજ કરઈ રાજનીત સુ રાજા ભૈરવ માન ૧૩૭
અભિમાને ગજા વહૈ કુણહી ન નામૈ કધિ,
કિ ગુરુ સુગતિને નમઈ કૈ પરમેશ્વર બાધ ૧૩૮
રાજા ભૈરવસેનને કોકદેવ ઘણો માન,
બુદ્ધિવત ગુણ આગલો એહવો નહિ પરધાન ૧૩૯
માન ઘણો રાજા દિઈ કોકદેવ ગુણ જાણ,
એક સમે કૌતિક ભણી પૂછે રાજ બધાણ ૧૪૦
કોકદેવ ગુણ આગલા સુદર લક્ષણ જાણ,
કામકલા જાણૈ ઘણ નહિ બીજો પરિમાણ ૧૪૧
કોકદેવ પ્રતૈ ઈમ ભણૈ રાજા ભૈરવસેન,
નારિ ભલિ કુણ દેશની કહો વિચારી તેન ૧૪૨
દેશ દેશ પ્રતી સુંદરી જૂ જૂગતિ ગુણ જાણ,
નારિ ભલિ કુણ દેશની વિગતે કરૂ વખાણ ૧૪૩

---

* કામસંમોહ ને ગુણસંમોહ, રસસમોહ નઈ વીરસમોહ,
મહા વજીર તણા જે નામ કહ્યા કવિજન તે અભિરામ ૧

ચોપઈ

માલવ મધ્યદેશ તણી જે નાર મધ્યમ વર્ણું નવ્યય પ્રકાર;
પ્રિતીલુબ્ધ સદા સુંદરી લક્ષ માહિંથી હ્યે ચિત્ત હરી. ૧૪૪
નયણબાણ વેધી કામિની રસ લેઈ જાણે ભામિનિ;
પ્રીય તણી રાખઈ ઘણી પ્રીતી મેદપાટની કપટી ચિત્ત. ૧૪૫
ગુજરડી નારિ ગુણવંત પાંન ફૂલ ઘણા ભોગ ઇચ્છંત;
ચિત્ત માનૈ ચિત્ત આપે પ્રાણ કાંઈ એક ધુરત ગુણ સુજાણ. ૧૪૬

कुवलयदलवर्णा चारुताटङ्ककर्णा
चकितहरिणनेत्रा फुल्लराजीववक्त्रा ।
लघुनिधुवनरक्ताऽकष्टसंभोगसक्ता
सुललितगतिरेषा गुर्जरी चारुवेषा ॥ ॥ १४७ ॥

—पञ्चसायक २-२४

પ્રીત ભલી નારિ સોરઠી અતિ સુજાંણ ગુમાંનિ હઠી;
પ્રીય સંઘાતેં સુંપઈ પ્રાણ સોરઠડી સુંદરી સુજાણ. ૧૪૮
કુચ્છદેશની લંપટ નાર ભોગ ત્રપતિ નહીં નારી લગાર;
કુલટા તણા લક્ષણ જાણીઇ વિરહ વિલુધી તે જાણીયે. ૧૪૯

एते वारिकणान् किरन्ति पुरुषान् वर्षन्ति नाम्भोधराः
शैलाः शाद्वलमुद्वहन्ति न सृजन्त्येते पुनर्नायकान् ॥
त्रैलोक्ये तरवः फलानि सुवते नैवारभन्ते जनान्
धातः ! कातरमालपामि कुलटाहेतोस्त्वया किं कृतम् ? ॥ १५० ॥

—रसमञ्जरी ३२

ચોપઈ

નીચિં મુખી સંભોગિ પ્રીતિ કેશ ગ્રહણ માંનિ સુખ ચિત્ત;
માયા ઘણી ન છોડિ પ્રાંણ સિંધુદેશનિ નારિ જાણિ. ૧૫૧

मध्यदेशभगा नार्यस्तथा मध्यमदेशजाः ।
अधोमुखा रताश्चैव केशग्राहेषु सिन्धुजाः ॥ १५२ ॥

ચોપઈ

નવ કોટિ છઈ મારૂદેશ નગર સીરોહી વર્મે વિસેસ,
અર્બુદકોટ તણી તલહટી સારણદેવ ઈશ્વર તિહા તટી ૧૫૩
કહઈ નરબદ તિહાની નારિ જાતિ દેવડી કુલ નૃજારી,
નારી ભલી રૂપઇં સુંદરી પ્રિયનુ પ્રાણ તજે છઈ ખરી[1] ૧૫૪
અતીહિં લજ્જાલૂ મારૂણિ નારિ શીલવંતને પ્રેમ ભંડાગી,
પ્રિય તણુઈ ગુણ લુબધિ રહ આચારજ શ્રી નરબદ કહે ૧૫૫

स्वापे प्रियाननविलोकनहानिरेव
स्वापच्युतौ प्रियकरग्रहणप्रसङ्गः ।
इत्थ सरोरुहमुखी परिचिन्तयन्ती
स्वाप विधातुमपि हातुमपि प्रपेदे ॥ १५६ ॥

—रसमञ्जरी १५

ચોપઈ

પૂરવની નારિ ઘણા નેહ હાવભાવ જાણું સુસનેહ,
નર વેધ્યો નહી છાડે પ્રીતિ, ચતુરાઈ મોહન ઘણુ ચિત્તિ ૧૫૭
પૂરવની નારિ ગુણ વાદ કવિજન નરબદ લહ્યા પ્રવાદ,
ગઢ ગ્વાલેર તણી કામિની રસ લેઇ જાણે ભામિની ૧૫૮
દક્ષણ દેશમાહિ બોલે કવિ સુંદર નારિ તિહા બહૂ હવિ,
મરહટદેશ તણી જે નારિ માડિ છલ પાડે નિરધાર ૧૫૯

चुम्बनाऽऽलिङ्गने रक्तास्तथाकर्तुमलिङ्गकैः ।
महाराष्ट्रे रता रामा स्त्रीराज्ये कौशल्येषु च ॥ ॥ १६० ॥

ચોપઈ

ઘણો ભોગ ઇછઇ કામિની રસ લેઈ જાણે ભામિની,
પાન ફૂલ મોહે તનુ ઘાટ સુંદર નારિ દેશ કર્ણાટ ૧૬૧

---

૧ અંતિ સુંદરી ક

क्षताद्यंशुकाक्षेपैस्तथाकर्त्तुमलिङ्गकैः ॥
ध्वज-वृषणलुब्धाश्च रामाः कर्णाटदेशजाः ॥ १६२ ॥

ચોપઈ

તિલિંગાનિ તનુ મન ધૂતારી પ્રિય સુ માંડે પ્રેમ અપાર;
પરિમલ વલ્લભ કુલભામિની નૃત્ય ગીત વલ્લભ કાંમિનિ. ૧૬૩
નારિ ભલી ગોરી સાંમલી અતિહઇ વિચક્ષણ તનુ કોમલી;
નારિ ભલી ભોગવી માનની દ્રાવડદેશ તણી ભાંમિની. ૧૬૪

चुम्बाकेशग्रहैश्चैव जिह्वावक्षोजमर्दनैः ।
वृषणैस्त्वलकेनाङ्गे रता द्राविडदेशजा ॥ १६५ ॥

ચોપઈ

ભોગ ત્રપતી નહી મિલિઆગરી પતિ પંચ સોહે સુંદરી;
અંગ સુકોમલ સુંદર નારિ મલિઆગરી નારિ મદભારી. ૧૬૬

नितान्तरसिकाऽऽबन्धाः चुम्बनाऽऽलिङ्गनादिकैः ।
लुब्धाश्चामृतपानेन तनुलावण्यविग्रहाः ॥ १६७ ॥

ચોપઈ

ગૌડદેશની જાણે ગીત હંસગતિ ચાલઇ ચલચિત;
પ્રીય સંઘાતે પ્રેમ જ ઘણો વિનય વહઇ કુલ મારગ તણો. ૧૬૮

मृदुवचनविभागा कोमलानङ्गभागा
विगतरमणभीतिः कोमलानङ्गगीतिः ॥
द्रवति झटिति कान्ता चित्रसंभोगदक्षा
रमयति किल कौलि कीर्तिता बङ्गी गौडी ॥ १६९ ॥
—पञ्चसायक २ २२

ચોપઈ

બંગદેશ વિચક્ષણ નારિ બોલે અમૃત વયણ વિચારિ;
મધુર વસ્તુ ઈચ્છઈ પ્રેમસું ચિત્રણી ચિત્રિત ફૂલ દેહસું. ૧૭૦

तीर्थयात्राभिलुब्धाश्च गौडवङ्गाङ्गनाः स्त्रियः ।
निःसहा मर्दनाघाते नेपालाः कामरूपजाः ॥ १७१ ॥

ચોપઇ

સિંઘલદ્વીપ તણી કામિની જાતિ ભલી જાણી પદમણી,
ભોગી નરસ્યુ વંછિત પ્રીતિ મદનપૂતલી વેધક ચિત્ત ૧૭૨
કૌટલિ[1] નારિ દેશ કામરૂ નરવલ્લભ નારિ સુંદરૂ,
મનહરણી ચિત્ત ચંચલ નારિ[2] જાતિ હસ્તિની અતિ સુકુમાલ
સુલતાની માનની યૌવના રૂપમતિ સહીઅર સોભના,
મનહરણી પ્રીય પાલે ધર્મ જાણે ઉત્તમ મધ્યમ કર્મ ૧૭૪
દેશ દેશ પ્રતિ જે ગુણ લહ્યા તેહ સંક્ષેપઇ કવિજન કહ્યા,
કથા પ્રસંગઈ કરૂ વખાણ ખાનદેશની નારિ જાણ × ૧૭૫
કથા પ્રસંગે કહુ વૃતાંત ખાનદેશ નારિ ગુણવંત,
ગઢ આસેર નગર અભિરામ ઉત્તમ નારિ તણો વિશ્રામ ૧૭૬
નયણબાણ વેધઇ કામિની અતિ ગર્વિત ચાલે ગામિની,
વિરહ વિવેક મદન વ્યાકુલી પ્રત્યક્ષ પ્રેમ તણી પૂતલી ૧૭૭
વઇરાડી નારિ ગુણ ગ્રામ ચાલે ચતુર બોલે અભિરામ,
રૂપવંત મદમત્ત કામિની રમ લેઇ જાણે ભામિની ૧૭૮
ઉત્તમ જાત જે નારિ તણી દેશ **વરાડે** થોડિ ઘણી
વિરહ વિલુધી મૂ પઈ પ્રાણ વૈરાડિ નારિ ગુણ જાણ ૧૭૯

सकलगुणनिधाना वाचि माधुर्यसरसा
गजगतिगमना सा चञ्चला चारुनेत्रा ।
विकसित वदनाब्जा व्याकुलानङ्गख्याता
मनहरनररागा देशवैराटजाता ॥ १८० ॥

---

१ કોટલ ક. २ ચાલી ક.

× અતિ ચતુર ચપલા ચાતુરી નર ભમર સુંદર માલતી
એમ કથા ગુણવેદક જાણ, બુહુરાનપુર નારી સુવખાણ ક્રમા વધારે છે.

हस्तिनी Hastini

शंखिणी Shankhini

ચોપાઈ

બુગલાંણી નારિ ધુતાર છલ માંડિ પાડે નિરધાર;
ભોગ ચિન્હ જાણે અતિ ઘણા એહ લક્ષણ બુગલાંણી તણા. ૧૮૧
વર્ણવતાં બહુ લાગઇં વાર, ગ્રંથ તણો વાધઈ વિસ્તાર;
સુણ રાજા બોલે કોકદેવ નારિ તણા કહું ઘણા ભેવ. ૧૮૨
નારિ અમૃત નર સુખડી નવિ છોડઈ પાલિ પડી;
નારિ નર તણો આધાર તેહ કારણી કીજે વિસ્તાર. ૧૮૩
નારિ તણા ગુણ અછઈ અનેક ભોગી નર જાણે સુવિવેક;
પ્રીત ભલી પ્રેમવતી તણિ કહી કવિજન થોડી ઘણી. ૧૮૪
જેહને ઘરિ નહી નારી સુખ પરતક્ષ નરક તણુ તેહ દુઃખ;
એણઇ દેહ નઇ એણે સંસાર નારિ રસ અમૃત સુખકાર. ૧૮૫
ભેરવસેન સુણીને કાન કોકદેવ પ્રતઈ બોલઇ વાણ;
તું છઇ નારિ તણો પારખી જાત ભાતિ જાણે ઓલખી. ૧૮૬
કહોને સ્ત્રી દેહી કુણ જાતિ કીમ ઓલખીઈ કહો વિરતાંત;
સ્ત્રીની જાત હુવૈ કેતલી વિસ્તાર કથા કહૂં તેતલી. ૧૮૭
કોકદેવ કહે સુણ માહારાજ સ્ત્રીની જાતિ કહુ તુમ આજ;
જાતિ ચાર છે નારિ તણી એક પદ્મિની બીજી ચિત્રિણી. ૧૮૮
હસ્તિની ત્રીજી શંખનિ નારી ચોથી જાત કહી સુવિચાર;
તેહનાં લક્ષણ કહૂં જૂજૂઆં, જે બોલિસતે પૂર્વઈ હૂઆ ૧૮૯

पद्मिनी चित्रणी चैव शंखिनी हस्तिनी तथा ।
प्रत्येकं च वरस्त्रीणां ख्यातं जातिचतुष्टयम् ॥ १९० ॥

અથ પદ્મિનિ લક્ષણ લિખ્યતેઃ—

ચોપઈ

પદ્મિની નારી કહીએ એહ અતિ ઉંચી નીચી નહિ દેહ;
એકસો આઠ અંગુલ પરિમાણ અંગુલ સત્તાવિસ પુહલો માન.
પદ્મિની દેહી કરૂં વખાણ તેહના અંગુલ તણાં પ્રમાણ;
અતિ જાડી નહી અતિ પાતલી ચંપકવર્ણ તનુ [1]વાટલિ. ૧૯૨

1 સમિ ધાટિ દીસે વાટલી ૩.

રાતા નખ પગની અંગુલી અતિ સુંદર ચંપાની કલિ,
પાન્હી કમલ સરીખી જાણુ ચાલતા વીકસત વીનાણુ ૧૯૩
હસ્તિ ચાલ સુહાલા પાય ચક્ર સાથિયો પગતલિ ઠાય,
પદમ ચિન્હ પગ તલી જાણીએ છત્ર ધજા અંકુશ માણીએ ૧૯૪
નાન્હી ઘુંટણુ પિંડી વાટલી રોમ નહી નઈ તનુ માસલી,
જંઘ જાણુઈ કદલીના થંભ સુંડા દંડ સરીખા જંભ ૧૯૫
યોનિ જાણૈ કાછબની કોટિ પુહલી વરતુલ નહિ અતિ મોટી,
ગૌર વર્ણું મુખ રાતો જાણુ પદ્મિનિ નારિ યોનિ વખાણુ ૧૯૬
અતિ નાન્હી ખીલિ માહિલી સ્યામ વરણુ નિતરા પાખલી,
મુખ પહોલો ને નહી રોમાલ અતિ સંકીર્ણુ અતિ સુકુમાલ
અતિ ઉંચા મંડલ યોનિનો અંગુલ આઠ અંતર નાભિનો;
પદ્મિની પેઠુ તનુ પાતલી ચક્રમંડલ પેટે વાટલી ૧૯૮
દક્ષિણુ ફેરઈ પેટ વિસ્તાર ઉંચા સ્તન તણા આકાર (ઉપાડ),
અતિ કઠિન અતિ વાટલા અતિ સુહાલા અતિ માસલા ૧૯૯
હીઆ તણો રૂડા વિસ્તાર ત્રિવલિ નાભિ તણો વિસ્તાર,
રોમરાજીઈ નીલીરાજીઇ તતુ સેવાલ તણો છાજીઈ ૨૦૦
હૃદય અંગુલ ત્રિણુ વિશાલ સમી કોટિને લઘુ કઠાલ,
રોમ નહીં ઉંચી ખીંટડી, નીલવર્ણુ મુખ સોહામણી ૨૦૧
અંગુલ ત્રણુ ખભા ઉનાર ગલા તણો રૂડા વિસ્તાર,
રૂડી હાથ તણી આગુલી મુંગફલી સરીખી વાટલિ ૨૦૨
નખ રાતા સુહાલા હાથ રાતિ રેખા લક્ષણુ સાથ,
પદમ ચક્રને ધનુષ વિશાલ હથેલી માંહે મચ્છ વિશાલ. ૨૦૩
સત્ય સામુદ્રિક બોલ્યા જેહ, હાથ તણા લક્ષણુ હોઈ તેહ
પરિમલ મુખ કસ્તૂરી જાણુ ચંદ્ર સંપૂરણુ વદન વખાણુ,
મૃગનયની મધ્ય રાતી રેખ પદમીનિ નારિ જાત વિશેષ ૨૦૪
દંત જાણૈ મચકુંદની કલી રાતા હોઠ પ્રવાલા મીલી,
ભમુહ જાણૈ ધનુષને પરઈ અર્ધ ચંદ્ર લલાટઈ સિરઈ ૨૦૫
આગુલ પંચ લલાટ પરિમાણુ પહુલપણાનું કરૂં વખાણુ,
પોપટ ચાંચ તણી નાસિકા કોયલ શબ્દે સ્વર ઘટિકા ૨૦૬

કમલજ કાન તણી ઉપમા ગલ્લ સ્થલ રૂડા રૂપમા;
ઉત્તમ લક્ષણ બોલ્યા જેહ પદમિનિ નારિ પાસે તેહ. ૨૦૭
નિદ્રા થોડી સ્વલ્પ આહાર અલ્પ શબ્દ બોલઈ સુખ બાર;
રૂડી વસ્તુ ખાધી તે ગમઈ પતિવ્રતા ધર્મ પ્રિય સું રમઈ. ૨૦૮
આઠ પ્રહર સોલઈ શૃંગાર પદ્મિની નારી તણો અવતાર;
લક્ષણ બત્રીસનઈ ચોસઠિ કલા નાદ ગીત વલ્લભ કોમલા. ૨૦૯
ચોરાસી આસનની જાંણુ શ્રી નરબદ કવિ કરઈ વખાણુ;
પદ્મિની નારિ સૂવે જેટલું અહનિસ જાગે તે તેતલું. ૨૧૦
અમૃતદષ્ટિ પ્રિયસું સંગ બિ પ્રહર રાત્રઈ વંછઈ સંગ;
પદ્માસન વાંછઈ સંયોગ શશલા નરસુ વંછઈ ભોગ. ૨૧૧
કરી ભોગનેં ઉઠઇ જીસઈ ફૂલ મોગરા પરિમલ તિસ્યઈ;
પરસેવો ચંદન ગંધ જ કરઈ પાખલિ લુબધા ભમરા ફિરઈ.
પદ્મિનિ નારિ તણો પિહરણો ધોયો વિંછલીવો હોવઈ ઘણો;
પરિમલ વસ્ત્ર તણો નહિ જાય ઉપરિ બયસઇ ભમર છવાય. ૨૧૩
પદ્મિનિ નારિ તણા શિર કેશ વિરલા સરલા ને કાલા કેશ;
ગુંથી વેણી સિર નાગિણી પદ્મનિ નારિ શોભઈ ઘણી. ૨૧૪
અતિ સુંદર જાતિ પદ્મિની તેહના લક્ષણ આણ્યા મનિં;
કોકદેવ કહે સુણો માહારાજ પદ્મિની લક્ષણ કહ્યા તુમ આજ.

शशिवदना बिम्बोष्ठी तन्वी ताम्रनखी तथा ।
मन्दगा लज्जिता श्यामा रक्तोपान्तविलोचना ॥ २१६ ॥
गायनी सुरतज्ञा च परापतकलस्वना ।
स्वल्पाहारसुकेशा च पद्मगन्धा च पद्मिनी ॥ २१७ ॥

ચોપાઇ

અથ ચિત્રીણી લક્ષણ લિખ્યતે:—

સુણ રાજા લક્ષણ ચિત્રણી; ઉંચી નીચી નહી માનની;
જાડી પાતલી નહી લગાર સો[1] આંગુલ ઊભી વિસ્તાર. ૨૧૮

---

૧ શત क.

ચોપઇ

અથ શંખિની લક્ષણ લિખ્યતે —
કોકદેવ કહઇ સુણ ભૂપાલ શંખિની નારિ રૂપ વિશાલ,
અતિ ઉંચી અતિ નીચી નહિ અતિ જાડી અતિ નાની નહિ
મધ્ય વય શંખિની કામિની મુખ ત્રિકોણ સુમુખ ભામિની,
દીર્ઘદંત કાલા ગુગલા હોઠ તણા મોટા આમલા ૨૪૩
સોહઈ પાય તણી આંગલી એક લાંબી ને એક પાતલી,
એક જાડી એક ટૂંકી કહી પગની પાનહી થાપડી લહી ૨૪૪
આંખિ દેખે જોયે ચીપડી મોટું પેટ જાડી કાતડી,
ઊંડી ડુંટી મોટો ઉર જિમે ચાઠ શેરનો કૂર ૨૪૫
ચુલા સરીખી મોટી યોનિ રોમાલી નૈ લબકરોનિ,
મુતરતા ભખભખ વાજીયે શંખની લક્ષણ તે છાજીયે ૨૪૬
બેઠે નાકે મોટા ગાલ ટુંકા જાડા માથે વાલ,
અંગુલ દોય લલાટ પ્રમાણ બેઠી કોટઇ શંખની જાણ ૨૪૭
મૂઆ મચ્છ સરીખો ગંધ ભોગે નહી લગારે બંધ,
લાંબા હાથ તણા આંકરા પહોલા નખને પગ છાપરા ૨૪૮
કડૂઓ દીલ તણો હોઇ સ્નેહ કોકદેવ બોલ્યા શંખનીના ભેદ,
ગર્દભ કંઠ સરીખો નાદ રાતિ દીવસ પ્રિયસુ વિખવાદ ૨૪૯
નીદ્રા ઘણી જંભાઈ કરઇ મયલા વસ્ત્ર સદા આચરઈ,
ભલો મનુષ્ય દીઠો નવિ ગમે બોલી વાઘણી રીસિ ભમે. ૨૫૦
પ્રીય સંઘાતે અહનિશ વાદ ચાબુક મારઈ છોડઈ નાદ,
અહનિશ રોસ ચઢાવી રહે કવિ વિનોદ શ્રી **નરબદ** કહઇ ૨૫૧
દીલ ઉપર હોય ઊભા રોમ પગે ચાહલુ કાલા લોમ,
વાંછે ચાર પુરુષ પ્રીય સંગ ગર્દભ લિંગે તૃપ્તિ ભંગ ૨૫૨
રાતિ દિવસ ભગ ઉપરિ[1] હાથ ચોલિ ભીડિ જંઘા સાથ,
અગ્નિ તણા તણખા ઉડીયે શંખની નારિ ગુણ ખડીયે ૨૫૩
રાતિ દિવસ માડઈ વઢવાડ લોક કહઇ બડી કુહાડિ,
મોટા ડોલા ને વિકરાલ આગલ ચ્યાર દાંત ચોસાલ ૨૫૪

---

૧ યોનિ રહે ક

ચાલંતા ઉડાવઈ ધૂલ શંખની નારિનું એ મૂલ;
કોકદેવ કહે સુણુ માહારાજ શંખની નારિ નરને લાજ. ૨૫૫

शंखिणी कोपचोष्णा च दीर्घादीर्घसिरोरुहा ।
मृदंगी क्षारगंधाच नातिस्थूला न दूर्बला ॥ २५६ ॥
गौरांगी तीक्ष्ण नासा च पीनस्तन विलक्षणा ।
विशालजंघा न क्रूरा सूरताद्याश्च शंखिणी ॥ २५७ ॥

ચોપઇ

જાતિ ચ્યાર નારિની કહી [1]ઓછે લિયો લક્ષણુ સહૂ;
રાજા ભરવસેન આગલ કોકદેવ કહે સુવિચાર. ૨૫૮
ઉત્તમ મધ્યમ નીચા નીચ જાતિ ચારે બોલી પરપંચ;
દશ પ્રકાર માહઈ પ્રથમ પ્રકાર કોકદેવ બોલ્યા સુવિચાર. ૨૫૯
દશ પ્રકારનિ મતિ જૂ જૂઈ સ્રીની જાતિ પ્રથમમાં કહી;
શ્રી નરબદ બોલે[2] કવિરાજ કોક ચોપઈ સુણીયે આજ. ૨૬૦

ઇતિશ્રી શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નર્બુદાચાર્ય વિરચિતે
કોકશાસ્ત્રે કોકદેવોત્પત્તિ સ્રીજાતિ વર્ણનો પ્રથમ
પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૧ ॥

---

૧ બુદ્ધિવંત ઓછે જ્યો સહી क. ૨ કહે क.

॥ काव्य ॥

प्रकृतिमात ! नमामि सदा त्वकां
भगवति ! भवतारणचण्डिके ! ।
तरणिकोटिप्रकाशनमण्डले
क्षितिजनस्य ललाटगतेषु या ॥ २६१ ॥

ચોપઈ

હવઈ બોલીસ બીજો પ્રકાર કોકદેવ કહે જાતિ વિચાર,
સ્રીની આચરણા જાણિઈ ઉત્તમગતિ ગુણ વખાણુઈ ૨૬૨
જાતિ ચ્યાર જે પહેલી કહી ઉત્તમ મધ્યમ બોલ્યા સહી,
સ્રીના ચરિત્ર વખાણીસ હવઈ જેહ થકી નર સુખ ભોગવે ૨૬૩
ભૈરવસેન કહે વૃતાત સાભલ કોકદેવ એકાંત,
તુ છે નારિ તણો પારખી જાતિ ભાતિ જાણે ઓલખી ૨૬૪
ઉત્તમ મધ્યમ કીમ જાણઈ કુણ તજીયે કુણ સુખ માણીયે,
કુણ નારિ બાહિર સચરઈ ઉત્તમ કુણ પ્રિય સેવા કરઈ ૨૬૫
કોકદેવ કહે સુણ નરપતિ દેશ દેશ પ્રતિ જૂજૂઈ ગતિ,
સર્વ સારિખો ઇણ યુગ નહી હૃદય હૃદયની બુદ્ધિ જૂજૂઈ ૨૬૬

न शुद्धजातस्य ललाटपद्मं न जारजातस्य ललाटशृङ्गम् ।
यदा यदाऽसौ भजते विकारान्तदा तदाऽसौ किल
जारजातः ॥ २६७ ॥

ચોપઈ

ચાર અવસ્થા નારિ તણી બાલા મુગધા પ્રૌઢા ભણી,
વૃદ્ધા ચોથી વય જાણીઈ વય પ્રમાણે ગુણ વખાણીઇ ૨૬૮

* ક્રમાં આ શ્લોક નથી

બાર વરસની બાલા જાણુ ભોગ ન જાણે ચરિત્ર વખાણુ;
આવ્યો જોવન જાણે નહી બાલા યૌવનાની ગતિ કહી. ૨૬૯

नीरात् तीरमुपागता श्रवणयोः सीम्नि स्फुरन्नेत्रयोः
श्रोत्रे लग्नमिदं किमुत्पलमिति ज्ञातुं करं न्यस्यति ।
शैवालाङ्कुरशङ्कया शशिमुखी रोमावलीं प्रोञ्छति
श्रान्ताऽस्मीति मुहुः सखीमविदितश्रोणीभरा पृच्छति ॥२७०॥

—रसमञ्जरी ८

ચોપઈ

એક સમઈ બાલા નાયકા સાથઇ સખી લીધી દાસિકા;
જલક્રીડા કરવાને ગઈ ભર્યા સરોવર પૈઠી જઈ. ૨૭૧
ઘણિ વાર ખેલિ જલમાહિં નીર કંઠ આવિ સમુચ્છાય;
નયણુ મર્યાદા લોપિ સહી વિસફારિત દૃષ્ટિ પુહવી સહી. ૨૭૨
જાણુ કાને લાગા કમલ એહવી દૃષ્ટિ દીસઈ વિમલ;
યૌવનની ગતિ જાણે નહી વાર વાર પૂછે કાને સહી. ૨૭૩
કમલ નહિ પિણ દીસઈ કાન એહવી દૃષ્ટિ તણો બંધાણ;
વલિ પુછઇ રોમાવલી કિસઇં વાલ જળ લગાજલી. ૨૭૪
નયન તેજ યૌવન આકુલી મદન તણો ઘર છઈ વ્યાકુલી;
સુણિ સખિ મુઝને લાગઇ ભાર હૂં થાકી શ્રમ થયો અપાર.
બાલા યૌવન વલિ કામિની રસ નવિ જાણે તે ભામિની;
અજ્ઞાત યૌવનાનો મન એહ યૌવન આવ્યું નવિ જાણે તેહ×.૨૭૬
સોલ વરસ સમયે યૌવના મુગ્ધા નારિ લક્ષણ ગુણા;
ચરા ચરિત જાણે કેવલી પૂછયો ઉત્તર આપઈ ઠવી. ૨૭૭
રસ લે પ્રીઉસ્યું મન ભેલવી કરણી અતિ જાણે ગોપવી;
નવિ બુદ્ધિ ઉપજાવઈ તતકાલ માહા યૌવનની મુગ્ધા બાલ. ૨૭૮

श्वश्रूः क्रुध्यतु विद्विषन्तु सुहृदो निन्दन्तु वा यातरः
तस्मिन्नद्य न मन्दिरे सखि ! पुनः स्वापो विधेयो मया ।

× ૨૭૧ થી ૨૭૬ સુધીનાં કાવ્ય ક માં નથી.

आखोराक्रमणाय कोणकुहरादुत्फालमातन्वती
मार्जारी नखरैः खरैः कृतवती कां कां न मे दुर्दशाम् ॥२७९॥
—रसमञ्जरी २८

ચોપઈ

મન વલ્લભ સુ ક્રીડા કરઈ દેહિ નખ લાગા સુંદરી,
રસીઉ ભમર અધર ભ્રમર સાર પયોધર નખ લાગા છિન વાર
થયો પ્રભાત હસઈ સવિ સખી સુણ સુંદરી અમે તુમનઈ ઉલખી,
તવ કરણી અમે ઓલખી સહી ધીરા ધીરા બિહાવી કહી ૨૮૧
ડરતી ઉત્તર આપઇ એહ બુદ્ધિ ઉપાય તતક્ષિણ દેહ,
કહઈ વાત સમજાવઈ ઘણો લક્ષણ જાણો મુગ્ધા તણો ૨૮૨
સુણિ સખી સાસુજી રીસાય અથવા નિંદા મીત્ર કરીય,
મુજ દેઉર બહુ દેસ્યઈ ગાલ નણદ અમારી ઘાલ્યો આલ ૨૮૩
જે ઘરમઇ આજ નિદ્રા કરી વલિ જાઉ હું તિહાં ફરી,
ચ્યાર પુહર મુજ નિદ્રા નહીં મુજ મંજાર સંતાપિ સહી ૨૮૪
સુણી સખી ઉંદર લેવા કાજ કાલ ભરિ ઘર ખુણામાજ,
જાતા વલતા નખ લાગા સહી મારી દેઇ નખ છિના સહી ૨૮૫
તે દુખની વાત કેહને કહુ તમે હસ્યા સખી કેહનઈ કહુ,
એહુ વાત સખી માની સાચ મુગ્ધા નારિ ઉત્તમ વાચ × ૨૮૬
ચરિત ગોપવી જાણું સહી પુછયો ઉત્તર આપે લહી,
સોલ થકી ને વરસ બત્તિસ પ્રૌઢા નારિ કલા જગીસ ૨૮૭
જાણું યોવનની ગતિ સહી મિલે મંજોગ પ્રેમઇ જ થઈ,
હાવ ભાવ જાણે ભામિની પ્રૌઢા નારિ ગુણ ગામિની ૨૮૮
પ્રૌઢા તણા લક્ષણ છે દોય એક ધીરા બીજી અધીરા હોય,
ધીરા હોવઇ બુદ્ધી ગંભીર બોલે વાય શબ્દ સધીર ૨૮૯
એક સમઈ પ્રિય અવરજ નારિ કવિ ભોગી આવ્યું ઘર બારિ,
ભોગ ચિન(ન્હ) દીઠા નાયકા મનમા રોષ ધર્યો નાયકા × ૨૯૦

× ૨૮૦ થી ૨૮૬ સુધીના કાવ્યો પણ ક્રમા નથી. ૨૯૦ ક્રમ્ક માં નથી

લોક લાજ પ્રગટ નવિ કહે પ્રીય સંઘાતે વિનયી રહે;
સુણી પ્રીઅતે સખી સુ કહઇ બીજો કોઇ વાત નવિ લહઇ.× ૨૯૧

नो तल्पं भजसे न जल्पसि सुधाधारानुकारा गिरो
दृक्पातं कुरुषे न वा परिजनक्रोधप्रकाशच्छलात् ।
इत्थं केतकगर्भगौरि ! दयिते ! कोपस्य संगोपनं
ते स्यादेव न चेत् पुनः सहचरी कुर्वीत साचि स्मितम् ॥२९२॥

—रसमञ्जरी २१

ચોપઈ

પ્રીયસું કોપ જણાવે નહી સખી સંઘાતે બોલે સહી;
પ્રીય સાંભલઇ સખી સું કહઇ પંડિત જન પ્રીછી લહઇ. ૨૯૩
સુણુ રે સખી ન બોલીશ વાચ ખાટ ઉપર માં બેસીસ સાચ;
દ્રષ્ટી મમ જોએસ વાંકડું કોપ તણો ઘર છે સાંકડું. ૨૯૪
ક્રોધ ધરીને સખી સુ કહે હસી વચણ પ્રીય સું મન લહે;
પ્રૌઢા ધીરા લક્ષણુ તેહ લક્ષણુ અધીરાના વલી એહ. ૨૯૫

प्रतिफलमवलोक्य स्वीयमिन्दोः कलायां
हरशिरसि परस्यान्नासमाशङ्कमानः ।
गिरिशमचलकन्या तर्जयामास कम्प-
न्नचलवलयवत्वात् कान्तिभाजा करेण ॥ २९६ ॥

—रसमञ्जरी २२

ચોપઈ

ઇશ્વર તણે લલાટે ચંદ પ્રતિ ભાસિ સૂમુખિ વદનંદ;
માહે રૂપ દેખી આપણો ધરઈ કોપને બોલે ઘણો. ૨૯૭
બીજી બઈયર ઇહાં કીહાં થકી માથા માહે રહી તે લુકી;
હાથ અંગુલી હર સું કહઈ ધીરાધીરા પ્રીયકું વચન કહે. ૨૯૮

× ૨૯૧ કાવ્યક્રમાં નથી.

ધીર ન આવે એક લગાર પ્રૌઢા નારિ તણા વિચાર,
બુદ્ધિવંત પ્રીછો લેખજ્યો પ્રૌઢા લક્ષણ મન આણજ્યો ૨૯૯
વરસ બત્રીસ થકી કામિની વૃદ્ધિ અવસ્થા બલ ભામિની,
ચોથી અવસ્થા આવી વહી ફલતા ફૂલે તે સોભે નહી ૩૦૦
ચ્યાર ભેદ કહ્યા વિચાર જેહના લક્ષણ જાણે અનુસાર,
હવે યૌવનના કહીયે ભેદ નિશ્ચલ એ માનિ જે વેદ ૩૦૧
પહિલો યૌવન બાલ પ્રમાણ બીજુ મનોરમ સુ વખાણ,
ત્રીજો જઠર ચોથો જાજરો પૂર્વ મુનિજન બોલ્યો ખરો ૩૦૨

वात्सायने तु यत् प्रोक्तं यौवनं तच्चतुर्विधम् ।
वाल्यं मनोरम चैव जठरं जाठर तथा ॥ ३०३ ॥
बाल्यमाषोडशाद् वर्षमाद्वात्रिंशन्मनोरमम् ।
अष्टचत्वारिंशज्जठरं जाठरं स्यात् ततः परम् ॥ ३०४ ॥

ચોપઈ

સોલ વર્ષ લગે યૌવન બાલ રસ યૌવન કહીયે ભૂપાલ,
બત્રીસ લગે મનોરમ જાણ નાના રસ પ્રીછ પરિમાણ ૩૦૫
ભોગ રંગના જાણે સ્વાદ યૌવન સુ માંડે વિખવાદ,
તિહા લગઈ સ્ત્રી યૌવનવતી જાણ કવિ નરબદ કહિ કલા વખાણ
બત્રીસ થકી અડતાલીસ ચ્યાર સ્ત્રી યૌવન કહીઇ જઠર,
તહે યૌવન કહીઈ સાસતુ મધ્યમ યૌવન કવિ બોલતુ ૩૦૭
તેહ ઊપરિ યૌવન જાઠરૂં કામકલા નવ રસ વિસરૂ,
ગયા તે યૌવન તણા સવાદ જોયુ વિમાસી ગુણ કવિ વાદ ૩૦૮

દૂહા

ધન ગયો વલિ સપજે મેઘ ગયો વરસંત,
યૌવન ગયો ન સપજે જુઓ વિચારી સંત ૩૦૯
યૌવન લાહો લીજીઇ જિહાં લગે યૌવન હોય,
યૌવન ગયો વિમાસઈ જીવ અભિલાષા સોઇ ૩૧૦
યૌવનની ગત જલ અંજલી કીડી કણ મેલંત,
મધુમાખી સંચઇ ઘણું પિણ જતન કરંતાં જંત ૩૧૧

એહવું યૌવન ચંચલું, જતન કરંતાં જાય;
કવિ નરબદ ઇમ ઉચરેં લાહો લીજે ભાય. ૩૧૨

ચોપઈ

જે જે ગુણ નારિના કહ્યા મનોરસા યૌવનમાંહે લહ્યા;
ભોગી જનને સુખદાયકા મુગ્ધા મધ્યા હોય નાયકા. ૩૧૩

बाल्ये वयसि पुत्रस्तु म्रियते वा न जायते ।
पुत्रो मनोरमे जातः क्षान्तो भीरुः महावली ॥ ३१४ ॥
जठरे मध्यवीर्यस्तु जाठरे क्षीणशुक्रकः ।
एवं यौवनभेदेन पुरुषः जायते ध्रुवम् ॥ ३१५ ॥

ચોપઈ

રાતિ આંખ હુઈ જે તણિ, યોવનભર નઇ નીંદ્રા ઘણી;
તે સ્ત્રી વાંછે અતિ ઘણો ભોગ ઇચ્છે રાતિ દિવસ પુરુષ સંયોગ.
જે નારિ બહૂ કરે શૃંગાર હીંડે બાહિર ફરતી બાર;
રાત દિવસ જેહ બાર ફરઈ તે પર નરની ઇચ્છા કરઈ. ૩૧૭
જે સ્ત્રી જૂઠું બોલેં ઘણું પહિરેં મનગમતું પહેરણું;
અરહો પરહો જોવેં ચાલ તે નારિ જાણોં છિનાલ. ૩૧૮
જે સ્ત્રી નાભિ ઉઘાડિ કરઈ હીયો ઉઘાડિ પંથ સંચરઈ;
ક્ષણુ એક ઠામિ ન બૈસઈ વલી આંખ તણિ મિચકારી મલી.
ચંચલ ચિત્ત ચાલેં ચોવટઇ જાઈ આવઈ તે ઊવટઇ;
પર ઘર નારિ હીંડેં જેહ પર પુરુષનો વાંછે સ્નેહ. ૩૨૦
નવિ કીજઈ તેહનો વિશ્વાસ એકલડી નવિ છોડિયે પાસ;
પર પુરુષ સુ રાતિ સદા સુખ ન પામેં તે સ્ત્રી કદા. ૩૨૧
જે સ્ત્રી પીહર સુ નહીં પ્રીતિ માય બાપ ભાઈ નહીં ચિત્ત;
અતિ લજ્જાલુ વિનયી વહઇ તેહ નારિ પ્રિય લુબધી રહઇ. ૩૨૨
જેહની જમણા પગની આંગુલી હોઇ ટૂંકીને મિલી મિલી;
પગ તલ લંક અંતર મંડીયે તે નારિ વહેલી રંડીયે. ૩૨૩

न कृष्णा नातिगौराङ्गी तन्वङ्गी मृदुवाक् तथा ।
न खर्वा नातिदीर्घा च सुवक्त्रा चारुलोचना ॥ ३२४ ॥

कम्बुग्रीवा च मृद्वङ्गी श्यामा कृशोदरी च या ।
अल्पनिद्रा चाल्पभुक्ता समाङ्गी निम्ननासिका ॥ ३२५ ॥
आरक्ता सुतरा नेत्रे नखे दन्तच्छदेऽपि च ।
पद्मरक्तादिचिह्नाङ्गी पाणि–पादौ विशेषतः ॥ ३२६ ॥
समदन्ता गुरुश्रोणी बिम्बोष्ठी च सुगायनी ।
भवेत् कन्या प्रशस्या सा यद्धर्म–कामा–ऽर्थसिद्धये ॥३२७॥

चोपइ

ઉત્તમ લક્ષણ કન્યા એહ ધર્મ કર્મ દેખાડે નેહ,
લક્ષણ જોઈ ને પરણીયે નહીતર કન્યા છોડ જ દીયે ૩૨૮

पीनवरा कर्कशाङ्गी पिङ्गनेत्रा कुचे जरा ।
दीर्घनेत्रा दीर्घवक्त्रा खरपरुषवादिनी ॥ ३२९ ॥
जङ्घायामुत्तरोष्ठे च बिभ्रती लोमसंचयम् ।
करोति या दिवानिश भोजन विकल बहु ॥ ३३० ॥
निम्नग्रीवा निम्नकण्ठी बहुकेशा सुलोचना ।
गण्डकूपा हसन्ती च दन्तपङ्क्त्यां सुदं तुदा ॥ ३३१ ॥

ચોપઈ

મોટા સ્તન ને દુર્બલ અગ પિંગલ લોચન ખારો અંગ,
ઢલતા અચલ યોવન નારિ લાબા લોચન મુખનો ફાર. ૩૩૨
ગસભ લિંગઇ ત્રપતી થાય જધા ઘણી રોમાવલી ઠાય,
અહનિશિ ભોજન વાછે ઘણો નિચી કોટે ચાલે ઘણો ૩૩૩
ઉડા ગાલ હમે જબ નારિ દત તણા દીસે વિસ્તાર,
ભલઈ પુરુષે વર્જવિ નારિ કવિ નરબદ કહઈ કથા વિચારી ૩૩૪
જિમણા પગ કેરો અગૂઠ તેહને પાસે આગુલી ટૂંઠ,
અતિ ટુકીને આડિ ઘણ તેહ નારિ જારિ ચાલે ઘણો ૩૩૫

વહેલો સ્ત્રી મારૈ ભરતાર ખોડ તણો એ કહ્યો વિચાર;
જે સ્ત્રીનાં પગલાં પાધરાં સમી કોટ હોવઈ ખંધની[1]. ૩૩૬
લાંબી કોટ હીયો ઉઠતો થણ ત્રીષા મંડલ બેસતો;
અતિ ગોરિ અતિ કાલિ નહી અર્ષ રેષ રાતિ ગુણ લહી. ૩૩૭
રૂડો સ્વર કોયલ સારિખો તે સ્ત્રીનો રૂડો પારખો;
પુત્ર જણે બલવંત સુજાણ પ્રીયનર સુખ આપઇ પરમાણ. ૩૩૮
જો સ્ત્રી હોવઈ ભુંડો ભરતાર ક્ષુધાવંતને ક્રોધ અપાર;
નિર્ધન નિર્લજ હોઈ સહી ઉત્તમ સ્ત્રી તે છાંડે નહીં. ૩૩૯
કોઈ કવિજન કહઈ વિમાસી સ્ત્રીય તણો જ નહી વીસ્વાસ;
યૌવન ભરી નવિ સાહી રહી પરવશી કામ નવોઢા કહી. ૩૪૦

हस्ते धृताऽपि शयने विनिवेशिताऽपि
क्रोडे कृताऽपि यतते बहिरेव गन्तुम् ।
जानीमहे नववधूरथ तस्य वश्या
यः पारदं स्थिरयितुं क्षमते करेण ॥ ३४१ ॥

—रसमञ्जरी ११

ચોપઈ

હાથ ધરીને જો બયસીઈ ખોલા ઉપર શીર લીજીઈ;
ભીડી સૂડિ સૂઆરો પાસ તોહી નવોઢા વસ્ય નહીં દાસ. ૩૪૨
બાહિર જાવા પ્રયત્ન જ કરઈ કહિને વસ્ય નહી કવિ ઉચરે;
નવોઢા યૌવન નાયકા વિરલા નર નેં સુખદાયકા. ૩૪૩
તેહનેં વસ્ય તેહને સંઘાત જે નર પારો રાખેં હાથ;
પારો રહે ને નવોઢા રહે આચાર જ શ્રી નરબદ કહઈ. ૩૪૪
જો દૂધઈ વિષહર પોષીયે વાઘ બચો સાહિ રાખીયે;
છૂટા મૂકયા તે વિણુસંત નારિ વિણુસે સર્પ ડસંત. ૩૪૫
છૂટો વાઘ વિકલ તે થાય પાલણહારાં પેલો ખાય;
મદમત્ત નારિ રહે મોકલી નારિ કુસંગતિ વિણુસૈ મિલી. ૩૪૬

---

૧ क કંધરા.

સ્રી સાથઇ નવિ કીજે ગૂઝ જે નર હોવઈ ચતુર સુ બૂઝ,
વિણમે ચિત્ત પ્રકાસી વાત સ્રી નરનઈ ઉપજાવઈ ઘાત ૩૪૭
તેહ કારણ સ્રી જાતને ગખીયે હઇયો ભે (મે) લિ નવી દાખીયે,
સ્રી સ ભોગ તણા સુવિચાર કવિ નરબદ એ કરિ વિચાર ૩૪૮

सेवन योपितां कुर्याद् ज्ञात्वा देशबलाबलम् ।
बाल-योग्या-ऽतिरुढानां मृतयोगविभागतः ॥ ३४९ ॥

ચોપઈ

દેશ તણો જોઈ પારખો બલ અબલ ને કુલ સારિખો,
બાલા યૌવન રૂઢા જેહ વૃદ્ધાવય પરમાણુ જેહ ૩૫૦
જોઇ અવસ્થા સેવો નારિ વલિ જોઇયે ઋતુ તણા વિચાર,
ચુક્તિ પખે નવિ કીજે ભોગ નહિતર ઉપજે તતક્ષિણ રોગ ૩૫૧
પ ડિત બોલી તરૂણી નારિ ભોગ્ય ચોગ્ય કહિ સુવિચારિ,
ચૌવન નારિ રસ ઘણો દીયે અવસર જોઈ ફ્લ લીજીયે ૩૫૨

वर्षपञ्चाशतः वृद्धा सुरतोत्सववर्जिता ।
फल-ताम्बूल-वासोभिः शोभते न कदाचन ॥ ३५३ ॥

ચોપાઈ

વર્ષ પચાસ થયા ઉપરિ નારિ વૃદ્ધ પણો આદરે,
ભોગ ચોગથી વચિત કહી[1] ફ્લ તામ્બૂલ તે શોભઈ નહી ૩૫૪

विविधाभरणस्नेहैस्तरुणी वशवर्तिनी ।
गाढालिङ्गनचुम्बैश्च येऽतिरुढास्तु योपितः ॥ ३५५ ॥

નાના પરિ દીજઈ શૃગાર હોઇ વશ્ય તે તરૂણી નાર,
આલિંગન ચુબન દીજીયે અતિરૂઢા નારિ જીપીઈ ૩૫૬

गौरवैर्मधुरालापैः हरेद् वृद्धा मियवदः ।
कुसुमायुधः धर्मिण्यः स्त्रियो वृद्धपरिग्रहैः ॥ ३५७ ॥

---

૧ દ્ધઈ થઈ क

ચોપઈ

મધુર ગીત ગુણ ગાતી વલ્લભા કુસુમ ગંધ વલ્લભ સુલભા;
વચન સાચ દીજે પરિવારિ વસ્ય હોવે વૃદ્ધ યૌવન નારી.

उत्तमा नातिविश्वासाद् द्विषन्ति पुरुषं क्षणात् ।
निदाघे शरदि बाला सेव्या विषयिनां भवेत् ॥ ३५९ ॥

ચોપઈ

દેઈ વિસ્વાસ ધરી જે પાસ જિમ તિમ કરી મનાવી રાસ;
શરદ ઋતુ સેવિજે બાલ યૌવન બાલા લીલ રસાલ. ૩૬૦

हेमन्ते शिशिरे योग्या प्रौढा वर्षा–वसन्तयोः ।
सततं सेव्यमानाऽपि बाला वृद्धयतेऽबलम् ॥ ३६१ ॥

ચોપઈ

હેમંતે શિશિરે યૌવના પ્રૌઢા નારિ સુખ ગામિની;
વર્ષા વસંત ઋતુ સોહામણી પ્રૌઢા નારિ સુખ[1] દઈ ઘણી. ૩૬૨
ગ્રીષ્મ કાલ સદા અનુરાગ ભોગ તણો તિહાં ન ઘટઈ લાગ;
બીજી ઋતુઈ સ્ત્રી સુખ ઘણું દીયે બાલાતરૂણી વલભ હોયે. ૩૬૩
વૃદ્ધ નારિ ભોગવતાં જરા વાધે નરને દુઃખ સંભરા;
રુતિ (ઋતુ) જોઇ રમાડો નારિ જિમ સુખ પામો એહ સંસારી.

बालेति गीयते नारी यावत् षोडशवत्सरम् ।
तस्मात् परं तु प्रौढा स्याद् यावद् विंशतिवत्सरम् ॥ ३६५ ॥
विद्वद्भिः सैव जगतौ तरुणीत्यभिधीयते ।
तदूर्ध्वमतिरूढा स्याद् यावत् पञ्चाशतः पुमान् ॥ ३६६ ॥
आसने लालयेद् बालां तरुणीं शयने तथा ।
उत्थाने त्वतिरूढां च लालनं त्रिविधं मतम् ॥ ३६७ ॥

---

[1] કાંતિ क.

ચોપઇ

બેઠી રમાડો બાલા નારિ સુતા તરૂણી ભોગ વિચાર,
ઉચે સ્થાનક અતિ રૂઢા સુખી મીલે સ યોગે સુંદર સુખી ૩૬૮

अनाक्रान्ता ऋतुस्नाता प्रथमज्वरिता तथा ।
मधुपाना प्रसन्ना च नर्त्तिता वा दिहि (सेव्या ?) स्मृता ॥ ३६९ ॥

षण्मासगर्भिणी मासप्रसूता नवरङ्गिणी ।
एता वहन्ति सुतरा योषतः सुरतोत्सवम् ॥ ३७० ॥

ચોપઈ

ઋતુવતિ વરજો દિન ચારિ નાહી ધોઈ ભોગ અપારિ;
છ માસ લગઈ ભોગી ગર્ભિણી તેહ ઉપરિ નહી સોહામણી ૩૭૧×
કોકદેવ કહઈ સુણો નરિંદ સર્વ સારિખો નહિ વરિંદ,
નાના રત્ન વસુધરા જાણુ એક ઉત્તમ એક મધ્યમ ખાણુ ૩૭૨
સ્ત્રી કહેતા સ્ત્રી નવિ જાણીયે જાત સાત સરીખી માનીયે
પુરુષ કહ્યા પુરુષ નવિ હોય નાના રતન વસુધરા જોય
પારખ જોઈ લિજઈ જાતિ વર વરસાસો વુલિ સાત,
પડી પટોલઈ ભાતિ જ સહી ફાટે પીણ તે ફીટે નહી
સ્ત્રી લક્ષણ બીજો પ્રકાર સાભલ ભૈરવસેન વિચાર,
કોકદેવ બોલ્યા વારતા હરખે હીઅડુ ગુણ જાણતા
દશ પ્રકારે ગુણ જૂજૂઓ બીજો પ્રકાર સપૂરણ હુઓ,
શ્રીનરબદ બોલે કવિરાજ કોકશાસ્ત્ર સુણજો આજ

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રીનરબદાચાર્ય વિરચિતે
કોકશાસ્ત્રે સ્ત્રીલક્ષણો વર્ણન દ્વિતીય
પ્રકાર સપૂર્ણ ॥ ૨ ॥

× માસ એક પ્રસૂતા પછી ભોગવિ નારી સુખ આપસિ;
ઇછઈ ભોગ ઘણો કામિની પહિલું યૌવનભર ભામિની ક માં છે

દૂહા

આદિ માતા પાય લાગીયે કવિજન કેરી માય;
વાણી વિવિધ આપીયે જિમ અક્ષર આવૈ ઠાય. ૩૭૭
કોક ચોપઇ કવિજન કહે પ્રીછિ સાજન જેહ;
નારી તણા રસ પામસ્યૈ સુખ ભોગવસેં તેહ. ૩૭૮

ચોપઈ

નારી તણા લક્ષણ જે કહ્યા ભૈરવસેન વિશેષે લહ્યા;
વલિ રાઉ (જા) બોલે સુવિચાર કોકદેવ કહે કથા વિચાર. ૩૭૯
સ્ત્રીને કંદર્પ કિણ વિધિ રહેં પુરુષ તણો સંગમ કિમ લહેં;
સ્ત્રીને દ્રાવ તણા પ્રકાર કામશાસ્ત્રના કહૂં વિચાર ૩૮૦
કોકદેવ કહે સુણ રાજન કંદર્પ રહેવાનાં જે સ્થાન;
સર્વ શરીર વિચારી કહૂં કામકલા માંહે જે લહૂ. ૩૮૧

સ્ત્રીનાં કંદર્પ રહવાના ઠામ લિખિયૈ છેઃ—

દૂહા

અજૂઆલી પડવા થકી કંદર્પ વાધઇ નારિ;
ડાબા પગ અંગુઠડે થડે વસૈ નિરધારિ. ૩૮૨
બીજૈ પગ તલીઈ રહૈ ત્રીજે પગ નલિ[1] જાણ;
ચોથે ઢીંચણને થડે કંદર્પ રહે વસાણ. ૩૮૩
પંચમી તિથૈં જંઘા રહઈ છઠે રહેં જંઘ મૂલ;
સાતમ તિથિ યોનિ રહેં આઠમ નાભિ સુતૂલ. ૩૮૪
નવમેં થણનેં થડી રહેં દશમે કંઠ નિવાસ;
નીચં હોઠ એકાદશી મદન રહે સુવિલાસ. ૩૮૫
બારસ દિન ગાલેં રહેં તેરસ લમણા થાંન;
ચૌદસ દિન નિલાડે રહેં પૂનિમ તાલુ સમાંન. ૩૮૬

---

૧ તલિ ક.

અજુઆલી પડવા થકી ચઢતો ચઢઈ બ્રહ્માડ,
જિમણે અંગે ઉતરે અહ નિશિ રહે અખડ ૩૮૭
જિમણા પગ અગુઠડે અધારે પખ વાસ,
વલિ વાધઈ વલિ ક્ષય હોયે ચાલે મદન વિલાસ ૩૮૮
વલિ કોઇકનું મત કહુ નાહ્યા પછી વધંત,
ક્ષય દિન રક્તિ દિસતે ઈણુ પરિ માસ કહેત ૩૮૯
જિણુ દિન સ્ત્રી નાહવણુ કરઈ સો દિન પ્રથમ સુ જાણુ,
અગુઠે કદર્પ વસઈ યૌવન ભરિયો પરિમાણુ ૩૯૦
સ્નાન કરઈ દિન પ્રથમ પાલટે જઈ મત કહ્યુ આદ,
જે દિન નર દર્શન હોઇ ક્ષય દિન ત્રિણુ વિષાદ ૩૯૧
એક થાન દિન પ્રતિ કહ્યા તે જાણ્યા સુવિવેક,
સ્ત્રીને કદર્પ પાલટે સ્ત્રીને થાન અનેક ૩૯૨
સુદિ પડવે પહિલે ચોઘડીએ અગુઠઈ કરઈ નીવાસ,
બીજે ચોઘડીએ વસઈ ઘુટણુ પગને પાસ ૩૯૩
ત્રીજે ચોઘડીએ રહે ઢીંચણુ પગને માન,
ચોથઇ ચોઘડીઈ વસઈ કદર્પ જંઘને થાન ૩૯૪
ચોઘડીએ વલિ પાચમે થણુને થડ નિવસત,
ખભે રહે છઠે વલિ સાતમે કાન થડત ૩૯૫
દિન ચોઘડીએ આઠમે લમણાને થડ વાસ,
નવમે ડાબે લમણે રહે દશમે જિમણે પાસ ૩૯૬
ખસે કદર્પ તિહા ચોઘડીએ પરિમાણુ,
થણુને થડે ઇગ્યારમે દ્વાદશ જિમણે થાન ૩૯૭
ચોઘડીએ વલી તેરમે કટીએ કરે વિશ્રામ,
જમણા પગને ઢીચણે ચૌદ ચોઘડીએ માન ૩૯૮
પનરમે પગ તલીએ રહે જિમણે પગે શશિ વાસ,
જમણા પગ અગુઠડે સોલ ચોઘડીએ વાસ ૩૯૯
જિ[illegible] તિથ પહિલો જિહા કહ્યો પ્રથમ ચોઘડીએ વાસ,
પછે તિહાથી પાલટે ચોઘડીઆ પ્રતિ વાસ ૪૦૦

ઇણ પરિ ચઢતો ઉતરે સઘલે દિહાડે એમ;
દિન દિન પ્રતે પાલટે ગતિ તે વલિ ચોઘડીઆ પ્રતિવાસ. ૪૦૧

आलिङ्गनचुम्बनं दंशोः भग-स्तनविमर्दनम् ।
नखदानं च घातश्च ग्रहणं कुच-केशयोः ॥ ४०२ ॥
कर्णयोरात्मनो हास्यं जिह्वा-कण्ठा-ऽधरग्रहः ।
एते दश प्रभेदा हि रतं बाह्ये प्रकीर्त्तितम् ॥ ४०३ ॥

ચોપઈ

થણ મુલે ઢીંચણ ને મૂલ કંઠ લગે નખ દીજે થૂલ;
હોઠે ગાલે અમૃત લીજીયે નેત્ર નિલાડે ચુંબન કીજીયે. ૪૦૪
જાગે કંદર્પ તિહાંથી ઘણો ખજૂઆલો તાલુ લમણો;
ઘુંટણ જાંઘ માંહે ઘસઈ નાભિ નાભિ હૃદાસું ઘસઈ. ૪૦૫
કેશ ગ્રહણ કીજીઈ તાલવઈ કંદર્પ જાગઈ પંપૂ આલવે;
એહ લક્ષણે ભોગવિ ભોગ દ્રવે નારિ તતક્ષણ સંયોગ. ૪૦૬

के गृह्णन्ति कचान् ललाट-नयने चुम्बन्ति दन्तच्छदं
दन्तोष्ठौ तनु पीडयन्ति बहुशश्चुम्बन्ति गल्लस्थलम् ।
कक्ष्यां कण्ठतले लिखन्ति नखरैः गृह्णन्ति गाढस्तनौ
मुष्टचा वक्षसि ताडयन्ति ददते नाभौ चपेटां शनैः ॥ ४०७ ॥

—रतिरहस्य पृ. १४

एकारौकारयुक्ता हरि-हरिज-हराः पञ्च बाणाः स्मरस्य
ख्याता लक्षाण्यमीषां हृदय-कुच-दृशो मूर्द्धगुह्यं क्रमेण ।
स्थानेष्वेतेषु भूयो निजनयनधनुः प्रेरितैस्तैः पतद्भिः
स्पन्दन्ते सुन्दरीणां ज्वलदनलनिभैर्बिन्दवः कामधाराः ॥ ४०८ ॥

—रतिरहस्य पृ. १५

सरसिजमरुणं हृदये कुचयोश्चूतं दृशोरशोकं च ।
शिरसि शिरीषं योनावुत्पलमेतानि पञ्च बाणाः स्युः ॥ ४०९ ॥*

*૪૦૮; ૪૦૯ શ્લોક ક્રમાં છે.

ચોપાઈ

જે સ્ત્રી સોલ વરસની હોય બાલે યૌવન ચાલે સોય,
આલિંગન ચુબન કીજીઈ જાગે કદર્પ કુચ મરદીયે ૪૧૦
જે હોવે યૌવન ત્રીસ વરસની નખ દીજે આલિંગન થની,
મીઠી વાત ગીત ગાઇયે કદર્પ પ્રૌઢાનો જાગીયઈ ૪૧૧
જિહા લગે કદર્પ જાગે નહી તિહા લગે સ્રીને દ્રાવ જ નહી,
જિહા લગે દ્રાવ નહી નાયકા તિહા લગે ન હુઈ સુખદાયકા
સ્રીને મિલવાનો પ્રકાર એક ભેદ બોલિસ સુવિચાર,
જિણુ પ્રકારે સ્રી દ્રાવ જ હોય બુદ્ધિ પ્રકાર કરેસુ સોય ૪૧૩
ક્ષણુ એક આલિંગન ચુબન કરી હીયા સરસી ભીડી ધરી,
કુચ મર્દન કીજે જોર સુ ખજૂઆવિ નખદિ ઊરસૂ ૪૧૪
કઠ બાહુ ઘાલે સુકુમાલ ભીડીઈ જિમ ભીડી જે બાલ,
નાગી કરી મર્મ લીજીઇ કદર્પ તણુા સ્થાન ધીજીયે ૪૧૫
જિણે તિથિ જિહા કીધો વિશ્રામ, તેહનો ભેદ રાખી જે ઠામ,
ઇદ્રી ઊકાડી ઘાલીયે, અર્ધી બાહિર પ્રથમ રાખીયે ૪૧૬×
હલૂઅઇ હલૂઅઇ કીજે ભોગ જિમ સ્રી કદર્પ જાગે યોગ,
પછે વલિ ઇંદ્રી ઠેલીયે કઠ બાહુ ઘાલિ લીજીઈ ૪૧૭
કીજઈ ભોગ ક્ષણુ ક્ષણુ નહિ વિચિ વિચિ ચુબન કીજઈ સહી,
હીયાસુ ભીડી કીજે પ્રીતિ નર સુ સ્રીનો લાગે ચિત્ત ૪૧૮
એણી પરી ભોગ કરે સુકુમાલ સ્રીને દ્રાવ હોય તતકાલ,
સુખ પામે સ્રી દે આશીશ તેહ નર સરસી હોયે જગીસ
સુણુ રાજા ઉઘાડો અર્થ, ઇણુ પરે સુખ પામે મનમથ,
કોકદેવનો મે મત કહ્યો વલિ વિશેષે પોતે લહ્યો ૪૨૦

દૂહા

બીજે ચોથઈ પાચમે ચિત્રણી પામે સુખ,
નવમે પુણ્યમ ચૌદશઇ સાતમે હસ્તિની સુખ ૪૨૧

×૪૧૬ કમા છે

પડવે તિથિ એકાદશી તેરસ ત્રીજે જાંણુ;
શંખની નારી સુખ રમે પામે પ્રીતિ પ્રમાણુ ૪૨૨
સર્વ તિથિ પદ્મિની રમઈ લક્ષણુ ભોગ સહીત;
આસન ચોરાસી ગમઈ પદ્મિની પામે પ્રીતિ. ૪૨૩
પ્રથમ પ્રહર રાત્રિ સમે ચિત્રિણી પામે સુખ;
બીજે પહરે હસ્તનિ ત્રીજે શંખની સુખ. ૪૨૪
પદ્મની ચોથે પહોરમેં સુખ પામે સંભોગ;
જોઈ અવસ્થા કીજીયે નારિ પુરુષ સંયોગ. ૪૨૫

व्रजति च सुखार्थं चित्रणी मध्ययामे
भजति दिन-रजन्यां हस्तिनी च द्वितीये ।
रमयति च तृतीये शङ्खिनी सौख्यभोगे
रमयति रमणीयं पद्मिनी तुर्ययामे ॥ ४२६ ॥

पङ्कजासनलयेन पद्मिनी वेणुदारितपदेन शङ्खिनी ।
स्कन्धपादयुगलेन हस्तिनी नागरेण रमते च चित्रणी ॥ ४२७ ॥

ચોપાઇ

પદ્માસને સુખ પામઈ પદ્મિનિ ઉંચે પગે રમે શંખની;
ખભે પાય ખેલે હસ્તિનિ નાગી થઈ રમે ચિત્રિણી. ૪૨૮
પડવે પહેલી તિથિ સંયોગ નારિ સરસો કીજે ભોગ;
કંઠ આલિંગન ચુંબ[ન]નીલાડ નખ દીજે પાગથીયે પાઠ. ૪૨૯
અંગુઠે અંગુઠો ચાંપીઈ જાંઘે કરીને જંઘ કંપીઈ;
ઈણ પરિ રમતાં સ્ત્રી દ્રાવિઈ ભોગ સંયોગિ સુખ પામીઇ. ૪૩૦
બીજે ગાઢા સ્તન મર્દીયે નેત્ર ગાલે ચુંબન કીજીઈ;
હોઠ ગ્રહી મુખ રસ લીજઇ કક્ષા તલિ નખ ક્ષત દીજઇ. ૪૩૧
આલિંગન ગાઢા ભીડિઇ કલા કરી આસન મંડિઈ;
ઇણ પરિ નારિ દ્રવે તતકાલ પામે સુખ અનંત ભૂપાલ. ૪૩૨
ત્રિજે ગાઢા સ્તન ભીડિઈ બાહુમૂલ નખ ક્ષત તાડિઈ;
અધર સ્વાદ કુચ મર્દન કરે ઈણ પરિ નારિ તતક્ષણુ દ્રવે. ૪૩૩

ચોથઇ અલિંગન દેઈ સાથ ગાઢા સ્તન પીડિ જઈ હાથ,
ડાબિ કુખે નખ દીજઈ અધર પાન અમૃત લીજઇ ૪૩૪
કરિ જઈ આસન નવ નવ પરિ સ્વાદે ભગ મનસા સચરિ,
વડિ વાર કરતા ભોગ દ્રવે નારિ હુવે સુખ સચોગ ૪૩૫
પાચમી દિન આકર્ષી કેશ ચુબન કીજે અધર પ્રદેશ,
સ્તન બિટડીયે નખ ધારને, હુવે દ્રાવ તતક્ષણુ નારીનેં. ૪૩૬
છઠે ઘણો આલિગન દેય અધર દત ભીડિ જે લેય,
નાભિ ઉપરિ દીજઈ થાપલી, દ્રવઈ નારિ તતક્ષણુ વ્યાકુલી ૪૩૭
સાતમિ તિથઈ રમાડો નારિ યોનિ ઉપર દિજઈ હાથ વિચારિ,
પપાલિજે નાભિ પ્રદેશ અધર પાન કીજે સુ નરેશ ૪૩૮
કક્ષા હૃદય કપોલે નખ દેતા દ્રવે નારિ હુવે સુખ,
ભોગિ જન ખેલાવઇ નારિ કવિ નર્બદ કહઈ કથા વિચારિ
આઠમે કઠ આલિંગન કરો નાભિ નખ દીજઇ આકરો,
દત કરડિ ભીડિજઈ હોઠ થણુ મરદી જઇ ગાઢે લોઠ ૪૪૦
વલિ વલિ ચુબીજઇ ગાલિ હસી હાથનિ દીજઇ તાલિ,
સમ આસને રમાડો નારિ તતક્ષણુ દ્રાવ હોવઈ સુવિચારિ ૪૪૧
નવમી નાભિ સ્પર્શ કીજઈ અધર દત યોનિ મર્દીયે,
નેત્ર નિલાડે ચુબન કીજીયે દ્રવે નારિ તતક્ષણુ ભીજીયે ૪૪૨
દશમે લલાટે ચુબન કોટિ નખ દીજે અવિલબ,
વામ હાથે કરિ ભીડિયઇ જિમણે હાથઇ થણુ ભીડિઇ ૪૪૩
હીયું હીયે મેલવીયે સહી લીજે હોઠ સો દતે ગ્રહી,
ચદ્રકલા જાગે તતકાલ હોવે દ્રાવ યોવન બાલ ૪૪૪
એકાદશી ગલઈ નખ ક્ષાત ગાઢા લિંગન દિજીયે સાત,
અધર પાન કીજઈ જોડિ દ્રવે નારિ તો તિણુહી જ ઘડી ૪૪૫
બારસી દિન આલિંગન ગાઢ ચુબન કીજઈ ગાલિ નિલાડ,
દૃષ્ટિ દૃષ્ટિ મેલવિયે ઘણો છૂટે કામ તતક્ષણુ સ્રી તણો ૪૪૬
તેરસિ દિન ચુબીયેં કપોલ કઠ શબ્દ બોલાવો બોલ,
કુચ મર્દન કીજે તિણુવાર તતક્ષણુ રામા દ્રવૈ અપાર ૪૪૭

ચૌદશમે સ્ત્રી વિહ્‌વલ થઈ દેઈ આલિંગન ગાઢિ ગ્રહી;
ભીડિ કુચ મુખ ચુંબન કરઈ તતક્ષણુ નારી કંદર્પ ઝરઈ. ૪૪૮
પૂનિમ દિવસૈ પૂરા ચંદ્ર વસૈ બ્રહ્માંડે સ્ત્રી મદનેંદ્ર;
ગ્રહી કેશ નમાવૈ કોટિ કીજઇ મુખ ચુંબન કીજઈ ગાલિ નિલાડ.
ભોગ ચિન્હ સઘલાં કીજીયે અધર પાન અમૃત રસ લીજીયે;
ગાઢિ પરિ કીજૈ સંભોગ દ્રવે નારિ હોય સુખ સંયોગ. ૪૫૦
તિથિ તિથિ પ્રતે ગત જૂજૂઇ પ્રીછિ લેયો વિગતે કહી;
કોકદેવ કહે સુણિ રાજા(જ)ન કામશાસ્ત્રનો એ છે જ્ઞાન. ૪૫૧

एवं सर्वशरीरेषु वसेत् कामस्तिथिक्रमात् ।
सव्ये पुंसां स्त्रिया वामे कृष्णे शुक्ले विपर्ययः ॥ ४५२ ॥

શુકૂલપક્ષ સ્ત્રી ડાબે અંગ વાસે વસતો સદા અનંગ;
અંધારિ પક્ષ જિમણે પાસ વસે (અતિ) કંદર્પ ભોગ વિલાસ.
અજૂઆલે પખે પુરુષ પ્રસંગ જમણે અંગે વસે અનંગ;
અંધારે પક્ષે ડાબો ઉતરે મકરધ્વજ ઈમ લીલા કરૈ. ૪૫૪
કામકલા નવિ જાણે જેહ સ્ત્રીને વલ્લભ કીમ હોયે તેહ;
એહવો જાણે શાસ્ત્ર જે ભણે કોકદેવ કહે ભૈરવ સુણે. ૪૫૫
સ્ત્રીને મિલવા તણાં પ્રકાર કોકદેવ બોલ્યા સુવિચાર;
જે નર હોસ્યે ચતુર સુજાણ પ્રીછી લેશે ભોગ પ્રમાણ. ૪૫૬
દશ પ્રકારને ગુણ જૂજૂઓ ત્રીજો પ્રકાર સંપૂરણ હુઓ;
શ્રી નરબદ બોલે કવિરાજ કોક ચોપઈ સુણજો આજ. ૪૫૭

ઈતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રીનરબુદાચાર્ય વિરચિતે
કોકશાસ્ત્રે કંદર્પ નિવાસ વર્ણનો તૃતીય
પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૩ ॥

॥ काव्य ॥

अरुणपरिधिवस्त्रा संस्थिता मेतरूढा
तरुणवदनदेहा खड्ग कापाल हस्ता ।
मधुरवदनवीणा कण्ठगुञ्जाभिमाला
सुमुखि ! सकलपूज्या पातु मां चण्डिका सा ॥ ४५८ ॥

ચોપઇ

રક્ષા કરે માતંગી માય દુખ દારિદ્ર સવિ દૂરે જાય,
સરલ વાણી દીધી સરસ્વતી ચોથો પ્રકાર કવિ જે મતી ૪૫૯
કોકદેવ કહે સુણો નરપતિ સ્ત્રીના ચરિત્ર વિચારો મતી,
સ્ત્રી સભોગના અતિ ઘણા ભેદ એહ પાચમો જાણો વેદ ૪૬૦
જે જે વાત કહી મહારાજ તે તે ઉત્તર આપું આજ,
કહે રાજા સુણિ કોક સુવયણ સ્ત્રીના લક્ષણ તે દીઠા નયન
કહેને કોકદેવ તુ વાત સ્ત્રીના કમલ તણિ ઉપજાત,
કવણ નારિ કુણ પુરષે સંગ કવણ પ્રકારે ઉપજે રગ ૪૬૨
કોકદેવ કહે સુણો વિચાર સ્રીય પુરુષના ત્રણ પ્રકાર,
તે સર્વ વિગતે કહૂ જૂજૂઆ, સુણો નરપતિ જે પૂર્વે હૂઆ.
ત્રિણ પ્રકાર યોનિનો માન વેહ થકી પટ્ આગુલ જાણ,
કમલ તણી રચના જેહની સ્રી ચર્યા ઉત્તમ તેહની ૪૬૪
વેહ થકી નવ આગુલ હોય કમલ તણી સ્થિતિ મધ્યમ સોય,
વેહ થકી હોય આગુલ બાર સ્રીનો કમલ અધમ અપાર ૪૬૫
પુરુષ લિંગનો જેહ પરિમાણ તેતલા આગુલ યોનિ પ્રમાણ,
સરીખા સરીખો જો હુવે સગ તો તે બેહૂ જણ ઉપજે રગ.
નાને મોટી સુખ નહિ હોય તેહનો દષ્ટાત પ્રત્યક્ષ જોય,
કમલ યોનિ સાવઆગુલ પ્રમાણ નવ આગુલ હોય લિંગ બ ધાણ
એહવે યોગે સ્રી સુખ નહિ વિપરિત ગતિ વિશેષે લહિ,
અ ગુલ પટ્ પુરુષનો લિંગ નવ અ ગુલ હોય સ્રીનો ભગ ૪૬૮

પુરુષ સુખ નવિ ભોગં લગાર પ્રીછિ લીયો એહ વિચાર;
નવ અંગુલ હોય સ્ત્રીનો કમલ દ્વાદશ આંગુલ લિંગ વિમલ. ૪૬૯
એહવે યોગઈ સુખ હોયેં ઘણો નાને મોટી નહિ જોડનો;
તેહનો માન જાણેવા સહી બુદ્ધિ એક કોકદેવેં કહી. ૪૭૦
હીર દોરડો વણી પાતલો અતિ સુહાલો નેં વાટલો;
તે દોરો માખણુ ચોપડી યોનિ માહેં સંચારો ઘડી ૪૭૧
જીહાં લગેં દુખૈ તીહાં લગૈ ઘાલીયેં પછેં દોરો બાહિર કાઢિયેં;
ભરી આંગલા લીજૈ માંન જો હોવે લિંગ યોનિ સમાન ૪૭૨
સરીખી સરીખું જો આવીયેં ભોગ તણો તો સુખ પામીયેં;
બાર વરસ લગિં સ્ત્રી સંયોગ કરતાં ઉપજે તતક્ષણુ રોગ. ૪૭૩
બાર વરસ સ્ત્રી બાંધ્યો કમલ રહે યોનિ માંહે આખો કમલ;
બાર વરસ માંહે પુરુષ પ્રસંગ જો હોવઈ તો વિણસૈ ભગ. ૪૭૪
ફાટે કમલ ઉપજૈ નાસ બાર વરસ પછેં કરવો વિલાસ;
સ્ત્રીને બાર વરસ ઉપરેં છૂટેં કમલ સુખ સંચરે. ૪૭૫
જાતિ ચાર છેં પુરુષ જ તણી ઉત્તમ મધ્યમ અધમ જ ભણી;
અધમાધમ ચોથો વલિ જાણુ કહે કોક સુણો રાજન. ૪૭૬
પહિલો શશક બીજો મૃગ જાંણુ ત્રીજો વૃષભ પુરુષ પ્રમાણુ;
ચોથો અશ્વ લક્ષણુ પુરુષનો વિગતેં લક્ષણુ કહૂં તેહનો. ૪૭૭

शशो मृगो वृषश्चैव चतुर्थस्तु हयस्तथा ।
कथयामि क्रमात् पुंसामेतज्जातिचतुष्टयम् ॥ ४७८ ॥
—रसमञ्जरी (जयदेव)

ચોપઇ

સ્ત્રી જિતકને ગાયનકલા નારિ લુબ્ધ હુવેં આકુલા;
ષટ્ અંગુલ લિંગનો પરમાણુ શશલા નરનો એહ વખાણુ ૪૭૯
—ઇતિ ઉત્તમ જાતિ.

स्त्रीजितो गायकश्चैव नारीसङ्गपरः सुखी ।
षडङ्गुलशरीरश्च स श्रीमान् शशको मतः ॥ ४८० ॥
—रसमञ्जरी (जयदेव)

ચોપઈ

સ્વલ્પ આહાર સત્ય વાણિ સાર હોયે ધર્મનો હોયે વિચાર,
આગુલ આઠ લિંગનો માન મૃગ પુરુષનું રૂપ નિધાન ૪૮૧

श्रेष्ठस्तु धार्मिकः श्रीमान सत्यवादी प्रियवदः ।
अष्टाङ्गुलशरीरश्च रूपयुक्तो मृगो मतः ॥ ४८२ ॥

—रसमञ्जरी (जयदेव) મધ્યમ જાતિ

ચોપઈ

પર ઉપકારી ધરમી સદા સ્ત્રીને વશ્ય હોયે સરવદા,
આગુલ દશ લિંગનો પરિમાણ વૃષભ લક્ષણ નરનો જાણ ૪૮૩

उपकारपरो नित्य स्त्रीजितः श्लेष्मणः सुखी ।
दशाङ्गुलशरीरश्च मनस्वी वृषभो मतः ॥ ४८४ ॥

—रसमञ्जरी (जयदेव) અધમ જાતિ

ચોપઈ

સ્ત્રીને લુબ્ધને કૃપણ સદા મિથ્યાવાદી નિર્ભય હૃદા,
દ્વાદશ આગુલ લિંગ પ્રમાણ અશ્વ પુરુષનો લક્ષણ જાણ ૪૮૫

काष्ठतुल्यवपुर्धृष्टो मिथ्यावाक्यश्च निर्भयः ।
द्वादशाङ्गुललिङ्गश्च दरिद्रश्च हयो मतः ॥ ४८६ ॥

—रसमञ्जरी (जयदेव) અધમાધમ જાતિ

ચોપઈ

બે પ્રકાર છે નરનો લિંગ એક મુશલો બીજો વિરંગ[1],
જાડો ટુકો તે મુશલ વિરંગ લિંગ લાબુ પાતલુ ૪૮૭

मुपलं वशकरीर द्विविधं लिङ्गलक्षणम् ।
स्थूल मुपलमित्युक्तो दीर्घं वंशकरीरकम् ॥ ४८८ ॥

—रसमञ्जरी (जयदेव)

---

१ रंग क

ચોપઈ

હવે યોનિના બોલીશ ભેદ કથા પ્રસંગ કહે કોકદેવ;
ષટ્ભેદની સ્ત્રીની ભગ પ્રીછી લેજો યુગતિ રંગ. ૪૮૯
પહિલી કૂર્મપૃષ્ટિ સું બલા બીજી ગયવર કુંભસ્થલા;
ત્રિજી પદ્મ સરિખી વાટલી ચોથી નાભિ સરિખી મિલી. ૪૯૦
રોમ રહિત કહિયેં પાંચમી વિસ્તીર્ણ યોનિ છે છમી;
એહ યોનિ હોવે જે નારિ તે નારી સૌભાગણિ સાર. ૪૯૧

कूर्मपृष्ठं गजस्कन्धं पद्मगन्धं सुगन्धि च ।
अलोमकं सुविस्तीर्णं पश्चैतद् भगमुत्तमम् ॥ ४९२ ॥

—रसमञ्जरी (जयदेव)

ચોપઈ

શીતલ ઉન્હી ને સાંકડી ગાય જીભ સરીખી કાઠડી;
યોનિ ચિન્હ જાણી જે સાર કામશાસ્ત્રના એહ વિચાર. ૪૯૩

शीतलं निम्नमत्युच्चं गोजिह्वासदृशं परम् ।
इत्युक्तं कामशास्त्रज्ञै र्भगदोषचतुष्टयम् ॥ ४९४ ॥

—रसमञ्जरी (जयदेव)

ચોપઈ

પદ્મિની શશક પુરૂષ પ્રસંગ ચિત્રણી નારિ મૃગ સું રંગ;
શંખિની વૃષભ કીજઈ ભોગ હસ્તનિ હય પુરુષ સંયોગ. ૪૯૫

शशकः पद्मिनीं चैव चित्रणीं मृगस्तथा ।
शङ्खिनीं वृषभश्चैव हस्तिनीं च हयस्तथा ॥ ४९६ ॥

સરીખા યોગે હોયે રંગ ઉંચ નિચ નહીં પુરુષ પ્રસંગ;
અતિ ઉંચો અતિ નીચો નહીં સરીખે સરીખો સુખ દ્યે સહી.

रमते तुल्यभावेन तथा समरतं भवेत् ।
उच्चं नीचातिनीचैश्च तथाऽत्युच्चैश्च वर्जितम् ॥ ४९८ ॥

ચોપઇ

કોકદેવ કહે સુણુ રાજન કામ તણા છે વડા વિનાણ,
નારિ ચતુર નર હોય સુજાણ તો ઉપજે રસ સુખ નિધાન ૪૯૯
ભોગ ભેદ જાણ્યા જોઇયે આસન ચોરાસી વાલીયે,
સ્ત્રી રસ જાણો એહ સસાર કોકદેવ કહે કથા વિચાર ૫૦૦
એહવી વાત સુણીને રાય કામચતુર સતોષિ થાય,
મનમા વિમાસે રાજા વલી મારે ઘરે નારિ નહિ ભલી ૫૦૧
મોટા રાય તણી કુવરી ભોગ ન જાણે તે સુદરી,
કામશાસ્ત્ર નવિ જાણે ભેદ રાજાને મન ઉપન્યો ખેદ ૫૦૨
કોકદેવ પ્રતે બોલે વાચ સાભલ એક વચન મુજ સાચ,
બાલિ યૌવન હોય કામિની જાઈ પરદેશ લાવો ભામિની ૫૦૩
જેહ દેશમાહિ ઉત્તમ નાર રૂપવતિને કલા અપાર,
કામશાસ્ત્ર જાણે કેલવી મિલે પુરુષને મન ભેલવી ૫૦૪
અતિ છોગાલી છયલ નાર કોકદેવ બોલ્યા સુવિચાર,
ટકા કોડિ પચ સોના તણા લેઈ ચાલો તુમે એક મના ૫૦૫
માસ છ માસ પરદેશે ફીરી અતિ સુદર લાવો સુદરી,
એહ વાત રાજાયે કહી બોલે કોકદેવ તિહા સહી ૫૦૬
સ્વામિ વચન કીજે પરમાણ આણુ નારી રૂપનિધાન,
જિણ દીઠે રાઉ મન રજીયે કામશાસ્ત્રના ગુણ લીજીયે ૫૦૭
કોકદેવ રાય બીડા લેય આવ્યા ઘરે ભલામણ દેય,
રાજા દીધો વચન પ્રમાણ અમે પરદેશે ચાલુ જાણ ૫૦૮
ઘરની નારી શીખામણ દેય સ્વામિ વહિલા વલણ કરેય,
વચન લહી ચાલ્યા પરદેશ સાથે જુગતિ સજાઈ લેશ ૫૦૯
ટકા કોડિ પાચ બાધીઆ હય ગય રથ નર સાથે લીયા,
રાજા ગજમહિલમા ગયા રાજભાર વજીરા દીયા ૫૧૦
હુઆ નચિંતા ભેરવસેન વિલસે સુખ રાણી સગેન,
કોકદેવની જોવે વાટ સુદરી આણસ્યે અતિ ઘાટ ૫૧૧
કોકદેવ જોવે ઘણા દેશ માલવ અવંતી મધ્યદેશ,
ખાનદેશ ને દેશ વૈરાટ જોયો મરહટ દેશ કર્ણાટ ૫૧૨

સ્રીઆ રાજાયે જોયું પારખું સ્ત્રી લક્ષણ નહી રાઉ સારીખું;
જોયા દેશ દેશ બહૂ ભમી કોકદેવ મન કોય નવિ ગમી. ૫૧૩
આવ્યા ગૂર્જર સોરઠ દેશ કોઈક નારિ તણો લવલેશ;
સોરઠ દેશ તણી ઉપની જાતિ જોઈ લીધી કાંમિની. ૫૧૪

કોડિ કોડિ ટકાનો મૂલ લીધી નારી બે સમતૂલ;
અતિસુંદર જાંણે ચાતુરી બોલે અમૃત મુખ માધુરિ. ૫૧૫
બાલે યોવન રૂપૈ રંભ મદનપૂતલી નીપાઈ બંભ;
જાણે કૃષ્ણ તણિ ગોપિકા બહૂ અપૂરવ ગુણનાયકા. ૫૧૬
ચોરાસી આસન ખેલંત હાવ ભાવ જાણું ગેલંત;
નૃત્ય ગીત જાણે ચાલવી ભરહ ભેદ પિંગલ કેલવી. ૫૧૭
કેટલાએક દિવસ તિહાં રહ્યા સ્ત્રીના ભોગ સવાદ લહ્યા;
આવ્યો યૌવન ફલ ચાખીયૈ કર્મ કરી તે હોવૈ દાખીયે. ૫૧૮

દ્રવ્ય સવિ ખાધો તિણે ઠાય નવિ જાણ્યો રૂસસે રાય;
ખાધો પીધો તે આપણો યૌવનનો ફલ લીધો ઘણો. ૫૧૯
ઈણે જીવે જીવ્યાનો સ્વાદ લેવો અમૃત સુખ આસ્વાદ;
યૌવન ગયો ન આવૈ વલી એહવો વિમાસીને મનરલી. ૫૨૦

કોકદેવે નારિ ભોગવી ઘણા એક દિહાડે તિહાં ચોગવી;
સોરઠદેશની લીધી નાર સરીખી જોડી કાંમ વિચાર. ૫૨૧
વિષમા માર્ગ ઉલંઘી વાટ આવ્યા રણથંભરને ઘાટ;
નારિ બે લેઇ તે વલ્યા ભૈરવસેનને આવી મલ્યા. ૫૨૨

દ્રવ્ય કોડિ ખરચી આવીયા નારિ બે સુંદર લે આવીયા;
રાજા મનમાં હરખ્યો ઘણું જોયું સ્વરૂપ બે નારિ તણું. ૫૨૩
બીજો હંસવીર પરધાન તે રાજાને અતિ ઘણો માન;
રાઉ આગલ તેણે ચાડી કરી કોકદેવે ભોગવી સુંદરી
જોઈ સ્વરૂપ રાજા મન વસ્યો આખે અંગે ન જાણિ ...
કોકદેવ કીધો અવિચાર કોકદેવ તેં કીધો ...

દ્રવ્ય સર્વ ખાધો પરદેશ કોકદેવ કાઢ્યો ...
રાજાને મન આવી રીસ કોકદેવે અ...

ભૂંડે કીધો મન ભાવતો ધર્મ તણો જોયો નહિ મતો,
મિત્રદ્રોહ કીધો ઈણ ઠામ કોપ્યો રાજા વડે વિરામ ૫૨૭
પાચ કોડિ દ્રવ્ય ખાધો વલિ, રાજા કોપ ધર્યો પરજલિ,
વિશ્વાસ ઘાતક કહીએ એહ, પાછો ફ્રરી ન જોયો તેહ ૫૨૮

मित्रद्रोही कृतघ्नश्च ये च विश्वासघातकाः ।
ते नरा नरक यान्ति यावच्चन्द्र-दिवाकरौ ॥ ५२९ ॥

ચોપાઈ

કોપ ધરી રાજા મનમાય કોકદેવ રાખ્યા તિણ ઠાય,
લોઢાની બેડી પગમાય કોપ્યો રાજા કીધ પરાય. ૫૩૦
બંદીખાને દીધો સહુ ભૈરવસેન તિહા ખીજ્યા બાહૂ,
રાજદ્રવ્યનો કિયો વિનાસ કોકદેવ નવિ જાણ્યો વિમાસ ૫૩૧
ખાધો દ્રવ્ય આપો નૃપતિ તણો તે અવિચાર્યો કીધો ઘણો,
નારિ બે આણી હુતી જેહ રાજમહેલડી રાખી તેહ ૫૩૨
ઈમ કરતા કેતા દિન ગયા ભૈરવસેન તિહા નિશ્ચલ થયા,
સભા ભરી બેઠા એક સમે સર્વ લોક આવીને નમે ૫૩૩
બેઠા સહસ્ત્ર વજીર પ્રધાન સભા તણા તે શું કરૂ વખાણ,
ગંધર્વ ગીત આલાપે નાદ પંડિત શાસ્ત્ર પાઠના વાદ ૫૩૪
કીરતિ ભાટ ચારણ ઉચરે જય જય નાયક તિહા કરઈ,
સત્ય સાહિત બોલિ જે તિહા સભા ભરી બેઠા છે જિહાં ૫૩૫
મોટા દેશ દેશના રાઉ સેવે ભૈરવસેનના પાઉ,
એક સેવક ઊભો ઢોલે વાય ઢલે ચામર અતિ ઓછવ થાય
વાજે પંચ શબદ નિશાન અનેક કવિજન કરે વખાણ,
સર્વ સભા બેઠિ તિહા જિમઈ કોતિક આડ કથા કહૂ તિસઈ
પૂરવદેશથી એક પંખણી વરસ સોલની તે યોગિણી,
જાણે મદન તણી તે પૂતલી સુંદર નારિ અને કોમલી ૫૩૮
સભા માહે કીધો પેસાર બેઠા રાજા લોક અપાર,
નાગી થઇને ઊભી રહી સભા સહૂ લાજિ તે સહીં ૫૩૯

તે પંખણી ન લાજિ રતી લોક કહે એ મોટી સતી;
પુરુષ લાજ ન આણે હીયે લોક આંગલી દાંતે દીયે. ૫૪૦
ભરિ સભા માહિં નાગી નાર આવી ઊભી કવણ વિચાર;
મન આશ્ચર્ય પામ્યો ભૂપાલ હસે લોક દેઈ કરતાલ. ૫૪૧
હાહાકાર સભા માંહિ હૂઓ લોક સહૂ આશ્ચર્ય થયો;
એહ અવિચારો ન હૂઓ કદી લાજ નહિ નારિને યદી. ૫૪૨
રાજા એક તેડી પરધાન કીધી વાત લાગીને કાન;
પૂછો એહને કીસ્યો વિચાર સભામાંહિ નાગી કુણ સાર. ૫૪૩
કિહાં થકી આવી એકલી સ્ત્રીને વાત પૂછો તેટલી;
સુણી વાત પૂછે પરધાન કુણ તું કિહાંથી આવિ કુણ થાંન. ૫૪૪
આવિ પૂરવ દેશ અભિરામ પંખણી યોગિણી મારૂં નામ;
ઉત્પત્તિ માય બાપનો ઠામ પછે વાત બોલિશ ગુણ ગ્રામ. ૫૪૫
વલિ વાત પૂછે સુવિચાર કીમ નાગી ઊભી સભા મોઝાર;
પુરુષ દેખી નહિ આણે લાજ તેહ વિરતંત કહો તુમ આજ.
બોલે પંખણી યોગીની વાત સભા સાંભલે ગુણ આખ્યાત;
રાજા ભૈરવદેવને આદિ સભામાંહિ નહી પુરુષ પ્રસાદિ. ૫૪૭
સર્વ રૂપ દેખી સ્ત્રી તણો કિણ લાજે પહરે પહેરણો;
એહવો પુરુષ નહિ સંસાર જેહની લાજ કરૂં સુવિચાર. ૫૪૮
માહરે મને સહૂઈ બૈરાં છે લાજ કેઈ રાખું હું પછે;
વાત સુણિ રાજાને મન મહા એક ચિંતા ઉપની. ૫૪૯
અતિ લાજ્યો રાજા તિણ વાર સભા સહૂ તિહાં પડ્યો વિચાર;
એહ વાત તો મોટી વલી કિમ જીપાયે એહ વ્યાકુલી. ૫૫૦
રાજા ઘણી વિમાસણ થઈ તેહની વાત પરધાને કહી;
અતિ ચિંતા રાજા ઊપની કિણ એ જીપાયે પંખણી. ૫૫૧
સભા વિસર્જન રાજા કીધ પંખણીને ઉતારો દીધ;
સહૂ વજીર લજ્જાવંત થયા ભૈરવસેન મહિલમાં ગયા ૫૫૨
ચિંતા ઘણી નહી મન ઠાય સ્ત્રીનો બોલ નરને ન સુહાય;
ભૂખ તરસ ને નિદ્રા નહીં ક્ષણ એક બૈસે સુવે નહીં. ૫૫૩

માતો ગજ અંકુશ નવિ સહઇ તેજી તાંજણો લાગણો દહે;
ઓનો બોલ સહાયે નહીં કદી જો પુરુષ બિંદુ ઉપનો યતી ૫૫૪
લાજ પુરુપને ઓ અવગુણ્યો સભામાહે જે મુરખ ભણ્યો,
પર હાથ ભોજન પર હથ કાજ ચિહૂં વાંને પુરુપને મોટી લાજ
ચિંતા ઘણી નહીં મન ઠાય કોતિકીઆ નહી આલસ થાય,
પૂછે રાણી રાજા પાસ ચિંતા ઘણી કાં રહ્યા વિમાસ ૫૫૬
મન લજ્જાયે વાત નવિ કહી હૂવો પરભાત ઈમ કરતાં સહી,
બેઠી સભા બીજે દીન મિલી આવી પખિણી તિહા વલી ૫૫૭
રાજા બોલે સુણો વિચાર પખણી જાવો તુમે ઘરબાર;
હૂં નગરમાહે પડાવું સાદ, એહવો છે કોઈ માંડે વાદ ૫૫૮
જે એહને નર જિપે જાણ આપુ હય ગય લક્ષ્મી પ્રમાણ,
વડો વજીર કરી થાપીયે મુહ માગ્યો તેહને આપીયે ૫૫૯
જે કો નર જિપે પખણી આપુ હય ગય લક્ષ્મી ઘણી,
નગરમાહે ઢઢેરો ફિરે કોય વાત કીહા નાવ ઉચ્ચરે ૫૬૦
તેણે સમે વરસીંહ યોગણી પખણી યોગણીની સામીણી,
સભામાહે આવિ તિણે કાલ સૂણને ભૈરવસેન ભૂપાલ ૫૬૧
એહ પખણીની જાણો વાત એણે કીયો જુગ આખ્યાત,
એવો નહીં કો પુરુષ સધીર જેહ પખણી જીપે વીર ૫૬૨
એહને મને પુરુષ તે ગડ એહમુ પ્રાક્રમ કોઈ ન મડ,
કામશાસ્ત્રનો જે હોવે જાણ સ્ત્રીના લક્ષણ પ્રીછે પ્રાણ ૫૬૩
ભોગ તણા જાણે જે ભેદ એહને જીપે તે નૃપ દેવ,
બીજી વાત તે સર્વ સોહિલી પખણી જીપતા દોહિલી ૫૬૪
એહવી વાત સુણી ભૂપાલ મન ચમક્યો તતખિણ ધરપાલ,
સ્ત્રીના ચરિત્ર વખાણે જેહ તેહવો આજ અછે કોકદેવ ૫૬૫
કામશાસ્ત્રનો તે છે જાણ સ્ત્રીય તણા જાણે બધાણ,
વરસીહણીઈ દીધી સાખ કોકદેવ છે કુશલ ભાખ ૫૬૬
સભા સર્વ બોલે તિણ વાર કોકદેવ છે કામ વિચાર,
એહવો વિમાસી તેડ રાય કોકદેવ આણ્યા તિણ ઠાય ૫૬૭

તેણે સમઈ બેડી ભાજીયે રાજા ધીર સોપારી દીયે;
સુણ રે કોકદેવ સુજાણ એ પંખણીએ લજાવ્યા પ્રાણ. ૫૬૮
એહ સંઘાતે જીપો વાદ તો હું આપું રાજપ્રસાદ;
કોડિ પાંચ દ્રવ્ય ખાધો જેહ તે તુંને બગસું કોકદેવ. ૫૬૯
વડો વજીર કરી થાપીયે પરધાન મુદ્રા વલી આપીયે;
કોકદેવ કહેં સુણિ રાજન નારિ તણાં ગુણ બાણ સમાંન. ૫૭૦
મુજ આગલ એ સું બાપડી નયન દૃષ્ટિ નવિ થોભૈ ઘડી;
દિવસ આઠ મોહલત દીજીયેં પછેં પંખણી સું યુધ કીજીયે.
જિણ દીનથી બંધીખાનેં રહ્યો મદ ક્ષીણ તનું દુર્બલ થયો;
દિવસ આઠમે થઈ હૂંસીઆર જીપું પંખીણી ચોગીણી નાર.
વાત સુણી રાજા હરખીઆ કોકદેવ તતખિણ છોડીઆ;
આવૈ જાયૈ રાજદુઆર ખરચ વરચ આપ્યા ભંડાર. ૫૭૩
કોકદેવનેં આપેં માન રાજા કરૈ વડો પરધાન;
બુદ્ધિવંતનેં ચતુર સુજાંણ ભૈરવસેન કરે વખાણ ૫૭૪
અર્થ આપણે મીઠો સહૂ ગરજ પડચેં વેશ્યા તે વહૂ;
ગરજેં દ્રાંમ તે કોડિ સમાન અવસર સર્વ મીઠું વિષપાન. ૫૭૫
ઈમ કરતાં જે [નીચ] કુલનો હસૈ ઘણો કહિવો નવિ લાગેં તિસે;
જે છે જાતવંત તોખાર તે કિમ ચાબક સહિ અપાર. ૫૭૬
એક સોનોનેં સુરહો ગંધ માતો હસ્તિને મદઅંધ;
કોકદેવ નેં નારિ વાદ એ જૂડ(ગ) તો ચાલ્યો જુગ આદિ.
પંખણી ચોગણીનેં વિશ્રામ અપાવ્યા ઉતરવાનેં ઠામ;
ખરચ ખાંણ આપ્યો ઇચ્છતો વાદ તણો કીધો નચિંતો. ૫૭૮
દશ પ્રકારને અર્થ જૂજૂઓ ચોથો પ્રકાર સંપૂરણ હૂઓ;
શ્રી નરબદ કહે કવિરાજ કોકચોપઈ સુણીયે આજ. ૫૭૯

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદાચાર્ય વિરચિતે
કોકશાસ્ત્રે સ્ત્રીકમલ સ્થિતિ વર્ણન ચતુર્થ
પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૪ ॥

॥ काव्य ॥

संकलदुरितहारी सौख्यकारी भवानी
मधुरवचनदाता बुद्धिमाता कुमारी ।
नवरस रमणीया हस्तवीणासुधारी
सुमुखि ! सकलपूज्या भावयुक् त्वाऽभिवन्दे ॥ ५८० ॥

ચોપઈ

દિન પ્રતિ આવૈ રાજ દુઆર ભૈરવસેન શું કરે વિચાર,
નૃપ પૂછે સ્ત્રી મલવા ભેદ યુગતિ કરિ કહઈ કોકદેવ   ૫૮૧
કોકદેવ કહઈ સુણુ મહારાજ સ્ત્રી જીપવા તણા ઉપાય,
ત્રણુ ભેદ છે મિલવા તણા સ્ત્રીના લક્ષણુ જોતા છે અતિ ઘણા
સ્ત્રી જીપવા તણું શું ગજૂ કીજે જ્ઞાન કામશાસ્ત્રનૂ,
સ્ત્રીને સુખ હોવૈ અતિ ઘણા પ્રેમ પ્રસગે કામીશ્વર તણા ૫૮૩
જે નરનો ષટ્ આગુલ લિંગ તેહ જાતો માડે સગ,
આગુલ નવ હોવૈ યોનિ જેહને ચિડી તણી પરિ મલે તેહને ૫૮૪
મોટી યોનિ જે કામિની ગર્દભની પરગતિ ભામિની,
યોનિ ષટ્ આગુલ હોવૈ જાસ મિલિયે પારેવા પર તાસ   ૫૮૫
ઈંદ્રી નાની મોટી ભગ મિલિવાનું કિમ હોયે પરસગ,
કોકદેવ કહે સુણો મહારાય મિલવા તણા અનેક ઉપાય   ૫૮૬
મોટી યોનિ લિંગ ટુકડો મિલવાનો સગપણુ સાકડો,
કંદર્પ કિમ દ્રવૈ તેહનો ભેદ વિશેષે કહૂ એહનો   ૫૮૭
સ્ત્રી ઉધી સુવે પગ ઉચા કરૈ એટલે કમલ નીચો સચરૈ,
પછે પાધરી સુવારીએ નારી નર બેહૂ પગ ઉપરે ભારિ   ૫૮૮
જંઘા ઉપરે બેસીને લિંગ ભગનૈ મુઢે કૈ પ્રસગ,
ક્ષણુ એક તિહા ઘસી પરવરી પછે લિંગ આઘો સચરે   ૫૮૯
સગ કરતા સ્ત્રી સુખ થાય બેહૂ જણુ સુખ પામી જે રાય,
એહ ભેદ ઉઘાડો કહ્યો કોકદેવ તે પોતે લહ્યો   ૫૯૦

સ્ત્રી કમલેં ડાબિ પાખડી કંદર્પ રહે તિહાં સંઘડી;
તે સ્ત્રીને સુખનો વિશ્રામ કામશાસ્ત્રજ્ઞ જાણે ઠામ. ૫૯૧
જિહાં લગિ ઇંદ્રી પુહૂચૈ નહીં તિહાં લગે સ્ત્રી સુખ હોવે નહીં;
જાણિ ભેદ પુરુષ જો મીલૈ તો સ્ત્રી વિરહ પીડાથી ટલૈ. ૫૯૨
જીહાં લગૈં સ્ત્રીનેં ન હોવેં દ્રાવ તિહાં લગેં સુખનો કિમ અનુભાવ;
સ્ત્રીનેં દ્રાવ ન હોવૈ યદી પુરુષ દ્રાવ જો હોવૈ કદી ૫૯૩
જાણે યોનિ પડ્યો અંગાર પુરુષ મુખ નવિ દેખેં નાર;
અળખાંમણો હોયે તેહનેં પહિલો દ્રાવ હોવેં જેહનેં. ૫૯૪
કોકદેવ પ્રતિ રાજા ભણેં સહજે સ્ત્રી નર કિમ બણૈં;
પહેલો સ્ત્રીને કિમ હોવૈ દ્રાવ કોકદેવ કહો મુજ સદ્ભાવ. ૫૯૫
કોકદેવ બોલ્યા સુ રસાલ સાંભળ ભૈરવસેન ભૂપાલ;
સર્વ પુરુષને હિત કારણે કામશાસ્ત્ર કીધો કવિ જણૈ. ૫૯૬
જેહ પ્રકારે કહ્યા મેં ભેદ તેને નારી દ્રવે વિછેદ;
દ્રવતાં સ્ત્રી સુખ પામે ઘણો કહું લક્ષણ એક મિલવા તણો. ૫૯૭
જિ(જે) વારે સ્ત્રી પ્રતે નર સંચરે ડાબે અંગે સ્ત્રી સેવ્યા કરે;
મુડેં મુડેં આધી ભીડીયેં આલિંગન ગાઢાં દીજીયેં. ૫૯૮
જેણે તિથેં જે બોલ્યા ભેદ તે જાણી જે વડે વિછેદ;
ચુંબન ઠાંમેં ચુંબન કરે નખ ઠામેં નખ ક્ષત સંચરે. ૫૯૯
ડાબો સ્તન જમણેં કર ધરૈ શીર વેણી ડાબે કર ધરે;
અધર લેઈ મુખમાંહિ ઘાતીયે (ચાટીયે) પછેં વલિં ઉસ્વાસ લીજીયે.
જો સ્વાસ નીચો ધરે ભૂપાલ પુરુષ દ્રાવ હોયે તતકાલ;
યોનિ માંહેથી ઇન્દ્રી કાઢીયે પછે સ્વાસ નીચો રાખીયેં. ૬૦૧
ઉંચે સ્વાસે કીજે ભોગ કોકદેવ એ કહ્યો સંયોગ;
સ્ત્રીનેં સંગ કરતાં ઇંમ બોલિસ લક્ષણ કરજો તિમ. ૬૦૨
સ્તન ઉપરે અંગુઠો કરી મોંડે મોંડે હલાવે ફરી;
પુંપીઆલી ડુંટી આંગુલી જિમ આંબો ઘોલેં વાટલી. ૬૦૩
બલેં કરીને સ્તન ચોળીયેં મુખે કરીને અધર ભીડીયેં;
અથવા મોરપીંછ નો છત્ર નાચે મોર જિમ થઈ વિચિત્ર. ૬૦૪

તિમ સ્તન ઉપરે નર આગુલી ફીરે ફીરાવે જીમ વ્યાકુલી,
નસ્કોરૂ ડાબુ સ્ત્રી તણું નર જીમણું ઉપર આપણ ૬૦૫
દેઇ આલિગન ચગલીયે હેઠ બાહુ ઘાલી ઉપાડે કોટિ,
ઇણી પરે ભોગ કરતા સહી સ્ત્રીને દ્રાવ હોવે ક્ષણ ગ્રહી ૬૦૬
ઇદ્રી ચાપીને રાખીઇ દ્રવે નારિ તિહા લગે રાખીઇ,
તિહા લગિ રાખે ઇન્દ્રી સરઇ ઠેલી નરને પાછો કરે ૬૦૭
કોકદેવ કહે એક પ્રકાર સ્ત્રીને દ્રાવવા તણો વિચાર,
એહવી રીત જાણિસે જેહ સ્ત્રીને સદા જીપિસે તેહ ૬૦૮
સુણ રાજા એ પખિણી નારી હુ જીપીસ એ સહી વિચાર,
દિવસ આઠ લગી મારો દેહ સોહી સમારી કરૂ સનેહ ૬૦૯
બહીખાનો મે ભોગવ્યો જેહ તીણે કરી તનુ દુર્બલ થયો,
કામ હીણ નર કિમ જીપીયૈ મહારાજા વિમાસો હૈયે ૬૧૦
કહે રાજા સુણ કોક પ્રધાન અગ દુર્બલ નહી હોવે બધાણ,
તેહનો એક કહો પ્રકાર લોક સર્વને હોવે ઉપકાર ૬૧૧
દશ પ્રકારે ગુણ જૂજૂઓ પચમ પ્રકાર સપૂર્ણ હૂઓ,
શ્રી નરબદ બોલૈ કવિરાજ એહ પ્રકાર સુણી જે આજ ૬૧૨

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રીનરબુદાચાર્ય વિરચિતે
કોકશાસ્ત્રે સ્ત્રી સભોગ વર્ણન પચમ
પ્રકાર સપૂર્ણ ॥ ૫ ॥

काव्यं

अरुणकुसुमवासा रक्तनेत्रा मृदङ्गी
रविकिरणविभासा कोटिबिम्बप्रकाशा ।
मधुरवचनबाला प्रेतरूढा नृतन्ती
अतिशयवदवीणा मात ! मातङ्गि पातु ॥ ६१३ ॥

ચોપઈ

કોકદેવ કહે છઠ્ઠો પ્રકાર કટિ દૃઢિ કરણુ કીજે સાર;
જિમ મદમાતી સ્ત્રી જીપીયે કંદર્પ તણા મર્મ લીજીયે. ૬૧૪
દિન પ્રતે જિમે સદા ચૂરમો પિત્તલો ધાંન ઘણું પ્રીતમો;
નવિ ખાયઈ તાઢૂં વાયડું ખાટો ખારો નવિ ખાયે વડો. ૬૧૫
દિન પ્રતે ઉન્હે જલ અંઘોલ ખાવે મધુ પિંપલ તંબોલ;
વલિ મીઠાઇ વસ્તુ ખાઇયે અખોડ બદામ ચારોલી લિજીયે. ૬૧૬
બીજી વલિ વસ્તુ જે ભલી સોષણુ પોષણું ખાઈયે મિલિ;
રાતિ દિવસ રહે સાવધાન પહીરે ઉત્તમ વસ્ત્ર સમાન. ૬૧૭
દાઢી સમરાવે અંઘોલ ઉને પાણી નાહે સમોલ;
ગોળી અપૂરવ કીજીયે તેહનો ઓષધ કહી દીજીયે. ૬૧૮
દિન પ્રતિ ગોલી ખાઈ જઈ સદા કટિ દૃઢિકરણુ કીજીયે યદા;
તે ઓષધનો બોલીશ નામ પ્રીછે લેજ્યો જે ગુણુ ગ્રાંમ. ૬૧૯
તજ તમાલપત્ર સારિખા જાવંત્રી જાયફલ અખા;
અકલકરો ને કેસરનાગ એ ઓષધ લીજે સમભાગ. ૬૨૦
વાટી વસ્ત્રગાલ કીજીયે મધુ સું ગોલી લે બાંધીયે;
અઢી ટાંક ગોલી પ્રમાણુ પરભાતે લીજીયઈ સુજાંણુ. ૬૨૧
તેહ ઉપરિ ગાયનો દૂધ માંહિ મેલી જૈ ઘૃત સુધ;
બેહૂ વસ્તુ ઉકાલી કરી હેઠો ઉતારી જૈ ફિરિ. ૬૨૨
રાતિ ખાંડ માંહિ મુકીયૈ ચમચા વડે દૂધ પીજીયૈ;
પછૈ પ્રહુર ઉપર અનુમાંન જિમો ઉપરિ સરસાં ધાંન. ૬૨૩

જિમેં ચૂરમા ત્રિધારા વલી દૂધ ધૃતની ધારા મિલી,
નાના વિધ ભોજન જીમીયે ખારો ખાટો નવિ લીજીયે ૬૨૪
નિલી દ્રાખ તણો રસ લીજે સેર એક પ્રમાણી લીજીયેં રસ,
તે માંહે ઓષધ મૂકીયે ટાંક ચ્યાર માંને મેલીયે ૬૨૫
રૂડી એલચી નાગ લવિંગ જાયફલ જાવત્રી સંગ,
મૂસલીકંદ મૂલાની મીજ લીજીયે રૂડા ગાજર બીજ ૬૨૬
સાત ઔષધ સમભાગે કરી વાટી વસ્ત્રગાલ કરી સચરી,
દ્રાખ રસ કાઢયો છે જેહ તે માંહિ મૂકી જે એહ ૬૨૭
ચાર ટાંક માહે ધૃત સાર મેલવીયે તે માંહે સાર,
દિવસ ત્રિણુ તાવડ મૂકીઈ જતન કરીને તે રાખીયે ૬૨૮
સંધ્યા વાલૂ કીધા પછેં ટાંક નવ ખાયે જે સજન,
દૂધ કૂર તે ઉપર કીજીયે ઇણિ પરિ ઓષધ તે લીજીયે ૬૨૯
પ્રભાતે ગોલી સાંજે એહ દિન દિન પ્રતિ ખાઈ જે તેહ,
કટી દૃઢ હોવઈ જે નર તણી કામવૃદ્ધિ હોવે આફણી ૬૩૦
વલિ એક ઓષધનો મર્મ બોલિસ નર ફેડવા ભર્મ,
ચોખટ ગાજર છોલિ કરી થોડિ બાફી અગનમે ધરી ૬૩૧
કાઢીને ધૃતમા પાચીઈ પછે લેઈ મધુ મે નાખિયે,
દિન પ્રતે ખાયે જે નર જાણુ કામબાણુ વાધઇ સુપરાણુ ૬૩૨
પાસે રાખે પરિમલ ઘણો કસ્તુરી જબાદીજ તણો,
પાનફૂલ પરિમલનું તેલ ચૂઆ ચંદનને રંગ રેલ ૬૩૩
મૂખમાં બિજોરાની છાલ ખંડ એક રાખી જે ગાલ,
તેણે કરી મુખનો ઉસ્વાસ ઉત્તમ ગંધ આવે સ્ત્રી પાસ ૬૩૪
પછે ભોગ ઇંછે કામિની વાદે નર જીપે ભામિની,
સુણે રાજા બોલે કોકદેવ એહવા કામશાસ્ત્રના ભેવ ૬૩૫
દિવસ આઠ માહિ પ્રકાર દિન દિન પ્રતિ કરી જે સાર,
મન ભાવે લીજિયે સ્વાદ પંખિણી સરસો માહુ વાદ ૬૩૬
તાહરે આદેશે યોગિણી જીપીસ પંખિણી ભોગીણી,
રાજા સુણી રલિઆયત થયો ભૈરવસેન મહેલમા ગયો ૬૩૭

કોકદેવ આવ્યા ઘર ભણી રાજાએ લક્ષ્મી દીધી ઘણી;
કોકદેવ માંડ્યો આરંભ જીપેવા યોગિનીનો થંભ. ૬૩૮
દશ પ્રકારને ગુણ જૂજૂઆ છઠો પ્રકાર સંપૂરણ હૂઆ;
શ્રી નરબદ બોલે કવિરાજ એહ પ્રકાર સુણીજે આજ. ૬૩૯

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નર્બુદાચાર્ય વિરચિતે
કોકશાસ્ત્રે કરિદઢિકરણં ષષ્ટમ પ્રકાર
સમાપ્તં ॥ ૬ ॥

॥ काव्यं ॥

रक्ताम्बरारुणमुखी च सुरक्तनेत्रा
रक्ताङ्गभूषणसुशोभितचारुदन्ता ।
ज्ञानेन पूर्णवदना धृतहस्तवीणा
गुञ्जाभिमालवरधारण भारती सा ॥ ६४० ॥

दूहा

દિવસ આઠ એણી પરિ ગયા કીધા ઘણા ઉપચાર,
કોકદેવ ગુણ આગલો પરતક્ષ કામ અવતાર ૬૪૧
નાનાવિધ ઔષધ કર્યા લીધા સરસ આહાર,
પંખિણી યોગિણી જીપવા કીધા ઘણા વિચાર ૬૪૨
પંખિણી યોગિણી તે ભલી કીધા સુખ ઉપચાર,
રાજા આપે ઈચ્છતો ખરચ વરચ ભંડાર ૬૪૩
ઈમ કરતા દિન આઠમે મુહુર્લ દીયો મહારાય,
સભા તિહા બૈઠી ઘણી નૃત્ય ગીત ગુણ ગાય ૬૪૪
રાજા વજીર આવ્યા ઘણા આવ્યા વડા પ્રધાન,
માન ઘણો રાજા દીયે ગઢ રણથંભરસ્થાંન ૬૪૫
કોકદેવ દિન આઠમઈ આવિ કીધ જુહાર,
પંખિણી યોગિણી તેડીયે કીજઈ વાદ વિચાર ૬૪૬
વાત સુણી રાજા કહઈ ભલો ભલો કોકદેવ,
ગંડઈ મદ કીધો ઘણો તું ભાજે ઘણ ભેવ ૬૪૭
રાયે ખવાસ બોલાવીયા દીધો વચન પ્રમાણ,
ભોગ સજાઈ કીજીયે જે કહઈ કોક બંધાણ ૬૪૮

ચોપાઇ

એક એકાંત મોટી ઓરડી છોહળબંધ ને રતને જડી,
માંહે બાંધ્યા ચંદ્રઆ ઘણા રતન જ્યોતી દીવા સોભણા ૬૪૯

ઢાલ્યો છપ્પર તિહાં ઢોલીયો સોવન હીરપટે ગૂંથીયો;
મૂકયાં ઓસીસા(કા) ઓઢણાં મહી મિષ્ટાન્ન મૂકયા ઘણા. ૬૫૦
મૂકયા ફૂલ સુવાસ[1] ઘણી તેડાવી યોગિણી પંખિણી;
તેડાવી રાજા ઈમ કહઈ આજ હવઈ નરની સંગ લહઈ. ૬૫૧
અવધ્ય વાદ સંપૂરણ હૂઓ કોકદેવ નઇ પાસઈ સૂઓ;
રૂડી પરિ પ્રીછવસ્યે તેહ સ્ત્રી નર લક્ષણ જાણઇ જેહ. ૬૫૨
લઈ આજ્ઞા રાજા તણી સુયણ ઘરિ આવી પંખિણી;
કોકદેવ સોનાની સૂઇ દોય ઘડાવી સરખી જોઇ ૬૫૩
માથા માંહિ રાખી તિણ વાર આવી રાજાનેં કરઈ જૂહાર;
રાજા કહઇ સુણો પરધાન ગઈ પંખિણી સૂવા સ્થાન. ૬૫૪
તુમ્હે પધારો પંખિણી કનઈ જીપી પંખિણી કહજો મનઇ;
કોકદેવ આવ્યા ઘરમાંહિ તિહાં પંખિણી ઊભી જલ નાહિ. ૬૫૫
વસ્ત્ર હીણ ઊભી ઓલવી દીવા તણી છાયા મેલવી;
મોડી મુખ મરકલડેં હસી કોકદેવના મનમાં વસી. ૬૫૬
ધરી બાંહ પંખિણી ત્રાંણ બેઠાડી સેજઇ સુજાણ;
પહિલઇ પ્રહર રાત્રિનઈ સમઈ કોકદેવ પંખિણી બે રમઈ. ૬૫૭
ખાટ ઉપરં બેઈઠી બેંઠણી સોહઈ કોકદેવ પંખિણી;
પહેલે પ્રહર ચઢાવ્યા અમલ હાસ્ય વિનોદ કરઇ તે રમલ. ૬૫૮
નાનાવિધ ભોજ્યાં પકવાન ઊપરિ વાસ્યા ખાધાં પાંન;
અંગૈ બાવનાચંદન તણો ગંધ વિલેપન કીધો ઘણો. ૬૫૯
વસ્ત્ર ટાલી બીજો શિણગાર શોભે ભોગિણી દેવકુમાર;
મસ્તકિ ફૂલ કેવડો ખાસ અતિ પરિમલ પુષ્પનો વાસ. ૬૬૦
સર્વ શૃંગાર સોહિં કામિની પ્રેમ ઘણો આંણઈ ભામિની;
સુગુણ પુરુષ મિલતાં સ્ત્રી સુખ કામિસ્વરના જાયે દુઃખ. ૬૬૧
બીજૈ પ્રહરે હાસ્ય વિનોદ ગાહા ગૂઢા ગીત રસ મોદ;
સરખી જોડી ઘડી કીરતાર કોકદેવ પંખિણી સું નારિ. ૬૬૨

पुरुषो वा स्त्रियो वाऽपि यावन्न तु निरीक्षणम् ।
परस्परं सुस्नेहं च तावत् प्रीतिर्न वर्धते ॥ ६६३ ॥

---

૧ સુરાસર क.

પુરુષ વિચક્ષણ સ્રી સંયોગ જિહા લગિ નયન ન મેલો હોય,
દ્રષ્ટો દ્રષ્ટિ બિહૂ જન હૂઆ વાધઈ પ્રીત ન થાઈ જૂઆ(દા) ૬૬૪

દુહા

નયણા કેરી પ્રીતડી જો કરી જાણે કોય,
જે રસ નયણે ઉપજે તે રસ સેજ ન હોય ૬૬૫
અણુજાણ્યા શુ પ્રીતડી પહિલી નયણુ કરત,
નયણુ સરોવર પ્રીતિ જલ ત્રિયા વિરહ પીયત ૬૬૬

स्त्रियोऽनेकचरित्राणि कुर्वन्ति च पदे पदे ।
दृष्टिसंमेलन तासां यद्धि पूर्वजन्तुः फलम् ॥ ६६७ ॥

ચોપઈ

સ્રીના ચરિત્ર અનેક વખાણુ પગે પગે પાસઈ ખધિ ખધાણુ,
કોકદેવ કહઈ સુણુ પખિણી પ્રીત પખે નહિ કામિની ૬૬૮
કોકદેવ કહિ સાચો સહી પ્રીત પખઈ તસ મિલીયે નહી,
દ્રષ્ટો દ્રષ્ટિ નીરખઈ બિહૂ જણા કીજઈ લક્ષણુ વિરહી તણા ૬૬૯
કોકદેવ તિહા માડી આલ બાહ કંઠી ઘાલી સુકુમાલ,
તવ પખિણી બાહુ પાછી કરઇ હૂ હૂ કહિ વયણુ ઉચ્ચરઇ ૬૭૦
કોકદેવ કહઈ સુણુ મહારી વાત આજ લગે નર ન લાગો હાથ,
તહારો રૂપ નિહાલી કરી કાઈક ચિત્ત ભીની સુદરી ૬૭૧
કોકદેવ કહઈ સુણુ સુદરી જિણુ દિવસ તુ ઇહા પરવરી,
તાહરી વાત સૂણી ને કાન નાઠી નિદ્રા ભૂખ નિદાન ૬૭૨
પખિણી ભણે સુણો કોકદેવ તહારી કિર્તિ સુણીને દેવ,
કાંમકલા જાણે ભોગવી તિહા થકી હું નાગી હવી ૬૭૩
મુઝને તા આવ્યો અભિમાન એહવો છે કુણુ પુરુષ નિધાન,
રણુથભર ગઢ આવી વહી તે મે દીઠો નયણે મહી ૬૭૪
કોકદેવ કહઇ વલતો વયણુ અમૃતદષ્ટિ જોવો નયણુ,
પૂર્વ જન્મની જાણી પ્રીતિ અમ સઘાતે મિલીયે ચિત્ત ૬૭૫
તુ છઇ નારી ચતુર સુજાણુ તુઝ વિરહે મુઝ છડયા પ્રાણુ,
પ્રીત વચન તુમ્હે આણીયે દેઈ આલિગન ચુબન દીયે ૬૭૬

વલિ હાથ પાછો ઠેલીયે તે ખલકે સોવન ચૂડી વાજીયે;
હાથ મીલાવો સ્વામિ તુમ્હે ઈહાં એકલાં દીઠાં અમે. ૬૭૭
વલતો કોકદેવ કહઇ એમ હું બેઠો તુમ્હે એકલાં કેમ;
મરકલડઇ હસી જુઓ નાર વાંકી દ્રષ્ટિયે જાયે વિચાર. ૬૭૮

હલુયૈ હલુયૈ આઘી લીયે પંખિણી યોગણિ ધીરજ દિયે;
ફૂલ દડાશું મારે હીયે તિણે કરી કંદર્પ જાગીયે. ૬૭૯
માહોમાંહિ રસ બોલૈ વલી અમૃત વચન હોયે કોમલી;
હાવભાવ મંડઈ પંખિણી નયણબાણ સાંધે પદ્મિની. ૬૮૦

કોકદેવ માંડે બહૂ આલ હીઆસું ભીડે સુકુમાલ;
સ્તન ભીડે મુખ ચુંબન કરે પંખણીને શશિકલા ઊભરે. ૬૮૧
કામચેષ્ટા કીજીઈ ઘણી નખ ચંપન હૃદય ભીડણી;
ગાઢે બલ આલિંગન કરઇ ચુંબે ગાલ હોઠ મુખ ધરઇ. ૬૮૨

નગન થઈ સુતા બે જણા માહોમાહિ જોવે પ્રેમણાં;
વલિ વલિ તે પાછું કરે કોકદેવ બલે બાંહિ ધરે. ૬૮૩
જાંઘમાહિં ભીડી લ્યે જાંઘ પંખિણી યોગિણી સહિ લાંઘ;
વલી વલી કુચ મર્દન કરે કોકદેવ ગુણ ગતિ આચરે. ૬૮૪

ઇમ કરતાં પ્રહર બે ગયા ત્રીજે પ્રહર સચેતા થયા;
મદોન્મત્ત થઇ પંખણિ વ્યાપ્યો વિરહ સબલ યોગિણી. ૬૮૫
જાગ્યો મદન વિરહ ભોગિની પરવશ કામ ઘહેલી થઈ;
પુરુષ સંગની ઇચ્છા થઈ પંખિણી વીર્ય દ્રાવ તિહાં થઈ. ૬૮૬

કોકદેવ દીઠી મદયોગ પંખિણી સરસો માંડયો ભોગ;
ભોગ સુખ પાંમે યોગિણી જાગ્યો મદન વિરહ ભોગિની. ૬૮૭
કોકદેવ નહી દ્રવે લગાર તિણે સમૈ કીધો સુવિચાર;
માથા માંહિથી કાઢી સૂઈ સ્તન બેહૂમાં ચાંપી જૂ જૂઈ. ૬૮૮

કોકદેવ દ્રવ્યા તિણ વાર પામી સુખ યોગિણી અપાર;
ચોરાસી આસન સંયોગ કોકદેવ કીધો તિહાં ભોગ. ૬૮૯
યોગિણી સુખ પામી તિણે સૂઈ સુખે કરી નિદ્રા વસિ હુંઇ;
કોકદેવ ઉઠયો તિણ વાર રાત્રિ પાછલી ઘડી બેચ્યાર. ૬૯૦

નાહિ ધોઈ પહિર્યાં ચીર કોકદેવ તિહા થયા સધીર,
સાર કપૂરે ખાધા પાન ગધ સુગધ લગાવ્યા માન ૬૯૧
ઇમ કરતા હૂઓ સવાર આવી રાયને કીયા જુહાર,
તિણી સમે જાગી યોગિણી મોડી આલસ ઉઠી પખિણી ૬૯૨

સ્તન ઉપરે હાથ ફેરવિ ખૂચી સૂઈ હાહા કરી,
દીઠી સૂઈ સોનાની દોય થણ માહ ણેસારી જોય ૬૯૩
કોકદેવ મૂને છેતરી મનમા લાજ આવી તે ખરી,
માન પોતાનો ભાજ્યો સહી મન માહે વિમાસી રહી ૬૯૪

ગજાને સુ મુહ દાખસ્યુ માથો ધૂણી બોલે ઈસુ,
ઓઢી ઓઢણો સૂઇ રહી કુણ જાણે જીવી કે મુઈ ૬૯૫
રાજા પ્રતે કોક કહેં વયણ પખિણી જઈ જોવાડો નયણ,
તાહરે સેવકને પખણી જીતી રાત્રિ માંહી યોગિણી ૬૯૬

જોવરાવી રાજાયે પખિણી મુખ ન દેખાડે લજ્જા ઘણી,
પહેર્યા ચોલી ચરણા સાર ઉઠી પખિણી થઈ હુંસીઆર ૬૯૭
હવે નૃપનઇ મુખ સ્યું દાખીયે તતક્ષણ અગનિ કાઠ ભક્ષિયે,
કરી સજાઈ બળવા તણી નદી તટ ચાલી પખિણી ૬૯૮

વાત સુણી રાઉ આવ્યા તિહા પખિણી યોગની ઊભી જીહા,
કહે રાજા સુણી પખિણી નાર કિહાથી લાજ આવી તુજ માર ૬૯૯
તેહ દીહાડા સાભળતો નહી સભામાહિ નાગી તું રહી,
તિણ દીવસે તુજ ન આવી લાજ અગનિ ભક્ષણ કરે તું આજ ૭૦૦

વલતો વચન કહે પખિણી સાભલ રાજા વાત છે ઘણી,
મે જીત્યા અનેક વજીર મોટા રાજા છે જે ધીર ૭૦૧
કોઈ ન જીતે મુજ સઘાત કોકદેવ મુજ લીધી હાથ,
બુદ્ધિવત એ ભલો પરધાન તેણે મુજને જિતી સનમાન ૭૦૨

હવે હું મુખ દેખાડુ કિમ હારી વાદ કોક સુ એમ,
જો પરણૂ તો કોક ભરતાર નહિતર દેહ તજુ નિરધાર ૭૦૩
આજ પછે નવિ કીજીયે વાદ કોકદેવ ઉતાર્યો નાદ,
કહે રાજા સુણી પખિણી મર્મ હવે તું પાલ પ્રતિવ્રતા ધર્મ ૭૦૪

કોકદેવને તુજ આપસ્યું ભલે મહૂરત પરણાવસ્યું;
લીધો લગન માંડ્યો ઉછાહ કીધો ઉત્તમ ગતિ વિવાહ. ૭૦૫
દાન માન દીધાં અતિ ઘણાં ઉત્તમ ચીર દીયાં સાજનાં;
રાજા અતિ હરખિત થયા પરણી કોકદેવ ઘરે આવીઆ. ૭૦૬
સૌભાગ્યસુંદરી દીધો નામ રૂપસુંદરી અતિ અભિરાંમ;
આપ્યો રાજા અતિ ઘણો માન કોકદેવ એ વડો પ્રધાન. ૭૦૭
ઘણો મહોચ્છવ કીધો રાય કોકદેવ પરણ્યા તિણ ઠાય;
મહાવજીરી આપી રાય કર્મયોગ સુખ લીલ કરાય. ૭૦૮
કોકદેવ સ્ત્રી જોડી મિલી દૂધમાંહે જિમ સાકર ભલિ;
ઘટતું દેવે કીધું સંસાર કિહાં રણથંભર કિહાં પંખિણી નાર.
દૈવ સંયોગે વિવાહ મિલ્યો પરમેશ્વર દૂખ દૂરે ટલ્યો;
લિખ્યા લેખ નવિ પાછા થાય શ્રીનરબદ કહે કવિરાય. ૭૧૦
એક દિવસ રાજા પૂછંત સાંભલિ કોકદેવ એકંત;
કહે કિમ જીપીએ પંખિણી વિસ્તર ભેદ કહો મુજ ભણી. ૭૧૧
સ્ત્રી નર કંદર્પ કિમ જાગીઈ એહનો ઉત્તર અમ્હે માંગીયે;
વલતો કોકદેવ કહે ઈસું સ્ત્રી જિતવાનો ગજો કિસ્યો. ૭૧૨
કંદર્પ તણા થાન છે ત્રિણ તેહની યુગતિ કહૂં વિવરણ;
એક તાલવે બીજો હીયે ત્રીજો ઈંદ્રી યોનિ સંચીયે. ૭૧૩
જેહને કંદર્પતાલૂ હોય સ્ત્રી પુરુષે તે ભોલાં હોય;
અતિ સુઘડ બંધ તનૂ ધરે ઉત્તમ લક્ષણ તે આદરે. ૭૧૪
જેહને હીયે કંદર્પનો વાસ તે સ્ત્રી નરના ગુણ અભ્યાસ;
સ્ત્રી દીઠે નર ઉપજે કાંમ થોડે થોડે (કિમ) વાધઇ માંન ૭૧૫
થોડો બંધ તે સ્ત્રી નર તણો મધ્ય ગુણ કહીયે તેહ તણો;
જેહને કંદર્પ ઈંદ્રીયે રહે સ્ત્રીની યોનિ વાસો કહે. ૭૧૬
યોનિ લિંગ યોગે જાગંત તે સ્ત્રી નરને પ્રીતિ કહંત;
પણ તતક્ષણ દ્રવે બે જણા તે અધમ કહીયે કાંમણા. ૭૧૭
એ કંદર્પનાં નિશ્ચલ ઠાંણ થોડા ઘણા કહ્યા સહિ નાણ;
સુણ રાજા સ્ત્રી જીપવા પ્રકાર સરખી સરખી પ્રીતિ અપાર.

જિમ અરણી કાષ્ટ માંહિથી આગ મથન કંરતા ઉપજે જાગ,
તિમ સ્ત્રી રક્ત પુરુષનો બિંદ બેહૂ સચોગે ગર્ભ સંબધ. ૭૩૮
પુરુષતણો બિદ અધિકો હોય સ્રીનો રક્ત થોડેરો હોય,
મૈથુન કરતાં પુરુષ પ્રસંગ ઉપજે ગર્ભ પુરુષનો લિંગ ૭૩૯
સ્રી રક્ત જો અધિકો હોય થોડો બિંદ પુરુષનો જોય,
કન્યા જન્મ હુવે તિણવાર આપ આપણે કરમે સાર ૭૪૦
વીર્યરક્ત જો સરખા હોય તદિ નપુસક ઉપજે સોય,
ગર્ભ તણી ઉત્પત્તિ એ કહી વીર્ય રક્ત જો શુધ્ધા સહિ ૭૪૧
રોગ રહિત ઉપજે શરીર સાભલિ રાજા ચૂગ સધિર,
બિંદ્રમાહિ હોય વર્ણ વિકાર તો તે ગર્ભ ન ઉપજે સાર ૭૪૨
સ્રીના રક્ત તણો વિકાર જો હોવે તો ગર્ભ ન સાર,
તેહનાં લક્ષણ બોલીશ હવે આચારજ શ્રી નરબદ કવે ૭૪૩
વાતપિત્તને શ્લેષ્મ વિકાર તેહ ઉપન બિંદુ અસાર,
વાય વિકારે ગ્રથી બાધિયે પરૂ સારિખો પીત્ત જાણીયે ૭૪૪
શ્લેષ્મ વિકાર ઘરે તો ફીણ વાતપીત્તનું હોયે ક્ષીણ,
વાય શ્લેષ્મે ઉપજે બિંદુ વિકલ્પ દુધિ જાણિ નરિંદ ૭૪૫
પિત્ત શ્લેષ્મા તણો વિકાર જાણે છાસ તણો વિસ્તાર,
એહવા રોગના જાણો ભેદ ગર્ભ ન ઉપજે ફોગટ ખેદ ૭૪૬
જોઈ બિંદૂ તણો પારખો ઔષધ કીજે તનુ સારીખો,
જિમ બિંદૂ હોયે શુદ્ધવાસ ગર્ભ ઉપજે ભોગ વિલાસ ૭૪૭
સ્રીને રક્ત તણો વિચાર ચાર ભેદ બોલ્યા સુવિચાર,
પહિલો લાખ રંગ સારીખો બીજો શ્યામ વરણ પારીખો ૭૪૮
ત્રીજો જાણોઈ મામલીઆ રંગ ચોથો રંગ જાણિસ પતંગ,
શુદ્ધ વર્ણ એ બોલ્યા સાર સિંદૂર વરણે વાય વિકાર ૭૪૯
પિત્ત વિકાર મજીઠહ રંગ શ્લેષ્મ ઉપજે કુંકુમ ભંગ,
વાતપિત્તનો વર્ણવુ જેહ એકો રંગ ન દીસે તેહ ૭૫૦
પિત્ત શ્લેષ્મ તણા વિકાર ધરે ફીણને રકત વિકાર,
જોઈ વિકાર ઔષધ કીજીયે જિમ ઉત્તમ ગર્ભ સજીયે ૭૫૧

જોઈયે રક્ત તણો પારખો વસ્ત્રે લાગો ગુણ સારીખો;
ધૌત વસ્ત્ર બિરાજે જેહ ઉત્તમ રકત જાણી જે તેહ. ૭૫૨
મધુ પીપરિ ને સાકર દ્રાક્ષ નરને પિત્ત વિકારે ચાખ;
આસંધિ સેવાડો દૂધસૂં વાય વિકાર સમે પુરુષ શું. ૭૫૩
સાકર જીરૂને કાંગણી માંહિ વરિઆલી મેલો ઘણી;
પ્રભાતકાલે ફાકી કરો નરને પિત્ત સમે ઉભરો. ૭૫૪
ત્રિફલા ત્રિગડૂ સાકરમૂલ[1] સમભાગે કીજ સમતૂલ;
વાટી ચૂરણ દૂધે વાવરો શ્લેષ્મ વિકાર થાયે પહરો ૭૫૫
મિશ્રિત ઓષધ મિશ્રિત હરૈ નરનું વીર્ય અપૂરવ કરૈ;
ઈહાં સંક્ષેપે બોલ્યા સોય આગલ વલી વિસ્તારેં જોય. ૭૫૬
સ્રીનૈ વાય હરે તે કહૂં સંક્ષેપ માત્રે જે હુ લહૂં;
નાગ પુષ્પને બલ. પડવાસ જેઠીમધ આસંધિ પ્રકાશ. ૭૫૭
મધુ સું ભક્ષણ નારી કરૈ વાય દોષ સઘલો પરહરૈ;
સ્રીને રકતમાં હોયે વિકાર તે થાયેં તતખીણ સુખ સાર. ૭૫૮
દ્રાખ મધુનેં કડૂ એલચી આહિ લવિંગ રચીયે સચી;
બીજોરા રસસું દીજીયે પીત્તવિકાર તતખીણ ભંજીયે. ૭૫૯
એ બેહૂ ઓષધ એકઠાં કરો શ્લેષ્મ વિકાર તતખીણ હરો;
પીતપાપડો ઉકાલી કરી દીજૈ સ્રીને મધુસું ધરી. ૭૬૦
સર્વ રક્ત રોગ હરે તતકાલ ગર્ભ ધરે નારી સુકુમાલ;
સૂખે પ્રસુતા બાલક જણેં વીર્યવંત કવિ **નરબદ** ભણેં. ૭૬૧

દુહા

કોકદેવ કહે સુણો નરપતિ મદન તણા પ્રકાર;
ઓષધ કામજ શાસ્રનાં બોલિશ સુણો વિચાર. ૭૬૨
કામક્ષીણ હોયે ઘણો ઈંદ્રી નવિ ઉઠંત;
તેહ તણાં ઓષધ કહૂં સુણજો વૈદ્ય વૃતંત. ૭૬૩

ચોપાઈ

જે નરનેં પુરુષારથ નહીં સ્રી સંઘાતે પ્રેમ જ નહીં;
તેહ તણાં ઓષધ બોલિશ પ્રીછી લેજો તમે નરેસ. ૭૬૪

---

૧ સતમૂલ ક.

ચીણુકબાળા અકલકરો કદમૂશલી એકઠા કરો,
ધોલા કાલા કોસલા બીજ લેજ્યો કોચા એહિખરા બીજ ૭૬૫
નાગકેશર ને માલકાગણી જાયફલ જાવત્રી ભણી,
તજ તમાલપત્ર મેલવો સમભાગે ઔષધ લેલવો ૭૬૬
વાટી ચૂરણ તે કીજીયે માહિ ઔષધ બીજા મૂકીયે,
ટાંક એક કપૂર પ્રમાણ જીરૂ ટાંક એક બ ધાણ ૭૬૭
સૂઠિ ટાંક બે મધ્યે મેલિજે વિજયા ચાર ટાંક લેલીયે,
પહિલા ઔષધ બોલ્યા જેહ અઢી ટાંક પ્રમાણે તેહ ૭૬૮
સર્વ એકઠા કીજીએ સાર વાટી સૂક્ષ્મ ચૂરણ વિચાર,
વસ્ત્રગાલ કીજે તે સહી મધુસુ ગોલી બાંધો લહી ૭૬૯
અથવા ગુલસ્યું લેઈ બાધીયે ટાક એક માને કીજીયે,
તે ગોલી લીજે પ્રભાત જાગે કામ કરે આખ્યાત ૭૭૦
પુરુષ ઘણો હોયે સમરથ અતિ હે દીપતો હોય મન્મથ,
જે સ્ત્રી નરનો તાલૂ જાજરો કામક્ષીણ હોયે તે ખરો ૭૭૧
ઉન્હાલે સગતે નવિ કરે સ્ત્રી સભોગ વ્યાધિ સચરે,
તેહનો ઔષધ કીજે તેહ ઓછિ લેજો તે નર જેહ ૭૭૨
ઉન્હો દૂધ કરીજે ઘણો ખાડ ખજુર માહે મેલો ઘણો,
ઉન્હો ઉન્હો તે પીજીયે જાજરો તાલૂ મેટી જીયે ૭૭૩
જે નરનો હીયો જાજરો તેહનો લક્ષણ હૂં ઉચ્ચરૂ,
ભોગ કરી ઉઠે જેતલે હીઓ ધૂજે ઘણો તેતલે ૭૭૪
તેહનો ઔષધ કીજે એહ હીયો જાજરો ફીટે તેહ,
સેર એક અજમા ફોતરા પુટ સાત દ્યો રસ ભાગરા ૭૭૫
તે માંહિ ઔષધ મૂકીયે ટાક અઢાર અઢાર લીજીયે,
માહિ[1] પોસ્ત આકનાં ફૂલ નિર્ગુંડી અરડુસો તુલ્ય ૭૭૬
હરડે દલ બહેડાદલ સાર સરધુફૂલ ટાંક અઢાર,
ખેર[2] કુપલીક્ષીરનો કંદ મીરી માહિ મેલવીયે સદ ૭૭૭
સવી સૂકવીને વાટીઈ આછે વસ્ત્રે લેઈ ચાલિયે,
શુદ્ધ મધુસુ ગોલી વાલીયે ટાંક ત્રણ દિન પ્રતિ ખાઈયે ૭૭૮

---

૧ નાહિ क ૨ ક્યર કુપલી क

પ્રાતઃ કાલે ગોલી એક કરવી નરને યુગત વિવેક;
ઉપર દૂધ પીજીયે ઘણો કઠિન હીયો હોય નર તણો. ૭૭૯
કામવૃદ્ધિ પામે પુરુષને થંભણ બંધ કરે સંગમે;
જે નરને ઇંદ્રી જાગે નહીં તેહનાં ઓષધ બોલિશ સહી ૭૮૦
લવિંગ અગર ત્રીજૂ તવખીર[1] તજ તમાલપત્ર લેજયો ધીર;
જાયફલ ને જાવંત્રી સાર નાગકેસર પીંપર સંભાર. ૭૮૧
સુંઠિ કાલો વાલો મૂકીયે કમલકાકડી કપૂર લીજીયે;
જીરો લીજે જોઈ સાર સર્વ સમ ભાગ મેલો સાર. ૭૮૨
વાટી નેં ચૂરણ કીજીયે ચૂર્ણ અર્ધ ખાંડ મૂકીયે;
ભરી હથેલી બૂકી કરો તાઢા પાણી સું આચરો. ૭૮૩
પ્રાતઃકાલે લીજીયે તેહ સર્વ રોગ જાયે પરમેહ;
ઇંદ્રી મૂશલ તણે પ્રમાણ સમરથ હોઈ ધીર સુજાંણ. ૭૮૪
વલી એક બોલીશ પ્રકાર ઇંદ્રી ઉઠે કાંમ સફાર;
મિરી દાલચીની ખસખસ બીજ હલોલ તણા એકવીસ. ૭૮૫
સુઆ સૂંઠિ કમલકાકડી મોચરસ લીજે સાંકડી;
નવ નવટાંક પ્રમાણે ભાગ ટાંક ત્રિણ મૂંકીજે નાગ. ૭૮૬
વાટી મધુસું ગોલી કરો બોર જેવડી તે વાવરો;
સંધ્યાકાલે કીજે સદા ઉઠે ઇંદ્રી કાંમ હૂયે મુદા. ૭૮૭

દૂહા

કાલી તુલસીનાં બીજડાં લીજે નવટાંક માંન;
ગુલસ્યું ગોલી બાંધીયે ટાંક અઢી પ્રમાણ. ૭૮૮
દેહકાંતિ વાધઈ ઘણી જાગે કંદર્પ રેલ;
સ્ત્રી ભોગે દશ દિન પ્રતે કામ કુતુહલ કેલિ. ૭૮૯

ચોપઈ

એહ ઓષધ કહીયે સામાન્ય હવે રસાયણ બોલિસ જ્ઞાન;
મોટા મનુષ્યને તે કીજીયે સિદ્ધ રસ જોઈ લીજીયે. ૭૯૦

---

૧ તવક્ષીર. क

वज्राभ्रासत्वरैकान्तै स्निग्धपिष्टकृतोरस ।
सप्ताहं कुटवरीदाति रवलैयित्वा तु भूधरे ॥ ७९१ ॥
कांतिदा वीर्यदास्यस्था गुटीकाअमरसुंदरी ।
षण्मासेन जरामृत्युं रोगशस्त्रादिवारणं ॥ ७९२ ॥

ચોપઈ

વજ્રભસ્મ લીજે ચ્યાર ભાગ અભ્રક સત્વ લીજે ચ્યાર ભાગ,
સુવર્ણ ચ્યાર ભાગ મેલીયે કાંતિ લોહ ચ્યાર જ મેલીયે ૭૯૩
શુદ્ધ પારો ચ્યાર ભાગ મેલવો સર્વ રસ ભેલા ભેલવો,
કોઠ ભરી દાતિ રસ લેય દીવસ સાત પુટ દીજે તેહ ૭૯૪
એવ ચઉદ દીવસ ખરલીયે માટી સપૂટ માહિ ઘાલીયે,
ભૂધર યત્રે પ્રહર જ આઠ ચડતો દીજે અગનિ કાઠ ૭૯૫
શીતલ કરી ઔષધ કાઢીયે સૂક્ષ્મ કરી રસિ વાટીયે,
ગોલી મિરી પ્રમાણે કરી એહનો નામ અમરસુદરી ૭૯૬
દિવસ પ્રતિ ખાઇ જે સદા ષટ્માસ લગે સેવો સદા,
જરા નહી તે નરને કદા રોગ રહિત હોયે સર્વદા ૭૯૭
કામી નરને વાધઇ કામ શસ્ત્ર ન લાગે તનુ અભિરામ,
ખાટો ખારો તે વરજીયે જીહા લગે એહ રસ લીજીયે ૭૯૮
ગોલી મુખિ ગખિ જઈ સદા પુષ્ટિ કરઈ વીર્ય હોયે મુદા,
દેહ કાંતિ વાધઈ તે ઘણી દૃઢ દેહ હોયે તેહ તણી ૭૯૯
વલી રસ એક બોલુ સાર પ્રીછી લીજ્યો વૈદ્ય વિચાર,
જેહ જાણશે રસાયન કલા તે એહ ઔષધ કરશે ભલા ૮૦૦

हेमंतारचिपंसुत भस्मगंध समांसकं ।
चित्रका द्रवेणैव मर्दयित्वा दिन पचेत् ॥ ८०१ ॥
लोहपात्रे तथा याम अग्नि मध्येसु क्षिपेत् ।
रस सचूर्णंत सिद्धं सूत चद्रोदयामिध ॥ ८०२ ॥
गजपीप्पली क्षौद्रं च युक्तादत्तवल्लद्वय ।
[illegible] पाडु सग्रहणी जयेत् ॥ ८०३ ॥

ચોપઇ

સોનું રૂપું તે સમભાગ પારો ગંધકને વલિ નાગ;
સરિખાં આદ્રક રસે મરદીયે ચીત્રકરસ કાઢી ખરલીયે. ૮૦૪
પ્રહર આઠ ખરલ કીજે સહી લોહ સંપુટ મેં ઘાલો રહી;
એક પ્રહર બાલીજે આગ અડાઇયા છાણા ગજપૂટ લાગ. ૮૦૫
પછે વલી ચૂર્ણ કીજીયે મધુ પીપલસું તે લીજીયે;
ગુંજ પ્રમાણઈ માત્રા કરો તેહ રસનો ગુણ છે આકરો. ૮૦૬
જીરણ તાવ જાયે તતકાલ સર્વ પ્રમેહ નાશે ભૂપાલ;
પાંડુ રોગ સંગ્રહણી જાય દુર્બલ નર તે માતો થાય. ૮૦૭
કામક્ષીણનો વાધઈ કામ દેહી રૂપ ધરઈ અભિરાંમ;
સ્ત્રી ભોગવતાં સુખ હોયે સહી કામશાસ્ત્રની ગતિ એ કહી. ૮૦૮
વલિ એક બોલીશ અભિરાંમ ઔષધ તણો લેજ્યો ગુણગ્રામ;
કથા પ્રસંગઈ બોલું સાર કવિ નરબદ કહે વૈદ્ય વિચાર. ૮૦૯

टंकणं रविदुग्धेन पिष्ट्वाता सां मुखं लिपेत् ।
रुध्वा भांडे पुटे पाच्य स्वांग शीतं विचूर्णयेत् ॥ ८१० ॥
चूर्णतुल्यं मृतं सुतं वेक्रांतं सुत पादकं ।
शिग्रुमूल द्रवे सर्वं सप्तवारं विभावयेत् । ८११ ॥
सूक्ष्मचूर्णं ततः कृत्वा चूर्णं पादांस टंकणं ।
टंकणं वच्छनागं च तत्समं मरिचं क्षिपेत् ॥ ८१२ ॥
मातुलिङ्गार्द्रकद्रावे सर्वमेतद्विजो जयेत् ।
चतुर्गुंजामिदं स्वादे सर्वरोग प्रशांतयो ॥ ८१३ ॥

ચોપાઇ

ચોખટ લીજે ટંકણખાર આકદૂધ પુટ દીજે સાર;
માટી પાત્રમાં સંપુટ કરી પ્રહર અગની એક દીજે ખરી. ૮૧૪
શીતલ કરી ચૂરણ કીજીયે ચૂરણ સમો પારો મૂકીયે;
પારો ચોખટ જે મારીયો તે ચૂરણ માંહિ ધારીએ ૮૧૫

પારદ તણો વલી ચોથો ભાગ મેલ્હી જઈ વૈક્રાત સુરાગ,
સદઘૂમૂલ તણો રસ લેય વાર સાત પુટ દીજઈ તેહ ૮૧૬
સૂક્ષ્મ ચૂરણ વાટી જે ઘણો વસ્ત્રગાલ કીજે ચૂરણો,
ચૂરણ અરધ ટંકણખાર ટંકણ અરધ નાગ વિચાર ૮૧૭
સર્વ એકઠો કીજે સહી વાટી ચૂરણ કીજે લહી,
સર્વ ચૂર્ણ સમભાગઇ મિરી માહિ મૂકી જે વાટી કરી ૮૧૮
રસ બીજોરાને મરદીયે સાત દિવસ તે રસ ખરદીઇ,
પછિ અદ્રકને રસે વલી સાત દીવસ મરદીજઇ મિલી ૮૧૯
ચ્યાર ગુંજ ભારિ કીજીયે દિન પ્રતે એહ રસ લીજીયે,
ત્રૈલોક્યચિંતામણિ નામ એહરસ કહીયે અભિરામ. ૮૨૦

वन्हि दीपयते वलिं च कुरुते तेजो महदिच्छतो
वीर्यं वर्धयते विष च हरते दाढर्यं विधत्ते तनौ ।
अभ्यासेन निहंति मृत्यु पलित पुष्टिं प्रदत्ते नृणां
काम हतयति क्षमं क्षपयते श्वासं च निकासयेत् ॥ ८२१ ॥
वातं विद्रध शूल पांडु सग्रहणी रक्तातिसारम् जियेत्
मेहप्लीह जलोदरास्मर तृषा सोफोह लंबोदर ।
लूता कृच्छ भगदर ज्वरगण चार्शमसि कुष्टान्यसो
साध्यासाध्य रुजोनिह सुरसै त्रैलोक्यचिंतामणि ॥ ८२२ ॥

ચોપાઇ

ત્રૈલોક્યચિંતામણિ રસ લીજીયે તેહના ગુણ અમૃત લીજીયે,
અગનિ પ્રદીપ કરે નર તણી બલ વાધઇ કાંતિ હોવે ઘણી ૮૨૩
વૃદ્ધ અવસ્થા રસ પાલટે બાલે યૌવન તનુ પાલટે,
કાસ સ્વાસ હરે તતકાલ વાત શૂલ હરે ભૂપાલ. ૮૨૪
રકતાતિસાર બાધઈ રસ એહ ખાતા સર્વ ભાજે પ્રમેહ,
પિહા તણો તાં હોવે વિણાસ જો સેવીયે રસ એક માસ ૮૨૫
જલોદર તણા સર્વ રોગ જાય જો એહરસ સેવે માહારાય,
પાનહિ તણો તિહા કીજે ખેદ તૃષ્ણા સોજો હરે વિચ્છેદ ૮૨૬

મૂત્રકૃચ્છ ભગંદર રોગ તાપ ત્રિણિનો હોયે વિયોગ;
હરસ તણો તિહાં હોય વિનાશ કોઢ અઢારનો હોયે વિનાશ. ૮૨૭
વલિ અનેક જે હોય અસાધ્ય તેહ રોગ થાઈ સુસાધ્ય;
કામી નરને સુખ દે ઘણો કામક્ષીણ વાધ્યઇ તેહ તણો. ૮૨૮

જોઈ ક્રિયા કીજઇ રસ સાર રસ રત્નાકરનો વિસ્તાર;
ખંડ ચિકિત્સા માંહિ કહ્યું તેહ વર્ણંવ્યું જે મેં લહ્યું ૮૨૯
એહ રસ મેં કેલવીઓ ઘણું વિસ્તારીનેં તે હું ભણું;
શ્લોક તણું કરી વ્યાખ્યાન પ્રીછી લેજ્યો બુદ્ધિ નિધાન. ૮૩૦

ગ્રંથ તણા જ્ઞાન જે લહે તેહ પ્રીછસ્યૈ **નરબદ** કહે;
વલી એક ઓષધનો ભેદ સાંભલિ રાજા વડૈ વિછેદ. ૮૩૧

कर्पूरफेनं रसजं च मर्घं धत्तूरतोयैर्दिनसूक्ष्मरवल्वे ।
माषैक मात्रा भूज वल्लिरवादे त्रिपुरराजो मदनेंद्र राज ॥ ८३२ ॥

ચોપાઈ

કપૂર અફિણ અને હીંગલો સમભાગે લીજે સાંભલો;
મરદીયે ધંતૂરા રસ દિવસ એક મરદીજે કસઇ. ૮૩૩
માસા પ્રમાંણ ગુટીકા કરો ઘ્રત સાકર માંહિ વાવરો;
અથવા પાંનના બીડાં માંહિ તે ગોલિ ખાઇ જૈ ભાઈ. ૮૩૪

દિવસ પાછિલિ ઘડીયાં દોય ખાઈ જઈ ગોલી રસ સોય;
સ્થંભન હોય દશ ઘડી પ્રમાણુ કામરાજનાં એ બંધાણુ. ૮૩૫
નારિ રસ પામીજૈ સાર ભોગ તણો હોયે વિસ્તાર;
મહાદેવિ ગુટીકા એ કહી બુદ્ધિવંત પ્રીછે જો સહી. ૮૩૬

વલિ એક બોલીશ અભિરાંમ મદનકામેશ્વર રસનો નામ;
કામીજનને વલ્લભ સદા રસિક કીજે હરખે સો મુદા. ૮૩૭

रसं गंधकं कनकं जया समुद्रसोषयोः ।
देवदारुं मर्कटी सुरपुष्पं ईषवंधयोः ॥ ८३८ ॥

जातिफलं जातिपत्र कर्पूरं फेनयोः सह ।
पिप्पलीपाजमोदं च लोवानकं युतस्तथा ॥ ८३९ ॥
एतानि समभागानि तृतीयांशो गुडं क्षिपेत् ।
अरिष्टास्ति प्रमाणेन मदनकामेश्वरो रस ॥ ८४० ॥
भक्षयेत् सार्पि शर्कर्या दिवसास्त समये सदा ।
वलपुष्टि करो नित्य वीर्यस्तंभकर परं ॥ ८४१ ॥
नराधिपै भक्षयित्वा नारी भवति किंकरी ।
मदनकामेश्वरोय च रस प्रोक्तं महाबुधैः ॥ ८४२ ॥

પારો ગંધકને કનકબીજ વિજયા સમુદ્ર સોષ વલિ લીજ,
દેવદારૂ નં કાચકુહરી લવિંગ મેલવો ઉત્તમ કરી ૮૪૩
ઈમ સંબંધ ઔષધ મેલવો જાયફલ જાવત્રી ભેલવો,
અકલકરો કપૂર અફીણ સારી પીપલી લીજઈ વીણ ૮૪૪
લોબાન ચોકૂખટ એકઠો કરો સમભાગે સવિ લીજે ખરો,
વાટીને ચૂરણ કીજીયે વસ્ત્રગાલ સૂક્ષ્મ લીજીયે ૮૪૫
સર્વ ઔષધને ત્રીજે ભાગે ગોલ મેલવીયે જોઈ લાગ,
અરીઠા સમ ગુટીકા કરો અસ્તકાલ સમયે વાવરો ૮૪૬
દૂધ કૂર પથ્ય કીજઈ સાર બલ વાધે મૈથુન કરતા નાર,
સ્થભન કરૈ ઘડી દશ જાણુ રસ કામેશ્વરનો બંધાણુ ૮૪૭
વલી બોલીસ એક પ્રકાર કામક્ષીણને મદન અપાર,
ગત કામે ઓષધ કીજીયે કામશાસ્ત્રનો મત લીજીયે ૮૪૮

દૂહા

આસધિ રૂડી આણીયે વાટી કીજે નહાન,
વસ્ત્રગાલ ચૂરણ કરી મૂકી જે ખાંડ સમાન ૮૪૯
પ્રાતકાલે ખાઇયે ઉપર પીજે દૂધ,
વાધે કાંતિ શરીરની રહે લુબ્ધી મૂધ ૮૫૦
ઈમ અનેક બીજા ઘણા કીજઈ ઔષધ સાર,
કોકે કહે સુણો નરપતિ એ આઠમો પ્રકાર ૮૫૧

ચોપઇ

કામક્ષીણના ઔષધ કહ્યા જેહ વિશેષે શાસ્ત્રે લહ્યા;
કાંમીનરને પ્રેમ જ ઘણો એહ પ્રકાર કહ્યાં તેહ તણો. ૮૫૨
દશ પ્રકારનેં અર્થ જૂજૂઓ અષ્ટમ પ્રકાર સંપૂરણ હૂઓ;
શ્રી નરબદ કહઇ કવિરાજ કોકચોપઈ સુણીયે આજ. ૮૫૩

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદાચાર્ય વિરચિતે
કોકશાસ્ત્રે કામક્ષીણ ઔષધકરણ અષ્ટમ
પ્રકાર સમાપ્ત ॥ ૮ ॥

॥ काव्यं ॥

शवोपरि समारूढां रक्ताम्बरपरिहिताम् ।
रक्तालङ्कारसयुक्तां गुञ्जाहारविभूषिताम् ॥ ८५४ ॥
षोडशाब्दयुवतिपीनोन्नतपयोधराम् ।
कपालकर्त्तिका हस्तां परमज्योतिरूपिणीम् ॥ ८५५ ॥
वादयन्तीं सदा वीणां मूर्च्छामागतमर्मभिः ।
वामदक्षिणयोगेन ध्यायेद्देवीं च सिद्धिदाम् ॥ ८५६ ॥

ચોપાઈ

કોકદેવ જે કહઇ પ્રકાર ભૈરવસેન સુણે તિણ વાર,
વલી રાજા પૂછે કહિ કોક સુણે સભા તણા સર્વ લોક ૮૫૭
જેહને કંદર્પ ઝાઝો મહી સ્રીને મિલવા પખે સુખ નહી,
અથવા સ્રી કામવતી હોય કામજ્વર સતાપે સોય ૮૫૮
તેહને સુખ હોવાનો ભેદ કવિજન બોલે વડઇવિછેદ,
કામ ઠેલાતો જિણ વિધ રહે કવિ વિનોદ શ્રી નરબદ કહે ૮૫૯
તેલ તલીનો ઉકાલીઇ સિધવ વાટી માહિ મૂકીયે,
તેહ મસ્તકે સચારો તેલ થિર હોય કંદર્પ કરતો રેલ ૮૬૦
તેહ તેલનો મર્દન કરી આમલા ગઠી તે ઉતરી,
સહતર્ઇ પાણી કરો અઘોલ ઝાઝા પાણીસુ રગરોલ ૮૬૧
ઉપર ઔષધ મેલી ખાય દ્રાખ હરીતકી એલચી માય,
દાડિમ છાલી સમભાગઇ કરી ઔષધ ચ્યાર એકઠા કરી ૮૬૨
વાટી ચૂરણ કરો પ્રભાત વાસી પાણીના ચલૂ સાત,
ઉપરિસુ દરણ દીજે સહી ગાય છાસ વલિ સીરાવીયે ૮૬૩
ઉપર ખાઓ સુરગા પાન કાલી[1] સોપારી સુજાણ,
બીડા માહિ ખાવી એલચી કંદર્પ સ્થિર હોય નરને સુચી ૮૬૪

---

૧ ધોલી ક

વલિ ઓષધ એક બોલિસ સાર કંદર્પ ચઢ્યા તણો ઉતાર;
સ્ત્રી નરને બાધા દિનરાત, કામ તણાં તાં હોય સંતાપ. ૮૬૫
કામજવર ઉપનો જાંણુ, ઓષધ કીજે વડિ વિનાંણ;
સ્ત્રી નરનઈ સુખ હોય અપાર તે ઓષધના કહૂં વિચાર. ૮૬૬

ગર્ભ કેવડીની રજ જેહ કપૂર એલચી મેલી તેહ;
સુકડનો માંહિ ભૂકો સુગંધ સમભાગે એ ચારે ઓષધ. ૮૬૭
શિલારસ મરદીજેં લેય ગોલી ગુંજ પ્રમાણઇ તેહ;
સ્ત્રીની યોનિમાંહી રાખીયે ભોગ તણા અંતે રાખીયે. ૮૬૮

ઘડી દોય પૂઠે કાઢવી તેહ ગોલી છાયા સૂકવી;
જણી સમે કંદર્પ વાધઈ ઘણો વશ્ય હોવાનો મહિમા સૂણો. ૮૬૯
કામજવર ઉપજઈ જિણીવાર સમય હોય ગોલી તિણ વાર;
અગનિ ઉપર ગોલી મૂકીયે ઓઢી વસ્ત્ર ધૂણી દીજીયે. ૮૭૦

ક્ષણ એક સૂઇ જાગે જેતલ કંદર્પ ખસી રહે તેટલે;
ઉપરિ દાલિ જીમાડો કૂર દૂધ પીઓ આથમતે સૂર. ૮૭૧
વાધ્યો કંદર્પ થિરતા ધરૈં નરને કહ્યું કવિ ઉચરે;
અથવા સ્ત્રીને વાધઈ કાંમ પુરુષ પખેં નહીં કરે વિશ્રામ. ૮૭૨

તેહ સુખ પામેવા તણા ઉપાય કોકદેવ કહે સુણજો રાય;
ઉન્નો સરસીઓ કીજે વલી સીંધવ વાટી મૂકો વલી. ૮૭૩
તેલ સંચારો માથામાંહિ દહીં સંઘાતે મરદન કરાય;
પીઠી કરો ઉતારો તેલ નાહી સહતે જલ રંગરેલ. ૮૭૪

હરડે દલ સાકર સું ખાય દ્રાખ માહિં મૂકો સમઠાય;
પ્રથમ ગોલી બોલી છઈ જેહ ઓઢી વસ્ત્ર ધૂપ લીજે તેહ. ૮૭૫
સ્વપ્નઈ સ્ત્રીય દ્રવે તતકાલ પુરુષ મિલ્યાનો સુખ હોય ભૂપાલ;
જેહ પુરુષસૂં ચિંતિઈ કાંમ તેહ સંઘાતે મન વિશ્રામ. ૮૭૬
તેહનો સુખ તે ધૂપેં હોય સ્ત્રી સુખ પાંમે તે સુખ હોય;
કંદર્પ સ્ત્રી મર્યાદા ધરઈ કોકદેવ નૃપસૂં ઉચ્ચરૈ. ૮૭૭
જેહ પુરુષને ન્હાનો લિંગ સુખઇ કરી નવિ હોયે પ્રસંગ;
તે મોટો હોવાનો ભેદ કવિજન બોલેં વડે વિછેદ. ૮૭૮

માખણને તેલ એકઠો કરી કીજઇ મરદન લિંગ ઉપરી,
મૂઓ અલસીઓ તે સૂકવી ખાલી રાખ ઉપરી મૂકવી ૮૭૯
ઈંદ્રી ઉપર ભર ભરાવીઇ આછો વસ્ત્ર ઉપરિ બાધીયે,
ખાવી પીસ્તલી બહુ સૂખડી બીજ બદામ ચારોલી વલી ૮૮૦
સાર વસ્તુ તે ઉપરિ ખાય ખારો ખાટો ટાલો રાય,
ઇણ પરિ સાત દિવસ આચરૈ તિણ વાર લિંગ લેપજ કરે ૮૮૧
સાત દિવસ ઉપરિ તે લિંગ મોટો જાડો મૂશલ રંગ,
વલિ એક કૌતક બોલીઇ સ્ત્રીની યોનિ કાઠી કીજીએ ૮૮૨
અતિ સાંકડી ન પયસઇ લિંગ કોકદેવ બોલે પરસંગ,
તેહના ઓષધ બોલીસ વલી દૂધ માહિં જિમ સાકર ભલી ૮૮૩

અથ યોનિ સંકોચન લિખ્યતે—

કનકબીજ માયા લીજીયે અજમો માંગફૂલ મૂકીયે,
કણયર હુયેકુલી મતીરાફુલી ઓષધ પટ્ સમભાગે મિલી ૮૮૪
સિલારસથી બાધી બંધાણ ગોલી જારી[1] જેવડી પ્રમાણ,
તેહ ગોલી છાયા સૂકવી યોનિમાહિ લેઈ મૂકવી ૮૮૫
એ ઉપરિ ગેરૂ ઘસી લીજીયે યોનિ ઉપરી લેપ કીજીયે,
સૂઈ સંચાર ન હૂયે પસાર સંકોચન બોલ્યો અવધાર ૮૮૬
વલિ એક બોલિસ અભિરામ સંકોચન વિદ્યાનો ઠામ,
ભોગી નર જે જાણે સદા સ્ત્રીનો સૂખ પામે સર્વદા ૮૮૭

अश्वगधा वचाकुष्टं वलानागवला तथा ।
माहिप नवनीत च गजपीप्पली सयुतं ॥ ८८८ ॥
पिष्ट्वा तेषा विलेपेन गाढीकरण मुत्तम ।
सिध्यसि स्त्रीना याति कथित स्मरदीपिका ॥ ८८९ ॥

ચોપઈ

આસંધિ વજ્જને કોષ્ટ મેલીયે બલનાગ બલમાહિં ભેલીયે,
ગજપીપ્પલી લિજે સમભાગ મહિષી માખણ મરદો લાગ ૮૯૦

---

[1] જ્વારિ क

મરદી ઔષધ કીજઈ લેપ યોનિ ઉપરિ દીજે થેપ;
યોનિ સાંકડી હોઇ ઘણું સ્મરદીપિકાનો મત ભણું. ૮૯૧

नीलोत्पल-सीताम्भोज-केशरं मधुशर्करा ।
अमीषां नाभिलेपेन रमते कामुकश्चिरम् ॥ ८९२ ॥

ચોપઈ

નીલા કમલને ધોલાં કમલ કેશર મધુને સાકર વિમલ;
સર્વ એકઠાં તે મરદીયે નાભિ લેપ સ્ત્રીને કિજીયે ૮૯૩
યોનિ સાંકડી હોવે તે વાર કાંમશાસ્ત્રનો એહ વિચાર;
ભોગી નરને વાલહો ઘણો ઔષધ યોનિ સંકોચન તણો. ૮૯૪

અથ સ્તન દ્દઢીકરણું:—

જે સ્ત્રી તણા સ્તન ઢીલા હોય કઠીન થાયે બોલીશ સોય;
ખેજડાંની ખીચડી લીજીયે, મરદીને તે રસ કાઢીયે. ૮૯૫
તિણે રસ સીસાની વાટલી, માંહિ ખરડીયે રસસૂં મલી;
વાટી માંહિ ઘાલી બાંધીયે, ત્રિણ દિવસ વાટી રાખીયે. ૮૯૬
ત્રીજે દિન છોડો વાટલી, સ્તન ગાઢા હોયે શ્રીફલી;
વર્ષાકાલે સંગ સંક્ષેપ, કરવો નરે થોડો ક્ષેપ. ૮૯૭
અતિ સંભોગે કંદર્પ ઝરઈ નાડી નવરસ લેઈ નીસરે;
દાંતનકો ચીર હે તતકાલ વિષયાં બાંધ્યું તે સુકમાલ. ૮૯૮
દ્રવે વીર્ય નાડે દેહની ઠાલિ દેહ હોયે તેહની;
ભોગ અંતે નવિ તે પીજીયે નીર વાધઈ તતક્ષિણ રોગ શરીર. ૮૯૯
બિંદુ વિકાર હોય તેહનઈ અંગક્ષીણનઈ બલ નહી કન્હે;
ભોગ અંતિ પીજે ઘણું દૂધ માંહિ સાકર મેલી શુદ્ધ. ૯૦૦
ઉપરિ લીજે શુદ્ધ[1] આહાર દેહી સુખ પામઈ સંસાર;
ભોગ અંતે ખાઇજે પાંન અથવા નાનાવિધ પકવાંન. ૯૦૧

---

૧ સરસ क.

કોકદેવ બોલે સુણિ રાય સ્ત્રી જીપેવા તણો ઉપાય,
સંક્ષેપે બોલ્યા સુવિશાલ કથા પ્રસંગઈ સુણો ભૂપાલ ૯૦૨
દશ પ્રકારને ગુણ જૂજૂઆ નવ પ્રકાર સંપૂરણ હૂઆ,
શ્રી નરબદ કહઈ કવિરાય કોકચોપઈ સુણીયે આજ ૯૦૩

ઈતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદાચાર્ય વિરચિતે
કોકશાસ્ત્રે કંદર્પ સમકરણ નવમ
પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૯ ॥

॥ काव्यं ॥

मातंगी कात्यायिनीं मधुमती काली कराली महा
क्रूरादृष्टि कुरंगचारु चपला माधुर्यवाणीं मता ।
प्रेतारूढ प्रसंगता गुणमती वाद्यंती वीणा सदा
रामा रंग मनोहरा सुखकरा सा चंडिका पातु मां ॥ ९०४ ॥

દૂહા

કોકદેવ બોલ્યા સુણિ રાય સ્ત્રી જીપવા તણા ઉપાય;
ચોરાસી આસન વાલણી કહૂ વિવેકેં થોડી ઘણી. ૯૦૫
આસન પખઈ રમેં તે મૂઢ ભોગ તણા સૂં જાણૈ ગૂઢ;
કોકદેવ કહે સુણો ભૈરવસેન ચોરાસી આસન કીધા કેણ. ૯૦૬
કેતલા એક તે ઇશ્વર [1]કર્યાં પાર્વતિ ભોગેં સંચર્યાં;
કૃષ્ણનાથે કીધાં કેતલાં રાધાસુ સુખ પામ્યા જેતલાં. ૯૦૭

ચોપઈ

ઈંદ્ર તણા આસન જે વલી [2]કર્યા ઈંદ્રાણી અતિ ઘણાં સુખ લહ્યાં;
બીજા વલી કહ્યા જે ભેવ પંખી તણી ગતિ લીજેં દેવ. ૯૦૮
ઇમ અનેક કામીસ્વર તણા આસન બોલ્યાં[3] યોગ ઘણાં;
કામકલા પ્રીછીલ્યો ભોગ જિમ સ્ત્રી સુખ પામૈં સંયોગ. ૯૦૯
જીપે સ્ત્રી નર હોયે યૌવના માનવતી સારંગ લોચના;
ચોરાસી આસન પરિમાંણ કોકદેવ કહે સુણ રાજન. ૯૧૦
બાલપણે કીજે અભ્યાસ અંગ સુકોમલ હોયે તાસ;
વાધઈ બલ પુરુષને ઘણો પામૈ નર સુખ રામા તણો. ૯૧૧
સ્ત્રીય પુરુષ ને સરીખે યોગ સાધી કલા કરીજે ભોગ;
ચોરાસી આસનનો ભોગ કીજે ભોગ કે લિજે યોગ. ૯૧૨

૧ કર્યાં. क. ૨. કર્યાં क. ૩ વાલ્યાં क.

આસન ભેદ ન જાણે જેહ કેહવો સુખ પામસ્યઈ તેહ,
મદન સમુદ્રમેં બૂડી રહે સુરિખા બાપડા તે સ્યું લહઈ ૯૧૩
કામશાસ્ત્રનો જે હોય જાંણુ ભોગ તણાં જાણે બધાણુ,
નારિ તણા સુખ લહસ્યે સહી બીજા વિષયા અધા લહી ૯૧૪
કેવલ વિષયા તણો સવાદ નર પામસ્યે મૂરખવાદ,
સ્રીના રસ નવિ પ્રીછે જેહ કામશાસ્રથી બાહિર તેહ ૯૧૫
પ્રથમ કામીસ્વર હૂઆ ઘણા આગલિ વલિ ઊપજસ્યે ઘણાં,
કોકદેવ કહે સુણી ભૂપાલ કામકલા નહિ હોઈ સુજ ટાલિ ૯૧૬
તેહનો એક કહૂ દ્રષ્ટાંત સાભલિ રાજા ગુણુ વૃતાંત,
સીતા લીધી રાવણ રાજ રામચંદ્ર સાયરમાં પાજ ૯૧૭
બાધી સેન ઉતાર્યો ઘણો વાનર મરકટ રીંછહ તણો,
હનુમંત ઓલંઘી લંકા ગયો લંકાથી પરલંકા ગયો ૯૧૮
સમુદ્ર ઉપરિ તરી પાર ગયા ઊંડા તણુા પાર ન લહ્યા,
ઉપરિ તરી ઉતર્યા પાર ઉંડા સમુદ્રનો ન લહ્યો વિચાર ૯૧૯
તિમ સ્રી મદ સાગરનો પાગ સુણી ગજા લહ્યો વિચાર,
જલ સમુદ્ર મથનાચલ લહ્યો કામમુદ્ર કોકદેવ કહ્યો ૯૨૦
સ્રીય તણા તાં લહ્યા સવાદ જીતી પંખિણી મહામતિવાદ,
ચોરાસી આસનના જાણુ કોકદેવ કવિ કરે વખાણુ ૯૨૧
અનુક્રમિ બોલીસ આસન નામ કોકદેવ રાઉ કરી પ્રણામ,
ભોગ અરથ સાધસઈ જેહ સ્રીય તણા સુખ પામે તેહ. ૯૨૨
સ્રી રસ અમૃતધારા વલી જાણે અમૃતની તે પલી,
નવ રસ માહિ સ્રી રસ સાર કવિ નરબદ કહે કથા વિચાર

અથ ચોરાસી આસન વિચાર લિખ્યતે—

પુરુષાસન પુરુષની પરિ સ્રી લીલા સંગતિ આચરે,
પુરુષાસને કલા આઠમી કીજે ભોગ અમૃત ઉપની ૯૨૪
તિખ(થ) સર્વ લીજે ઇણુ ઠાય બાલી યૌવન પદ્મની રાય,
કલા આઠમી અમૃત ઝરે કવિ વિનોદ નરબદ ઉચ્ચરે ૯૨૫
ઈતિ પુરુષાસન ॥ ૧ ॥

સમી પરિ કીજે સંભોગ **સમાસન** કહી જે સુખભોગ;
સર્વ તિથિ આસન સનિ સાધીયે કલા સોલમી તિહાંધીજીયે.
—ઇતિ સમાસન ॥ ૨ ॥

એક પગ ઊંચો રાખે તેહ નારી સંગ કરાવે જેહ;
વિષમાસન કહીયે ભોગનો યોગ મારગ એ યોગનો. ૯૨૭
તિથિ પંચમી અને સપ્તમી તરૂણી યૌવન સ્ત્રી હસ્તની;
કલા પંચમી દ્રવૈ તતકાલ કોકદેવ કહે સુણુ ભૂપાલ. ૯૨૮
—ઇતિ વિષમાસન ॥ ૩ ॥

ઉંચા પગ લેઈ રાખે વેહ નારી સંગ કરાવે જેહ;
તે આસણુ(ન) **ખોડીબારાસ** કામી નર તિહાં કરે વિલાસ. ૯૨૯
તિથિ ત્રીજને એકાદશી બાલે યૌવન ચિત્રણી હસી;
કલા સપ્તમી ઝરૈ અપાર કહે **નરબદ** કથા વિચાર. ૯૩૦
—ખોડીબારાસન ॥ ૪ ॥

પુરુષ તણી પરિ સંગતિ કરૈ પુરુષ સુખે સ્ત્રી ચુંબન કરૈ;
વિપરીતાસન બોલ્યો સહી યોગ ભોગની એ ગતિ કહી. ૯૩૧
તિથિ અષ્ટમી નવમી સદા પદમિની નારી રમે સર્વદા;
મનોરમ યોવન કાંમિની દશમી કલા ઝરૈ ભાંમિની ૯૩૨
—વિપરીતાસન ॥ ૫ ॥

ખભા ઉપરિ મુકી પાય સંગ કરાવે જે સુણો રાય;
દોયપદખંધાસન જાણ કોકદેવ કહે કલા પ્રમાણ. ૯૩૩
તિથિ અષ્ટમી દશમી સાર પ્રૌઢા નારી હસ્તિની માણ;
નવમી કલા અમૃત તનુ ઝરે **કોકદેવ** વાણી ઉચરૈ. ૯૩૪
—દોયપદખંધાસન ॥ ૬ ॥

એક પગ ખભાસું ધરે બીજો પગ ભૂંયે સંચરે;
જે સ્ત્રી સંગ કરાવે અસી **એકપદખંધાસન** રસી. ૯૩૫
તિથિ રમાડો તેરસ સદા બાલી યૌવન પદમિની સુદા;
કલા તેરમી દ્રવિ તે વાર **કોકદેવ** કહે કથા વિચાર. ૯૩૬
—એકપદખંધાસન ॥ ૭ ॥

કાખ માહિ રાખી બી(બે) પાય સંગ કરાવે મન ઉચ્છાય,
કુહુખલાદ્વિપદાસન તેહ બૂદ્ધિવંત ન૰ પ્રીછે જેહ ૯૩૭
તિથિ પંચમીને ષષ્ટમી સહી મનોરમ યૌવન હસ્તિની લહી,
નવમી કલા ઝરે તતકાલ કોકદેવ કહે સુણી ભૂપાલ ૯૩૮
—ઇતિ કુહુખલાદ્વિપદાસન ॥ ૮ ॥

એક પગ કાખે ચાપિયે બીજો પગ ભૂમિ રાખીયે,
કુહુખલાસન પદ એકનું વાચી નામ કહ્યું તેહનું ૯૩૯
તિથિ તેરસ અને અષ્ટમી મનોરમા યૌવન હસ્તિની,
કલા તેરમી દ્રવિ આપણી ક્રીડા નર એ સોહામણી ૯૪૦
—એક પગ કુહુખલાસન ॥ ૯ ॥

સનમુખ સંગ કરાવે જેહ **સનમુખ આસન** કહીયે તેહ,
બુદ્ધિવંત પ્રીછી લેજો સહી કામશાસ્ત્રની એ ગતિ લહી ૯૪૧
તિથિ પૂર્ણિમા દશમી દિને બાલે યૌવન પદમિનિ વને,
કલા સોલમી ઝરે ચંદ્રની સુખ પામે રસભર કામિની. ૯૪૨
—ઇતિ સન્મુખાસન ॥ ૧૦ ॥

ઢીંચણ બે રાખી એકઠા જે સ્ત્રી સંગ કરાવે હઠા,
જાનુયુગ્મઆસન તે ભણું એહ મત શ્રી કોકજ તણું ૯૪૩
તિથિ ચૌથજને પાચમી જાણ બાલે યૌવન ચિત્રણી જાણ,
કલા પંચમી અમૃત ઝરે કવિ વિનોદ નરબદ ઉચરે ૯૪૪
—ઇતિ જાનુયુગ્માસન ॥ ૧૧ ॥

પગ બે કોટિ પાખલી ફેરવી સંગ કરાવે જે માનવી,
પદવેષ્ટિતકંઠાસન નામ કરે ભોગ જે વલ્લભ કામ ૯૪૫
તિથિ એકાદશી દ્વાદશીસાર તરુણી યૌવન પદમિની નારિ,
કલા બારમી દ્રવે તે વાર કોકદેવ બોલે સુવિચાર ૯૪૬
—ઇતિ પદવેષ્ટિતકંઠાસન ॥ ૧૨ ॥

પાછે સાહી પગ અંગુઠ જે સ્ત્રી સંગ કરાવે ઉઠ,
પૂઠિઅંગુઠા આસન ભણ્યૂ કોકકલા રંગ જાણ્યે ઘણૂ ૯૪૭

૧ કરીજે क.

તિથિ પડવેને અમાવસ સોય તરુણી મનોરમા માહે હોય;
ચિત્રિણી એમ કરાવૈ સંગ પહિલિ કલા દ્રવૈ મનરંગ. ૯૪૮
—ઇતિ પૃષ્ઠાંગુષ્ટાસન ॥ ૧૩ ॥

નાગપાસ તણી પરિ સંગ જે ખેલે ભોગિ નવરંગ;
નાગપાસઆસન વાલણી સાધી કલા કહી કામિણી. ૯૪૯
તિથિ ષષ્ટીનૈ પંચમી કલા પદમની નારી યૌવનબલા;
ઈણી પરિ નારિ દ્રવૈ તતકાલ **કોકદેવ** કહે રાણુ ભૂપાલ. ૯૫૦
—ઇતિ નાગપાસાસન ॥ ૧૪ ॥

જિમણો પગ ડાબા પગ ઉપરૈ રાખી પગ જે સંગમ કરૈ;
વીરાસન નામૈ આસન **કોકદેવ** કહે સુણિ રાજન. ૯૫૧
તિથિ ત્રીજનૈ ચોથી કલા જઠર યૌવન હસ્તિની બલા;
ભલિ પરૈ સંગ કરાવૈ નારિ ચાતુરંગ ચતુરાઈ સારિ. ૯૫૨
—ઇતિ વીરાસન ॥ ૧૫ ॥

જિમણો ડાબા ઢીંચણુ થડૈ ડાબો જિમણા ઢીંચણુ થડૈ;
પદમાસન ભણી જૈ તેહ **કોકચોપઇ** બોલે એહ ૯૫૩
તિથિ નવમી ને દશમી સહી પ્રૌઢા નારિ ચિત્રણી લહી;
દશમી કલા દ્રવૈ તતકાલ **કોકદેવ** કહે સુણ ભૂપાલ. ૯૫૪
—ઇતિ પદ્માસન ॥ ૧૬ ॥

સ્ત્રી નર સંગ કરંતાં એહ યોનિ ફેરવૈ ચક્ર જ્યૂં જેહ;
માહઈ ઇંદ્રી કરંતાં ભોગ **ચક્રાસન** કહીયે સંયોગ. ૯૫૫
તિથિ સપ્તમીને અષ્ટમી પદમીનિ નારી સુખથી રમી;
મનોરમ યૌવનમઈ બાલ, નવમી કલા દ્રવૈ તતકાલ.[1] ૯૫૬
—ઇતિ ચક્રાસન ॥ ૧૭ ॥

તડાતડ સંગ કરાવૈ નારિ ઘણૂં આકરો મૈથુન સાર;
ગૂઢાસન નાંમ ભણીજે એહ ફિરતાં આસન મંડૈ જેહ. ૯૫૭
તિથિ સર્વ લીજૈ ઈણુ ઠામ મનગમતો બલ સીઝૈ કાંમ;
તરૂણી યૌવન સા હસ્તની કલા સોલમી દ્રવૈ કાંમિની. ૯૫૮
—ઇતિ ગૂઢાસન ॥ ૧૮ ॥

---

૧ દ્રવે અષ્ટમી નવમી કલા **ક.**

પુરુષ નારિની યોનિ મઝાર ઈંદ્રી ઘાલી રહે નિરધાર,
તલેથી સગ કરે આપુણી **દઢાસન** કહીયે કામિણી ૯૫૯
તિથિ એકાદશી દ્વાદશી દોય બાલી યૌવન સંખની સોય,
કલા બારમી દ્રવે તતકાલ કોકદેવ કહે સૂણી ભૂપાલ ૯૬૦
—ઇતિ દઢાસન ॥ ૧૯ ॥

પગ બે પોહલા રાખે નારિ વિસ્તારી સગ કરાવે ભારિ,
પદપ્રસ્તાર આસનનો નામ પાધરી સૂઈ કરાવે કામ ૯૬૧
તિથિ નવમી ને દશમી કહી બાલે યોવન હસ્તની લહી,
કલા તેરમી અમૃત ઝરે કવિ વિનોદ નરબદ ઉચરે ૯૬૨
—પદપ્રસ્તારાસન ॥ ૨૦ ॥

એક પગ ઉચો રાખે આકાશ બીજો પગ ભોમે સૂખવાસ,
ઈણ પરિ સગ કરાવે જેહ **ગોકર્ણાસન** કહીયે તેહ ૯૬૩
તિથિ પચમીને અષ્ટમી મનોરમ યૌવન હસ્તિની,
કલા પાચમી કામિની ઝરે કોકદેવ ઈમ ઉચ્ચરે ૯૬૪
—ગોકર્ણાસન ॥ ૨૧ ॥

પગ બે જોડી ઉચા કરી સગ કરાવે જે સુદરી,
સુખપદમાસન કહીયે તેહ ચોરાસી આસનમા જેહ ૯૬૫
તિથિ બારસને તેરસ જાણુ પદમિની નારિ કલા વખાણુ,
બીજી કલા ઝરે બારમી જઠર યૌવન તે ભામિની ૯૬૬
—સુખપદ્માસન ॥ ૨૨ ॥

પુરુષ ભૂમિ બેસારી કરી ઉપરિ બૈસે બલે સુદરી,
પુરુષ હાથ બે ધરી પ્રમાણ ભૂમિ હાથ ન લાગે પ્રાણ ૯૬૭
ઈણી પરે સગ કરાવે જેહ **હબસીઆસન** કહીયે તેહ;
તિથિ સકલ નારી ચિત્રણી કલા અષ્ટમી યૌવન તારુણી ૯૬૮
—હબસીઆસન ॥ ૨૩ ॥

ઢીંચણી ભરિ રાખે પુરુષને હાથ ઉપરિ બૈસઈ મનઇ,
ઈણી પરિ સગ કરાવે જેહ **કૂંદાસન** જાણી જે તેહ. ૯૬૯

તિથિ ત્રીજ અને અષ્ટમી પદમિની યૌવન ભરિ રમી;
બાલા સુંદરી દશમી કલા દ્રવે પદમિની ચતુરા બલા. ૯૭૦
—કૂદાસન ॥ ૨૪ ॥

બાલક જિમ જણે સુંદરી ઈણી પરિ પગ રાખે મનરુલી;
સંગ કરાવૈ જે કાંમિની તે રસ લેઈ જાણે ભાંમિની. ૯૭૧
તિથિ સપ્તમી નવમી કલા ચિત્રિણી નારિ રમે આકુલા;
મનોરમ યૌવન કાંમિની જાતપ્રસુતા કુલ ભાંમિની. ૯૭૨
—જાતપ્રસુતાસન ॥ ૨૫ ॥

પગ હાથ બે બાંધી કરી સંગ કરાવે જે સુંદરી;
કરચરણોબદ્ધાસન નાંમ કવિજન બોલે તે ગુણઠામ. ૯૭૩
તિથિ અષ્ટમી નવમી સહી બાલે યૌવન હસ્તિની ગ્રહી;
કલા સોલમી અમૃત ઝરઈ કવિ વિનોદ નરબદ ઉચરૈ. ૯૭૪
—કરચરણોબદ્ધાસન ॥ ૨૬ ॥

મુખ પાછો વાલિ કડી ઉપરિ ધરી સંગ કરાવૈ જે સુંદરી;
મુખપૃષ્ટાસન કહીયે નાંમ પ્રીછી લેજો તે ગુણગ્રામ. ૯૭૫
તિથિ તેરસ ને ચઉદસી જાંણુ બાલે યૌવન ચિત્રણી માંણુ;
કલા તેરસી શશિહર દ્રવિ યોગ યુગતિને કવિ નૃપ કવે. ૯૭૬
—મુખપૃષ્ટાસન ॥ ૨૭ ॥

ડાબો પગ કોટિ પાખલી કરી ભોગ કરાવે ગુણસુંદરી;
ચક્રાસન બોલે પદમિની બાલી યૌવન તે કાંમિની. ૯૭૭
તિથિ બારસીને દ્વાદશી કલા દ્રવૈ નારિ તતખિણ વ્યાકુલા;
એહ આસન જાંણે સંસાર આપો આપ કર્યું કિરતાર. ૯૭૮
—ચક્રાસન ॥ ૨૮ ॥

પાગથી સૂઈ પગ ઉંચો કરે ચિત્રણી નારિ ગુણ સંચરે;
કેડૂખલાસન બોલ્યો તેહ પ્રૌઢા નારિ કહીએ એહ. ૯૭૯
તિથિ પાંચમી નૈં ષષ્ટીકલા દ્રવતી નારિ સદા વ્યાકુલા;
કોક કલા સાથૈ કામિની રસ લેઈ જાણૈં તે ભામિની. ૯૮૦
—કેડૂખલાસન ॥ ૨૯ ॥

જિણુ પ્રકારે મન સુખ ગમે તિણુ વિધ નરનારી બૈ રમે,
યથાસુખાસન કહીયે તેહ સર્વ નારિ સુખ પામે જેહ ૯૮૧
તિથિ સર્વ લીજે વલિ ઈહા પદમિની હસ્તિની ચિત્રણી તિહાં,
યૌવન ચ્યારે કહૂં ચાતુરી સોલ કલા દ્રવે સુંદરી ૯૮૨
—યથા સુખાસન ॥ ૩૦ ॥

પુરુષ પાધરો સુઆરે નારી ઉપર બૈસે ભોગ વિચાર,
યોન માહિં ઇંદ્રી પરવેશ સંગ કરે આપોપુ લેસ ૯૮૩
[1]ખુંટીઆસન ભણીયે નાંમ જાણે મદન કીઓ વિશ્રામ,
તિથિ અષ્ટમી નવમી કલા જઠર યૌવન પદમનિ વ્યાકુલા ૯૮૪
—ખુંટીઆસન ॥ ૩૧ ॥

પગ લાંબા ઘાલી બેસે ભૂમિ વિરલી કરઈ મદન વિભ્રમ,
ઉપરિ નર બૈસારી કરી સંગ કરાવે જે સુંદરી ૯૮૫
માખપ્રસ્થઆસન એ ભણૂ એહ મત શ્રી કોકજ તણું,
કલા પાચમી તિથી સપ્તમી દ્રવે નારિ યૌવન પદમિની ૯૮૬
– માખપ્રસ્થાસન ॥ ૩૨ ॥

હેઠે નર બેસારી કરી ઉપરિ સંગ કરાવૈ મિલી,
બૈઠી નારી કરે સંયોગ પ્રસ્થાસન કહીયે સુખભોગ ૯૮૭
તિથિ બારસ ને ચોદિશી જાણુ મનોરમ યૌવન સુવખાંણુ,
ચિત્રિણી હસ્તિની શંખણી કલા તેરમી છૂટે કાંમિની ૯૮૮
—પ્રસ્થાસન ॥ ૩૩ ॥

પુરુષ હેઠી બઇસારી સુખ લાબા પગ ઘાલે સનમુખ,
સ્ત્રી સીકા ઉપરિ બેસે ધાર ઇંદ્રી તણો કરઈ પઈસાર ૯૮૯
દોરી મંચારઈ ઉંચા નીચ જાયઈ આવૈ મોટે પરપંચ,
ઈણુ પરિ સંગ કરે કામિની તે રસ લેઇ જાણે ભામિની ૯૯૦
તિથિ પૂનિમ નઈ પૂરણુ કલા પદમિની ચિત્રિણી મદ વ્યાકુલા,
જઠર યૌવન કરતી સંગ એહ સીકાસન કહીએ રંગ ૯૯૧
—સીકાસન ॥ ૩૪ ॥

---

૧ ધુટીઆસન क

સ્તન ધરાવૈં એકણિ હાથ બીજે વેણિ ધરે સનાથ;
રહી ઊગડી કરાવૈ સંગ **કૂચાસન** કહિયૈ નવિ રંગ. ૯૯૨
તિથિ પડવૈનૈ બીજી કલા ચિત્રણી નારિ દ્રવૈં આકુલા;
મનોરમ યૌવન કાંમિની અદભૂત રસ પામૈં ભામિની. ૯૯૩
—કૂચાસન ॥ ૩૫ ॥

રહી ઉગડી કરાવૈ સંગ **ઉગડાસન** કહીએ ઉત્તંગ;
તિથિ બારસીને દ્વાદશ કલા તરુણી યૌવન હસ્તિની બલા. ૯૯૪
—ઉગડાસન ॥ ૩૬ ॥

ઉંચા પગ રાખે આકાશ પગતલી દીવો કરૈ પ્રકાશ;
ઇણ પરિ સંગ કરાવૈ જેહ [પગતલી દીપાસન બોલીજે] તેહ.
તિથિ બીજનૈ ત્રીજી કલા પદમનિ ચિત્રણી ઐ વ્યાકુલા;
મનોરમ યૌવન સુંદરી ક્રીડા કરૈ સદા સુખ કરી. ૯૯૬
—પગતલી દીપાસન ॥ ૩૭ ॥

પુરુષ હેઠી સૂઆરી સમો છત્ર તણી પરિ ઉપરિ રમો;
છત્રાસન બોલી જે એહ જેહ ચતુર તે કરે સનેહ. ૯૯૭
તિથિ બારસી એકાદશ કલા તરુણી યૌવન પદમિની બલા;
સંગ કરાવેં જે કાંમિની તે રસ લેઈ જાણે ભાંમિની. ૯૯૮
—છત્રાસન ॥ ૩૮ ॥

મદ્યપાંન જે નારી કરે અથવા અમલ બીજા વાવરી;
મદમત્ત નારી કરાવ સંગ **મદપાનાસન** કહીયે ઉત્તંગ. ૯૯૯
તિથિ સકલને ચિત્રણી નારિ હસ્તિની સંખિની મદમત્તભારિ;
મનોરમ યૌવન સુંદરી સોલમી કલા અમૃત શશી ઝરી. ૧૦૦૦
—મદપાનાસન ॥ ૩૯ ॥

પગ બે અવલા સવલા કરઈ કડી પાખલી ભીડી કરૈ;
અંગુઠા ધરી રહે હાથસ્યું સમી સૂઈ ભોગૈ પુરુષ શૂં. ૧૦૦૧
યોનિસંકોચન આસન નાંમ કામકલા રસ તે અભિરાંમ;
બાલે યૌવન સ્ત્રી પદમિની સંગ કરાવે જે કાંમિની. ૧૦૦૨

તિથિ આઠમી નવમી ટલા શશિહર વરષઇં અમૃત પલા;
વિકટાસન બોલ્યો ભોગનો પુરુષાસન સાધઈ યોગનો ૧૦૦૩
—યોનિ સંકોચાસન ॥ ૪૦ ॥

પગ બે ઉચા ધરીને સદા સૂઈ પાધરી હરખેં મુદા,
હાથે યોનિ મુદ્રા આચરી યોનિ ઊપરી રાખેં સુંદરી ૧૦૦૪
યોનિમુદ્રાસન આસન નાંમ કોક કલા બોલે અભિરાંમ,
તિથિ નવમીને એકાદશી જઠર યૌવન માહિં ચિત્રિણી હસી
કલા પાચમી દ્રવે તતકાલ કોકદેવ કહે સુણે ભૂપાલ,
આસન ધરી નારી જે રમે કોકદેવ કહે મુજને ગમેં ૧૦૦૬
—યોનિમુદ્રાસન ॥ ૪૧ ॥

હાથ દોય ભૂમિ માંડીયે એક પગ નીચો છાંડીયે,
બીજો પગ સાહિ આકાસ ઉઘાડી સંગ કરાવે તાસ ૧૦૦૭
તિથિ ચઉદસી ચઉદમી કલા તરુણી યૌવન હસ્તની બલા,
ત્રવાયા[1] આસન સુવિચાર કવિ નરબદ કહિં કથા વિચાર
—[2]ત્રવાયા આસન ॥ ૪૨ ॥

કર બે નીચા ધરસુ ધરૈ પગ તલી ભૂમિ પ્રતે સંચરે,
રહી ઉગડી કરાવે સંગ અધોમુખાસન કહીયઈ તુંગ ૧૦૦૯
તિથિ સપ્તમી અષ્ટમી દોય કલા અષ્ટમી ધીજે સોય,
હસ્તિની નારી રમૈ બહુ રંગ મનોગ્મ યૌવન ઉત્તંગ ૧૦૧૦
—અધોમુખાસન ॥ ૪૩ ॥

સૂઈ પાધરી સુંદરિ નાર ઉંચે પેડુ કરેસુ ધાર,
નીચે કોટિ કરિનિ સંગ રથાસન કહીયે મનરંગ ૧૦૧૧
તિથિ ષષ્ટીને સપ્તમી કલા હસ્તિની ચિત્રિણી નારી બલા,
ઈણિ પરિસંગ કરાવૈ જેહ અમૃતરસ સુખ પામૈ તેહ. ૧૦૧૨
—રથાસન ॥ ૪૪ ॥

હાથ પગ લેઈ અવની ધરઇ સમી સૂઇને સંગતિ કરૈ,
રહે હાથ પગને બલ ભાર રાખે તે દેહી નિરધાર ૧૦૧૩

૧-૨ ત્રવાઈ આસન क

ઇણિ પરિ સંગ કરાવૈ જેહ **મંચાસન** બોલીજઈ તેહ;
યુગતિ કરી કરીજૈં ભોગ નહીતર લેવો ઇશ્વર યોગ. ૧૦૧૪
તિથિ સાતમી નવમી અષ્ટમી કલા આઠમી બોલીશ અમી;
બીજૂં યૌવન ચિત્રિણી નાર ક્રીડા કરેં આનંદ અપાર. ૧૦૧૫
—મંચાસન ॥ ૪૫ ॥

હાથ ચરણ એકઠા રાખીયે કમલ તણી પરિ જે સંગ લીયે.
એકઠા કરી કરાવૈ સંગ સૂઈ પાધરી રાખે રંગ. ૧૦૧૬
તિથિ નવમીનેં તેરસી જાણ પદમિની નારિ યૌવન વખાંણ;
કમલાસન બોલીજે એહ ઇણિ પરિ સંગ કરાવૈં જેહ. ૧૦૧૭
—કમલાસન ॥ ૪૬ ॥

હીંડોલો ઉંચો બાંધઈ સાર ઉપરિ બેસે પદમિની નાર;
હીંડોલાની સરિ બે હાથૈ ધરી વિચૈ યોનિ કાઢૈં સુંદરી. ૧૦૧૮
ઉઘાડી મૂકી બૈસઈ સહી પુરુષ ઉપરિ રાખેં રહી;
હીંચંતાં [હીંચંતાં] કરાવૈ સંગ **હીંડોલાસન** એ નવરંગ.
અમાવાસ્યા નેં ચઉદશી હોય મનોરમ યૌવન પદમિની સોય;
કલા સોલમી ધીજઈ કાંમિની વિવિધ રસ ચાખેં ભાંમિની.
—હીંડોલાસન ॥ ૪૭ ॥

એકણ હાથેં સ્તન સાહીયઈ બીજેં વેણી કરિ ધારિયે;
અધર આપે નરના મુખ માંહિ સંગ કરાવૈ મન ઉછાહિ. ૧૦૨૧
તિથિ દશમી ને દશમી કલા પદમિની ચિત્રણી નારિ ભલા;
બાલી યૌવન મદ કાંમિની **અધરચુંબાસન** એ ભામિની.
—અધરચુંબાસન ॥ ૪૮ ॥

યોનિમાહિં ઇંદ્રી ઘાલીયે અરહી પરહી તનુ ચાલીયે;
કડી હાલતિ કરાવેં સંગ **ચંચલ** નાંમૈ આસન રંગ ૧૦૨૩
તિથિ દ્વાદશિ નવમી કલા હસ્તિની નારી મદવ્યાકુલા;
જઠર યૌવન ચંચલ ગતિ ઇણ પરિ સંગ કરાવૈ મતિ. ૧૦૨૪
—ચંચલાસન ॥ ૪૯ ॥

જાતિ ચકોરી[૭૧] ને સૂડલી[૭૨] કુકડી[૭૩] નકુલી[૭૪] નેહસલી[૭૫],
ગરુડી[૭૬] કૂરમી[૭૭] ને સારિકા[૭૮] કોયલ[૭૯] મદમત્ત જે બાલિકા ૧૦૪૭
અનુક્રમિ ઓગણીસ આસન કહ્યા પખી જાતિ તણી પરિ લહ્યા,
જિમ જિમ સગ કરે એ જાણુ તિમ તિમ નારિ દ્રવે પ્રમાણ
એહ પખીની જે જે કલા પ્રીછી લીજ્યો ગુણવત ભલા,
તિથિ સર્વને સર્વે નારિ કરાવે ભોગ મન રગે અપારિ ૧૦૪૯
કલા સોલ દ્રવે સુદરી યૌવન ચ્યારે રમે પરવરિ,
એહ આસન સર્વ પખી તણા પ્રીછી લેજો મદમત્ત ઘણા ૧૦૫૦
—ઇતિ સમસ્ત પખી આસન ॥ ૬૧ થો ૭૯ ॥

કડી હેઠિ લેઈ રાખે છૂરી ભોગ કરાવે જે સુદરી,
છૂરીકાસન બોલ્યું એહ ઇણી પરિ સગ કરાવે જેહ ૧૦૫૧
તિથિ સર્વને સર્વે કલા યૌવન સર્વ રમે આકુલા,
દ્રવે કામિની ચ્યારે જાતિ એ આસન બોલ્યા આખ્યાત ૧૦૫૨
—ઇતિ છૂરીકાસન ॥ ૮૦ ॥

ચોનિ માહેલુ જે છે કમલ ઊધૂ રાખી રમે વિમલ,
સંગ કરાવે જે નાયકા ઇદ્રિાસન[૧] બોલ્યો બાલિકા ૧૦૫૩
તિથિ સર્વને હસ્તિની નારિ મનોરમ યૌવન સુવિચાર,
કલા આઠમી તિથિ પ્રતે ઝરે કોકદેવ નૃપ સુ ઉચ્ચરે ૧૦૫૪
—ઇતિ ઇંદ્રાસન ॥ ૮૧ ॥

ઇશ્વર પારવતિનું સગ તે આસન કહીયે ઉત્તગ,
ભૈરવ નામ આસન એ ભણુ સર્વ ચોગ લીજઈ મત ઘણું
—ઇશ્વરાસન અને પારવતિ આસન ભૈરવાસન ॥ ૮૨ ॥

કૃષ્ણુ રાધિકા જિણુ વિધ રમઈ રાધાસન બોલ્યો જે સમે,
સગ કરાવે નવ નવ પરિ ચોરાસી આસન ઉચરી ૧૦૫૬
તિથિ સર્વને ચ્યારે નારિ કલા સોલ વર્ષે તિણુ વારિ,
યૌવન ચાર વિશેષે લહ્યા કૃષ્ણુ રાધિકા આસન કહ્યા ૧૦૫૭
—કૃષ્ણુ રાધિકા આસન ॥ ૮૩–૮૪ ॥

---

૧ છિદ્રાસન क

ઇતિ ચોરાસી આસન ધન્ય નર નારી પ્રીછે જો મન;
કોકદેવ કહે સુણ ભૂપાલ કહ્યા ચોરાસી આસન બાલ. ૧૦૫૮
બાલાપણથી કરો અભ્યાસ સ્ત્રી નર માંડે સદા વિલાસ;
ભોગ તણા એ કહ્યાં પ્રમાણ ચૌરાસી આસન બંધાણ. ૧૦૫૯
ભૈરવસેન સુણો માહાશય અનુક્રમિ આસન બોલ્યાં આજ;
ઇણિ વિધ જાણે ઇશ્વિર કલા ખેલે નારિમદ વ્યાકુલા. ૧૦૬૦
ભલી પરિ પ્રીછો માહારાય કોકદેવના ચરણ પસાય;
કહે રાજા સાંભલિ કોક વિચાર તું છે મદન તણો અવતાર
રાજા માન દીયે અતિ ઘણું કોકદેવ ને વર્ષાસણું;
આપ્યા અરથ ગરથ ભંડાર રાજા હરખિત થયા અપાર. ૧૦૬૨
કોકદેવને સંતોષ્યો ઘણો બુંદીપુર આપ્યો ગૈસણો;
કોકદેવને પંખિણી નારિ વિલસે ઇચ્છા ભોગ અપાર. ૧૦૬૩
સૌભાગ્યસુંદરી દીધો નાંમ જાણે મદન તણો વિસરામ;
કોકદેવને મનમાહિં વસિ રૂપૈ અપચ્છર રંભા જિસિ. ૧૦૬૪
જાણે નારિ ચોસઠિ કલા લક્ષણ બત્રીસે કોમલા;
રૂડા રાજ તણી કુંવરી દિન દિન ગુણ વાધઈ સુંદરી. ૧૦૬૫
ગુણવંતી યૌવન પામિયૂં મનોરમ સુંદરીનો હીઓ;
પરતખ પ્રેમતણી પૂતલી દૂધમાંહિ જિમ સાકર ભલી. ૧૦૬૬
કોકદેવને સુંદરી નારિ મીલી સજોડિ દૈવ વિચારી;
એ બેહુ ગુણવંતા સૌભાગ્ય કામશાસ્ત્ર ઉપરિ અનુરાગ. ૧૦૬૭
ભોગકલા જાણે ભોગવી કાલ સમય જાણે જોગવી;
સુખ ભોગવે બેહૂ જણા સદા નહી વિયોગ ઘડી એકદા. ૧૦૬૮
રૂડાં મંદિરમાહિં આવાસ બે જન પૂરણ કરે વિલાસ;
રૂડી સજ્યા અતિહિ ઉત્તંગ રતનજડિત સોહિ નવરંગ. ૧૦૬૯
ચિહૂં પાયે રતનની જોતિ જાણે દીવા જલે ખદ્યોતિ;
ચિહૂં દિસી ભીંતી કર્યાં ચિત્રામ ચૌરાસી આસન અભિરાંમ.
બે જણ ઉપરિ પોઢે સેજ કોકદેવને સુંદરી હેજ;
ઉપરિ ચંદુઆ ચતુરંગ ઝૂલૈ ગૂંથિત ઘૂમત સંગ. ૧૦૭૧

નાનાવિધ શોભે જાલીઆં કોકદેવના ધનમાલીઆ,
દાસી વીંજણું વીંજઇ વાય એક ચામર ઢાલે ઉછાહે ૧૦૭૨
એક બીડા ખવરાવે પાંન એક ગંધર્વ ગીત કલા સુજાણ,
અંતર પરિય વિલશે ભોગ કોકદેવ સુંદરી સંજોગ ૧૦૭૩
ચોરાસી આસન સુચંગ વિલસી બે જણ કલા સુરંગ,
સોલ શૃંગાર શરિરે ધરે કવિ વિનોદ નરબદ ઉચરે ૧૦૭૪

आदौ मज्जनचारुचीर तिलकं नेत्राञ्जन कुण्डलं
नासा मौक्तिक-पुष्पहारमुरसि झङ्कारनेपूरकम् ।
अङ्गे चन्दनलेप-कञ्चुकमणी क्षुद्रावली घण्टिका
ताम्बूल करकङ्कण चतुरता शृङ्गारका षोडश ॥ १०७५ ॥

ચોપઈ

પહિલો નાહણુ મજ્જન સાર બીજો ચીર ધરે શૃંગાર,
ત્રીજો તિલક લલાટે કરી નયણે કાજલ રેખા ધરે ૧૦૭૬
કાને કુંડલ સોભે સાર એહ પાચમો કહ્યો શૃંગાર,
છઠિ નાકમે મોતી સાર કુસુમ સાર સોભે ગલિ હાર ૧૦૭૭
એહ સાતમો કહ્યો શૃંગાર તેહનો પંખણી લહ્યો વિચાર,
બીજી બાપડી સું જાણુસે ભોગ કલા કહો કિમ માણુસે ૧૦૭૮
વલિ આઠમો એ શૃંગાર પાયે નેઉર રણુઝણુકાર,
અંગે ચંદન લેપન ધરે કસ્તૂરી પરિમલ મનહરઈ ૧૦૭૯
નવમો નામ કહ્યો શૃંગાર જે જાણે તે જીવ્યુ સાર,
પહિર્યો ઉત્તમ તનુ કચૂઓ થણે ઊસાસ્યા બે જૂજૂઆ ૧૦૮૦
દશમો એહ સોહે શૃંગાર મદન તણો બોલ્યો ભંડાર,
માનમતિને મસ્તકિ મણી વેણી સોભે જાણે ફણી ૧૦૮૧
અતિ લાબા સૂઆલા કેશ સોભે પંખીણી બાલે વેશ,
એકાદશમો એ શૃંગાર કવિ નરબદ કહે કરી વિસ્તાર ૧૦૮૨
કટિ ઘંટિકા ક્ષુદ્રાવલી કેશર લકી તનુ કોમલી,
એ શૃંગાર દ્વાદશમુ ભણૂ સોભિત તનુ તે પંખીણી તણૂ

સોવન ચુડી સોભેં જડી જાણું આપે વિધાતા ઘડી;
ત્રયોદશમો એ કહ્યો શૃંગાર સોભેં પંખિણી ઉત્તમ નારિ.
મુખ તંબોલ સોભીજેં રંગ સોવન રેખા દંત સુચંગ;
ચઉદશમો મુખનો શૃંગાર સોલ કલા સોભેં શશિ સાર. ૧૦૮૫
બાહેં રતનજડીત બહેરખાં કરે મુદ્રિકા સોહે નવલખા;
પનરમો એ બાંહ શૃંગાર વિશેષેં કંકણ તણો વિચાર. ૧૦૮૬
સર્વ શૃંગાર માંહિ બોલ્યો સાર વાંણી ચાતુરી તણો વિચાર;
એહ સોલમો કહ્યો શૃંગાર બોલી ચતુરાઈ સુવિચાર. ૧૦૮૭
સોલ શૃંગાર સરીરેં ધરૈં પંખિણી કોક પાસેં સંચરે;
બીજી નારી તણી સર્વકલા જાણે પંખણી તનૂ કોમલા. ૧૦૮૮
જાતિ શુદ્ધ કહીયે પદમિની મનોરમ યૌવન કાંમિની;
અષ્ટ નાયકા લક્ષણ લહૈ પ્રીયતણો ગુણલુબધી રહે. ૧૦૮૯

वासकसज्जा–समुत्कण्ठा स्वाधीनभर्तृका तथा ।
कलहान्तरिता ज्ञेया विप्रलब्धाऽभिसारिका ॥ १०९० ॥
प्रोषिता खण्डिता चापि नायिकाश्चाष्ट संमता ।
पृथक् पृथक् सुचिह्नानि प्रवक्ष्याम्यथानुक्रमात् ॥ १०९१ ॥

॥ काव्यं ॥

વાસકસચ્યાયથા—

हारं गुम्फति तारकान्तरुचिरं ग्रथ्नाति काञ्चीलतां
दीपं न्यस्यति किन्तु तत्र बहुलं स्नेहं न दत्ते पुनः ।
आलीनामिति वासकस्य रजनौ कामानुरूपां क्रियां
साचिस्मेरनवोढनीरजमुखी दूरात् समुद्वीक्षते ॥ १०९२ ॥
—रसमञ्जरी ७५

ચોપઈ

પ્રીય તણી ઘણી જોએ વાટ વિધવિધ ક(પ)રિ બિછાવે ખાટિ;
ગુંથી વિધવિધ કુસુમહમાલ સખી સંઘાતે વયણ રસાલ. ૧૦૯૩

બોલે કૌતિક હાસ્ય વિલાશ[1] નાનાવિધ પહિરે શૃંગાર,
કટિમેખલ વલિ વલી સાચવે અરહ પરહ જોઇ બાલવે. ૧૦૯૪
હરખીત બોલે સુણો રે સખી હવડાં પ્રીય આવસે સુખી,
દીવે તેજ પ્રકાસે ઘણો વારિ વારિ નવિ સીંચે ઘણું ૧૦૯૫
બેઠી દૂરિ પમારે નયણ વલિ વલિ જોએ મૃગ નયણ,
ક્ષણ આગણે ક્ષણ ભીતર જાય વાસિકસય્યાના લક્ષણ કહાય

॥ काव्यं ॥

ઉત્કંઠા યથાઃ—

यन्नाद्यापि समागतः पतिरिति प्रायः प्रपेदेऽपरां
इत्थं चेतसि चिन्तयन्त्यपि सखीं न व्रीडिता पृच्छति ।
दीर्घं न श्वसितं दधाति चकितं न प्रेक्षते केवलं
किञ्चित् पक्वपलाण्डुपाण्डुररुचिं धत्ते कपोलस्थलीम् ॥
—रसमञ्जरी ७०

ચોપઈ

બેઠી ઉત્કંઠા મન ધરે કાં ભઇ પ્રીય નાવ્યો વિસરે,
વેલા કહી ગયેતો જેહ તેણે વેલા નાવ્યો તેહ ૧૦૯૮
નહી પૂછાયે લજ્જા કરી સખી મ ધાતે ન બોલી ખરી,
મોટે સ્વર મુંકે નિશ્વાસ રૂડી પરિ ન બોલે ભાસ ૧૦૯૯
રક્તસ્વર લલાટે રેખ, રાતા ગાલ કહ્યા સુન્મેષ,
ચકિત નયણ જોયે પ્રિય વાટ, ઉત્કંઠા મન ધરે ઉચાટ ૧૧૦૦

काव्य

સ્વાધીન ભર્તૃકા યથા —

मध्ये नो कृशिमा स्तने न गरिमा देहे न वा कान्तिमा
श्रोणौ न प्रथिमा गतौ न जडिमा नेत्रे न वारक्रिया ।
लास्ये न द्रढिमा न वाचि पटिमा हास्ये न वा स्फीतिमा
प्राणेशस्य तथाऽपि मज्जति मनो मय्येव किं कारणम् ॥
—रसमञ्जरी ८१

[1] અપાર क

ચોપાઈ

સુણિ સખી મોરે વસિ ભરતાર મુજમાંહિ રૂપ નહિ લગાર;
કડિ પાતલી નહી મુઝ તણી ગાઢાસ્તન નાહિ આપુણી. ૧૧૦૨
દેહી કાંતિ ન સોભૈં સહી ચારૂ ગતિ હૂં ચાલૂં નહી;
ભોગ ચોનિ ગાઢી નહી સાર[1] વાચા રૂડી નહી સંભાર. ૧૧૦૩
બૈઠા ન આવે મુઝને હાસ્ય એહવી સંગતિ માહરી લાસ્ય;
કોઇ[2] કારણ તણો પ્રભાવ વસ્ય માંને પ્રિય નહીં દુભાવ. ૧૧૦૪

काव्यं

કલહાંતરીતા યથા:—

अनुनयति पतिं न लज्जमाना
कथयति नापि सखीजनाय किञ्चित् ।
प्रसरति मलयानिले नवोढा
वहति परन्तु चिराय शून्यमन्तः ॥ ११०५ ॥
—रसमञ्जरी ५९

ચોપાઈ

વિભ્રમ ચિત્ત ફિરે આંગણે સખિ સંઘાતે નચ કિં ભણે;
વિરહાનલ કામજ્વર ચડિ માન મતિ યદિ પ્રિય શૂં વઢિ. ૧૧૦૬
સૂન્ય ચિત્ત મૂકે નિસ્વાસ શીતલ વાયુ દેહ દહે જાસ;
મનસું ઇચ્છા પ્રિય સંયોગ કલહાંતરિતા પ્રિય વિયોગ ૧૧૦૭

काव्यं

વિપ્રલબ્ધાયથા:—

आलीभिः शपथैरनेककपटैः कुञ्जोदरं नीतया
शून्यं तच्च निरीक्ष्य विक्षुभितया न प्रस्थितं न स्थितम् ।

---

૧. લગાર क. ૨ કો એક क.

न्यस्ता किन्तु नवोढनीरजदृशा कुञ्जोपकण्ठे रुषा
भ्राम्यद् भृङ्गकदम्बडम्बरचमत्कारस्पृशो दृष्टयः ॥११०८॥
—रसमञ्जरी ६४

ચોપઇ

સખી મલી ને' કીધો ભેદ વર નાયકા મનાવ્યો ખેદ,
ચાલિ સખી તૂ વનહ મઝારિ વેગ વેગિ તેડી ભરતાર ૧૧૦૯
સુણી સખી કપટ ન બોલુ અમ્હે વહિલા વન પધારો તુમ્હે,
જો તુમ્હને નહિ તેડ્યા સહી તો માત પિતા સમ અમ્હને લહી.
ઈમ કપટ કરીને તે નાયકા લે વનમેં ચાલિ દાસિકા,
કુંજ ભુવન ગઈ ઉતાવલી તિહાં પ્રીય ન દેખે મન ઝલઝલી
સૂન્ય દેખી વન ઘર તેહ મન ચમકી સકાણી દેહ,
આઘી પાછી ન સકે જાય પ્રિય વિયોગ ચિંતાતુર થાય ૧૧૧૨
તીમરી તણા સુણિ ઝણકાર કુંજભુવન માહિ અંધકાર,
કાલિ રાત્રિ ભ્રમર ગુંજાર પ્રીય ન દેખે પડિ વિચાર ૧૧૧૩
અંબર દષ્ટિ થઈ નાયિકા પડિ વિમાસણ તે દાસિકા,
રે રે દૈવ કિસો તે કીયો મ્હા સૂ ફિટી વેપાશૂ થયો ૧૧૧૪

काव्यं

અભિસારીકા યથા'—

दूती विद्युदुपागता सहचरी रात्रिश्चिरस्थायिनी
दैवज्ञो जलदः स्वनेन दिशति प्रस्थानवेलां शुभाम् ।
वाच माङ्गलिकीं तनोति तिमिरस्तोमोऽपि झिल्लीवरै-
र्जातोऽय दयिता भिसारसमयो मुग्धे ! विमुञ्च त्रपाम् ॥
—रसमञ्जरी ८६

ચોપાઈ

એક સખી બીજી પ્રતે કહિ વચન વિશેષે કવિજન લહે,[1]
તુઝ ભર્ત્તાર ગયો નિજ ઠાંન જિહાં સંકેત તણો પરિમાન

---

१ અનુમાન क

થઈ દૂતિ તેડી વીજલી રાતેં સખી તુઝ સરીખી મીલી;
મેઘદેવતા જોએ જોશ કરે પ્રસ્થાન વેલા કોશ. ૧૧૧૭
તિમિર વાચા મંગલા કરે ચાલિ સખી તુઝ ઇચ્છા કરેં;
અભિસારે ચઢાયો તુઝ સ્વામી તું પણિ તિહાં જોએં અભિરામ.

काव्यं

પ્રોષિતા યથાઃ—

दुःखं दीर्घतमं वहन्त्यपि सखीवर्गाय नो भाषते
शैवालैः शयनं सृजन्त्यपि पुनः शेते न वा लज्जया ।
कण्ठे गद्गद्वाचमञ्चति दृशा धत्ते न बाष्पोदकं
संतापं सहते यदम्बुजमुखी तद् वेद चेतोभवः ॥१११९॥

—रसमञ्जरी ४७

ચોપઈ

પ્રિય પરદેશ કર્યો નિવાસ સુંદરિ ઘરિ એકલડી વાસ;
મોટા દુખ કેહી ને નવિ કહેં કામજ્વર અંગે અતિ દહેં. ૧૧૨૦
લેઈ સૈવાલ પથરણું કરી લજ્જા કરી સયન નવિ ધરઈ;
ગદગદ કંઠ વચન ઉચરઈ મુખ નિસ્વાસ નયન જલ ધરઈ. ૧૧૨૧

काव्यं

ખંડિતા યથાઃ—

कान्तं निरीक्ष्य वलयाङ्कितकण्ठदेशं
उक्ता तया परभिया परुषा न वाचः ।
दूतीमुखे मृगदृशा स्खलदश्रुधारा
दूरात् परं निदधिरे नयनान्तपाताः ॥ ११२२ ॥

—रसमञ्जरी ५७

ચોપઈ

બીજી નારિ તણો પ્રતિ સંગિ દેખી બોલે ઘર નવરંગ;
કંકણુ તણાં ચિન્હ કીહાં થકી કંઠઈ લાગ્યા દિસૈ સખી. ૧૧૨૩

પ્રિય સંઘાતે ન બોલૈ વાચ સુણિરે સખી કહું તુઝ સાચ,
બોલૈ વયણુ નયણુ જલ ભરઈ ખંડિતા તણાં લક્ષણુ ઉચરઈ.

આઠ નાયકા લક્ષણુ જેહ પંખિણી તણે લહી જઈ દેહ,
બીજા સ્રીય તણા જે ચરિત્ર પંખિણી સઘલા લહઈ પવિત્ર

પંખિણી સુદર રૂપૈ સાર ઇંદ્રાણી રંભા અવતાર,
વરણુવતા છે વાધે વિસ્તાર કહે નરબદ કવિ કથા વિચાર

કોકદેવની મોટી કલા બુદ્ધિવંત ને ગુણુ આગલા,
રૂપે મદન તણો અવતાર કિં વલી જાણે ઇંદ્રકુમાર ૧૧૨૭

રાજહંસની ચાલૈ ચાલે શબ્દ કોકિલા સરીખુ(ખો) સાર,
વાણી સારદનો અવતાર અતિહિ સુદર તનુ સુકુમાલ ૧૧૨૮

ષટ્ દરસણુના જાણેં ભેદ સર્વ ધર્મના માને વેદ,
નીરાકારનો ધ્યાન જ ધરે આદ્ય પુરુષનું સમરણુ કરઇ ૧૧૨૯

સોલ શૃંગાર તણો તે જાણુ બાવન અક્ષર કરે વખાંણુ,
બહોતરી કલા પુરુષની જેહ કોકદેવ જાણે ગુણુભેદ ૧૧૩૦

પહિલી લેખકની જે કલા ઉત્તમ મધ્યમ ગુણુ આગલા,
મહતી કલા લેખકની જાણુ અરધ પંડિત કહિયે સુ વખાણુ.

अक्षराणि समशीर्षाणि वर्त्तुलानि घनानि च ।
परस्परमलग्नानि ह्येतदक्षरलक्षणम् ॥ ११३२ ॥

ચોપઇ

પંડિત કલા બીજી નર તણી અક્ષર ઘોષ કરે સોષણી,
ઉચે સ્વર અક્ષર ઉચરે જિમ માજાર [1]બાલ મુખ ધરઈ ૧૧૩૩

બાલક નઈ દૂખ ન હોઈ કદા દાંતિ ધરઈ પીડઈ નહી સદા,
ઈમ ઘોષ કરતા અક્ષર ચઢે કવિ વિનોદ શ્રી નરબદ પઢઈ ૧૧૩૪

ત્રીજી કલા કવિત્તની જાણુ ઉત્તમ મધ્યમ અધમ પ્રમાણુ,
ગુપ્ત પ્રગટને અતિ ઉઘાડ જેહ કવિત્તના અર્થ પમાડ ૧૧૩૫

---

૧ બચ્ચૂ क

તેહનાં લક્ષણ કહૂ વેગલાં પ્રીછેં નાહનાં મોટાં ભલાં;
ત્રિણ ભેદ છ કવિત્તજ તણાં તેહનાં ભેદ કહૂ સાજણાં. ૧૧૩૬
પહિલું નાલિકેર સારીખું બીજું દ્રાખ તણો પારખું;
ત્રિજું ખારીક સરીખું જાંણ એહ કવિત્તનાં કરૂં વખાણ. ૧૧૩૭

જેહ ભણતાં ઉપરિ હોય દુર્ઘિટ અક્ષર છંદ માહા સુવિકટ;
માંહિ ઊંડો અરથ અપાર સ્વાદ ટોપરાંનો સુવિચાર. ૧૧૩૮
જેહ ભણતાં સુલલિત વાંણી રૂડા છંદ તણાં બંધાણી;
અર્થ તણો નહિ સ્વાદ વિચાર જાણેં ખારિક બીજ કુઠારિ.

જેહ ભણંતાં ઉત્તમ ગીત રૂડા અરથ તણી માંહિં મતિ;
કવિત્ત ભણંતાં મન હરખીચે દ્રાખ સરીખું તે પરખીચે. ૧૧૪૦
ઉત્તમ શાસ્ત્ર તણા બંધાણ પિંગલ નાના ભાષિ પૂરાણ;
લઘુ દીરઘ ગણ લહે વિચાર ત્રીજી કલા કવિત્તની સાર. ૧૧૪૧

અંક કલા ચોથી પુરુષની ગીત કલા બોલી પાંચચી;
અતિ રૂડી તેહની ચાતુરી ગાયેં કિંનર સ્વર માધુરી; ૧૧૪૨

सप्तस्वर–त्रिग्रामास्तालमेकोनत्रिंशति ।
मूर्च्छना एकादशाश्चैव संगीतश्लोकपूर्वकम् ॥ ११४३ ॥
प्रथमो भैरवो रागो द्वितीयः मालकौशिकः ।
तृतीयो हिन्दोलरागश्च चतुर्थों दीपकस्तथा ॥ ११४४ ॥
पञ्चमश्चैव श्रीरागो मेघरागोऽपि षष्ठमः ।
राग एको वधूः पञ्च अष्टपुत्राः प्रकीर्तिताः ॥ ११४५ ॥

એ ષટ રાગ કહ્યા સુવિચાર પંચ પંચ એકેકી નારી;
આઠ પુત્ર તેહનાં સુવખાંણ રાગ રાગ પ્રતિ તેર પ્રમાંણ. ૧૧૪૬
મુખ્ય રાગ ચોદ્દશમો જાણ તેહનાં નામ સંક્ષેપે આંણ;
ગ્રંથ તણો વાધે વિસ્તાર તેહ કારણ શૂં કરૂં વિચાર. ૧૧૪૭

भैरवी–पुनक–स्नेही बङ्गाली च वेलावली ।
रागाङ्गनाश्चैताः पञ्च रागभैरववल्लभाः ॥ ११४८ ॥

पञ्चमो हर्ष-देशाख-बङ्गाला मधु-मालवौ ।
वेलावलो ललितश्च भैरवस्याष्टपुत्रकाः ॥ ११४९ ॥
—ઇતિ ભૈરવરાગપરિવાર ૧

गुडीग्रहा च गन्धारी मालश्री जैतश्री तथा ।
धन्याश्री पञ्चमी प्रोक्ता मालकौशिक वल्लभाः ॥ ११५० ॥
मारू-मेवाड-मिष्टाङ्ग-वर्बर-चन्द्राकायसाः ।
खोखरः भ्रमरानन्दः मालकौशिकनन्दनाः ॥ ११५१ ॥
—ઇતિ માલકોશિકપરિવાર-૨

भोपाली चन्दगवरी वसन्ती सौन्दूरी तथा ।
आहीरी पञ्चमी प्रोक्ता हिन्दोलस्यैव वल्लभाः ॥ ११५२ ॥
मङ्गलश्चन्द्र बिम्बश्च सुमनिन्द-विभाकरौ ।
वर्द्धमान-विनोद-वसन्ताश्च (?) देशी हिन्दोलपुत्रकाः ॥
—ઇતિ હિંડોલપરિવાર-૩

सारङ्गी गुर्जरी तोडी कमोदी पद्ममञ्जरी ।
एता रागाङ्गना पञ्च दीपकस्यैव वल्लभाः ॥ ११५४ ॥
कालिङ्गः कुन्तलो रामः कमलो कुसुमस्तथा ।
चम्पकः लाहु-हेमालौ दीपकस्याष्टपुत्रकाः ॥ ११५५ ॥
—ઇતિ દીપકરાગ પરિવાર-૪

वैराटी च कर्णाटी च सामेरी च गौडी तथा ।
सैन्धवी वाराङ्गनाः पञ्च श्रीरागस्यैव वल्लभाः ॥ ११५६ ॥
कल्याण-मालवौ गौर-गम्भीरौ गुणसागरः ।
आगर-विहागर-कुम्भाः श्रीरागस्याष्टपुत्रकाः ॥ ११५७ ॥
—ઇતિ શ્રીરાગ પરિવાર-૫

सोरठी चैव मलयागिरी आशावरी कनीयसी ।
रामगिरी तथा प्रोक्ता मेघरागस्य वल्लभाः ॥ ११५८ ॥

कानर-नट-केदाराः जालन्धरो गजाधरः ।
टङ्क-सूहव-शङ्कराभरणाः (?) मेघरागस्य नन्दनाः ॥११५९॥
—ઇતિ શ્રીમેઘરાગપરિવાર-૬

उषसि भैरवो राग उदये मालकौशिकः ।
याम्ये हिन्दोलरागश्च मध्याह्ने दीपकस्तथा ॥ ११६० ॥
श्रीरागो दिनान्ते च मेघरागो निशान्तरे ।
यस्य यस्य च वेलायां गीयते नरचातुरैः ॥ ११६१ ॥
यस्य यस्यैव रागस्य पुत्र-दारा समागमः ।
तस्य तस्यैव गीतस्य गायनो सुखदः सदा ॥ ११६२ ॥
अन्यरागोऽन्यभार्यां चावेलायां चापुत्रकम् ।
गायने नरकं याति हन्त पापः सभापतिः ॥ ११६३ ॥

નૃત્યકલા કહીય ષષ્ઠમી કલા વાજિંત્ર તણી સાતમી;
પંચભેદ વાજિંત્રનાં કહ્યાં તેહના ભેદ સંક્ષેપે લહ્યા. ૧૧૬૪

तन्त्री चैव वितन्त्री च घनं सुस्वरमेव च ।
चत्वारि वाद्यानि देवि ! पञ्चमं मुखमुत्तमम् ॥ ११६५ ॥
तन्त्री वीणादिकं वाद्यं वितन्त्री नीशाणादिकम् ।
शङ्खं शृङ्गी सुस्वरं च कांस्यतालादिकं घनम् ॥ ११६६ ॥
सप्ततन्त्री भवेद् वाद्यं वितन्त्री च त्रयोदशम् ।
सुस्वरमेकादशं च घनं पञ्च विधीयते । ११६७ ॥
ब्रह्मवीणा रुद्रवीणा कविलासं पिनायकम् ।
सारमण्डललावणी कमीची सप्ततन्त्रिका ॥ ११६८ ॥
नीशाणं तबलं ढोलं ददामा द्रुवडि मृदलम् ।
डफ-डमरू-ढक्क-ढोरू पड-पखाज-कुण्डली ॥ ११६९ ॥
एतानि वितन्त्री वाद्यानि पुट्टकादयस्त्रयोदशः ।
निर्घातं च गदाहस्तौ क्वचिच्च करपल्लवे ॥ ११७० ॥

शङ्खं शङ्गी च वंशी च भेरी भृङ्गी च माधुरी ।
शर्णायी फाहली खल्चा करण्डसुस्वरे स्वराः ॥ ११७१ ॥
काष्टताल कांस्यताल घण्टघूघरमेच च ।
पञ्चमं स्थालिकातालं घन पञ्च विधीयते ॥ ११७२ ॥

—ઇતિ વાજિંત્રલક્ષણાનિ

વ્યાકરણ તણી કલા આઠમી છંદ કલા કહીયે નવમી,
દશમી કલા કહુ અલંકાર એકાદશમી નાટક સાર ૧૧૭૩
જે નાટિક કલા કહુ બારમી નખછેદની કલા તેરમી,
પત્રછેદે કલા ચઉદમી આયુધકલા પનરમી ભલી ૧૧૭૪
ગજઆરોહણ કલા સોલમી તુરંગ વાહણ સત્તરમી,
ગજપરીક્ષા અષ્ટદશ જાણ અશ્વપરીક્ષા ગુણ વખાણ ૧૧૭૫
રતન પારિખો કલા વીસમી પુરુપલક્ષણ કલા એકવીસમી,
સ્ત્રીલક્ષણ બાવીસમી કહી પશૂલક્ષણ ત્રેવીસમી સહી ૧૧૭૬
મંત્રવાદ કહુ ચઉવીસમી યંત્રવાદ વલી પચવીસમી,
રસવાદ પંચવિંસતી કલા વિષવાદ વલી સતવીસહ જાણ ૧૧૭૭
અઠાવીસમી ગંધર્વવાદ ઓગણત્રીસમી વિદ્યાવાદ,
કલા ત્રીસમી યુદ્ધ પ્રકાર બુદ્ધિ કલા એકત્રીસમી સાર ૧૧૭૮
બત્રીસમી કહુ તર્ક વાદ સંસ્કૃત કલા તેત્રીસી વાદ,
પ્રાકૃતભાષા તણી જે કલા ચોત્રીસમી બોલી કોમલા ૧૧૭૯
પ્રત્યુત્તર પાત્રીસમી જાણ દેશભાષા છત્રીસ વખાણ,
સપ્તત્રીસમી કપટીકલા ચિત્રવિજ્ઞાન અઠત્રીસી ભલા ૧૧૮૦
ઓગણચાલીસી રૂડો નામ પ્રત્યસિદ્ધાંત કહીયે અભિરામ,
કલા વેદાંત કહી ચાલીસ ગારુડવિદ્યા એકતાલીસ ૧૧૮૧
બેતાલીસમી કહીયે ઇંદ્રજાલ ત્રેતાલીસમી વિનય વિશાલ,
ચોમાલીસમી આચાર્ય કલા પંચતાલીસમી આગમ ભલા.
વાણિક કલા છેતાલીસી જાણ ધ્યાનકલા સુડતાલીસ વખાણ,
અડતાલીસમી કલા પૂરાંણ ઈતિહાસ [કલા] ઓગણપંચાસ

દર્શનભેદ કલા પંચાસઃ—

કલા **ખેચરી** એકાવનમી **અમરકલા** કહીયે બાવની;
ગમન પાતાલ કલા ત્રેપની **ધૂરતિકલા** કહૂં ચોપની. ૧૧૮૪
પંચવનમી **તરૂ રોપણં** કાષ્ટઘડણ છપનમી કલા;
વણાટકરણી સતાવની જાણિ **કૃતમણિ** અઠાવનમી વખાણ.
ઓગણસાઠમી **વાંણિજયકલા વસિકરણી** સાઠમી કલા;
ઘટપાષાણ ઈકસઠમિ જાંણ **ચિત્રકલા** બાસઠમી જાંણ. ૧૧૮૬
નેપશ્યતિ ત્રેસઠિ વખાંણ **ધાતુકરમ** ચોસઠિ જાણ;
ધર્મકર્મ પૈસઠિકલા **વંચકલા** છાસિઠીમી બલા. ૧૧૮૭
સતસઠમિ **રસવતી** વખાંણ **કર્મકલા** અઠસઠિમી બંધાણ;
હસિતકલા ઓગણોતિરી જાંણિ **પ્રયોગકલા** સિતેરમી વખાંણ.
એકોતેરમી **કેવલજ્ઞાંન અકર્મકલા** બહોતેરી માંન;
સર્વકલા જાણે કોકદેવ બહોત્તર કલા જાણે ગુણ ભેવ. ૧૧૮૯
એણ ગ્રંથે જો વિસ્તરી કહૂં ગ્રંથ તણો પાર નવિ લહૂં;
શ્રમ થકી બીહતું કવિરાજ તે માટે નામ કહ્યા સંખ્યાજ. ૧૧૯૦
કોકદેવ સાચો ગુણ જાણ ચઉદહ વિદ્યા તણો નિધાંન;
અનુક્રમિ વિદ્યા લહિ વીશેષ કવિજન બોલે કથા વિશેષ. ૧૧૯૧

काव्यं

ब्रह्मज्ञान रसायनं स्वरध्वनैर्वेद स्तथा ज्योतिषां
व्याकर्णं जलतरणं धनुर्धरं वैद्यस्य कृषिपरं ।
कोकै वाहन वाजितं नटनृत्यं संबोधनं चातुरी
विद्या नाम चतुर्दशं प्रतिदिनं कुर्वंतुवों मंगलं ॥ ११९२ ॥

ચોપઈ

પહિલી વિદ્યા **બ્રહ્મજ્ઞાન** બીજી **રસાયણ** વિદ્યા જાંણ;
ત્રીજી વિદ્યા **સ્વરધ્વનિ** કરે **વેદ** વિદ્યા ચોથી ઉચરે. ૧૧૯૩

---

૧ દાનકલા क.

વિદ્યા જ્યોતિષની પંચમી વ્યાકરણ વિદ્યા જાણે છઠ્ઠી,
જલતરણી વિદ્યા સાતમી ધનુર્ધરિ વિદ્યા આઠમી ૧૧૯૪
વૈદ્યવિદ્યા ઓષધની જાણ નવમી વિદ્યા કહી વખાંણ,
દશમી વિદ્યા કૃષિ કર્મ જાણીયે વિદ્યા તણા ગુણ વખાણીયે
એકાદશમી કોક જ કલા વિદ્યા બારમી વાહણજલા,
વાજિત્ર નાદ વિદ્યા બારમી વિદ્યા નાટકની તેરમી ૧૧૯૬
વિદ્યા સબોધન ચાતુરી ચઉદ વિદ્યા સપૂરણ કરી,
કોકદેવ જાણે અભિરામ ચઉદહ વિદ્યા તણા વિશ્રામ ૧૧૯૭
આઠ પલ્લવી જાણે કોક કહૂ વિશેષે કારણ લોક,
અંકપલ્લવી કરપલ્લવી નૈત્રપલ્લવી વસ્તપલ્લવી. ૧૧૯૮
શબ્દપહ્લવી ઔષધપહ્લવી પુષ્પપહ્લવી ભાષાપહ્લવી;
જો હું વિગતે કહૂ વિચાર ગ્રંથ તણો વાધઈ વિસ્તાર. ૧૧૯૯
એહવો આઠ પલ્લવીનો જાણ કોકદેવ જાણે સુવખાણ,
પટ્ભાષા જાણે કેલવી સસ્કૃત પ્રાકૃત મધ્ય મેલવી ૧૨૦૦
અપભ્રશ સુરસેની વલી પિસાચિની માગધી સાભલી,
ષટ્ભાષાનું જે બંધાણ કોકદેવ પ્રીછે ગુણ જાણ ૧૨૦૧
દેશદેશની ભાષા લહે કવિજન ઉપમા કહેવિ કહે,
સૂર સુભટ બલવત ગૂઆર ભૈરવસેનને કરે જૂહાર ૧૨૦૨
કે પરમેસ્વર નામે સીસ કે ગુરૂ મૂરતિ કલા જગીસ,
અતિ ગુણવત અને જસવત મદન તણો અવતાર લહત ૧૨૦૩
સૌભાગ્યસુદરી કોકજ દેવ વિલસે બે જણ મદિર સોય,
મનવાંછિત પૂરે જગદીસ સદા કાલ તે કરે જગીસ ૧૨૦૪
ભોગ્ય જોગ્ય તે વેલા ક્રમે બે ગુણવતા ગુણીયલ રમે,
બે ચોવનગતિ કલા વિલાસ બે ગુણવતા ગુણીય રસાલ ૧૨૦૫
બેહુ સ્વરૂપ સરીખો જોગ બે જણ ભોગે સુખે ભોગ,
બેહુજન જોડી સોભે સાર બેહૂ જાણે સ્વહાથે ઘડ્યા કિરતાર
નિસદિન બેહુ રહે એકઠા બેજણ પ્રેમભર રમે સોગઠા,
બે જન નાનાવિધ શૂં રમે બે જણ ભોજન એકત્ર જમે. ૧૨૦૭

બે જણુ એક સૂયેં પર્યંક બૈ જણુ વદનેં પૂરણુ મયંક;
બૈજણુ માંનની કોક સધીર ભોગ ભોગવી જાણે ધીર. ૧૨૦૮
બૈ જણુ કાયા એક પરાંણુ બૈ જણુ મન એક સંડાણુ;
અહ નિસિ ક્રીડા કરૈ અપાર વિલસેં વંછિત ભોગ વિચાર.
પાંન ફૂલ સુગંધ સંબંધ પૂર્વજન્મનો એહ સંબંધ;
અંગ જલાદિ ઊગટણુા કરે તેલ સુગંધી તનુ આચરૈ. ૧૨૧૦
પુષ્પ તણા પહિરઈ કંચૂઆ પુષ્પ ચીર ઓઢે જૂજૂઆ;
પુષ્પ તણા પહિરેં શૃંગાર કોકદેવ સુ વિલસે સાર. ૧૨૧૧
કુસુમ તણા પહિરેં ઘાઘરા સોવન ઘડિત પાયૈ ઘુઘરા;
ગુંથ્યા કુસુમ તણા જીંડૂઆ હાથે કરી ઉછાલૈ જૂજૂઆ. ૧૨૧૨
બૈ જણુ મનસું ક્રીડા કરઈ નાનાવિધ આસન આદરેં;
નવરસ વિલસૈ તનુ સુખ કરઈં કવિ વિનોદ નરબદ ઉચરૈ.

દૂહા

જાંણુ સુજાણેં પ્રીતડી, મિલતાં ઉપજે રંગ;
જાણેં પૂરવ નેહલો, કિં વલી કરમ પરસંગ. ૧૨૧૪
પૂરવ પુણ્ય પસાઉલે, વિલસેં ભોગ વિલાસ;
જાણેં વહિસી કેતકી, ભ્રમર કરેં સુખરાસ. ૧૨૧૫
જે યુગમાંહિ માનવી, કોક ન જાણે ભેદ;
સું જાણે તે ભોગવી, ફોગટ જન્મ નિખેદ. ૧૨૧૬
મદન સરોવર પ્રીતિ જલ, કોકશાસ્ત્ર દ્દઢ નાવ;
જે જાણીસે ચાલવી, તેહ ઉતરસે પાર. ૧૨૧૭
કોકશાસ્ત્ર દ્દઢ નાવડું, ઘડ્યૂં કવિજન ખંત;
જેહ જાણશે કેલવી, તે પાંમસે અંત. ૧૨૧૮

ચોપઈ

એણી પર રંગ રમંતાં દોઈ સુખ પામૈ મન ગમતો સોય;
એક દિવસ આણંદ મઝારિ કોકદેવ પૂછે સુણી નારિ. ૧૨૧૯
એકમનાં તૂં સુણિ કાંમની વાત એક પૂછું ભામિની;
મોટા રાય તણી કુંવરી પૂરણુ લક્ષણુ તૂં અવતરી. ૧૨૨૦

કહે ને માય બાપનો નાંમ ઈહાં કિમ આવી કહે ગુણ ગ્રાંમ,
વિસ્તર કથા કહો સુ વિચાર કુણ નગરી કિહા તુઝ અવતાર
મુઝ આગલી સાચો ઉચરો યોગીણી વેષ કહો કિમ ધરો,
વલિ તૂ સુદરિ કહે વૃતાત સાંભલી વયણ મોહમા કત ૧૨૨૨
ખાંણપૂર[1] દેશ ભલો મહારાય નિપાણ પાટણ તે કહીવાય,
સૂર્યસેન તિહા રાજ કરત તેહની પૂત્રી સાભલ કત ૧૨૨૩
કોકદેવ કહે સુણિ સુદરી યોગિણી થઈ કેમ નીસરી,
એહ વાત કહો મુઝ વિસ્તારી કપટ કાંઈ મ રાખો નારી ૧૨૨૪
વનતો વચન કહે સુદરી કારણ કહુ મમ વાચા ધરી,
સ્વામિ ખુનસ મ કરિસો તુમ્હે જિમ કુલ કથા વિસ્તારૂ અમ્હે
કોકદેવ કહે વાચા સાર ખુનસ કિસ્યાની ન કરૂ નારિ,
પ્રાપતિ કરમ તણી પરિમાંણ ફલ ભોગવીયે જન્મ પ્રમાણ.

भवितव्य यथा येन न सोचति चान्यथा ।
नियते तेन मार्गेण स्वय वा तत्र गच्छति ॥ १२२७ ॥
प्राप्तव्यमर्थलभ्यतेमनुष्यो दैवोपि त लघयितुं न शक्यः ।
तस्मान्न शोको न च विस्मयो मे यदस्मदाय नहि तत्परेषा ॥

ચોપઇ

તવ સુદરી કહ્યો વૃતાત સાભલી તનુ સોહમા કત,
સૂર્યસેન પિતા મુઝ તણો રાજમારગ કુલ ચાલે ઘણો. ૧૨૨૯
ઘરિ માતા ઉન્મત તોખાર ગય વર સહસ્ર વર્ણ અઢાર,
રાજરિધિ ભલી ઘરિ વસૈ વિલસૈ રાજા સુખિતિશૈ ૧૨૩૦
નિપાણ પૂર પાટણનો ધણી રાજરિધિ ઘરિ મોહામણી,
સર્વ સપતિ રાજા ઘરિ રહે પુત્ર નહી મોટો દુખ સહઈ ૧૨૩૧

अस्मिन् विचित्र ससारे जन्म पूत्रस्य दुर्लभं ।
यः पश्यति मुखं सूनो मुच्यते च रुणत्रयात् ॥ १२३२ ॥

---

1 થણપુર. ક

ચોપઈ

નીરાધારિ ચાલે સંસાર પૂત્ર તણો મોટો આધાર;
સંતતિ વિણુ જીવ ત્રિપત ન હોય અહનિશી રાય વિમાસઈ સોય.
પૂત્ર કાજ માડે આરંભ ઉપજે પૂત્ર તો હુવે કુલથંભ;
અહનિશી માંડ્યું સેવા ધ્યાંન મહાકાલિ યોગિણી વરદાંન.
આદર સહિત આરાધઈ માય પવિત્ર પણે ઉપવાસ કરાય;
ભૂમિસયન રાજા આદરઈ પૂજા ભોગ ધૂપ પરિવરે. ૧૨૩૫
મહાકાલીના દેઉલમાંહિ બેઠો. રાજા તપ કરીય;
એક માસ અન્ન ત્યાગે રાય નિશિ સુપનેં આવ્યા મહામાય.

काव्यं

वरनयन सुदृष्ट्यां पश्यति सानुरागा
अरुण कमलाक्षी किं च मोद प्रदात्री ॥
सुललित शबरूढा हस्तनृमुंडकर्त्री
वादयती करवीणा यौवना रक्षिता सा ॥ १२३७ ॥

ચોપાઈ

માગિ માગિ બોલે અંબિકા હૂં તૂઠિ તુઝ સુણિ સેવકા;
મન ઇચ્છિત આપું વરદાન હું માતંગી સુખહ નિધાન. ૧૨૩૮
રાજા ભણે સુણો મહામાય આપો પુત્ર મહાસુખ થાય;
ઇણી કાજે આરાધ્યાં તુમ્હે કરજોડી પાય લાગુ અમ્હે. ૧૨૩૯
વલતો દેવિ બોલે વાચ સાંભલી રાજા કહીયે સાચ;
પુત્ર નહીં પણ હોસ્યૈ સુતા રૂપૈ ગુણ ઉત્તમ સંયૂતા. ૧૨૪૦
દેવ નામ દેજ્યો તેહનો હૂં સૂપને બોલું જેહનો;
યોગિણી ભક્તિ કરાવૈ સદા હોસ્યૈ કન્યા કુલ સંપદા. ૧૨૪૧
વરસ સતરમે પરણાવજ્યો તિહાં લગૈં કુંઆરી રાખજ્યો;
એહવું કહી દેવી ચાલીઆં સૂપન માહે અદૃષ્ટજ થયાં. ૧૨૪૨
જાગ્યો રાજા હરખીત થયો રાંણી આગલી સુપન જ કહ્યો;
અન્યોન્ય હરખીયા બેહુ તુઠી માહાકાલી વર દેહુ. ૧૨૪૩

તિણિ મસ વાડ઼ં ગર્ભજ ધર્યો રાજા ગરથ ઘણો વાવર્યો,
દિન દિન ઓછવ રાજા કરૈ ઉત્તમ મંગલ ગતિ આગરૈ ૧૨૪૪
ગર્ભ માસ સપૂરણ થયા જનમી બેટી ઉછવ થયા,
જન્મ મહોત્સવ રાજા કીઓ પૂત્ર તણી પરિ ધન ખરચીઓ
દિન દિન વાધઈ તે બાલીકા સેવા કરૈ માહાકાલીકા,
યોગણિ પાત્ર પૂરે દિન દિન દીધૂં નામ ન જાણ્યૂ મન ૧૨૪૬
દેવી વચન તે લોપ્યો સહી દીધૂ નામ મનુષ્યનુ લહી,
વરસ પાંચની કન્યા થઈ રાજા મને વિમાસણ ભઈ ૧૨૪૭
કુણ જાણૈ આગલિ કેતો કાલ હૂ જીવીસૂ સંસાર જજાલ,
જીવતાં બેટી પરણાવીશું નયણે ઉચ્છવ હૂ દેખીસૂ ૧૨૪૮
સ્વપ્ન તણો ન કીધો વિચાર કીજે વીવાહ હર્ષ અપાર,
ઘડી એક પીયારિ સદા કીજે કામ કન્યાનુ મુદા ૧૨૪૯
ચિત્રકોટિનો રાજા જેહ પાલે રાજ ભલી પરિ તેહ,
કનકસેન રાજાનો નામ કામદેવ કુવર અભિરામ ૧૨૫૦
જોઈ જોષ બોલાવ્યા બોલ વીવાહનો કીજે રંગરોલ,
નીપાણુ પાટણ આવી જાન હુઈ લગન વેલા અનુમાન ૧૨૫૧
તિણી સમિ વાત બની વલી હુઓ તમાસો ઉચ્છવ મીલી,
કંકાલી વેષ ધરી યોગિણી અકસ્માત તિહાં આવી સુણી ૧૨૫૨
ચ્યારિ યોગણી આવી તિહાં કન્યા ઉપાડી લેઇ ગઈ કિહા,
કર્ણાટક દેશમે મૂકી નામ જાગી કન્યા દેખી અભિરામ ૧૨૫૩
મોટો દેહલ માહા મંડાણ રચના માહાકાલિનો ઠાંમ,
પાખલી બેઠી યોગણી ચ્યાર વાજે મહુઅરિ વીણા સાર ૧૨૫૪
મેં જાણ્યુ એ શી ગતિ થઈ ઇહા કીહાથી આવી વહી,
યોગિણી ચ્યાર મહાસુંદરી નાચે નાટિક આગલી ફીરિ ૧૨૫૫
તે દેખીને અચરીજ થયો મહારો મન તો વિસ્મગજ થયો,[1]
તે યોગણી પૂછે તુ કુણ વગડાનું સાવજ છુ સૂણ ૧૨૫૬
મુઝ વિવાહ કરતો તાત ઇહા કિણુ આવી ન જાણૂ વાત,
જિમ તુમ્હે રાખો તિમ હું રહુ બીજી વાત તુમ કીસી હું કહુ

---

૧ બોલી ન શકુ ડહકિ હીયૂ ક

તેણી ઠામે રહી હું વિશેષ યોગણી તણો ધરાવ્યો વેષ;
હંસણી યોગણી ગુરુણીનું નાંમ મહાકાલી સુપન આવી તાંમ.
પંખણી યોગણી એહનો નાંમ દેજયો બાઇ તુમ્હે અભિરામ;
રૂડિ પરિ પ્રતિપાલો એહ મત કરસ્યો એહનો વિવાહ. 1259
એહવું કહી અદૃષ્ટિ થાય હંસણી યોગણી લાગી પાય;
જાણી સ્વપ્ના કીધ વિચાર દિન દિન વાધઇ રાજકુમારી. 1260
વિદ્યા તણો કીધો આરંભ શીખી ગાયન નાટારંભ;
ચોરાસી આસન સીખવી ભોગકલા મુઝને પ્રીછવી 1261
હાવભાવ મૈ સીખ્યા તિહાં હંસણી યોગણી [1]રૂડી જિહાં;
અનેક ચાતુરી મુઝ સીખવી તેહના ભેદ ન જાણું કવિ. 1262
વરસ બારની હૂં તિહાં થઇ હંસણી યોગિણી ચિંતા હુઈ;
એહનો કિમ કરસું વિવાહ ગુરુણી ચિંતા હીયડા માંહિ. 1263
એક દિવસ નિદ્રા વશી થઈ મહાકાલી સ્વપ્ને આવ્યાં વહી;
બોલે ગુરુણી સુણ અભિરાંમ એક વાત બોલી ગુણધામ. 1264
જેહ કન્યાસું કરસ્યઈ વાદ જેહ ભોગવસ્યૈ વિણ પરમાદ;
જેહ જીપસ્યૈ તે પરણસ્યૈ સુપનૂં ગુરુણી હીયડે તે વસે. 1265
જાગી યોગણિ તે તતકાલિ પડિ વિમાસણ ચિંતા જાલ;
હંસણી યોગણિ કરે વિનાણ જાયે આવે સાથ પ્રમાંણ. 1266
કુર્ણાટ દેશનો રાજા જેહ વાત સુણી મન ચિંતે તેહ;
ગુરુણીને તેડાવી રાય ઉઠી રાજા લાગ્યો પાય. 1267
તુમ્હ બૈટી પરણાવો મુને જે જોઇયે તે આપુ તુને;
હંસણી ભણે સુણો માહારાય જેહ જીપે તે પરણાય. 1268
વાત સુણી રાજા ઈમ કહે એક દિન અમ્હ ઘરિ વાસો રહે;
જો જીપીસું[2] તો પરણીસું નહીતર તુમ્હ પાછી આપસું. 1269
નેમ કરી એહવો હંસાણી તેડાવિ ચેલી પંખણી;
સુણરે બેટી વયણ રસાલ હાવભાવ કરી રીઝવો ભૂપાલ. 1270
ભોગવવા મ દેશો તુમ્હે ન્યાય રીતિ બોલૂં છૂં અમ્હે;
જોર જુલમ મત કરીસ્યો સોય[3] કોપ ધરિસ્યૈ દેવી [4]સોય. 1271

1 ગુરુણી क. 2 જો ભોગવશૂં क 3. કોય क. 4 જોય क.

ગુરૂણી પોતાને મઠિ ગઈ હૂં તો રાજાને ઘર રહી,
રાતે રાઉ દેખાડી કલા રાજા હૂઆ મદવ્યાકુલા ૧૨૭૨
હાવ ભાવ દેખાડચા ઘણા જેહવા બોલ્યા છિ સ્ત્રી તણા,
ચ્યાર પ્રહર અમ્હ કીધો વાદ હાર્યો રાજા ધરી પ્રમાદ ૧૨૭૩
મહાકાલીને વરદે કરી રાજા નહી ભોગી સુંદરી,
રાજા લજ્જા અતિ ઘણી થઇ હું આપણુ મંદિર ડેરે ગઈ ૧૨૭૪
હંસણી તિહા વિમાસૈ હીયે હવિ ઇણી થાનિકથી ચાલીયે,
દેશદેશના રાજા જેહ વાદ કરીજે સાથે તેહ. ૧૨૭૫
જેહને એ જીપશે વાદ તેહને પરણાવૂ આલ્હાદ,
ઈહા થકી જઈયે પરદેશ કીજે ચોગિણી તણો નિવેશ ૧૨૭૬
રાજા પણ કોપસે એહ કહસે કુંઅરી ડાકણિ તેહ,
એહવે સમે વિમાસે રાય સર્વ વજીર બેસી એક ઠાય ૧૨૭૭
કરિ વિચારિ પંખણીનિનો એહ જનમ નહી માણસનો તેહ,
સક્તિરૂપ કિ એ શાકિની કિ માયા રૂપ ધર્યો ડાકિની ૧૨૭૮
એહ કૌતિક નવિ દીઠો કદી નારી નરશૂં જીપે યદી,
ઇહાં થકી કાઢો માહારાય એહ ચોગિણી રાખી ન જાય ૧૨૭૯
તેડી હંસણિ રાજદૂઆરિ ચેલી તણો કર્યો વિચાર,
ઈહાં થકી દૂરે પાઠવો રાજા તણો દેશવટો હૂવો ૧૨૮૦
વરસીંહણી બીજી ચોગિણી સાથે દીધી પંખણી ભણી,
તિહાં થકી હૂં ચાલી વલી બાલે વેશે મદવ્યાકુલી ૧૨૮૧
સાંભલિ વચન સોહમાકંત કર્મ તણો બોલ્યો વરતંત,
કર્ણાટદેશથી ચાલી રાય આવી મરહટદેશ સમાય ૧૨૮૨
તિહાંનો રાજા વાદી જીત તિહાથી ચાલી હું ચલચિત્ત,
બુદેલખંડ માહિ હૂં વલી જીત્યો રાઉ તીહાંથી નીકલી ૧૨૮૩
વેગે ચલી મારગમે થયાં ઉડીસે જગનાથે ગયા,
તિહાંનો રાજા જીત્યો અમ્હે કોકદેવ સત્ય માનો તુમ્હે ૧૨૮૪
તિહાથી ઉડણભમરી ગયાં જઈ રાજા મહેલે ભેટીયાં,
વાદ કરી જીત્યો તતકાલ તિહાંથી આવ્યા પંથ સુકમાલ ૧૨૮૫

પૂર્વદેશ જોઈને વલ્યા ગઢ માંડવ્ય આવીને મીલ્યાં;
તીહાંનો રાજા જીત્યો સહી ગુજ(ર્જ)ર દેશમૈ આવ્યા વહી.
અણહિલપૂર પાટણ માંહિ ગયાં ગહિલો કર્ણને જઇ ભેટીયાં;
ભલી પરિ તિહાં કીધો વાદ જીત્યો રાજા ધરે પ્રમાદ. ૧૨૮૭
મુઝ આગલ તે હાર્યો સહી તિહાં થકી સોરઠમાં ગઈ;
તેહનો રાજા જીત્યો સહી કચ્છમાંહિ થઈ સિંધે ગઈ. ૧૨૮૮
ક્ષણ માત્ર માંહિ જીત્યો વાદ આવી મરૂદેશ સુસ્વાદ;
ગઢ આબૂનો રાજા જીત કોઈ વાદ ન માંડે ભિત. ૧૨૮૯
તિહાં એક વાત સુણી અભિરામ મહારાજ રણથંભર ઠાંમ;
તેહની સભા સુણી અતિ જાંણી કોકદેવના સુણ્યા વખાણિ.
કામશાસ્ત્રનો વેધક તેહ વાત સુણી સ્વામિની એહ;
ટંકા કોડિ પાંચ એકવાર એકરાત્રિમાં ખાધા સાર. ૧૨૯૧
સ્ત્રી સંઘાતે વિલસ્યા ભોગ એહવા રણથંભરના યોગ;
જેહને ઘરે એહવા વજીર તે રાજા કિમ જીપૈ ધીર. ૧૨૯૨
વાત સુણી મુઝ આવી રીસ પગનો ચાટક ચઢીયો સીસ;
નાખી વસ્ત્રને નાગી થઈ આવી સભામાંહિ ઊભી રહી. ૧૨૯૩
એતલી લગે વાત સર્વ કહી વર્ષ સોલની દેહી થઈ;
મહાકાલીનો વચન પ્રમાણ વર્ષ સતર મે થયું બંધાણ. ૧૨૯૪
કોકદેવ સાથે વીવાહ દૈવે લિખ્યો નવિ પાછો થાય;
મનવંછિત પામી ભરથાર સરિખી જોડી ઘડી કીરતાર ૧૨૯૫
એહવી વાત સુણી વિચાર વિસ્મય પામ્યા કોક સધાર;
મોટી વાત તે દીસે સહી દૈવ જોગ તે મલિયો વહી. ૧૨૯૬
વલી વાત પૂછે ભરથાર સાંભલિ સુંદરિ એક વિચાર;
કામદેવ પહિલો વર જેહ વાત પછી થઈ કિમ તેહ. ૧૨૯૭
તેહ વાત જાણે જગદીશ એક દિન સુપને દીઠાં ઈશ;
મુઝ વિયોગે તેણે લીધો યોગ ત્યાગ્યું તનુ ગંગાને યોગ ૧૨૯૮
મૂઝ વિયોગ પિતા દુઃખ ધરૈ અન્નપાંન સઘલું પરીહરૈ;
એક જ બેટી હૂં તેહ તણી પીતાજી દુઃખ ધરસે તેહ ભણી. ૧૨૯૯
કોકદેવ વિમાસ્યો સોય માતપિતાનો મેલો હોય;
જઈ સુંદરિનો દુઃખ ભાંજીયે સાસુ સસરા સુખ દેખીયે. ૧૩૦૦

આવી ભૈરવસેનને કહ્યો પ ખીણી તણો સ્થાનક મેં લહ્યો,
સર્વ વાર્ત્તા ઘટતી સહી ધુર થકી માહિને કહી ૧૩૦૧
ભૈરવસેન કહઇ સુણિ કોક સેન સામગ્રી મેલો લોક,
જે જોઇએ તે લીજઈ સાથિ સુંદરિને તેડો સઘાત ૧૩૦૨

માય બાપનો ટાલો શોક ભલી સામગ્રી ચાલો કોક,
વાત સુણી રાજા મન તણી સૈન્ય સામગ્રી મેલી ઘણી ૧૩૦૩
ઘણા દિવસ ચાલ્યા પંથ માહિ આવ્યા નિપાણપાટણ ઠાં",
કટક દેખી વિમાસે સહૂ કોય પરાઠી આવ્યા બહૂ ૧૩૦૪

યુદ્ધ સામગ્રી કીજઈ બહૂ હયગય દલ મેલાવીયે સહૂ,
રાજા મોકલીયો પરધાન કિહાંથી આવ્યા કુણ તુમ્હ થાંન ૧૩૦૫
આવ્યા રણથભરથી અમ્હે ભય કાઇ મમ પામો તુમ્હે,
વાત સર્વ વિચારી કહી પ્રધાન હીયડે હરખ્યા સહી ૧૩૦૬

આવી કનકસેનને કહ્યો જમાઈ તણો સગપણ અમ્હ લહ્યો,
વર્ષ બારમે પૂત્રી મલી માય બાપની પૂગી રલી ૧૩૦૭
કેતલાએક દિવસ ત્યા રહ્યા માય બાપના અતિ સુખ લહ્યા,
સાસર વાસો કીધો બહૂ આપ્યા હયગય સોના બહૂ ૧૩૦૮

ભલી પરિ વોલાવ્યા વાટ આવ્યા રણથભરને ઘાટ,
ભૈરવસેન વધાવો કીયો કોકદેવને માન જ દીયો ૧૩૦૯
સુખે સમાધઇ રહે આવાસ વિલસે વાછિત ભોગવિલાસ,
એ જણ હરખીત વીલસૈ ભોગ સરીખે સરીખો મલીયો સયોગ

રણથભરગઢ ઉત્તમ ઠાય રાજ કરે ભૈરવસેન રાય,
કોકદેવ મોટો પરધાન વડા વજીર તણો સનમાન ૧૩૧૧
સોભાગ્યસુદરિ મોહન નારિ પુત્ર જણ્યો ઉત્તમ આચારી,
મદનસેન તસ દીધો નામ રૂપે અભીનવ જાણે કામ ૧૩૧૨

વશ વાધિતો થયો અપાર કવિ નરબદ કહે કથા વિચાર,
ઉતપત્તિ બોલી પ ખીણી તણી એહ અધિકાર ભલી પરિ સુણી ૧૩૧૩
એક દિવસ સભા સવિ મલી રાજા બેઠો મનની રૂલી,
કોકદેવ પ્રતે પૂછે વાત એક વચન સાભલી આખ્યાત ૧૩૧૪

સ્રીય સંબંધિ કૌતક કહૂં જેહ તમ્હે વિચારિ લહૂં;
એ ઓષધ મંત્ર યંત્ર ઉપચાર વિસ્તારીને કહો પ્રકાર. ૧૩૧૫
કોકદેવ કહે સુણી મહારાજ કથા પ્રસંગી કહૂં તૂઝ આજ;
સ્રી વશ્ય હોવા તણા પ્રકાર સુણો રાજ તુઝ કહું વિચાર. ૧૩૧૬
સિદ્ધિ વાણિ હું બોલૂં આજ નારિ વશ્ય હોવઈ મહારાજ;
વલી બીજાં કૌતક બોલેશ પ્રીછી લેજ્યો રણુથંભર નરેશ ૧૩૧૭

मोचाकंदरसेन जातिफलकं कुर्याद्वशं चित्रिणी
पक्षौमाक्षिकसंयुतौ च करिणी पारापत भ्रामरैः ।
शंखिन्या वशवर्त्तिनी च तगरी मूलान्वितां श्रीफलं
तांबूलेन सहप्रदत्त मचिराद्वश्यं भवति पद्मिनी ॥१३१८॥

મોચાને કંદરસ સહી જાતિફલ ભેલો તે મહી;[1]
બીડી માંહિ દીજે ભૂપાલ ચિત્રિણી વશ હોવૈ તતકાલ. ૧૩૧૯

ॐ पच पच विहंगम कामदेवाय स्वाहा ॥ १३२० ॥

એહ મંત્ર છે ચિત્રિણી તણો વશ્ય હોવાનો મહિમા ઘણો;
ભ્રમર પંખ મધુ સું દીજીએ મંત્ર હસ્તિની વશ કીજીયે ૧૩૨૧

ॐ चिर चिर वशंकर कामदेवाय स्वाहा ॥ १३२२ ॥

હસ્તિની વશ કરવાનો મંત્ર કોકદેવના બોલ્યા તંત્ર;
ઇણી મંત્રે પાનમાંહિં દીજીયે વલિ વિશેષે વશ્ય કીજીયે. ૧૩૨૩
પારેવાની ચીરક લીજીયે માંહિ ભમર પાંખ દીજીયે;
મેલિ એકઠાં મંત્રી દીજીયે શંખની વશ્ય હોવઈ ખરી. ૧૩૨૪

ॐ हर हर पच पच कामदेवाय स्वाहा ॥ १३२५ ॥

ઇણિ મંત્રે શંખની વશ્ય માનીયે કોકદેવ કહે ગુણ જાણીયે;
તગર મૂલને બીલી હોય કરી એકઠા દીજે સોય ૧૩૨૬
મંત્રી દીજીયે માંહિ તંબોલ ઇણિ મંત્રે પદ્મિની કરે રંગરોલ;
તેહનો મંત્ર કહીશું સાર કવિ નરબદ કહે આગમસાર. ૧૩૨૭

---

૧ કેલિકંદનો રસ લીજીયે, જાયફલ તેહમાં મદીયે;
મંત્રી તંબોલમાહિ દીજે ભૂપાલ, ચિત્રિણી વશ હોવે તતકાલ. ક્ર

ॐ महाकाली महाज्वाला पच पच कामदेवाय स्वाहा ॥१३२८

चोपई

એહ મંત્ર પદ્મિની પ્રતિ કહ્યો કોકદેવ શ્રી બહુ ગુણ લહ્યો,
વલી બીજા બોલીશ ઘણા ભેદ નિશ્ચેં કરી માનજો વેદ ૧૩૨૯

ॐ ह्रीं स्वाहेति मंत्रेण साध्यनामनितेन च ।
सप्ताभि मंत्रित पुष्पै ये घ्राणा सा वशी भवेत् ॥ १३३० ॥

ચોપાઇ

ॐ ह्रीं स्वाहा ।

ઇણિ મંત્રે વાર સાત મંત્રીયે ફૂલ મોગરનો લીજીયે,
જે નારિ સુંઘે તે ફૂલ વશ્યમાનિ નારિ અનુકૂલ ૧૩૩૧
વલી વશી વિધિ બોલું એક સાભલિ રાજા વચન વિવેક,
મૂલાર્ક માહિં લીજીયે તેહ સંખાહૂલી ઘોલી જેહ ૧૩૩૨
કણયર ફૂલમાહિં મૂકીયે ગુગલ સમભાગ મેલીયે,
નરવીર્યે ગોલી બાંધીયે અથવા તે ભૂકો કીજીયે ૧૩૩૩
આદિતવારે જે ભક્ષણ કરેં તે નારિ સેવા ફૂલ સંચરે,
એહ તંત્ર કરતાં સાર નારિ વશ્ય માને ભરતાર ૧૩૩૪
મંગલવારે દૂધેલીમૂલ લીજીયે વિધી પૂર્વ સહ ફૂલ,
તુલસીરસ પુટ દીજીયે સાત આકદૂધ પૂટ દીજે સાત ૧૩૩૫
ઉત્તરવારુણી પુટ દીજીયે મરી પ્રમાણે ગોલી બાંધીયે,
તંબોલમાહિ દીજીયે તેહ નારી વશીકરણ બોલ્યો એહ ૧૩૩૬

ॐ ह्रीं ऐं ह्रीं उपविष्ट चंडालणी महापिशाचीनी ह्रीं ठठ स्वाहा ।
मंत्रितराजि सर्षपा* ॥ १३३७ ॥

ચોપઈ

એહ મંત્રનો અતિ મહિમાય કહે કવિજન કહ્યો ન જાય,
રાઈ સરસવ મંત્રી છાંટીયે વિકલ નારી પૂઠે હીંડીયે ૧૩૩૮

* ॐ ऐं ह्रीं उच्छिष्ट चाण्डाली महापिशाचिनी ठ ठ ठ स्वाहा ॥ क

મર્કટ હાડ મીઠીને દૂધ, ઘસી કરીને છાંટો મૂંધ;
વશ્યમાંને નારી તિણિ વાર, દેઇ આલિંગન ચુંબન સાર. 1339

नाभिहृत्कंठदेशेषु ददत् श्वासं शनैः शनैः ।
कामं सं साधयेत् कामी गायत्री सप्तधा पठेत् ॥ १३४० ॥

अथ कामगायत्री ॥ ॐ नमो भगवाय विद्महे पुष्प बांणायधी-
महितंत्रः काम प्रचोदयात्× ॥ १३४१ ॥

व्याजेन चुंबनादीना मुछ्वासं पादयेत् प्रियं ।
तेन सा वश्यमायाति नतु तस्याः स्वयं पिबेत् ॥ १३४२ ॥

ચોપઇ

સ્ત્રી સંયોગ નર ચુંબન કરે લેઈ ઉશ્વાસ મંત્ર ઉચરૈ;
નારિનેં મુખ દીજે શ્વાસ તે નારી વશ્યમાનેં તાસ. 1343

रोचनामीनपित्ताभ्यां सव्यहस्त कनिष्ठया ।
कृत विशेषको युक्त्यां त्रैलोक्यस्यापि मोहनः ॥ १३४४ ॥

ચોપઇ

ગોરોચંદન નેં મછાપીત કરિ એકઠાં મર્દો ચિત્ત;
ડાબા કરની ટચલી આંગુલી ભરી છાંટીયે સ્ત્રી વ્યાકુલી. 1345
વશ્યમાને નારી મદમત્ત[1] કામશાસ્ત્રનો બોલૂં મત;
યુક્તિ કરી તિલક કીજીયે સર્વ ત્રૈલોકિ વશ્ય માનીયે. 1346

अश्विन् कृष्णाचतुर्दश्यां नृकपालं समुद्धरेत् ।
स्मशाना भस्ममादाय गृहीत्वा घोरमृत्तिका ॥ १३४७ ॥

त्रयं समभागे कार्यं सूक्ष्मचूर्णतूं कारयेत् ।
महापिशाचिनी मंत्र जपेदष्टोत्तरं शतं ॥ १३४८ ॥

× ॐ नमो भवाय विद्महे पुष्पबाणायधीमहितंत्रः काम प्रचोदयात ॥ क

1 ઉન્મત્ત क.

मंत्रितं तेन चूर्णेन हनित्वा यश्य कस्यचित् ।
विह्वला जायते नारी किंकरीमिव गच्छति ॥ १३५१ ॥

ચોપાઈ

દિવાલીની કાલિરાતિ નરકપાલ આણીજે ગાત્ર,
મસાણ ભસ્મ લીજીયે યુક્તિસૂ ઘોર માટી આણો પ્રેમસૂ
ત્રિણે એકઠા કીજીયે સહી વાટી ચૂર્ણ નાન્હો લહી,
જેહને મંત્રીને છાટીયે વિકલી નારિ પૂંઠી હીંડીયે ૧૩૫૧

ॐ क्लीँ महापिशाचिनी ह्रीँ ठः ठः ठः स्वाहा ॥ १३५२ ॥

વલી વશી કરણ બોલું સાર માહારાજ માનો નિરધાર,
કોકશાસ્ત્રનો એ મત કહ્યો આગમ શાસ્ત્ર વિશેષે લહ્યો ૧૩૫૩
કાકજઘાનો રસ કાઢીયે સાત પૂટ સૂત્રે દીજીયે,
વલી અગથીઆરસના સાત પુટ દીજે આણી વિખ્યાત ૧૩૫૪
ટકણિખાર શરીરહ મલ પુટ દીજે સૂત્રે નિર્મલ,
સૂત્ર કુઆરીનૂ કાંતીયૂં તત એકવીશ એકઠુ કીજીયે ૧૩૫૫
તેહની વાટ વણીજે સાર અંગુલ એકવીશ લાંબી સાર,
યુક્તિ કરી માન લીજીયે મત્ર યોગ સાધન કીજીયે ૧૩૫૬
આણી જે સરસવનો તેલ માહિ તાલીસ તગરનો ભેલ,
ચાર કપાલ લીજે તતકાલ કાલી ચઉદશી નિશી વિકરાલ ૧૩૫૭
જઇ મસાણ મડલ માડિયે રેખા ચ્યાર ચિહું દીશી કાઢીયે,
નગ્ન હોઈને તીહા બેશીયે હાથિ છૂરી કકલ લીજીયે ૧૩૫૮
મહાકાલીનો જપીયે મત્ર પાડિજે કાજલ ઈણી તત્ર,
મસાણ ગાડુઆની ઠીકરી તિણીમેં તેલ ધરીજે ભરી ૧૩૫૯
ઉપરિ માણસ તણો કપાલ પાડિજે કાજલ સામાલ,
દક્ષિણ દીશી મુખ રાખીજે તિહા ચોકાણું મંડલ કાઢ્યો જિહાં
સવા પ્રહર મધ્ય રાત્રિ પ્રમાણ કાલીચોદશિનો બખાણ,
પાડ્યુ કાજલ તે લીજીયે જેહ નારીને વસ્ત્ર દીજીયે તેહ ૧૩૬૧

લાચક[1] નાંમ વશીકરણ એહ વશ્યમાને પટરાણી જેહ;
એહ તંત્ર સાધશે જેહ સિદ્ધિવંત સુખ પામશે તેહ. ૧૩૬૨

ॐ ह्रीँ महाकालीं क्रों क्रीं क्रूं कज्जलवर्णा सां सौं वशमानय वशमानय स्वाहा ।–इति महाकाली महामंत्रः ॥ १३६३ ॥

ચોપઈ

એહ કાજલ નારી અંજન કરે વશ્યમાન નર સેવા કરે;
હુઈ વશ્ય નારી ભરતાર અંજન નેત્ર કરે નિરધાર. ૧૩૬૪

वचा सौंचलं कुष्टं रजन्यौ मिरिचानी च ।
एषां लेप प्रभावेन वशीकरणमुत्तमं ॥ १३६५ ॥

ચોપઇ

વજ સંચલ કુષ્ટ લીજીયે સાર મરી હલિદ્રનો માંહિ પસાર;
સર્વ એકત્ર કરી વાંટીયે ભગ ઉપરિ લેપ કીજીયે. ૧૩૬૬
ઘૃત સાથે મરદીજે સર્વ વશ્ય માનિ જે કરતી ગર્વ;
એક વારિજો મીલે સંયોગ યાવજ્જન્મ નવિ હુવે વિયોગ. ૧૩૬૭

यदि सहदेवीमूलं ग्रहणे संग्राह्य रोचनापिष्टं ।
तत् कृता तिलका नारी गुरुकुलमपि वश्यतां जयति ॥ १३६८ ॥

ચોપઈ

સૂર્યગ્રહણની વેલા થૂલ સહદેવીનો લીજે મૂલ;
ગોરોચંદન સું ઘસીયે તેહ નારી તિલક કરેશિ જેહ. ૧૩૬૯
વશ્ય હોસે તેહને ભરતાર પુરુષ વશીકરણ બોલું સાર;
એહ તંત્ર કરતાં સિદ્ધિ મહા કવિજન ચાલે બુદ્ધિ ૧૩૭૦
મૂલાર્કમાંહિ લીજે મૂલ શ્વેત આકડાનૂં જેહ થૂલ;
માદલીઆમાંહિં રાખીયે પુરુષવશ્ય માને દીજીયે. ૧૩૭૧
રાજા વશ્ય હોયે પરધાન સભા તણું મોહન અનુમાન;
ઈમ અનેક છે ભેદ વિચાર કહિતાં ગ્રંથ તણો વિસ્તાર. ૧૩૭૨

---

[1] લાવક क.

અનેક ગ્રંથે બોલ્યા સાર બીજા ઘણા વિશેષ વિચાર,
કોકદેવ કહે સુણિ ભૂપાલ વશીકરણ કીજે સુવિશાલ ૧૩૭૩
હિવે શ્રી દ્રાવક ગતિ બોલીયઈ કૌતિક ભણી સુણીજે હીયે,
આગમશાસ્ત્રના કહ્યા વિચાર વલિ વિશેપે બોલું સાર ૧૩૭૪

कर्पूर मिश्रेण च कंटकारि वीजोद्भवै नैत्र रसेन लिप्त ।
लिंग रते द्रावकरं वधूनां संजायते त्वं च सुखावह च ॥१३७५॥

ચોપઈ

બીજ રીંગણીના લીજીયે યુક્તિ કરીને રસ કાઢીયઈ,
માહિ કપૂર ભેલીજે સાર લિંગ લેપ કીજીયે ત્રિણ વાર ૧૩૭૬
જે હોઈ મદમાતી નારિ ઘણો ગર્વ જે આંણે ભારી,
ભોગ કરતાં હોવે દ્રાવ પામે સુખ કરી મન ભાવ ૧૩૭૭

चूर्ण जैष्ठं कणोपेतं महाराष्ट्रि फलाच्छिदः ।
मधुना लिंग लेपेन द्रावो भवति योषिता ॥ १३७८ ॥

ચોપઈ

લીજે સાર મરહટિ બીજ માહિ પીંપલી મેલો રીઝ,
કરી ચૂર્ણ ને મધુસુ લિંગ લેપ કરે દ્રાવ નારી સક્ષેપ ૧૩૭૯
કસ્તૂરી પ્રીટકી કસેલ એ સમભાગ લીજે મેલિ,
વાટી સૂક્ષ્મ જલસુ લેપ તે હાથેલી કીજે સક્ષેપ ૧૩૮૦
હાથ ધરતા નારી બલિ દ્રાવ કરે તિહાં ઉતાવલી,
હાથ લેપનો એહ પ્રપચ કવિ નરબદ કહે કથા સમચ ૧૩૮૧

અથ લિંગવૃદ્ધિ —

मिल्लावक फलबृहति दाडिमफल कल्कसाधित कुरुते ।
लिंगमर्दनविधिना कटुतैलेनैव वाजिलिंगाभ ॥ १३८२ ॥

ચોપઈ

ભીલામા રીંગણીનાં બીજ ફલ દાડિમનું સુધ લીજ,
કરી એકઠો તે મરદીયે તેલ કરજમાહિ મુકીયે ૧૩૮૩

લિંગ લેપ કીજે અભિરામ વાજી સરખું લિંગ બલામ;
ઘૃત સંઘાતે કીજે લેપ વાધે લેપ કહ્યું સંક્ષેપ. ૧૩૮૪

करिकृष्ण अश्वगंधा च नवनीतं च माहिषीं ।
एतेषां मर्दनालिंगं वृद्धि संजायते परा ॥ १३८५ ॥

ચોપઈ

ગજપીપલી બીજી આસંધ મહિષી માખણ મર્દો બંધ;
મર્દન લિંગ લેપ કીજીયે વૃદ્ધિ કરી રસ લીજીયે. ૧૩૮૬

शर्करा सैंधवं सर्पि छागक्षीरे विपाचितं ।
युत्तयानु मर्द्दये लिंगं भवेत्करि करोपमं ॥ १३८७ ॥

ચોપઈ

સાકર સિંધવ સરીખા ભાગ ઉત્તમ ઘૃત મેલી જે છાગ;
માંહિં છાલીનો મેલો દૂધ લિંગ લેપ પામે સુખ મૂંધ. ૧૩૮૮
વૃદ્ધિ કરે તે અંગુલ સોલ મદમત્ત નારી કરે રંગરોલ;
કોકશાસ્ત્રનો એ મત કહ્યો વલિ વિશેષે કવિજન લહ્યો ૧૩૮૯

અથ ભગ સંકોચનં:—

હવે સંકોચન કીજે ઘણો પામે નર જિમ સુખ સ્ત્રી તણો;
ત્રિફલા માંયુફલ ફિટકડી મજીઠને બાઉલ છાલડી. ૧૩૯૦
કાથો કસેલોને છિકણી તુરી સોપારીને લોદ્રણી;
તજ તમાલ લીજે એલચી જાયફલ જાવંત્રી રચી. ૧૩૯૧
નાગકેસરને દાડિમછાલ વાટી કીજે વસ્ત્રહ ગાલ;
રીંગણીપાન રસ કાઢીયે દિવસ ત્રિણ તેણે મરદીયે. ૧૩૯૨
મધુ સું ગોલી બાંધો પ્રમાણ મિરી જેવડી કરો બંધાણ;
યોનિમાંહિં લીજે ગોલિકા સંકોચન હોયે ભગલોલિકા. ૧૩૯૩
કામી નર જે ભોગવે કાંમ પામે રસ ગુણ તે અભિરામ;
સ્ત્રીના રસ જાણી જે સહી કવિ નરબદ બોલે ચોપઈ. ૧૩૯૪
ઉત્તમ કસ્તૂરી એક વાલ ફિટકડી રસ કછેલા છાલ;
યોનિ લેપ જલસું કીજીયે હોઈ સંકોચન રસ લીજીયે. ૧૩૯૫

સોનાગેરૂ હલદ એલચી કસ્તૂરી તજ મેલો રચી;
યોનિ લેપ કરે સંકોચ પામે નર સુખનો સમોચ ૧૩૯૬
કાથો સોનાગેરૂ સાર સમભાગે વાટિ જે ફાર,
જલસું ગોલિ તે બંધીયે હોય સંકોચન રસ લીજીયે ૧૩૯૭

અથ ઋતુ આનયનં.—

પલાસપાપડા ચૂર્ણ કરી માંહિ ઇશ્વરલિંગી ધરી,
મધુસુ ગોલિ વાલી દીજીયે બોર પ્રમાણે તેહ કીજીયે ૧૩૯૮
માસ એક ગોલી વાવરો આવે ઋતુ સ્ત્રીને સુખકરો,
મૈથુન કરતા ગર્ભ જ હોય પામે સુખ નર ઉપજે[1] સોય ૧૩૯૯

અથ ગર્ભધારણ.—

પીતપાપડા એકવીશ ટાંક બાલીને કીજે ભસ્માગ,
સાકર ટાંક તેર પ્રમાંણ સ્ત્રીને દીજે ગર્ભ બંધાણ ૧૪૦૦
દિવસ સાત રિતુ માહિ દીજીયે ધરે ગર્ભ નારી હરખીયે,
પુરણ દીન સતે પામે પુત્ર જેહ થકી ઊભો રહે ઘર સૂત્ર ૧૪૦૧

અથ દિવસવૃદ્ધિ.—

પીત્તપાપડો ઉકાલી કરી ગર્ભવતીને પાવો શીતલ કરી,
સાકર સાથે તે વાધઇ ગર્ભ પૂરણ માસ થાયે વિણ દર્ભ ૧૪૦૨
પ્રસવકાલ હુયે જિણ વાર પીડા પામે કોમલ નારિ,
વંશમૂલ ઘસી ચોખા ઉદકે પાયે સ્ત્રીને પ્રસવે સુખે ૧૪૦૩
પીતપાપડો ઉકાલી નીર આસૂ માસે પાઇયે ધીર,
ગર્ભછોડ વાધઈ નારીને સુખે જન્મ હુએ બાલને ૧૪૦૪

અથ દૂધવૃદ્ધિ પ્રકારં—

લીજે સાર બીજોરા મૂલ ચોખા ધોવણિ સુ પાઇયે ચૂલ,
સ્ત્રીને દૂધ વાધે અતિ ઘણો બાલક સુખ સુત તણો ૧૪૦૫

---

૧ સુચગ્ર. ক

અથ કઠણુ સ્તન કરવા પ્રકાર:—

કાલી સોપારી પડવાસ સમભાગ લીજે સુવિલાસ;
ઉકાલી કલ્ક ગ્રહીજેં સાર સીસા વાટી સરખી ધાર. ૧૪૦૬
માંહિ કલ્ક કરિ લેપીયેં તાંણી સ્તન ઉપરિ બાંધીયે;
કાઠા સ્તન અતિ ઘણા હોય વૃદ્ધા નારિ યૌવન હોય. ૧૪૦૭
સ્તન આકરા હુયે મૂઢિકા વરનૈ વલ્લભ ગુણુનાયકા;
વૃદ્ધાવતીના યોવન ઘણાં હોઈ આકરા કર મર્દ્દણા. ૧૪૦૮

અથ પૂષ્પ નિવારણું:—

ગેરુ એલચી હલદ કચૂર લીજે તજ સમભાગેં પૂર;
સ્ત્રીનેં ઋતુ આવૈ જિણુસમૈં ઉકાલી કવાથ પાયૈ તિણુ સમે.
દિવસ સાત પાવો જલ તેહ ન ધરૈ ગર્ભ જણુંતિ જેહ;
ફૂલ ન આવૈ ગર્ભ નહી ધરૈ વૃદ્ધા યૌવનમેં સંચરૈ. ૧૪૧૦

મૃતવત્સાદોષ નિવારણ:—

અથવા જેહનો પડતો ગર્ભ થિર હુઈ તે બોલીશ લાભ;
ઈંદ્રવારૂણીની કુલી સાત મૂલાર્ક લીજીયે ગુણુખ્યાત ૧૪૧૧
નીતરડાની માટી સાથે પાઈયૈ સ્ત્રીને આપણે હાથે;
પડતો ગર્ભ રહૈ સ્ત્રી તણો બાલક પ્રસવૈ સુખ હોયે ઘણો.
અથવા બીજી ઈંદ્રવારૂણી ગાય દૂધ સું પાઉ ઘણી;
વાધે ગર્ભ પડંતો રહૈં કવિ વિનોદ શ્રી નરબદ કહે. ૧૪૧૩
રાવણુ યંત્ર સુગંધે કરી લીખીયેં વિધિ પૂરવ ઉચરી;
સ્ત્રી બાલકનેં કંઠિ બાંધિયે જીવે બાલ સુખ સાધીયે. ૧૪૧૪
મૃતવત્સાનો કહ્યો વિચાર પ્રીછી લેજો આગમ સાર;
અથવા ગર્ભ સ્ત્રી કંઠિ ધરો મૃતવત્સાનો મહિમા ખરો. ૧૪૧૫

અથ બાલક રૂદન કરંતો રહે:—

જે બાલક રોવૈ દિન નિશી સાર તેહનેં કીજૈં તંત્ર વિચાર;
નરબદ કૌતિક જોઈ નાર બાલ તેજી પૂરવ હાર. ૧૪૧૬
મંત્ર લિખિ પછેંડે સાર ઉઠાડો બાલક નિદ્રા ભાર;
બાલક રોતો રહે તતકાલ કોકદેવ કહે સૂણી ભૂપાલ. ૧૪૧૭

અથ તંત્રઃ—

બાણુ કહિનો આવીયો કિણી દિશી કીધા પીઆણુ,
ભૈરવ મુંદે મુદીયા ઉગ્યો ભાણુ વિહાણુ ૧૪૧૮

અથ ગજવશીકરણુ —

उत्तराया समादाय प्रातरस्वत्थ घध्नक ।
करे वद्धंतु सतत गमद्वारे जयावह ॥ १४१९ ॥
अकोलतैल संमिश्रं कुर्याद्भूत चूर्णकं ।
अनेन स्पर्शमात्रेण महाहस्ति वशी भवेत् ॥ १४२० ॥

ચોપઈ

ઉત્તરવારુણી લીજીયે મૂલ વિધિ પૂરણુ કાઢી જે થૂલ,
પ્રાત સમે બધી જે હાથ માતો હાથી વશિ હુયે નાથ ૧૪૨૧
અથવા તેહનો ચૂર્ણ કરી અ કોલતેલમા ભીજે સરી,
હસ્તલેખ કરિ ધરીયે હાથે માતો હસ્તિ વશ્ય હોય નાથ ૧૪૨૨

અથ ભગળ ધન —

नक्षत्र अनुराधाया लागुलीमूलमुद्धरेत् ।
एतच्चलागुलीमूल वामपादस्य पाशुकं ॥ १४२३ ॥
सन्ध्याया ग्राथेत् धीमान् द्वयेनशुक्ति सपुटं ।
लेपयेद् भगवधस्य तक्रैः क्षाल विमुक्तये ॥ १४२४ ॥

ચોપઇ

અનુરાધા દીન લાગુલીમૂલ વામપાઉની લીજીયે ધૂલ,
ચૂર્ણ કરી જલસુ ધીમાન સપુટ સીપની સંધ્યા જાન ૧૪૨૫
માહિ લેપ કરીજે સહી જેહને નામે ભગ બધ લહી,
ભગઅધન કોતુક હોય તક્ર ખ્યાલિ છૂટે સોય ૧૪૨૬

અથ અદશ્યકરણુ —

अकोलतेल ससिक्तं मलं पारापतोद्भव ।
ललाटे तिलकं तेन कृत्वाऽदृशो भवेन्नर ॥ १४२७ ॥

ચોપઈ

પારાપતની લીજૈં ચરક અંકોલતેલેં મિશ્રિત તિલક;
લલાટૈં કીજૈં અદૃષ્ટ હોય જાવત ન આવત દેખત કોય. ૧૪૨૮

અથ જલતરણું:—

आलांबुफल चूर्णंतु पक्व श्लेक्ष्मांतकंफलं ।
पिष्टतेनाजि लिप्त्वा थनस्यंगुल मात्रतां ॥ १४२९ ॥
तच्चुष्कं निक्षिपेताये तडागे वा नदी हृदे ।
तस्यापरि स्थितो योऽसौ न कदाचिर्निमज्जति ॥ १४३० ॥

ચોપાઈ

તૂંબીફલનૂં ચૂરણુ કરો ગૂંદીફલ ભૂકો આચરો;
તિણસું કરિ લેપીજે ચર્મ અર્ધાંગુલ લેપીજે ધર્મ. ૧૪૩૧
સૂકવીયે મૂંકી જલમાંહિ નદી સરોવર વાવહ ઠાંહિ;
તેહ ઉપરિ બેસીજે યદા પાણીમાંહિ ન બૂડે કદા. ૧૪૩૨

श्वेतार्कतुलजावर्त्ति विषतैलयुतां निशि ।
प्रज्वाल्य सर्पवत्सर्वं ग्रहं दृश्यति कौतुकं ॥ १४३३ ॥

ચોપઈ

શ્વેત આક તુલ લીજીયે તેહની વાટે દીવો કીજીયે;
વિષ તેલસું નિશીમાં દિપ સર્પવત્ ઘરનું લીપ. ૧૪૩૪

सुश्वेतं लांगुलीकंदं मधुघृष्टं विलेपयेत् ।
नाभौ योनौ च बालाया कन्या भवति कामिनी ॥१४३५॥

ચોપઈ

શ્વેતલાંગૂલી લીજે કંદ મધુસું ઘશી લગાવો બિંદ;
નાભિ યોનિ કીજીયે લેપ કન્યા યોવનવતી વિક્ષેપ. ૧૪૩૬

અથ સ્રીવસ્ત્ર ઉર્ધ્વ કરણું:—

ગર્દભ ગર્દભી કરતાં સંગ પુંછ મુંઆલા લીજે રંગ;
જંબૂક વિષ્ટામાંહિ બદરી બીજ ભલી પરે લીજે સું દીજ. ૧૪૩૭

વીંધી કંટક પરોવિ માલ બાહુ મધ્ય રાખી સુકુમાલ,
ઉચી ટગી વસ્ત્ર ઉચા ચઢે કૌતિક મોટો કવિજન પઢે ૧૪૩૮

અથ અગ્નિસ્થભન —

श्वेतगुंजा रसेनैव सर्वांगे लेपमाचरेत् ।
अंगारराशि मध्येतु भ्रममाणो न दह्यते ॥ १४३९ ॥

ગોપઈ

ધોલી ચણોઠીના રસે કરી અગ લેપ કીજીયે પુટ ધરી;
અગારા ગશી ભમતા સદા અશ માત્ર નવિ બલિયે કદા
અકોલરસ કુમારીરસ હાથ લેપ કીજે અતિ સરસ,
હાથ ગોલો તાતો ધારીયે મોટો કૌતિક સુ વિચારીયે ૧૪૪૧

पुत्रजीवाफलान् मीज निप्कमत्रंतु भक्षयेत् ।
मातस्ततो विपं स्वादे विपदिव्यै जयं भवेत् ॥ १४४२ ॥

ચોપઇ

પુત્રજીવાની ખાઇ મીજ વિષ ખાવાનૃ કીજે ધીજ,
તે વિષભેદે નહિ શરીર વિષ દિવ્ય ઉતરીયે ધીર ૧૪૪૩

અથ ચોરભયહરણ —

शुक्लपक्षयुतेगुजा श्वेतमूल समुद्धरेत् ।
बद्धं शिरसि तत्सत्य चौरबाधाहर भवेत् ॥ १४४४ ॥

ચોપઈ

અજૂઆલે પક્ષ ધોલી ગુજ તેહનો મૂલ ધરીજે પૂજ,
શિરમાહિં તે રાખો સદા ચોર તણો ભય ન હોયે કદા ૧૪૪૫

धात्र्यास्तु ब्ध्नक ग्राह्यमाश्लेपायां मयत्नतः ।
हस्ते बद्धं भय हन्ति चोरव्याघ्रादिक तथा ॥ १४४६ ॥

ચોપઇ

અશ્લેષાયાં ધાત્રીમૂલ ભલી પરિ લીજે અનુકૂલ,
હાથે બાધિયે સર્વ ભય હરે કવિ વિનોદ નરબદ ઉચરે ૧૪૪૭

અથ સ્તનહરણું:—

मकरस्य मलालिप्तं दक्षहस्तं प्रदर्शयेत् ।
मुष्टिबन्धे स्तनं याति मुक्ते स्वस्थं प्रजायते ॥ १४४८ ॥

ચોપઇ

મકર તણો મલ લીજે સહી હસ્ત લેપ કીજે મતિ લહિ;
મુઠી વાલે સ્ત્રી સ્તન જાય ઉઘાડી મૂંઠી પાછા થાય. ૧૪૪૯

અથ બેડીભંગ:—

हस्तार्के सिन्दुवारस्य मूलं चेदुन्मुखं भवेत् ।
स्पर्शने बन्धविच्छेदं कुरुते शीघ्रमद्भुतम् ॥ १४५० ॥

ચોપઇ

હસ્તાર્કમાંહિ [1]સિંહવાર તેહનું મૂલ લીજે નિરધાર;
સ્પર્શ માત્ર બેડી ભંજીયે કપાટ તાલિ ક્ષણુ ગંજીયે. ૧૪૫૧

અથ સર્વધાન્યોત્પત્તિ:—

શ્વેતવસ્ત્ર ચીણાંનો ખાર પ્રાત:કાલે લીજે ઠાર;
માટિ માંહિ વાવીયે બીજ ઉપરિ નીચોઇયે જલ ભીંજ. ૧૪૫૨
ઘટિકા બે માંહિ હોવે ધાન કૌતુક કારણુ કર્યો વખાણુ;
સુણુ રાજા બોલે કોકદેવ કૌતુક તણા અનંતા ભેવ. ૧૪૫૩
મૈં બોલ્યા હિંસાથી દૂરે સંક્ષેપ માત્રે કૌતુક પૂરે;
ઇમ અનેક કૌતુક નૃપને કહ્યાં થોડા ઘણા બોલ્યા જે લહ્યાં.

ઇતિ શ્રી કોકશાસ્ત્રે દશમ પ્રકારે કૌતિકાધિકાર સંપૂર્ણ ॥

---

[1] સીંદૂવાર. क

પુરુષે સર્વકલા સાધવી કીજે વાત જે હુવે અનુભવિ,
પુરુષ તણો જીવ્યો પરમાણુ સમય દેખીને સાધઇ જ્ઞાન ૧૪૫૫

शैशवेऽभ्यस्तविद्यानां यौवने विषयिपिणाम् ।
वार्धके मुनिवृत्तीनां योगेनान्ते तनुत्यजाम् ॥ १४५६ ॥

—रघुवंश ८

ચોપઇ

બાલ પણે વિદ્યા અભ્યાસ પામે યોવન ભોગ વિલાસ,
વૃદ્ધ વયે મુનિવ્રત આચરે અંતકાલ તે દુસ્તર કરે ૧૪૫૭
પંચવિંશ વર્ષ વિદ્યા અભ્યાસ વર્ષ પચાસ લગે ભોગવિલાસ;
તેહ ઉપરિ મુનિવ્રત આદરે જિમ પરલોકે લીલા કરે ૧૪૫૮
વલી વલી નહી માનુષ ભવ વલી વિશેષે ઉત્તમ અલવલી,
મન આદર કરી કીજે ધર્મ અનેક જન્મના છૂટે કર્મ ૧૪૫૯
દાન શીલ તપ ભાવે કરી સુણી રાજાએ જિન મતિ આદરી,
પરમેશ્વરની ભક્તિ કરેય ભવભ ધનથી છૂટે નર તેહ ૧૪૬૦
સર્વ વિદ્યા તણો પરિમાણુ પાલી જીવદયા બંધાણુ,
સુણી ભૈરવ નૃપ ઉત્તમ મતિ ભગવત ભક્તિ ઉત્તમ ગતી
ષટ્દર્શન માહિં એક જ દેવ જૂજૂઆ નામ અનંતા ભેવ,
મૂલ ધર્મ દયાવ્રત ધરી સાધો ધર્મ સુબુદ્ધે કરી ૧૪૬૨
તીર્થ જાત્રા કીજે અભિરામ એ મન રહેવાનૂં છે ઠામ,
જો મન ક્ષણ એક ભક્તિ રહે પરમલોક પ્રાપ્તિ કવિ કહે ૧૪૬૩
મન ચચલ ન રહે ક્ષિણ કાય તેહ કારણ કીધા ઉપાય,
ષટ્દર્શન ઉપાયા ભક્તિ વ્યક્તિ કરી વિચારો યુક્તિ ૧૪૬૪
જિણુ કુલ જે પાંમિ મન ભકિત તેહ નવિ છોડી જે સદ્ગતિ,
ઉત્તમ ધર્મ દયા પ્રમાણુ અનંત જન્મના ટાલે બધાણુ ૧૪૬૫
સુણી ભૈરવ નૃપ કથા પ્રસગ તુઝ પ્રતિ કહૂ નવનવરંગ,
જે જે તે પૂછ્યા મહારાય તેહ વિચાર કહ્યો યુગિ કાય ૧૪૬૬
અંતકાલે યોગીશ્વર ધ્યાન કીજે તો હોવે ગતિ માન,
સર્વ ભેદ રાય પ્રતિ કહી કોકદેવ ઘરિ આવ્યા વહી ૧૪૬૭

મન ઇચ્છંતાં વિલસૈ ભોગ સરિખો મિલિયો સર્વ સંયોગ;
યૌવન વયે વિષયા સ્વાદ લીધા રસ પૂરણુ સંવાદ. ૧૪૬૮
કોકદેવને પંખિણિ નારિ પૂર્વજન્મ તણે આધારિ;
કિધા પૂન્ય તણાં પરમાણુ સૂખ ભોગવે રણુથંભર ઠાંણુ ૧૪૬૯
રાજરિદ્ધિ લીલા અભિનવી વિલસેં મન ઇચ્છા અનુભવી;
સુખિ બૈઠા મંદિરમૈ રમૈ ઘણા દિવસ ઇણી પરિ નીગમૈ. ૧૪૭૦
કોઈ એક મુનિયનને ઉપદેશ કોકદેવ પામ્યો શુભવેશ;
વરસ ચઉસઠિ મેં લીધો યોગ ઘણું દિવસ વિલસી મન ભોગ. ૧૪૭૧
તપ સંયમ મતિ આદર કરી ઉત્તમ લીલાગતિ આચરી;
સાધિ યોગનેં છોડયાં કર્મ જન્મ જન્મના ટાલ્યા ભર્મ. ૧૪૭૨
હવે કવિ નરબુદ બોલે કથા નામ ઠામ પોતાનાં યથા;
કવણ વંશ માંહેં ઉપના તેહ સંક્ષેપે બોલું અધૂના ૧૪૭૩
ગૂર્જરદેશ મહા અભિરાંમ ધર્મધ્યાનનો ઉત્તમ ઠામ;
યતી સતી તપીયાનું સ્થાન સબ લોક વસૈં સાવધાન ૧૪૭૪
કલીયુગ ગંગા સાભ(બ)રમતી ઉત્તમ નીર વહૈ સાસતી;
સદા કાલે જલ પૂરણ વહેં મયલ પાપ રતી નવ રહૈં. ૧૪૭૫
કંઠે નગર વસૈ અભિરાંમ અહમદાવાદ ઉત્તમ નર ઠામ;
સર્વ વસ્તુ પામીજૈ તિહાં જંબૂદ્વીપ માંહિ ન મલે કિહાં. ૧૪૭૬
શ્રીશ્રીમાલ તિહાં વિવહાર દેવરાજ નામૈ ઉપચાર;
માન દીયૈ મહમદ સુલતાણુ મહિતા માંહિ વડો બંધાણુ. ૧૪૭૭
તેહ ઘરે કુલવંતી સાર વિપક્ષ પૂરણુ કુલ વિખ્યાત;
રાજુલદે નામૈ ઉચરૈં તેહની કુખે હું અવતર્યો. ૧૪૭૮
કર્મ સંયોગે મારૂદેશ નગર સીરોહી કીધ પ્રવેશ;
તિહાં રહેવાનો કીધો ઠાંમ પ્રોઢા થયા લહ્યા ગુણગ્રામ. ૧૪૭૯
નવમેં વરસે શ્રી ગુરૂતણા પામ્યા ચરણુ મનોરથ ઘણા;
દિક્ષા લીધી શ્રી ગુરૂ પાસ ભવ બંધણુ છોડયા તસ પાસ ૧૪૮૦
શ્રી તપગચ્છ માંહિ જસવંત કમલકલશ શાખા બોલંત;
ગચ્છનાયક શ્રી પૂજ્ય પ્રમાણુ જાણે ગગન ઉદંતો ભાણુ. ૧૪૮૧
ધર્મધુરંધર શ્રી ગુરૂ નામ કમલકલશ શિષ્ય અભિરામ;
ચૌદહ વિદ્યાનિધિ ગુણગ્રામ શ્રી કલ્યાણધર્મસૂરીશ્વર નામ. ૧૪૮૨

મહા ગુણવંત મહા ગંભીર પંચ મહાવ્રત યતી સધીર,
પંડિત શ્રીમન્ લાવણ્યભાવ તેહ તેણા અતિઘણા સુભાવ. ૧૪૮૩
વિદ્યાવંત મહા મહિમાય બીજા પંડિત શ્રી ગુરૂરાય,
લબ્ધિભાવ-ગુરૂ-લીજે નામ જાસ પ્રસાદે સિદ્ધે કામ ૧૪૮૪
એહવા ગુરૂ સૂરીશ્વર જેહ વૈરાગે યશવંતિ દેહ,
તેહનો મસ્તકે લીધો હાથ, દીક્ષા લીધી મન સંગાથ ૧૪૮૫
સૂરીશ્વરના ગણધર એહ કેતલા નામ કહું બહુ તેહ,
ગચ્છમાહિ ગુણવંત ગંભીર યતિઅન કનકનમેં ધીર ૧૪૮૬
એહવા ગુરૂ ભટ્ટારક જેહ કહું ઉપમા સવાઈ તેહ,
શિષ્ય નરબુદને કરૂણા કરી દીધો પદ તે ઉત્તમધરી ૧૪૮૭
દેઇ દીક્ષાને દીધો મંત્ર શ્રી સરસ્વતી બાધ્યો તંત્ર,
ઘણા દિવસ મે સેવાકગી શ્રી સારદ કરૂણા આદરી ૧૪૮૮
વર્ષ તેરમે આપ્યો માન માતગી દીધો વરદાન,
શ્રી ગુરૂચરણ પસાયે કરી કવિજન મતિ નરબુદ આચરી ૧૪૮૯
ઘણા દિવસ ગુરુને સેવીયા ભણી ગણીને પ્રૌઢા થયા,
વિહાર કર્મ તિહાથી કીધ શ્રી ગુરૂની અનુજ્ઞા લીધ ૧૪૯૦
દક્ષિણ દિશા પ્રતિ કિયો વિહાર કૌતુક જોયા દેશ અપાર,
અનેક બોધવીયા જીવને કવિ મંપતિ ચામિ કવિજને ૧૪૯૧
દૈવયોગ ચાલતા સહી આનદેશમે આવ્યા વહી,
ગઢ આસેર તિહા અભિરામ બુરહાનપુર નગરનૂ નામ ૧૪૯૨
રાજ કરે બલવંત સુજાણ વૈરીના ભજે ભડ ઠાણ,
સદા અભંગ તરવારહ તેગ જાતિ ફારકી કલા સુવેગ ૧૪૯૩
મીરા ઈદલશાહ સુજાણ તાસ પૂત્ર બલવંત વખાંણ,
મીરા બાહાદુરશાહ ફારકી કીરતિ ઘણી ન જાયે લખી ૧૪૯૪
સંવત સોલછપને સાર (૧૬૫૬) શાકે પંનર એકવીસા સાર,
વર્ત્તે અયન દક્ષિણ દિશિ રવિ શરદ રુતિઋત ઉત્તમ કવિ ૧૪૯૫
આસુ અધિક મહોચ્છવ માસ પક્ષ અજૂઆલે શશિ પ્રકાશ,
વિજયાદશમી દિન આણુંદ વાર બુધ સુખ પરમાણંદ ૧૪૯૬

૧ આશ્વિન માસ મહોત્સવ માસ ક

ઉત્તરાઆષાઢાનક્ષત્ર સુવિચાર મકરચંદ્ર ભોગે તિણી વાર;
કર્કરાશિ ગુરૂ ગ્રહ ભોગવે તુલા શનિ આવણ ચીંતવે ૧૪૯૭
શુભ મહુરત શુભવેલા સાર ઉત્તમ લગન તણો વિચાર;
શ્રી **નરબદ** બોલે કવિરાજ કરી ચોપાઈ સંપૂરણ આજ. ૧૪૯૮
શ્રી ગુરૂ તણી કૃપાયે કરી કોકચોપાઇ સંપૂરણ કરી;
જે નર હોશે ચતુર સુજાંણ નારિ પ્રેમ વિલૂધા પ્રાણ. ૧૪૯૯
તેહ કથા સુણસે સહી અથવા નવાશૈ સહસી લહી;
સુણતાં ચિત્ત હોસ્યૈ આણંદ પરમસુખ પામે પરમાણંદ. ૧૫૦૦
કોક તણો મત લેઈ કરી ચાલુ ચોપાઇ કવિ ઉધરી;
બુરહાનપુરનગર માંહિ થઈ કોકકલા નામેં ચોપાઈ. ૧૫૦૧
દશ પ્રકાર સંપૂરણ હૂઆ વિગતે કરિ કહ્યા જૂજૂઆ;
શ્રી **માતંગીનેં** વરદાને કરી બની ચોપાઇ અમૃત સમાન. ૧૫૦૨
જે નર સ્ત્રી રસ લુબધા હસે તેહના મન ઈણી ગ્રંથે વસે;
જિમ કમલ માંહિ ભ્રમર રમૈ ગંધ કેતકી છોડે કીમે. ૧૫૦૩
નાના ગ્રંથ તણા મત જોય કોકચોપાઈ કીધી સોય;
શ્રી **નરબદ** કહે કવિરાજ એહ ગ્રંથ રહજો સામરાજ. ૧૫૦૪
જે નર સુણશે શ્રવણે સહિ બુદ્ધિ વિસ્તાર હોસૈ નર લહી;
વિરહી તણા ભાજસૈ દુખ ભોગીજનને પ્રાપ્ત સુખ. ૧૫૦૫
જિહાં લગે રવિ શશિ ગગને તપૈં જિહાં લગેં મેરૂ મહિ મધ્ય જપૈ;
તિહાં લગે કથા રહસ્યૈ પુરાંણ કવિ **નરબદ** કહે કથા વખાણ ×
કામશાસ્ત્ર મતિ ઉત્તમ એહ દેઈ ચિત્તને સુણસૈ જેહ;
અનંત સુખ પામિસેં સદા કવિ **નરબદ** કહે સુખસંપદા. ૧૫૦૭

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદાચાર્ય વિરચિતે
કોકશાસ્ત્રે દશમપ્રકાર વર્વાસ્થતિ વર્ણન
પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૧૦ ॥

સંવત ૧૭૮૨ વર્ષે કાર્ત્તિક માસે શુક્લપક્ષે દસમી તિથૌ ગુરૂવાસરે લડગામ મધ્યે પં. કુસલવિજયેન લખિતં.

× જિહાં લગે મુનિ વચન પ્રમાણ તિહાં લગે ગ્રંથ રહો સુજાંણ. ૧૫૦૬

કોકચોપઇનો સાર

કવિની ઈષ્ટદેવી માતંગીની લાગે છે. તેમની પાસે કોકદેવની કળા કવિતામાં વર્ણવવા કવિત્વની માગણી કરે છે. તે પછી સરસ્વતીની કૃપા ચાહે છે. અને એ કૃપાથી પૂર્વે થઈ ગયેલા કવિઓ માફક પિંગલશાસ્ત્ર અનુસાર કવિતા બને એમ ઇચ્છે છે કોકદેવે રચેલા કોકશાસ્ત્રની નરબદ કવિ ભાષા કવિતામાં રચના કરે છે. (૧–૬)

આ રીતે કવિ શારદાનું વરદાન, માતંગીનું સન્માન અને ગુરુની કૃપા મેળવીને કોકચોપાઈની રચના કરે છે. પહેલાં આ વિષયના અનેક ગ્રંથો હતા. તેમાં વાત્સાયનનું કામશાસ્ત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે. પણ તેમાં અને બીજાઓમાં આ વિષયમાં અનેક મતભેદો છે. પરંતુ એ બધા ગ્રંથોમાં કોકદેવે રચેલું કોકશાસ્ત્ર લોકમાં વધુ આદરણીય બન્યું છે. તેથી તેમના મત અનુસાર કવિ આ કોકચોપાઇની રચના કરે છે. (૭–૯)

જે ચતુર મનુષ્ય નારીમાં લુબ્ધ છે તે આ શાસ્ત્રદ્વારા ભોગના ભેદો જાણશે–સાંભળશે. કોકશાસ્ત્ર માલતી પુષ્પ જેવું છે અને તેનો અર્થ તેની સુગંધ સમાન છે. તેથી ભમરા સમાન જે ભોગી નર હશે તે જ આ શાસ્ત્રની ગંધ જાણી શકશે (૧૦–૧૧)

કોકદેવે કામના દશ ભેદ કહ્યા છે. તેના અર્થ અને નાના મોટા ભેદો વિસ્તારથી હું કહીશ. આ બધાનું વર્ણન બુદ્ધિના જ વિકાસ માટે હું દોહા, ચોપાઈ, શ્લોક, અને સુભાષિતો પૂર્વક કવિતામાં કરીશ. કવિત્વભરી આ કવિતામાં આ વિષયના સ્ફુટ વિચારો સાથે કથા રસ પણ મળશે અને સાંભળનારાઓને વિવેક ઉપજશે. (૧૨–૧૪) કહ્યું છે કે:—

" શણગાર, ગાયન, નૃત્ય, વાજિંત્ર વગાડવું, તાલ આપવો, રતિક્રીડા, સાહિત્ય, મનોહર પદ, પદબંધ (કવિતા), ચાલવાની

રીત, કટાક્ષપૂર્વક જોવું, સમયે ગુસ્સો કરવો, કોમળ વચન બોલવા- આ સોળે કળા કથામા (લોકોને) વશ બનાવી મૂકે છે ” (૧૫-૧૬)

અનેક પ્રકારની યુક્તિઓને કવિએ અપનાવી નવરસ પૂર્વક વિવેકભરી વાણીથી કથા કહેવી જોઇએ આ વસ્તુને ઉપમામા ઘટાવતા કહે છે કે, વાણી ઘઉં સમાન, નવરસ ઘી સમાન, અને અર્થ મિષ્ટતા સમાન છે આ ત્રણે હોય તો સ્વાદ-રસ આપે છે

ચપલ નારી, ભાંખરુ પાણી અને કઠ પ્રમાણની વાણીને સુજ્ઞજન જ ફેરવી શકે છે બાકી આધળા સમાન બની રહે છે રાજા યોગ્ય માર્ગ જોઇને રાજનિતિ અનુસાર રાજ કરે છે કેવળ છત્ર ધારણ કરનાર રાજા કહેવાતો નથી તેથી નારી, પાણી અને કઠને યોગ્ય માર્ગે વાળનાર સુજ્ઞજન કહેવાય છે બાકી તો આંધળા સમાન છે આથી જ કવિ પોતાની અનુભવ વાણી ઉચ્ચારે છે કે યોગ્ય માર્ગે તલવારથી ઝુઝતા રાજાએ પણ રાજનિતિ પૂર્વક ચાલવું જોઇએ આ કથનથી કોઈ રસ કરશો નહિ કેમકે આ પૃથ્વી અનેક રત્નોથી ભરેલી છે અને ભગવાનનુ રૂપ જાણી શકાય તેવું નથી ભાગ્યથી જ યોગ્ય નિધિ, અનુભવ બુદ્ધિ, કીર્તિ ભગવાન, ગુણ, જ્ઞાન, અને લક્ષ્મીની લીલા લહેર પમાય છે (૧૭-૨૫) કહ્યુ છે કે —

“ જ્યા સુધી ભાગ્યનો મોટો ઉદય થયો ન હોય ત્યા સુધી વિદ્યા, વાદ, આનદ, કાવ્ય, કવિપણું, ચતુરપણું, અને ધૈર્ય વિગેરે ગુણો નકામા સમજવા જે ભાગ્યનો સ્વામી હોય તે દુબળો હોવા છતા બળવાન અને દેવતાઓનો આગેવાન થાય છે અને દુનિયામા આ માનવાયોગ્ય અને પૂજવાયોગ્ય છે એવી રીતે જય પામે છે એવા ભાગ્યને નમસ્કાર થાઓ ” (૨૬)

જ્યા સુધી ભાગ્યનો ઉદય નથી ત્યા સુધી બધા ગુણો પણ અવગુણ સમાન છે ભાગ્ય વિના વિદ્યા, વાદ, વિનોદ, ચાતુર્ય કવિત્વ બધું નિષ્ફળ છે કુલીન, ગુણી, શીલવતી, વિનયી, અને

માનવતી સ્ત્રીઓ પતિની સેવા કરે છે. એ ભાગ્ય યોગે મળે છે. ભાગ્યથી મોટાઈ મળે છે. ભાગ્ય કરે તે જ નિશ્ચયે થાય છે. ભાગ્યથી જ દેવો પણ કરુણા–કૃપા કરે છે. ભાગ્ય આગળ કોઈ બોલી જ શકતું નથી. (૨૭–૨૯)

હવે હું કામની વ્યથા દૂર કરવા કોકશાસ્ત્રની કથા કહીશ. કોકકળા સાંભળતાં વિરહનું દુઃખ નાશ પામે છે. અને ઉલટો આનંદ મળે છે. નવરસમાં શૃંગાર રસ કામકળામાં શ્રેષ્ઠ છે. ભોગમાં જેની કળા અધિક વધે તેને માનવતી સ્ત્રી પણ મોહે છે. (૩૦–૩૧)

“ શૃંગાર, હાસ્ય, કરુણા, રૌદ્ર, વીર, ભયાનક, બિભત્સ, અદ્ભુત અને ઉત્સાહ– આ પ્રમાણે નવરસ નાટ્યશાસ્ત્રમાં કહ્યા છે. (૩૨)

આ નવ રસમાંના શૃંગાર રસથી સ્ત્રીનું વર્ણન કરીશ. બીજા રસો પણ એમાં આવશે. એ સાંભળતાં સૌને આનંદ થશે. ગુણોમાં નાયક સમાન આ અપૂર્વરસ ભોગીજનને સુખદાયક હોય છે. જે માણસ સ્ત્રીરસનો જાણકાર છે, તેનું જીવ્યું સફળ છે. અને જે મનુષ્ય સ્ત્રીના રસ, ચાતુર્ય, ગુણ અને શાસ્ત્રના ભેદ જાણતો નથી તેનું જીવન નકામું છે. (૩૩–૩૫) કહ્યું છે કે:—

“ કામશાસ્ત્રના તત્ત્વને જાણનારા મનુષ્યો સુંદરીઓને પ્રિય થઈ પડે છે. અને કામશાસ્ત્રને જેઓ જાણતા નથી, તેઓ સ્ત્રીઓ સાથે પશુની માફક ક્રીડા કરે છે. ” (૩૬)

જેઓ કામશાસ્ત્રના જાણકાર બુદ્ધિવાળા છે તે મનુષ્યો સ્ત્રીઓને પ્રિય થઈ પડે છે. સ્ત્રી મા–બાપની લાજ છોડીને એવા મનુષ્યો માટે પ્રાણ અર્પે છે. અને નર, નારીરસ માટે પ્રાણ આપે છે. વિરહનો બંધ આવા પ્રકારનો હોય છે ભોગીજન ચંદન કાષ્ટ માટે સર્પ ઉપર પગ દઈને જાય, અને વણ ચાખ્યા ફળનો સ્વાદ પોતાની જાતને જોખમમાં નાખીને પણ લે છે. છતાં ભાગ્ય-

લેખ ટળતા નથી જે મનુષ્ય જીવને સ્થિર રાખી બુદ્ધિપૂર્વક ચાલે છે તે અપૂર્વફળ ચાખે છે હરણની ખારી બે આગળની હોય છે પણ તે આખુ લાખ યોજનનુ જ ગલ ફરી વળે છે છતા ભાગ્યલેખ મિથ્યા થતા નથી તેથી એ હરણ ક્ષણમાં જ પારધીના લક્ષ્ય બની ફાસલામાં સપડાય છે એ જ રીતે કામકળાનો જાણકાર પારધી સમાન હોય છે તે નેત્રબાણથી સ્ત્રીને પોતાની પાસે લાવે છે કવિઓ કહે છે કે, જે મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સાથે બળજબરી કરે છે, તે મૂર્ખ છે કેમકે પ્રેમ વિના સ્નેહ વધતો નથી આ વાત તદ્દન સીધી અને સાદી છે પીંપળને કદી પુષ્પ આવતાં નથી એવી સીધી સાદી વાત ગે કહી છે નારી એક ગઢ સમાન છે, તેને મૂર્ખ મનુષ્ય સીધી રીતે હાથ કરી શકતો નથી તેમાં તો નારીનો પ્રાણ જાય છે પણ સુજ્ઞજન આંખના સ દેશાઓ જેવા બાણના ગોળાઓ, દૂતિઓ અને અનેક પ્રકારના બુદ્ધિપૂર્વક છળ–કપટથી સ્ત્રીરૂપી કોટને હાથ કરે છે (૩૭–૪૫)

" બીજા સમજી ન શકે એવો શણગાર કરવામાં ચતુર, પવિત્ર, ધનવાન, ગાયક, માર્મિકરીતે મશ્કરી કરનારો અને પ્રતિષ્ઠાવાન– આ છ ગુણવાળો મનુષ્ય નાગરિક કહેવાય છે

" ધોબણ, માલણ, કુ ભારણ, યોગિની સ્ત્રી, પાડોશણ, સહિ- ચર અને ગોવાલણ–આ સાત પ્રકારની દૂતિકાઓ કહી છે

" ઉત્તમ વિલાસી પુરુષોએ પોતાના કાર્યમાં કોઈથી દબાય નહિ તેવી, ચતુર, પારકાઓની ચેષ્ટા જાણનારી અને ખૂબ બોલ- નારી (ઘણી ભાષાઓની જાણકાર)–એવી સ્ત્રીને દૂતિ તરીકે કામમા નીમવી જોઈએ " (૪૬–૪૮)

કોકદેવે નવ પ્રકારની દૂતિઓ કહી છે ધોબણ, માલણ, કુ ભારણ, યોગિની, સખી, ગોવાલણ, વૃદ્ધાસ્ત્રી, દાસી અને નલિની જે દૂતી ગીતકળા જાણે, મોટી મોટી અનેક પ્રકારની વાતો કરે અને કોમળ વચન ઉચ્ચારે તે દૂતી ઉત્તમ કહી છે (૪૯–૫૦)

નરને નારીનો રસ તૃપ્ત કરતો નથી. તેથી નાના પ્રકારનાં ભોગવિલાસથી વિષયનો સ્વાદ મેળવે છે. સાચું કહ્યું છે કે શરીર જીર્ણ થાય, પણ મન તો નવીન જ બની રહે છે. (૫૧) કહ્યું છે કે:—

" અનેક પ્રકારના રતિક્રીડાના ઉપાયો વડે સંભોગનું સુખ ભોગવવું એ મનુષ્યના જન્મનું ફળ છે. શું સેંકડો ગાયો વચ્ચે રહેતો આખલો સંભોગ સુખ નથી માણતો ? " (૫૨)

હવે ગ્રંથની શરૂઆત કરતાં કોકદેવે દશ ભેદ કહ્યા છે, તે વિસ્તારથી વર્ણવું છે. ખરેખર કામશાસ્ત્ર પાંચમો વેદ છે. કવિ દશભેદોનું વિસ્તારથી વર્ણન કરે છે. અને તેમાં કથાને પણ ગૂંથે છે. તે તમે પ્રીછજો—સાંભળજો. (૫૩–૫૪)

પ્રથમ કથારૂપે કોકદેવની ઉત્પત્તિ કહેવાશે, તેમાં સ્ત્રીની જાતિ, બીજા અધિકારમાં તેનાં આચરણ અને ચિન્હ, જેથી સ્ત્રીનું સારા–નરસાપણું જણાય છે. ત્રીજામાં સ્ત્રીને કામ ક્યાં રહે છે. ચોથામાં કમલની ગતિ, પાંચમામાં નર અને નારી કેમ મળે, છઠ્ઠામાં કેડનું દૃઢ બનાવવું, સાતમામાં કામ કેવી રીતે જાગે, આઠમામાં ક્ષીણ થયેલા કામનાં ઔષધો, નવમામાં પુરુષને કામ વધારે હોય કે સ્ત્રીને, કેમકે એમાં ય ઓછાવત્તાપણું હોય તો સુખ મળતું નથી. વળી તેમાં ચોરાશી આસનો, પક્ષિણીની ઉત્પત્તિ, અને સ્ત્રીના વશીકરણનો વિચાર, તેમ જ દશમામાં કૌતુક વિચાર આલેખીશ. આમ વિસ્તારથી જે ચોપાઈ બદ્ધ કથા કહું તે એક મન થઇને સૌ સાંભળજો. (૫૫–૫૯)

કોકદેવ કઈ નગરીમાં ક્યાં ઉપજ્યો, તેનું શું નામ હતું અને કોકશાસ્ત્ર કેમ બન્યું—આ સુંદર કથા હવે કહીશ. નર્બુદ કવિ કહે છે કે આ પાંચમા વેદ સમાન કામશાસ્ત્રના ગુણ અને ભેદ એક ચિત્ત થઈને સાંભળો. (૬૦–૬૧) કેમકે:—

" બુદ્ધિમાન મનુષ્યનો સમય ગીતશાસ્ત્રના વિનોદમાં જાય

છે અને મૂર્ખ મનુષ્યનો સમય વ્યસન, ઉંઘ અથવા કલેશમાં જાય છે (૬૨)

ગીત, કવિત્વ, કથાચાતુર્ય અને પુરાણ યુકત વાણીના વિનોદથી બુદ્ધિમાન મનુષ્યોનો સમય જાય છે અને તેમની રહેણીકરણી ચાતુર્યભરી હોય છે જ્યારે મૂર્ખ મનુષ્યોનો સમય છળ-પ્રપચ કલહ, નિદ્રા, મશ્કરી અને અસત્ય બોલવામા વ્યતીત થાય છે (૬૩-૬૪)

હવે હુ કથાનો આરભ કરીશ જેથી બુદ્ધિનો વિકાસ થશે સૌથી પહેલા અનેક શાસ્ત્રો જોઈને કોકદેવની ઉત્પત્તિ કહીશ (૬૫)

જબુદ્વીપનુ વર્ણન—

સમગ્ર પૃથ્વી છપ્પન ક્રોડ યોજન પ્રમાણની છે અને એક યોજન ચાર કોશનો ગણાય છે તેમા જબુદ્વીપનો અઠ્ઠાવીસ ક્રોડ યોજનનો મોટો વિસ્તાર છે (૬૬) કહ્યુ છે કે:—

"લવણ સમુદ્રની વચમા રહેલા જબુદ્વીપને શ્રેષ્ઠ આચાર્યો ભૂમિનો અડધો ભાગ કહે છે અને બાકીના અડધા ભાગમા છ દ્વીપો આવેલા છે તેની દક્ષિણ દિશામા લવણ સમુદ્ર અને ક્ષીરોદધિ સમુદ્રનો સમાવેશ છે" (૬૭)

રણથભોરનું વર્ણન—

પૃથ્વીનુ જે પ્રમાણ કહ્યુ છે તેમા અડધા ભાગમા ક્ષીરસમુદ્ર અને જબુદ્વીપ આવેલા છે અને અડધા ભાગમા બીજા સાગરો અને દ્વીપો રહેલા છે મેરુથી લઈને લકા સુધી જબુદ્વીપ કહેવાય છે તે એક હજાર બસો ત્રેવીસ યોજન પ્રમાણ છે બીજા દ્વીપ સમુદ્રમા છે એમ જ્યોતિષશાસ્ત્ર કહે છે કવિઓ કહે છે કે આ દ્વીપમા અઢાર દેશ છે મધ્યમા માલવ દેશ છે ત્યાથી ચાલવાની શરૂઆત કરવી પાસે મારવાડ. સિધ અને દુર્ભેદ્ય રણથભોરનો કોટ છે રણથભોરના શિખરો તો જાણે આકાશને છેદે છે કોટની અદર પખી પણ પ્રવેશ પામી શકતું નથી

તેનો વિસ્તાર બાર યોજનનો છે. જાણે ભગવાને તેને ગોળાકારે ઘડયો ન હોય; તેવો લાગે છે. તેને જોતાં આકાશ માત્ર દેખાય છે. એજ મૃત્યુ લોકની સીમા લાગે છે. ગઢના કાંગરા આકાશને ભેદે છે. શિખર પર સુવર્ણના દંડ–કલશ ઝળકી રહ્યા છે. એથી આકાશમાં અનેક સૂર્ય ઉગ્યા જેવી શોભા લાગે છે કવિ કહે છે કે, આ ગઢને જોતાં મનુષ્યોએ આ બનાવ્યો નહિ હોય. દેવોએ મળીને જ આની રચના કરી હશે. ગઢમાં અનેક ઉત્તમ અને મધ્યમ શ્રેણિના લોકો વસે છે. ખરેખર આ નગર સંસારમાં અપૂર્વ છે. તે ગઢને એક દ્વાર છે આ નગરમાં અઢાર વર્ણનાલોક પોતપોતાના કસબનો અભ્યાસ કરતા વસે છે. સમગ્ર નગરનું ઘડતર વિષમ છે તેમાં ૧૧૦૦ વાણિયાનાં હાટ છે. જેને જે વસ્તુ જોઈએ તે ત્યાંથી મળે છે. કવિ કહે છે કે જેઓ સુખને અસંભવિત માને છે તેમણે અહીં સુખ પ્રત્યક્ષ જોઈ લેવું. પ્રત્યેક ઘેર કામકળા અને ગુણના ભંડાર સમી ચતુર સ્ત્રીઓ છે વાવ અને સરોવરોમાં સ્ત્રીઓ રંગભર મોકળે મને સ્નાન કરે છે. તેમાંથી સોનાના ઘડાઓથી પાણી ભરીને સુંદરીઓ હસતી હસતી માર્ગમાં ચાલે છે. આ પ્રેમ ભરી સુંદરીઓ ગજગતિએ ચાલતી માલતીના પુષ્પ જેવો પરિમલ પ્રસરાવતી જાય છે. એથી ભોગીજનો એ સુંદરીઓની પાછળ ભમરો કેતકીની પાછળ ભમે તેમ ભમે છે. ત્યા અનેક વેશ્યાઓ વસેછે જે પરદેશીઓનું ચિત્તરંજન કરે છે. કવિ કહેછે કે કથા પ્રસંગે એમનાં હું વખાણ કરતાં કહું છું કે તે સ્ત્રીઓના ગુણ બાણ જેવા છે. આ નગરનાં હું કેટલાં વખાણ કરું. ખરેખર ત્યાંનું સુખ ઇંદ્ર ભવન જેવું છે. તેમાં ધર્મી વેપારીઓ છે અને પરદેશીઓ વખારો વાળા છે. આ નગરનો વિસ્તાર એવડો મોટો છે કે દેશે દેશનો વેપાર અહીં ચાલે છે. તેમાં જૈનોના આદિનાથ, શૈવોના શિવ અને વૈષ્ણવોના કૃષ્ણનાં સુંદર મંદિરો છે. લોકો તેમની પૂજા–ભક્તિ કરે છે અને ઉત્તમ કુળગુરુઓની સેવા કરે છે લોકો ત્યાં દાન, પુણ્ય કરે છે અને જીવદયા પાળે છે નર્મદ કવિ કહે છે કે આ રણથંભોર ગઢમાં વિશેષપણે રહીને આ કથા કહું છું (૬૮–૮૫)

ભૈરવસેન રાજાનું વર્ણન—

તેમા ગુણવાન અને શક્તિશાળી ભૈરવસેન નામે રાજા છે તેના હૃદયમા રાજકળા પૂરેપૂરી વસી ગઈ છે અને ચૌદ કળાનો વારંવાર અભ્યાસ કરે છે આ રાજા ક્ષત્રિય ધર્મને પાલતા રાજનીતિથી ચાલે છે તે ન્યાયી હોવાથી લોકો તેને નમસ્કાર કરે છે તે કામશાસ્ત્ર, ચોરાશી આસન નાટ્યશાસ્ત્ર, છ દર્શાસ્ત્ર અને સંગીતશાસ્ત્રનો જાણકાર છે તે ન્યાયશાસ્ત્રનાં વખાણ કરે છે ત્યા અનેક નાટકશાળાઓમાં સુંદર પાત્રો નૃત્ય કરતા પોતાનો પાઠ ભજવે છે તેને જોવાને યાત્રીની માફક લોકો આવે છે ભૈરવસેન રાજા ઈંદ્રલોકની જેમ રાજ કરે છે તેને ઘેર તેજી ઘોડાઓ અને ઉન્મત્ત હાથીઓ ગંગાના પાણી જેવા ચાલે છે સોનાના રથ અને પાલખીઓમા જતા લોકો સુખી છે ગઢના રક્ષણ માટે યુદ્ધના અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રોનો તો પાર નથી તોપ ગોળા અને બંદૂકની નળીઓ ચારે દિશામા રાખેલી છે, જે બાર યોજન દૂર સુધી જાય છે લોક સુખ શાંતિ પૂર્વક ત્યા રહે છે તેથી સો રાજાની સેવા કરે છે (૮૯–૯૨)

પટરાણીઓનું વર્ણન—

તે રાજાને રૂપવતી ૭૦૦ પટરાણીઓ છે, જેનું રૂપ જોતા મુનિઓનાં ચિત્ત પણ ચળાયમાન થાય તે બધી મોટા રાજાઓની કુંવરીઓ છે અને રાજભવનને શોભાવે છે તે બધામા રૂપ અને યૌવનથી મનોહર લાગતી પદ્મિની જાતિની પટરાણીઓ નામે કામસેના, ચંદ્રાવલી, કામકુંદલા, કુલસુંદરી, ચંદ્રમુખી, ચતુરા, મંજરી, કર્ણ સુધી લોચનવાળી કાકલેખા, ગજગતિએ ચાલતી હંમાવલી અને કામલહરી છે જાણે ભગવાને કામ દેવની પૂતળીઓ ઘડી ન હોય એવી લાગે છે જેવી એ કુલવતી છે તેવી રૂપવતી પણ છે કેમકે કુળ વિના ઉત્તમ જાતિ, કર્મ વિના નિર્મળ બુદ્ધિ, ત્યાગ વિના કીર્તિ અને નીતિ વિના લક્ષ્મી ક્યાંય રહેતી નથી (૯૩–૯૭) કહ્યુ છે કે—

"ત્યાગ વિનાના માનવીને કીર્તિ ક્યાંથી હોય? સત્ય વિનાના માનવીની પૂજા ક્યાંથી હોય? ધ્યાન વિનાના માનવીને સિદ્ધિ ક્યાંથી હોય અને ન્યાય વિનાના માનવીને લક્ષ્મી પણ ક્યાંથી મળે?" (૯૮)

આથી ઉત્તમ જાતિવાળી સ્ત્રી ગમે તેવી દશામાં અધમ વિચારો કરતી નથી. કેમકે પટોળા ઉપરની ભાત કપડું ફાટે તો ય જતી નથી. (૯૯)

જે નારી પતિવ્રતા છે તે જ સાચી છે. એ જ નારિ જાતિમાં પણ ઉત્તમ પ્રકારની પદ્મિની હોય છે જે પતિવ્રતા હોય અને પતિને પ્રિય હોય, તથા માર્મિક રીતે પણ ગુણ વચનો જ બોલે તે **સ્વકીયા** સ્ત્રીનો લક્ષણ હોય છે. (૧૦૦–૧૦૧) કહ્યું છે કે:—

"કુલીન સ્ત્રીઓને જવા–આવવાનું કુતૂહલ માત્ર (પતિની) દૃષ્ટિના ખૂણા (ફરતા હોય ત્યાં) સુધી હોય છે. તેમનું હાસ્ય ઓષ્ઠ સુધી હોય છે (પ્રગટ થતું નથી). તેમનાં વચનો પતિના કાનો (સાંભળે ત્યાં) સુધી (મૃદુ) હોય છે. કોપ તો મહેમાન (આવે ને ચાલ્યો જાય) જેવો હોય છે અને કદાચ ક્રોધ થાય તો ય મનમાં ને મનમાં શમી જાય." (૧૦૨)

ઉત્તમ કુળની નારી પતિની દૃષ્ટિ જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી જ ઘરમાં વિચરે છે તે (પતિની) આંખથી દૂર થતી નથી. તેના હાસ્યમાં દાંત પણ દેખાતા નથી. બહુ બહુ તો ઓષ્ઠ સુધી આવે તેની વાણી મધુર અને મૃદુ હોય છે કોપ પથિકની માફક આવે ને ચાલ્યો જાય. અને કોપ થાય તો ય મન સિવાય બીજો કોઈ જાણે નહિ. આ લક્ષણો ઉત્તમ કુળમાં જન્મ લેનારી સ્વકીયા સ્ત્રીનાં હોય છે. (૧૦૩–૧૦૬)

આવા પ્રકારના ઉત્તમ આચરણવાળી **ભૈરવસેન** રાજાની પટરાણીઓ રાજમહેલને શોભાવે છે. તેમનું તેજ વીજળીના ચમકારા જેવું છે. ઉત્તમ પ્રકારની કળાઓને જાણનારી તેમને ૧૬૦૦ દાસીઓ છે. તેમાંની કેટલીકનાં નામો આ પ્રકારે છે:

રાજકલા, મોહનમંજરી, કામલતા, ચંપકસુંદરી. તેમનો ગંધ ઉત્તમ પ્રકારની માલતી જેવો છે અને ગતિ હાથી જેવી છે બીજી ભોગમતી કસ્તૂરીના ગંધ જેવી છે વળી જખાઘડિ, શૃંગારસુંદરી, ચંદ્રકળા, ચંચલમંજરી, જે ભોગકળાની જાણકાર છે અને સેવતીના પુષ્પ જેવી છે દીપકમંજરીનું હાસ્ય સુંદર છે આ બધી ચંપકકળી જેવી, ગુણવતી, બાળા, ચંચળ લોચનવાળી, વિશાળ દૃષ્ટિવાળી, પ્રેમવતી, ચતુરા, ચંચલા, નયનમતી રૂપમતી અને કળા વાળી છે રાજાના મુખ્ય મહેલમાં આ બધી દાસીઓ રાતદહાડો સેવા કરે છે જ્યારે તેઓ રાજદ્વારમાં આવે-જાય છે ત્યારે તેમનાં પગના ઝાંઝરનો ગણકાર થાય છે અને વસ્ત્રોનો શણગાર દીપે છે આ રીતે મહેલનો પરિવાર શોભે છે (૧૦૭-૧૧૩)

તેમનો રાજમહેલ ચૌદ ભૂમિકાવાળો ઊંચો છે તેમાં જડેલા રત્નો ચિત્રલેખાની માફક ઝળકે છે તેમા રહેતી સુંદરીઓને જે જુએ છે તેઓ તેમના નયનબાણથી વીંધાય છે ને પુરુષનું ધૈર્ય હાથ રહેતું નથી ભૈરવસેનના મહેલમા જાળીઓ સોનાની છે તેમનો મહેલ અખંડ અને અભંગ છે તે રાજા જાણે અમરપુરીમા રહેતો ન હોય તેવો લાગે છે જ્યાં બધા લોકો સુખી છે દુઃખ સ્વપ્નેઃ પણ નથી નવ કોટિ મારવાડની ભૂમિ સુધી તેનું રાજ્ય છે તેની આણ વાગડ, ઈડર, માલવા-ઉજ્જૈન, ગુજરાત, સોરઠ, સિંધ સુધી દેશેદેશ વર્તે છે આમ ભૈરવસેન રાજા સુખથી રાજ કરે છે (૧૧૪-૧૧૮)

ભૈરવસેન રાજાનો સૈન્ય પરિવાર —

તેમના સૈન્યમા યોદ્ધાઓ, ઘોડા ને હાથીઓ છે તેમા મદ ગળતા ઐરાવણ જેવા મોટા હાથીઓ શોભે છે તે શુંઢવાળા મદોન્મત્ત હાથીઓ આકાશને ગજાવી મૂકે છે ત્યારે તેનો અવાજ આષાઢી મેઘ જેવો લાગે છે ઉત્તમ લક્ષણવાળા ચૌદ હજાર ઘોડાઓ દરબારમા છે તેમાં કેટલાક ઈરાની, તુર્કી, કાબુલી,

ખુરસાણી દેશના ઘોડાઓ ખૂબ તેજ છે. ભોટ દેશના ઘોડાઓ તો પવનની માફક ચાલે છે. બુખારી અને પર્વતીય વગેરે ઘોડાઓ ઉપર રાજા સવારી કરે છે. રાજા તરવાર લઈ તેના ઉપર બેસે છે ત્યારે પાણી ઉપર જેમ પાણીનો વેગ ચાલે અથવા પાણીમાં નાવ ચાલે તેવું લાગે છે. બીજા કચ્છ, કોંકણ, સિંધ અને દક્ષિણ દેશના કેટલાયે વેગીલા ઘોડાઓ અશ્વશાળામાં બાંધેલા રાજદરબારમાં શોભે છે. આ ઘોડાઓ યુદ્ધમાં મદમાતા હાથીઓ સામે ઝૂઝે છે. એવા ૧૪૦૦૦ ઘોડાઓ શૂરા ને વેગીલા છે. બીજા હાથીઓ અને ઘોડાનો સૈન્યમાં પાર નથી. પાલખીઓ, ડોળી, અને પંચશબ્દથી રણકાર કરતી વહેલો પણ છે. આમ ચતુરંગ સેનાથી શોભતો અને શૂર, ધીર મનુષ્યથી સેવા કરાતો ત્યાંનો રાજા છે. (૧૧૯–૧૨૧)

ભૈરવસેનના વજીરો—

તેને મોટા ૪૦૦ વજીરો અને નાના સાતસો ઉમરાવો છે. રાજાને મોટા વજીરો સાથે રાત દહાડો કામ પડે છે તેમની સાથે વિચારો કરે છે. તેમાંના કેટલાકનાં નામો આ પ્રકારે છે. સુભટસિંહ, વીરસિંહ, ગજસિંહ, રણસિંહ, મદનકામ, રણકામ, ભારકામ, ધુરંધર, પદ્મસેન, રવિસેન, સુસેન, માનદેવ, ગુણદેવ, સુદેવ, કમલલોચન, ત્રિલોચન, કામસંમોહ, ગુણસંમોહ, રસસંમોહ, વીરસંમોહ, હૃદયાનંદ, પરમાનંદ વગેરે. આ બધાનાં પરાક્રમ એવાં છે કે, યુદ્ધમાં ઝૂઝતાં મણા રાખતા નથી. તેઓ બુદ્ધિશાળી, પરાક્રમી, અને કુલીન છે. તેઓ રાજદ્વારમાં રોજ આવે છે, અને બીજા રાજાને નમસ્કાર કરતા નથી. તેઓ મોટી સૈન્ય સામગ્રી રાખતાં રણમાં શૌર્ય બતાવે છે. તેઓ યુદ્ધના અનેક પ્રકારના વ્યૂહો જાણે છે. તેથી શત્રુઓને પણ ખેદ ઉપજે છે. તેઓ યુદ્ધમાં કદી નમતું આપતા નથી ને રાજાની આણ અખંડ રાખે છે. ભૈરવસેન રાજાના વજીરો બુદ્ધિમાન, સાહસીક અને ધીર છે. યુદ્ધના પ્રપંચો અને રાજ્ય

લેવાની તરકીબો જાણે છે કોટના રખવાલો નગરની રક્ષા કરે છે. તે નગરમાં ભય કદી આવતો નથી. તેથી ત્યાંના લોકો સુખી છે. (૧૨૭-૧૩૬)

કોકદેવનું વર્ણન—

રણથંભોર રળિયામણું નગર છે ને રવસેન રાજનીતિ પૂર્વક રાજ કરે છે તે રાજા ગુરુમૂર્તિ અને પરમેશ્વર સિવાય કોઇને નમતો નથી કોકદેવ રાજાનો માનીતો છે કેમકે તેનાથી બુદ્ધિ અને ગુણમાં કોઈ પણ બીજો પ્રધાન આગળ નથી એક દિવસ રાજા કુતૂહલથી રાજ્યનુ બધારણ વગેરે પૂછે છે કોકદેવ તેનો પ્રવીણતાથી જવાબ આપે છે કોકદેવ બીજુ ઘણું જાણે છે પણ તે કામકળાનો વિશેષ જાણકાર છે તેથી ભૈરવસેન રાજા પૂછે છે કે, કયા દેશની નારી સુંદર હોય છે તે વિચારીને કહો દેશ દેશની નારીઓની જે જે યુક્તિઓ અને ગુણો છે અને કયા કયા દેશની નરી સુદર હોય છે તેનુ વર્ણન તે કરે છે (૧૩૭-૧૪૩)

દેશદેશની નારીના વર્ણન —

મધ્યદેશ માલવાની નારી મધ્યમ વર્ણની અને નવા પ્રકારની હોય છે તે પ્રેમમા લુબ્ધ હોય છે અને એક જ નજરે ચિત્તને હરી લે છે મેવાડની નારી પુરુષને નયન બાણથી વીંધીને રસ લઈ જાણે છે પોતાના પતિમા પ્રીતિવાળીને કપટી ચિત્તવાળી હોય છે ગૂજરાતની નારી ગુણિયલ અને પાન, ફળ, ફુલની શોખીન હોય છે તેનુ જેનામા ચિત્ત હોય તેને પ્રાણ આપે છે અને સામાની ધૂર્તતા જાણવાનો ગુણ એનામા હોય છે (૧૪૪-૧૪૬) કહ્યુ છે કે —

"ગૂજરાતણોના શરીરનો વર્ણ કમલપત્ર જેવો હોય છે તેના કાન ખભા સુધી લાબા હોય છે અને તેમનુ મુખ ખીલેલા કમલ જેવુ હોય છે તેઓ મૈથુન ક્રીડામાં થોડો સમય લગાડે છે અને કષ્ટ વિના સભોગ સુખમા આસક્ત બને છે તેમની ગતિ લટકાળી હોય છે અને સુદર વસ્ત્રાભૂષણ પહેરે છે " (૧૪૭)

સોરઠની નારી બહુ પ્રિતીવાળી હોય છે. તે ગુમાની અને હઠીલી હોય છે. તેઓ પોતાના પ્રિયને પ્રાણ અર્પે છે. કચ્છ દેશની નારી લંપટ હોય છે. તેને ભોગમાં તૃપ્તિ થતી નથી. આ લક્ષણ કુલટાનાં હોય છે. તેઓ મોટે ભાગે વિરહી હોવાથી લુબ્ધ રહે છે. (૧૪૮–૧૪૯) તે વિરહી સ્ત્રીઓ આ રીતે વિચાર કર્યા કરે છે:—

"આ વાદળાંઓ પાણીના ફોરાંઓનો છંટકાવ કરે છે પણ પુરુષોને વરસાવતા નથી. આ પર્વતો ઘાસની બેઠકો તૈયાર કરે છે પણ નાયકોને ઉત્પન્ન કરતા નથી આ વૃક્ષો ત્રણે ભુવનમાં ફળો ઉપજાવે છે પણ પુરુષોને ઉત્પન્ન કરતા નથી રે બ્રહ્મા! હું બ્હીતાં બ્હીતાં કહું છું કે કુલટા સ્ત્રીઓ માટે તેં શું કર્યું? (અર્થાત્ કશું કર્યું નહિ) બ્રહ્માએ રતિક્રીડાને યોગ્ય વરસાદની ઝીણી ફરફર, ઘાસનાં બીછાનાં અને ફળો ઉત્પન્ન કર્યા પણ પુરુષો વિના એ બધું શું કામનું?" (૧૫૦)

સિંધુદેશની નારી ઊલટા મુખે સંભોગમાં પ્રીતિવાળી હોય છે. કેશ ગ્રહણ કરતાં તેમને સુખ ઉપજે છે. તેઓ માયાવી હોય છે અને પ્રાણ આપી શકતી નથી (૧૫૧) કહ્યું છે કે:—

"સિંધુદેશની સ્ત્રીઓ જેમ મધ્ય પ્રદેશમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે. તેમ તેમની યોનિ મધ્ય પ્રદેશમાં હોય છે. તેઓ ઊલટું મુખ રાખીને સંભોગ સુખ અને કેશ ગ્રહણ કરાવવામાં સુખ માનનારી હોય છે." (૧૫૨)

નવકોટિ મારવાડ દેશમાં જે સિરોહી નગર છે અને આબુ કોટની તળેટીમાં જ્યાં સારણેશ્વર છે, તે દેશની નારી દેવી અને કુળના શણગાર સમી હોય છે. તે નારી રૂપે સુંદરી હોય છે અને પ્રિય ખાતર પ્રાણ પણ તજે છે. તે અત્યંત લજ્જાળુ, શીલવતી ને પ્રેમાળ હોય છે. પ્રિયના ગુણમાં લુબ્ધ હોય છે એમ આચાર્ય નર્બદ કહે છે. (૧૫૩–૧૫૫)
તેમનું લક્ષણ આવા પ્રકારનું હોય છે:—

"ઊંઘમાં પતિનુ મુખ જોવાથી નુકસાન થાય છે પણ ઊઘ ઊડી જતાં પતિનો હાથ પકડવો—એમ વિચાર કરતી તે કમલમુખી સ્ત્રી ઊઘ લેવા કે છોડવાને પણ તૈયાર નથી" (૧૫૬) પૂર્વદેશની નારી ઘણી પ્રેમાળ હોય છે તે હાવભાવ અને સ્નેહની જાણકાર હોય છે તેના પ્રેમમા આસકત પુરુષને એ તજતી નથી તેની ચતુરાઈ મનમા વસી જાય તેવી હોય છે કવિ નર્બદ કહે છે કે.–" પૂર્વદેશની નારીના ગુણોનો વાદ કોઈ કરી શકે તેમ નથી કેમકે તેનો સ્વાદ મેં ચાખ્યો છે ગ્વાલિયર દેશની નારી રસ લેવાનુ ખૂબ જાણે છે દક્ષિણ દેશની નારી ખૂબ સુદર હોય છે તેમાં મહારાષ્ટ્ર દેશની નારિ કપટથી પણ પુરુષને વશ કરે છે (૧૫૭–૧૫૯) કહ્યું છે કે:—

" મહારાષ્ટ્ર દેશની સ્ત્રીઓ, એવા પ્રકારનું ચિહ્ન સ કેત ન કરવા છતા ચુ બન અને આલિ ગનમાં આસકત બને છે અને કોશલદેશની સ્ત્રીઓ સ્ત્રીઓના રાજ્ય (અધિકાર) મા માનનારી હોય છે " (૧૬૦)

કર્ણાટ દેશની નારી ખૂબ ભોગ ઈચ્છનારી હોય છે તે ખૂબ રસ લઈ જાણે છે પાન અને ફૂલથી તેનો દેહ દીપે છે (૧૬૧) કહ્યુ છે કે:–

" કર્ણાટ દેશની સ્ત્રીઓ, એવા પ્રકારનું ચિહ્ન-સ કેત ન કરવા છતા નખક્ષતાદિને વસ્ત્રથી ઢાકી પુરુષચિહ્ન અને અ ડકોશમા સુખ માનનારી હોય છે "(૧૬૨)

તેલ ગ દેશની નારી પ્રિયની સાથે પ્રેમ કરે પર તુ મનમાં ધૂર્તતા સેવતી હોય છે તેને ગ ધ પ્રિય હોય છે અને કુલીન સ્ત્રીઓ પણ નૃત્ય અને ગીતમા રસ ધરાવતી હોય છે દ્રાવિડ દેશ ની નારી ભલી અને શ્યામવર્ણી હોય છે તે શરીરે કોમળ અને વિલક્ષણ હોય છે આવી નારી ભોગવવા યોગ્ય હોય છે (૧૬૩–૧૬૪)

" દ્રાવિડ દેશની સ્ત્રીઓ ચુ બન, કેશગ્રાહ, જીભથી સ્તનનું મર્દન (ધવરાવવુ) અને અ ડકોશમાં લુબ્ધ હોય છે તેમજ શરીરે કેશરના વિલેપનમાં આસક્ત હોય છે" (૧૬૫)

મલયાગિરિની નારીને ભોગમાં તૃપ્તિ હોતી નથી. તે પાંચ પતિથી શોભે છે. તેનું અંગ સુકોમળ અને મદથી ભરેલી હોય છે. (૧૬૬) તેનું લક્ષણ આવા પ્રકારનું હોય છે:—

"ચુંબન અને આલિંગન વડે પોતાના પ્રિયજન સાથે ખૂબ દ્રઢતાથી બંધાયેલી અને શરીરે અલ્પ કાંતિવાળી આ સ્ત્રીઓ અમૃત પાનમાં સુખ માનનારી હોય છે." (૧૬૭)

ગૌડ દેશની નારી ગીતની જાણકાર હોય છે તે હંસગતિએ ચાલે છે. પ્રિય સાથે ખૂબ પ્રેમાળ અને કુળમાર્ગે ચાલતાં વિનીત હોય છે. (૧૬૮) કહ્યું છે કે:—

"બંગાળના ગૌડ દેશની સ્ત્રીઓ કોમળપણે બોલનારી હોય છે કોમળ કામદેવમાં પ્રીતીવાળી હોય છે. પતિ દૂર થતાં ભય પામે છે. તેમના ગીતનો આલાપ કામદેવ જેવો કોમળ હોય છે. ચિત્રો દ્વારા સંભોગમાં કુશળ એવી તે સ્ત્રીઓ જલદીથી દ્રવે છે. (વશ થાય છે.) (ઉપર્યુક્ત ગુણોથી) પંકાયેલી આ કુલીન સ્ત્રીઓ (મનુષ્યને) ખૂબ રમાડે છે." (૧૬૯)

"અંગ દેશની નારી વિચક્ષણ હોય છે. અને વિચાર પૂર્વક મધુર બોલે છે. અને આ ચિત્રિણી નારી ચિત્રોમાં પ્રીતીવાળી હોય છે. વળી ગૌડ અને બંગાળની સ્ત્રીઓ તીર્થયાત્રા કરવામાં પ્રીતીવાળી હોય છે. અને કામરૂપ તેમજ નેપાળની સ્ત્રીઓ દબાણના આઘાતને પણ સહન કરનારી હોતી નથી." (૧૭૦–૧૭૧)

સિંહલદ્વીપની નારી ઉત્તમ એવી પદ્મિની જાતની હોય છે. ભોગી નર સાથે જ પ્રીતી કરે છે. અને મદનની પૂતળી જેવી ચિત્તને વેધનારી હોય છે. કામરૂદેશની સ્ત્રીઓ કુટિલ ને સુંદર હોય છે. તેમને પુરુષ પ્રિય હોય છે. તે અતિ સુકુમાર ચંચળ ચિત્તવાળી મનને હરણ કરે છે. આ સ્ત્રીઓ હસ્તિની જાતની હોય છે. મુલતાની નારી માનીની, યૌવના, રૂપવતી, મનોહર અને

સખીઓથી શોભતી હોય છે તે પ્રિય એવો ધર્મ પાળે છે અને ઉત્તમ તેમજ મધ્યમ કર્મની જાણકાર હોય છે કવિ કહે છે કે આમ દેશદેશની નારીઓનાં ગુણો સક્ષેપથી મેં કહ્યા છે કથા પ્રસગે હવે ખાનદેશની ગુણિયલ નારીનુ વર્ણન કહુ છુ ખાનદેશના આસેર ગઢમા ઉત્તમ પ્રકારની નારીઓ વસે છે આ સ્ત્રી નયનબાણુથી (પુરુષને) વીધે છે તેમની ચાલ ગર્વ ભરી હોય છે વિરહમા વિવેકી પણ કામથી વ્યાકુલ હોય છે તે ખરેખર પ્રેમની પૂતલી જેવી લાગે છે વૈરાટ દેશની નારી ગુણિયલ હોય છે તેમની ચાલ ચતુર અને વાણી મધુર હોય છે તે રૂપવતી અને મદમાતી હોવાથી રસ લઈ જાણે છે ઉત્તમ પ્રકારની જે સ્ત્રીઓ કહેવાય છે, તે વૈરાટ દેશમા થોડી હોય છે વિરહમા કામ લુબ્ધ થતા તે પ્રાણ પણ આપી દે છે તેમજ તે ગુણોની જાણકાર હોય છે (૧૭૨-૧૭૯) કહ્યુ છે કે.—

"વૈરાટ દેશમા ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રીઓ બધા ગુણોનો ભડાર હોય છે વાણીમા મધુરતાથી સુદર લાગે છે તેમની ગતિ હાથી જેવી મલપતી હોય છે અને તમના નેત્રો ચચળ તેમજ સુદર હોય છે તેમનુ મૂખ વિકસિત કમલ જેવું હેય છે વળી કામ ક્રીડામા વ્યાકુલ હોવાની તેમની પ્રસિદ્ધિ છે તેઓ સુંદર મનુષ્યના જેવા રાગવાળી હોય છે" (૧૮૦)

બાગલાણ દેશની નારી ધુતારી હોય છે તે કપટથી પુરુષને વશ કરે છે અને ભોગના અનેક લક્ષણોથી જાણકાર હોય છે (૧૮૧)

આ બધુ વર્ણવતા ઘણો સમય જાય અને ગ્રથનો વિસ્તાર પણ વધે કોકદેવ કહે છે કે હવે હુ નારીના પ્રકારો કહું છુ તે સાભળો (૧૮૨)

કવિ કહે છે કે નારી અમૃત સમાન, અને નર સુખડી સમાન છે તે એક બીજાને પલ્લે પડતા ઠોડતા નથી નારી નરનો આધાર છે તેથી આ વિગત વિસ્તારથી કહું છુ નારીના અનેક ગુણો છે

તે ભોગી જનો જ જાણી શકે છે. પ્રેમવતીની પ્રીતી ભલી હોય છે તે થોડી ઘણી કવિઓ કહે છે. જેમના ઘેર નારીનું સુખ નથી તેનું ઘર પ્રત્યક્ષ નરક સમું છે. આ દેહે અને આ સંસારમાં નારી રસ અમૃત જેવો છે. (૧૮૩–૧૮૫)

ભૈરવસેન રાજા આ બધું સાંભળીને કોકદેવને કહે છે કે તું નારી જાતનો પારખુ છે. તેથી સ્ત્રીના શરીરની કઈ જાતી હોય છે; તેનું વર્ણન કર. સ્ત્રીની જાત કેટલા પ્રકારની છે તેની વિગત કહે. કોકદેવ કહે છે. કે:–મહારાજા! હવે તમને સ્ત્રીની જાતિ કહું છું નારી ચાર પ્રકારની હોય છે ૧ પદ્મિની, ૨ ચિત્રિણી, ૩ હસ્તિની, અને ૪ શંખણી. તેમનાં લક્ષણ પૂર્વ કવિઓએ કહ્યાં છે તે પ્રમાણે કહીશ. (૧૮૬–૧૯૦)

૧ પદ્મિની સ્ત્રીનું વર્ણન—

પદ્મિની ઘણી ઉંચી તથા ઘણી નીચી હોતી નથી. તેણીની ઉંચાઈ એકસોને આઠ આંગળની અને પહોળાઇ સત્તાવીસ આંગળની હોય છે. વળી તે ઘણી જાડી તેમજ ઘણી પાતળી પણ હોતી નથી. તેણી ચંપકવર્ણી શરીરવાળી અને ગોળમટોળ સુંદર દેખાવવાળી હોય છે. પદ્મિનીની પગની આંગળીઓનાં નખ લાલ અને ચંપાની કળી જેવા સુંદર પગની પાન્હી કમલ જેવી કોમળ અને પદ્મિનીના પગના તળીયામાં ચક્ર, સાથિયો, કમલ, છત્ર, ધજા અને અંકુશનાં ચિન્હો હોય છે. પદ્મિનીનું શરીર માંસલ, વાળ રહિત હોય છે અને તેણીના પગનાં ઘુંટણની પિંડી નાની સુડોળ હોય છે. પદ્મિનીનો જંઘા જાણે કે કેળના થાંભલા ન હોય? એવી હોય છે. યોનિ કાચબાની ડોક જેવી, બહુ ગોળ નહિ, તેમજ બહુ મોટી નહિ. યોનિમુખ ગૌર રક્તવર્ણવાળું, બંને બાજુનો ભાગ આછા કાળા રંગનો, મુખનો ભાગ પહોળો અને વાળ વગરનો, ઘણો જ સાંકડી અને ઘણી સુકોમળ, ઉંચા મંડલવાળી અને નાભિથી આઠ આંગળના અંતરે હોય છે. પદ્મિનીના પેઢાનો ભાગ પાતળો ગોળ અને ઉપર ચક્રમંડલ સહિત, જમણી

બાજુનું વિસ્તીર્ણ પેટ, અને સ્તન કઠણ, ગોળ, સુવાળા અને માંસલ ઉંચા હોય છે પદ્મિનીનું હૃદય, ત્રિવલિ અને નાભિ વિસ્તીર્ણ હોય છે હૃદય ત્રણ આંગળ વિશાલ, સરખી ઘાટીલી અને નાની ડોક, તથા નીલવર્ણવાળુ સુંદર મુખ, ખભાનો ઉતાર ત્રણ આંગળ તથા વિસ્તીર્ણ ગરદનવાળી પદ્મિની હોય છે પદ્મિનીના હાથની આંગળીઓ મગફળી જેવી ગોળમટોળ, સુંવાળા રાતા નખ અને રાતી હથેલીમા કમલ, ચક્ર, ધનુષ્ય, મત્સ્ય વગેરે સુંદર ચિન્હો જે સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે તે હોય છે પદ્મિનીના મુખનો શ્વાસ કસ્તૂરી જેવો હોય છે વળી પૂર્ણ ચંદ્ર જેવા મુખવાળી, હરણના જેવી નેત્રવાળી, મધ્યમા રાતી રેખાવાળી, દાડમની કળીઓ જેવા દાંતવાળી, પરવાળા જેવા હોઠવાળી, ધનુષ્ય જેવી ભમરવાળી, અર્ધચંદ્રના જેવા લલાટવાળી, અને પાચ આગળ પહોળા કપાળવાળી, પોપટની ચાંચ જેવી નાસિકાવાળી, કોયલના ટહુકા જેવા સ્વરવાળી, કમલના જેવા કાનવાળી, તથા સુંદર રૂપાળા ગાલવાળી, તથા જે જે ઉત્તમ લક્ષણો કહેવાય છે, તે બધા ઉત્તમ લક્ષણોવાળી, પદ્મિની સ્ત્રી હોય છે પદ્મિનીનો ખોરાક પણ થોડો, નિદ્રા પણ થોડી, ઓછા બોલી, ઉત્તમ ખોરાક જ ખાવાવાળી, પતિવ્રતા ધર્મ પાળવાવાળી, આઠે પહોર સોળે શૃંગાર ધારણ કરવાવાળી, બત્રીસે લક્ષણવાળી, ચોસઠ કલાની જાણકાર, અને નાદ, ગીત એ વલ્લભ જેણે એવી તથા ચોરાશીએ આસનોને જાણવાવાળી, પદ્મિની સ્ત્રી હોય છે આ પ્રમાણે પદ્મિની સ્ત્રીના કવિ નરબદ વખાણ કરે છે (૧૯૧–૨૧૦)

પદ્મિની સ્ત્રી રાત્રિના બીજા પ્રહરે પદ્માસનથી શશક પુરુષ સાથે સંભોગની ઇચ્છા કરે છે પદ્મિની સ્ત્રી સંભોગ કરીને ઊઠે ત્યારે મોગરાના ફુલ જેવી સુગંધ ફેલાય છે અને તેણીના પરસેવાનો ગંધ સુખડના જેવો હોય છે તેથી જ તેણીની પાછળ પાછળ ભમરાઓ ફરતા હોય છે પદ્મિની સ્ત્રી ધોએલા સ્વચ્છ કપડા જ પહેરે છે તેણીના વસ્ત્રમાંથી સુગંધી નહિ જતી હોવાથી, ચારે બાજુ ભમરાઓ વસ્ત્ર ઉપર બેઠેલા જ હોય છે પદ્મિની સ્ત્રીના માથાના

વાળ કાળા સરખા હોવાથી, જ્યારે તેણીની વેણી ગૂંથેલી હોય છે ત્યારે જાણે મસ્તકે નાગિણી રાખી જ ના હોય ? તેવી રીતે તે શોભે છે. કોકદેવ મહારાજાને કહે છે કે, સ્ત્રીની જાતિમાં પદ્મિની સ્ત્રી સુંદરમાં સુંદર હોવાથી આજે તમોને પદ્મિની સ્ત્રીના લક્ષણો કહું છું તે સાંભળો. (૨૧૧-૨૧૫) કહ્યું છે કેઃ—

"ચંદ્રમુખી, બિંબ સરખા ઓષ્ઠવાળી, પાતળી, રાતા નખવાળી, તથા મંદ ગતિએ ચાલવાવાળી, લજ્જાવાન, જેની આંખના ખૂણા લાલ હોય તેવી સ્ત્રી; સંગીતની જાણકાર, કામ ચતુર, કબૂતર જેવા મધુર સ્વરવાળી, અલ્પ આહાર કરવાવાળી, સુંદર કેશવાળી, કમલના જેવી ગંધવાળી, પદ્મિની સ્ત્રી હોય છે. (૨૧૬-૨૧૭)

૨ ચિત્રિણી સ્ત્રીનું વર્ણન—

કોકદેવ રાજાને કહે છે કે, ચિત્રિણીના લક્ષણ સાંભળો. બહુ ઊંચી તેમજ બહુ નીચી નહિ, બહુ જાડી તેમજ બહુ પાતલી નહિ, સો આંગળ ઊંચી અને પચીસ આંગળ પહોળી, સોળે કળાએ ઊગેલા પૂર્ણચંદ્રના જેવા મુખવાળી, આંખોના ખુણીયા કાન સુધી પહોંચે એવી આંખોવાળી, મસ્તકે મોટા લાંબા વાળવાળી, અને જેનો બોલ મીઠો લાગે તેવી સુંદર વેશવાળી, સુંદર મુખવાળી, દાડમની કળીઓ જેવા દાંતવાળી, ચાર આંગળના કપાળવાળી, વિશાલ ભમરવાળી, ગોળમટોળ મુખ તથા લાંબી હડપચીવાળી, બંને સ્તનો જેના સુંદર રીતે શોભે છે તેવી, લાંબા વિસ્તૃત હૃદયવાળી, સ્વામી તરફ અનહદ પ્રેમવાળી, મોગરાના ફૂલની વાસ જેવી, જેના શ્વાસની વાસ આવે છે તેવી. તથા જેણીને રાતાં વસ્ત્રો પહેરવાં ગમે છે તેવી, જેના શરીરનો વર્ણ ચંપાના વર્ણ જેવો ગોર છે તેવી, અને જેના પરસેવાની ગંધ સુખડના જેવી આવે છે તેવી, સ્ત્રીને ચિત્રિણી સ્ત્રી જાણવી. (૨૧૮-૨૨૩)

ચિત્રિણી સ્ત્રીને ગીત, નૃત્ય, બહુ જ પ્રિય હોય છે. તેણીની યોનિ પીંપળાના પાન જેવી, કોમળ અને થોડા વાળવાળી હોય

છે બાકીનાં ઘણાં લક્ષણ પદ્મિનીને મળતાં જાણી લેવાં ચિત્રિણી સ્ત્રી રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરના વિષે મૃગ પુરુષ સાથે ચોરાશી આસનો પૈકીના કોઇ પણ આસનથી સભોગ કરવા ઇચ્છે છે વળી તેણી નગ્ન થઇને રતિક્રીડા કરે છે આચાર્ય શ્રી નરબદ કહે છે કે ચિત્રિણી સ્ત્રીનાં લક્ષણ ઉપર પ્રમાણે છે (૨૨૪-૨૨૬) રતિરહસ્ય પૃ ૮ માં કહ્યુ છે કેઃ—

"ગૌરવર્ણ વાળી, લજ્જાળુ, ખૂબ બોલનારી, સભોગ સમયે ચતુર સૂનારી, જેનો સ્વર કબૂતર જેવો છે તેવી, જેના શરીરનો ગધ સ્નિગ્ધ છે જે સભોગની થોડી ઇચ્છા કરે છે. જે પાતળી કેડવાળી છે ધૂર્ત્ત, જેના નિતબો મોટા છે અને જેના સ્તન નારિયેળ જેવા છે તેવી સ્ત્રી ચિત્રિણી જાણવી જેની ચાલ સુંદર છે, શરીરે લાંબી પણ ટૂકી નહિ, જે કૃશાંગી છે, જેના નિતબ ઘન અને વિશાળ છે જેનો ગધ મધુ સરખો છે, જેનો સ્વર શખના જેવો છે, જેનો શબ્દ અને વચન ચકોર જેવાં છે તે સ્ત્રી ચિત્રિણી જાણવી (૨૨૭-૨૨૯)

૩ હસ્તિની સ્ત્રીનું વર્ણન—

કોકદેવ કહે છે, હે રાજન્! હસ્તિની સ્ત્રીનુ વર્ણન જે સામુદ્રિકશાસ્ત્રમા કહ્યુ છે, તે આ પ્રમાણે છે, તે સાંભળો હસ્તિની સ્ત્રીની ઉંચાઈ ૧૧૪ આગળની, બહુ ધીમે ધીમે બોલવાવાળી, હાથોની માફક ધીમી મલપતી ચાલે ચાલવાવાળી, ઘણા ગર્વવાળી, ગીત અને જ્ઞાન છે પ્રિય જેને એવી, દિવસ અને રાત મોં ચઢેલું જેઠું હોય તેવી, સત્તાવીસ આગળ પહોળા શરીરવાળી, જેનું મુખ કમલ પહોળુ છે તેવી, પાંચ આગળના કપાળ વાળી, જેના દાંત સફેદ અને સરખા છે તેવી, નિરતર સભોગની ઇચ્છાવાળી, જાડી જ ઘાવાળી તથા સરખી પીડી વાળી, શરીરે જાડી, જેના હાથપગની આગળીઓ ટૂકી અને જાડી હોય છે જેના બને સ્તનો પહોળા ચક્ર જેવા અને છાતીને અડીને રહેલા છે તેવી, જે નીચ (અશ્વ) પુરુષ સાથે સભોગની ઇચ્છાવાળી હોય છે,

જેના શ્વાસનો ગંધ દ્રાક્ષ સરીખો છે, જેનો અવાજ કાગડાનાં અવાજ જેવો કઠોર છે, જેને ખાટું ખારૂં ખાવાનું પ્રિય હોય છે, તે સ્ત્રીને હસ્તિની સ્ત્રી જાણવી. (૨૩૦–૨૩૬).

હસ્તિની સ્ત્રીની યોનિ કેળના પુષ્પ જેવી કોમળ, લાંબી તથા ગોળમટોળ હોય છે. તેણીને ચિત્ર વિચિત્ર કપડાં પહેરવા બહુ ગમે છે. અને પુરુષની લાજ–શરમ તે ખાસ રાખતી નથી. જે રાત્રિના ત્રીજા પહોરે સંભોગની ખાસ ઇચ્છા રાખે છે: જેના મસ્તકના વાળ જાડા છે. આ લક્ષણોવાળી સ્ત્રીને હસ્તિની સ્ત્રી જાણવી. વળી હસ્તિનીની પૂંઠ (કુલા) મોટા હોય છે અને તેણીને મીઠાઇ ખાવી વધારે પ્રિય હોય છે. આ પ્રમાણે કોકશાસ્ત્રમાં હસ્તિની સ્ત્રીના લક્ષણ કહ્યાં છે. (૨૩૭–૨૩૯) કહ્યું છે કે:—

"જાડી, કઠીન, ક્રૂર, અતિ ઉષ્ણ તેમ અતિ ઠંડી નહિ. ખરબચડા શરીરવાળી, ખરચબડી નાસિકાવાળી, શરીર પર બહુ વાળ વાળી, નિરંતર ભોગની ઈચ્છાવાળી, જેના શરીરનો ગંધ હાથીના મદ જેવો આવે છે, જે હાથીની ચાલે ચાલે છે, સંભોગમાં આસક્ત છે, ભરાવદાર સ્તનવાળી, અને સુંદર સ્ત્રી જે હોય છે, તે હસ્તિની સ્ત્રી કહેવામાં આવી છે." (૨૪૦–૨૪૧)

૪ શંખિની સ્ત્રીનું વર્ણન:—

કોકદેવ કહે છે કે, હે રાજન્ ! શંખિની સ્ત્રી બહુ ઊંચી તેમજ નીચી નથી હોતી. બહુ જાડી તેમજ પાતળી પણ હોતી નથી. તે શરીરે મધ્યમ, તેનું મુખ ત્રિકોણ, લાંબા દાંત વાળી, કાલા ગુગલા હોઠવાળી, જેના પગની એક આંગળી લાંબી અને એક પાતળી હોય છે. વળી એક આંગળી જાડી અને એક ંકી હોય છે તેવી, પગની પાની પણ ચપટી હોય છે તેવી, જેની આંખો માંજરી હોય છે, જેનું પેટ જાડું હોય છે. જેની ડૂંટી ઊંડી હોય છે, જેનો ખોરાક પુષ્કળ હોય છે, જેની યોનિ બહુજ વાળવાળી, અને મોટી ચૂલા જેવી પહોળી હોય છે. અને જેને પેસાબ કરતાં અવાજ થાય છે, તેવી હોય છે. (૨૪૨–૨૪૬)

જેનું નાક મોટું, ગાલ ટૂંકા અને માથાના વાળ જાડા, કપાળ બે આંગળ હોય, જેની ડોક બેઠેલી હોય, જેનો ગંધ મરી ગએલ માછલાં જેવો હોય, જે રાત અને દિવસ સંભોગની ઈચ્છા કરતી હોય, જેના હાથ લાંબા હોય અને છાપરા જેવા મોટા નખ હોય, અને જેના શરીરનો સ્વાદ કડવો હોય, તેવી સ્ત્રી કોકદેવ કહે છે કે શંખિની જાણવી વળી શંખિનીનો અવાજ ગધેડા જેવો અપ્રિય, રાત અને દિવસ ઝઘડા કરવાના સ્વભાવવાળી, જેને ઘણી ઉંઘ છે, જેના વસ્ત્રો મેલા છે, જેને ભલો માણસ દેખ્યો ગમતો નથી, અને વાઘણની માફક જે નિરંતર રીસાએલી રહે છે જેને ચાબુક મારવામા આવે તો પણ જે હઠ છોડે નહિ અને જે રીસ ચઢાવીને રહે છે આવા લક્ષણવાળી સ્ત્રી કવિ નરબદ કહે છે કે શંખિની જાણવી (૨૪૭–૨૫૧)

જેના ડીલ ઉપર ઊભા વાળ હોય છે, જેના પગ ઉપર કાળાવાળનું કુંડાળું હોય છે, જે ચારે પહોર સંભોગ ઈચ્છે છે અને જેની તૃપ્તિ ગધેડા જેવા લાંબા લિંગથી થાય છે જેનો હાથ આખી રાત અને દિવસ યોનિ ઉપર રહે છે અને જેને સંભોગે તૃપ્તિ જ થતી નથી જે રાત અને દિવસ ઝઘડા કર્યા જ કરે છે જેની આંખોના ડોળા મોટા વિકરાલ હોય છે, અને જેના દાંત મોટા હોય છે જે ચાલતાં પગથી ધૂળ ઉડાડે છે કોકદેવ કહે છે કે–હે મહારાજા! શંખિની નારી લાજ વગરની હોય છે (૨૫૨–૨૫૫) કહ્યું છે કે:—

"કોપથી કંઇક ઉષ્ણ શ્વાસ લેતી, લાંબા અને ટૂંકા વાળવાળી, મૃદુ અંગવાળી, ખારા ગંધવાળી, બહુ જ જાડી તેમ જ બહુ દુર્બલ નહિ ગૌરાંગી, અણીયાળા નાકવાળી, પીનસ્તનથી વિલક્ષણ, વિશાળ જંઘાવાળી, બહુ ક્રૂર સ્વભાવવાળી, અને સંભોગમાં જ આસક્ત એવી શંખિની સ્ત્રી હોય છે" (૨૫૬–૨૫૭)

ભરવસે · રાજાની આગળ કોકદેવે બધાની જાણ માટે

આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની ચારે જાતિના લક્ષણુ કહ્યાં. ઉત્તમ, મધ્યમ, નીચ અને અધમ ચારે જાતિનું વર્ણન કહ્યું. આ પ્રમાણે દશ પ્રકારો પૈકીનો પહેલો પ્રકાર સંપૂર્ણ કર્યો. શ્રી નરબદ કવિ કહે છે કે, દશ પ્રકાર પૈકી પહેલા પ્રકારમાં જુદી જુદી જાતની સ્ત્રીઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એવો કોકચોપાઈ આજે તમે ધ્યાન દઇને સાંભળો. (૨૫૮–૨૬૦)

આ પ્રમાણે જૈનાચાર્ય શ્રી નર્બુદાચાર્ય વિરચિત કોકશાસ્ત્ર ગ્રંથમાં કોકદેવની ઉત્પત્તિ તથા સ્ત્રીની જાતિના વર્ણન દર્શાવતો પહેલો પ્રકાર સમાપ્ત.

બીજો અધિકાર

બીજા પ્રકારમાં કવિ પોતાની ઇષ્ટદેવી માતંગિને નમસ્કાર કરીને આગળ ચાલતા કહે છે કે-ભૈરવસેન રાજા કોકદેવને કહે છે કે તું સ્ત્રીઓની પરીક્ષાવાળો છે, માટે સ્ત્રીની ઉત્તમ, મધ્યમ જાતિ કેવી રીતે ઓળખવી કઈ સ્ત્રી છોડવા જેવી અને કઈ સ્ત્રી પ્રેમ કરવા જેવી હોય છે કઈ સ્ત્રી કુલટા હોય છે અને કઈ સ્ત્રી પોતાના પતિની સેવા કરે છે તેનું વર્ણન વિસ્તારથી કહે (૨૬૧-૨૬૫)

કોકદેવ કહે છે—હે રાજન્ ! જુદા જુદા દેશની સ્ત્રીઓની જુદી જુદી રીતો હોય છે આ જમાનામાં બધી સ્ત્રીઓ સરખી હોતી નથી દરેકના હૃદયની જુદી જુદી બુદ્ધિ હોય છે (૨૬૬) કહ્યુ છે કે—

"જે શુદ્ધ રીતે ઉત્પન્ન થએલ હોય છે તેના કપાળમાં કમલ હોતું નથી અને જાર મનુષ્યથી જે ઉત્પન્ન થાય છે તેના કપાળમા શીંગડા હોતા નથી, પરંતુ જ્યારે જ્યારે મનુષ્ય વિકારને વશ થઇને નીચ કૃત્યો કરે છે ત્યારે ત્યારે તે જારથી ઉત્પન્ન થએલો છે એમ જણાય છે" (૨૬૭)

સ્ત્રીની ચાર અવસ્થાનુ વર્ણન:—

સ્ત્રીની ઉમર પ્રમાણે ૧ બાલા, ૨ મુગ્ધા, ૩ પ્રૌઢા અને ૪ વૃદ્ધા એ ચાર અવસ્થા હોય છે બાર વરસની બાલા જાણવી જે પોતાના આવતા યૌવનને જાણી શકતી નથી (૨૬૮-૨૬૯) કહ્યું છે કે.—

"એક વખતે ચંદ્રમુખી સ્ત્રી પોતાની સખી સાથે જલક્રીડા કરવા માટે પોતે ભર્યા સરોવરમા દાખલ થઈ ઘણી વાર જલક્રીડા કરીને સરોવરના કાંઠે આવીને મર્યાદા મૂકી નગ્ન થઇને ચકિત નેત્રે

ઊભી રહી. કાન સુધી સ્ફુરાયમાન આંખો થતાં તેણી પોતાની સખીને પૂછે છે કે આ શું કાને કમલ લાગેલું છે? એમ જાણવાને કાન પર હાથ નાંખે છે, પણ શૈવાલના અંકુરાની શંકાથી તે રોમાવલીને લૂંછે છે. અને નિતંબભારને ન જાણતાં, હું કેમ થાકી ગઈ? એમ વારંવાર સખીને પૂછે છે." (૨૭૧–૨૭૫)

આ બાલા સ્ત્રી આવેલા યૌવનને જાણતી નથી અને તેથી અજ્ઞાત યૌવના પણ કહેવાય છે. પછી સોળ વરસની ઉંમરે તે મુગ્ધા કહેવાય છે. આ મુગ્ધા સ્ત્રીના ચરિત્રને કેળવી જાણે છે અને પૂછેલી વસ્તુનો બરાબર ઉત્તર આપે છે. જે વાત ગુપ્ત રાખવા જેવી હોય તે વાતને ગુપ્ત પણ રાખે છે (૨૭૬–૨૭૮) કહ્યું કે કે:—

"પોતાના મન પસંદ પુરુષ સાથે, ક્રીડા કરતી વખતે પોતાને જે નખક્ષત થયા છે. તે જોઈને સખીઓ સવારમાં હસતી હસતી કહે છે કે હે સુંદરી! અમે તારી કરણી જાણી છે. આ પ્રમાણે સાંભળીને તે બીતી બીતી કહે છે, કે હે સખીઓ સાંભળો. મારાં સાસુજી રીસાય કે તમે નિંદા કરો, અથવા મારા દીયેર મને ગાળો દો કે મારી નણંદ મારા ઉપર આરોપ મૂકો, તે વાતની મને દરકાર નથી પરંતુ ખરી વાત એમ બની છે કે– જે ઘરમાં આજે હું ઉંઘવા ગઈ હતી અને વળી જઈશ, તે ઘરમાં ચારે પહોર મને બીલાડીએ ઉંઘવા દીધી નહિ, કારણ કે હે સખી! તેને ઘરના ખૂણામાં જ ઉંદર પકડવા ફાળ ભરીને પાછા ફરતાં તેના નખ મારા શરીરને લાગ્યા છે. આ દુઃખની વાત હું કોને કહું, કારણ કે તમે તો મારી મશ્કરી કરો છો. આ પ્રમાણેની મુગ્ધા સ્ત્રીની ઉત્તમ વાણી તેની સખીઓએ સાચી માની લીધી. (૨૭૯–૨૮૬)

મુગ્ધા સ્ત્રી આ પ્રમાણે પોતાનું કૃત્ય ગોપવીને ઉત્તર આપી શકે છે. સોળ વરસથી બત્રીશ વરસ સુધી સ્ત્રી પ્રૌઢા કહેવાય છે. (૨૮૭)

પ્રોઢા સ્ત્રીના બે ભેદ—

પ્રોઢા સ્ત્રી યૌવનની ગતિ જાણતી હોવાથી હાવભાવ દેખાડીને સંભોગ કરે છે પ્રોઢા સ્ત્રીના ૧ ધીરા અને ૨ અધીરા એમ બે પ્રકાર છે ધીરા બુદ્ધિવાન અને ગંભીર સ્વભાવવાળી હોય છે એક વખતે તેનો પ્રિયતમ બીજી સ્ત્રી સાથે ભોગ ભોગવીને ઘેર આવ્યા પછી તેના શરીર ઉપર ભોગ ચિન્હો જોઈને લોકોની શરમે પ્રગટ પણે નહિ બોલતાં, પ્રિયતમ સાથે વિનયથી વર્તતી, પતિ સાંભળે તે પ્રમાણે પોતાની સખીને કહેવા લાગી (૨૮૮–૨૯૩)

હે સખી! સાંભળ, તું બોલીશ નહિ અને ખાટલા ઉપર બેસીશ નહિ વાંકી દૃષ્ટિએ શું જુએ છે, ક્રોધનું ઘર સાંકડું છે આ પ્રમાણે સખી પર ક્રોધ કરતી, અને પોતાના પ્રિયતમને હસતી હસતી વ્યંગમાં કહેનારી સ્ત્રી પ્રોઢા ધીરા કહેવાય છે જ્યારે પ્રોઢા અધીરાના લક્ષણ આ પ્રમાણે જાણવા (૨૯૪–૨૯૫)

"ઇશ્વરના કપાળમાં રહેલી ચંદ્રકળામાં પોતાનું પ્રતિરૂપ દેખીને, પાર્વતીએ (બીજી સ્ત્રીની) પડેલી છાયા જોઈને શંકા થતાં તેણે કોપથી ચંચળ કંકણોની કાંતિવાળા હાથોવડે મહાદેવનો તિરસ્કાર કર્યો" (૨૯૬) આવી રીતે વાતવાતમા અધીરાઈ બતાવતી પ્રોઢા અધીરા હોય છે આ પ્રમાણેના લક્ષણોવાળી સ્ત્રીને બુદ્ધિવાનોએ પ્રોઢા અધીરા જાણવી (૨૯૭–૨૯૯)

બત્રીશ વરસ પછી સ્ત્રી વૃદ્ધા કહેવાય છે આ ચોથી અવસ્થા વાળી સ્ત્રીઓનુ યૌવન ધીમે ધીમે ઉતરતું હોય છે વૃદ્ધા સ્ત્રીઓને શૃંગાર વગેરે શોભતું નથી (૩૦૦)

યોનિના ચાર ભેદ—

આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની ચાર અવસ્થાનાં લક્ષણ કહ્યા હવે યૌવનના ચાર ભેદ કહું છુ, જે નિશ્ચયે કરીને વેદ સમાન જાણજે પહેલુ બાલયૌવન, બીજુ મનોરમ યૌવન, ત્રીજુ જઠર યૌવન અને ચોથુ જાજરૂ યૌવન પહેલાના મુનિજનોએ કહેલુ છે (૩૦૧–૩૦૨)

વાત્સાયન કામસૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કેઃ—" યૌવન ચાર પ્રકારનું છે. સોળ વર્ષ સુધી ૧ બાલ યૌવન, સત્તરથી બત્રીશ સુધી ૨ મનોરમ યૌવન, બત્રીશથી અડતાલીશ સુધી ૩ જઠર યૌવન અને અડતાલીશ વર્ષ પછી ૪ જાઠરૂં યૌવન કહેવાય છે." (૩૦૩–૩૦૪)

કવિ નરબદ પણ કહે છે કે, સોળ વર્ષની ઉંમર સુધી બાલ યૌવન, બત્રીશ વર્ષ સુધી મનોરમ યૌવન હોય છે આ મનોરમ યૌવનમાં સ્ત્રી વિવિધ જાતના સંભોગ રસ માને છે. બત્રીશથી અડતાલીશ સુધી જઠર યૌવન હોય છે. પછી યૌવન જાઠરૂં કહેવાય છે. આ જાઠરા યૌવનવાળી સ્ત્રીને કામકેલિ પસંદ હોતી નથી. કારણ કે તે ઉંમરે યૌવનની મજા ખલાસ થઇ ગઈ હોય છે. (૩૦૫ થી ૩૦૮)

કહ્યું છે કેઃ—" ગુમાવેલું ધન પાછું મલી શકે છે, બંધ થએલો વરસાદ પાછો વરસે છે, પરંતુ વિચાર કરીને જોતાં ગએલું યૌવન પાછું આવતું નથી. માટે જ્યાંસુધી યૌવન હોય ત્યાંસુધી યૌવનનો લાહો લઈ લેવો જોઇએ, નહિતર પછી પસ્તાવવું પડશે. યૌવનની ગત અંજલિમાં રહેલા પાણી જેવી ચંચલ હોય છે. મધમાખી મધનો સંચય ઘણો કરે છે, અને કીડી અનાજના દાણાઓ ઘણા એકઠા કરે છે. અને તે સાચવવા ઘણો પ્રયત્ન કરે છે, તો પણ તેનો ઉપભોગ બીજા કરે છે. નરબદ કહે છે કે હે ભાઇ ! માટે યૌવનનો લાહો યુવાનીમાં જ લઈ લેવો જોઇએ. પછી પસ્તાવાથી કાંઈ કામ નહિ આવે. (૩૦૯–૩૧૨)

સ્ત્રીના જે જે ગુણો કહ્યા તે સઘળા મનોરમ યૌવનમાં ભોગી પુરુષને સુખ આપનારાં થાય છે. (૩૧૩) કહ્યું છે કેઃ—

" બાલ યૌવનમાં પુત્ર જન્મે તો તે મરણ પામે છે. અથવા મોટો થતો જ નથી. મનોરમ યૌવનમાં જન્મેલો બાલક શાંત, હિંમતવાન તથા મહાબલવાન થાય છે. જઠર યૌવનમાં જન્મેલો મધ્યમ પરાક્રમવાળો, અને જાઠર યૌવનમાં જન્મેલો બાળક

તેજહીન હોય છે આ પ્રમાણે જુદા જુદા યૌવનમાં જન્મેલા બાળકો ઉત્પન્ન થાય છે." (૩૧૪-૩૧૫)

નીચ તથા ઉત્તમ સ્ત્રીનું વર્ણન—

જે યુવાન સ્ત્રીની આંખો રાતી હોય, ઘણી ઉંઘતી હોય, તે સ્ત્રી રાત અને દિવસ પુરુષના સંગને ઇચ્છે છે જે સ્ત્રી બહુ શણગાર સજીને રાત અને દિવસ બહાર રખડતી ફરે તે સ્ત્રી પર પુરુષની ઇચ્છાવાળી જાણવી જે સ્ત્રી નિરંતર જૂઠું બોલતી હોય, મનગમતાં કપડા પહેરતી હોય, અને આજુબાજુ જોયા કરતી હોય, તે સ્ત્રી છિનાલ જાણવી જે સ્ત્રી છાતી તથા નાભિ ઉઘાડી રાખી રસ્તામાં ચાલતી હોય, એક જગ્યાએ બેસતી ન હોય, અને આંખો મિચકારતી મિચકારતી ચંચલ ચિત્તે બજારમાં ચાલતી હોય, તે સ્ત્રીને પારકા પુરુષના પ્રેમમાં આસક્ત જાણવી આવી સ્ત્રીને એકલી રાખવી નહિ અને તેનો વિશ્વાસ રાખવો નહિ કારણકે તે બીજા પુરુષના પ્રેમમા આસક્ત હોવાથી પોતે કદાપિ સુખ પામી શકતી નથી (૩૧૬-૩૨૧)

જે સ્ત્રીને પિયરમા મા, બાપ તથા ભાઈ તરફ બહુ પ્રીતિ ન હોય, લજ્જાવાળી હોય તે સ્ત્રી પતિ પ્રત્યે પ્રેમવાળી જાણવી (૩૨૨)

જે સ્ત્રીના જમણા પગની આગળીઓ ટૂકી ને પાસે પાસે હોય, પગનુ તળીયુ ચાલતાં વાકુ પડતુ હોય, તે સ્ત્રી વહેલી વિધવા થશે તેમ જાણવું (૩૨૩)

જે સ્ત્રી બહુ કાળી તથા બહુ ગોરી ન હોય, જે સ્ત્રીનું શરીર કોમળ હોય, જેનાં વચનો મીઠા હોય, જે બહુ ઠીંગણી તથા બહુ ઊંચી ન હોય, જેનું મુખ કમલ તથા આખો સુદર હોય, જેની ગરદન સરખી હોય, જેની કેડ પાતળી હોય, જે સ્ત્રીને ઉંઘ થોડી હોય, જેનો ખોરાક પણ થોડો હોય, જે સ્ત્રીના નેત્ર, નખ તથા હોઠ લાલ હોય, જે સ્ત્રીના હાથ તથા પગના તળીયા કમલ જેવા રાતા તથા ઉત્તમ લક્ષણું સહિત હોય, જે સ્ત્રીના દાતની પક્તિ સરખી હોય, જેના ઓષ્ઠ રાતા પરવાળા જેવા હોય, જે

સ્ત્રીનો કંઠ મધુર હોય, તે ઉત્તમ સ્ત્રી ધર્મ, કામ અને અર્થની વૃદ્ધિ કરનારી જાણવી. (૩૨૪–૩૨૭)

ઉપર પ્રમાણેના ઉત્તમ લક્ષણવાળી કન્યા જોઇને પરણવું જોઇએ, નહિતર લગ્ન ન કરવું જોઇએ. (૩૨૮)

મોટા સ્તનવાળી, દુબળી, પીળા લોચનવાળી, લાંબા લોચન-વાળી, તથા મોટા મુખવાળી, જેની જંઘા પર ઘણી રોમરાજી હોય, જે રાતદિવસ ખાખા કરતી હોય, જે ચાલતાં નીચી ગરદન રાખી ચાલતી હોય, જેના ગાલમા હસતી વખતે ખાડા પડતા હોય, જેના દાંત છૂટા છૂટા હોય, તેવી સ્ત્રીને સારા માણસે તજી દેવી જોઇએ. એમ વિચાર કરીને કવિ **નરબદ** કહે છે. (૩૨૯–૩૪)

જે સ્ત્રીના જમણા પગના અંગૂઠાની પાસેની આંગળી બહુ ટૂંકી ને બહુ જાડી હોય, તે સ્ત્રીને વ્યભિચારી જાણવી. આવી ખોડવાળી સ્ત્રીનો પતિ વહેલો મરે છે. (૩૩૫–૩૩૬)

જે સ્ત્રીના પગલાં સીધાં પડતાં હોય, જે સ્ત્રીના ખભા સરખા હોય, જે સ્ત્રીની ગરદન લાંબી હોય, હૃદય આગળ પડતું હોય, સ્તન સરખા બરોબર બેસતા હોય, જે બહુ ગોરી તેમજ બહુ કાળી ન હોય, જે કાંઇક રાતા વર્ણવાળી હોય, જેનો અવાજ કોયલ જેવો હોય, તે સ્ત્રીને ઉત્તમ જાણવી. આવી સ્ત્રી પોતાના પતિને સુખ આપનારી અને બળવાન પુત્રને જન્મ આપનારી જાણવી. ભાગ્યવશાત્ આવી ઉત્તમ સ્ત્રીને ક્રોધી, ખરાબ અને ક્ષુધાતુર, નિર્ધન અને લાજ વગરનો પતિ પણ મલ્યો હોય તોપણ તે તેને છોડતી નથી (૩૩૭–૩૩૯)

કેટલાક કવિઓ વિચાર કરીને કહે છે કે–યુવાન સ્ત્રીનો કદાપિ કાળે વિશ્વાસ કરવો નહિ. કારણ કે–“ નવોઢા સ્ત્રીનો હાથ પકડીને, તેનું મસ્તક ખોળામાં લઈને, બાથભીડીને, પાસે સૂઆડો તો પણ તે વશ નથી થતી. કોઈક વિરલ પુરુષને જ નવોઢા સ્ત્રી સુખ આપે છે. કવિ **નરબદ** કહે છે કે–જે પુરુષ હાથમાં પારો

રાખી શકે તે પુરુષને નવોઢા સ્ત્રી વશ રહે છે અર્થાત્ જેવી રીતે પારો હાથમાં રહી શકતો નથી, તેવી જ રીતે નવોઢા સ્ત્રી વશ રહેતી નથી ” (૩૪૦–૩૪૪)

વળી કવિ નરબદ કહે છે કે—જેવી રીતે સર્પને દૂધ પીવડાવીને મોટો કર્યો હોય, અને વાઘના નાનાં બચ્ચાંને ખવડાવી પીવડાવી મોટું કર્યું હોય, છતા જો તેનો વિશ્વાસ રાખીને છૂટા મૂકવામા આવે તો પાળી પોષીને મોટા કરનારને સર્પ મહેલો કરડે, અને વિકાળ થએલો વાઘ પાલણહારને પેલો ખાઈ જાય છે તેવી રીતે મદમત્ત સ્ત્રીને છૂટી મૂકવામા આવે તો તે ખરાબ સોબત મલવાથી બગડી જાય છે તેથી ડાહ્યા માણસોએ નવોઢા સ્ત્રીને ગુપ્ત વાત કહેવી નહિ કારણ કે કોઈક વખત તે વાત બહાર આવવાથી મરણ ભય ઊભો થવાનો સંભવ રહે છે તે માટે હૃદયની ગુપ્ત વાતો સ્ત્રીને કહેવી નહિ, અને તેને છૂટી મેલવી નહિ હવે નરબદ કવિ સ્ત્રી સંયોગનું વર્ણન કરે છે (૩૪૫–૩૪૮)

સ્ત્રીઓને વશ કરવાના ઉપાયો—

દેશ, કાલ, બાલા, યોવના, પ્રૌઢા અને વૃદ્ધા વગેરે અવસ્થાઓ જોઈ, ઋતુ વગેરે જોઈ સ્ત્રીનું સેવન કરવું જોઇએ અવસર જોયા વગર સ્ત્રી ભોગવવાથી શરીરમાં રોગો તાત્કાલિક ઉત્પન્ન થાય છે. (૩૪૯–૩૫૧)

પંડીત પુરુષો કહે છે કે—તરૂણ સ્ત્રી ભોગને યોગ્ય છે યુવાન સ્ત્રી સાથે અવસર જોઇને યૌવનનો રસ માણવો જોઇએ (૦૫૨)

પચાસ વર્ષ ઉપરની સ્ત્રી વૃદ્ધાપણું પામતી હોવાથી તે ભોગ માટે વર્જિત જાણવી કારણ કે તે ઉમરે પાન પણ ખાવું તેણીને શોભતુ નથી (૩૫૩–૩૫૪)

તરૂણ સ્ત્રી વિવિધ પ્રકારના વસ્ત્રો તથા આભૂષણો આપવાથી

વશ થાય છે. અને આલિંગન તથા ચુંબનથી પ્રૌઢા સ્ત્રી વશ થાય છે. (૩૫૩–૩૫૬)

સ્ત્રી સેવન માટે યોગ્ય ઋતુઓ—

વિશ્વાસ પમાડીને, જેમ તેમ કરી મન મનાવીને, બાલ યૌવના સ્ત્રીનું સેવન શરદ ઋતુમાં કરવું જોઇએ. (૩૫૯–૩૬૦)

હેમંત અને શિશિર ઋતુમાં યૌવના અને પ્રૌઢા નારીનું સેવન સુખ આપે છે વર્ષા અને વસંત ઋતુમાં પ્રૌઢા નારીનું સેવન ઘણું સુખ આપે છે (૩૬૧–૩૬૨)

ગ્રીષ્મ ઋતુમાં સ્ત્રી સેવનનો અવસર નથી. આ ઋતુ સિવાયની ઋતુઓએ બાલયૌવના તથા તરૂણુ સ્ત્રી સેવવાથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. વૃદ્ધા નારીનું સેવન કરવાથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે આ સંસારમાં ઋતુ વગેરે જોઈને સ્ત્રીનું સેવન કરવું જોઈએ. (૩૬૩–૩૬૪)

બાલ યૌવના સ્ત્રીની સાથે બેઠાં બેઠાં સમજાવી પટાવીને. તરૂણુ–યુવાન સ્ત્રીની સાથે સૂતાં સૂતાં અને ઊંચા સ્થાને બેસાડીને. પ્રૌઢા સ્ત્રી સાથે રતિક્રીડા કરવાથી બંનેને સુખના પ્રાપ્તિ થાય છે. (૩૬૫–૩૬૮)

રજસ્વલા સ્ત્રી પ્રથમ ત્રણુ દિવસ માટે વર્જ્ય છે. ગર્ભિણી સ્ત્રી પણુ છ મહિનાનો ગર્ભ થયા પછી વર્જ્ય છે. (૩૬૯–૩૭૧)

કોકદેવ રાજાને કહે છે કે–હે રાજન્ ! જગતમાં વિવિધ જાતિનાં રત્નો છે કોઈક ઉત્તમ અને કોઈક મધ્યમ ગુણુવાળાં છે. તેમ સ્ત્રીઓ બધી સરખી હોતી નથી. અને પુરુષ કહેવાથી બધા પુરુષ સરખા હોતા નથી ઉત્તમ લક્ષણુ જોઈને સંબંધ બાંધવો જોઈએ, જેથી પાછળ પસ્તાવું પડે નહિ. કારણુ કે જેમ પટોળુ ફાટી જાય છે પરંતુ તેના ઉપરની ભાત જતી રહેતી નથી, તેવીજ રીતે ઉત્તમ સ્ત્રી પુરુષનો સંબંધ છૂટતો નથી (૩૭૨–૩૭૪)

આ પ્રમાણે કોકદેવે ભૈરવસેન રાજાને આનંદપૂર્વક સ્ત્રી લક્ષણ નામનો બીજો અધિકાર સંભળાવ્યો (૩૭૫) કવિ નરબદ કહે છે કે કોકશાસ્ત્રના જુદા જુદા પ્રકારના દશ અધિકારો પૈકીનો આ બીજો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો (૩૭૬)

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદાચાર્ય વિરચિત કોકશાસ્ત્ર નામના ગ્રંથનો સ્ત્રીલક્ષણ વર્ણન નામનો બીજો અધિકાર સમાપ્ત ॥ ૨ ॥

ત્રીજો અધિકાર

કવિ મંગલાચરણમાં દેવી સરસ્વતીને નમસ્કાર કરીને સજ્જન માણસોના ઉપકાર માટે કોકચોપઈની રચના કરતાં કહે છે કે-(૩૭૭-૩૭૮)

કોકદેવ ભૈરવસેન રાજાની આગળ વાર્તા આગળ ચલાવતાં કહે છે—'હે રાજન્! સ્ત્રીના શરીરમાં કામદેવ કયા સ્થાનમાં રહે છે, સ્ત્રી પુરુષનો સંગ કઈ રીતે ઇચ્છે છે, તથા સ્ત્રી દ્રવવાના ઉપાય કામશાસ્ત્રના આધારે હું કહું છું તે સાંભળો' (૩૭૯-૮૧)

સ્ત્રીના શરીરમાં કંદર્પનાં સ્થાનોનું વર્ણન:—

અજવાળી એકમથી સ્ત્રીનો કંદર્પ દિન પર દિન ડાબા પગના અંગૂઠેથી વધતો વધતો ઉપર ચઢે છે બીજના દિવસે પગના તળીયે, ત્રીજના દિવસે પગની એડીમાં, ચોથના દિવસે ઢીંચણના મૂળમા, પાંચમના દિવસે જંઘામા, છઠના દિવસે જંઘાના મૂળમા, સાતમના દિવસે યોનિમા, આઠમના દિવસે નાભિમા, નોમના દિવસે સ્તનના મૂળમા, દશમના દિવસે કંઠે, અગિયારશના દિવસે નીચેના હોઠમા, બારશના દિવસે કંઠમા, તેરશના દિવસે લમણામા, ચૌદશના દિવસે કપાળમા અને પૂર્ણિમાના દિવસે તાળવામા કંદર્પ રહે છે (૩૮૨-૩૮૬)

અજવાળી એકમથી કંદર્પ ઉપર ચઢે છે અને જમણા અંગે ઊતરે છે. અંધારા પખવાડીયામાં જમણા પગના અંગૂઠેથી ચઢે છે. કોઈક વખત કંદર્પ વધે છે અને કોઈક વખત ઘટે પણ છે. (૩૮૭–૩૮૮)

વળી કેટલાકના મતે કંદર્પ સ્ત્રીને ઋતુસ્નાન કર્યા પછી વધે છે. અર્થાત્ જે દિવસે ઋતુસ્નાન કરે તે દિવસથી ડાબા પગના અંગૂઠેથી કંદર્પ ઉપર પ્રમાણે રહે છે. (૩૮૯–૩૯૧)

વળી દિવસમાં સ્ત્રીને કંદર્પ કયા સ્થાનમાં રહે છે, તે જણાવતાં કવિ કહે છે કે–પહેલા ચોઘડીએ અંગૂઠે, બીજા ચોઘડીએ ઘુંટણમાં, ત્રીજા ચોઘડીએ ઢીંચણે, ચોથા ચોઘડીએ જંઘાના મૂળમાં, પાંચમા ચોઘડીએ સ્તનના મૂળમાં, છઠા ચોઘડીએ ખભાના મૂળમાં, સાતમા ચોઘડીએ કાનના મૂળમાં, આઠમા ચોઘડીએ લમણાના મૂળમાં, નવમામાં ડાબા લમણે અને દશમા ચોઘડીએ જમણા લમણે, અગિયારમા ચોઘડીએ ડાબા સ્તનમાં અને બારમા ચોઘડીએ જમણા સ્તનમાં, તેરમા ચોઘડીએ કમ્મરમાં, ચૌદમા ચોઘડીએ જમણા ઢીંચણમાં, પંદરમે જમણા પગના તળીએ અને સોળમા ચોઘડીએ કંદર્પ જમણા પગને અંગૂઠે વાસ કરે છે. (૩૯૨–૩૯૯)

જે તિથિએ જ્યાં પહેલો વાસ કહ્યો ત્યાં પહેલા ચોઘડીએ કંદર્પનો વાસ જાણવો અને પછી ત્યાંથી દરેક ચોઘડીએ ફરતો રહે છે. આ પ્રમાણે આખો દિવસ કંદર્પ શરીરમાં ચઢ ઉતર વાસ કરે છે (૪૦૦–૪૦૧)

કંદર્પ જાગૃત કરવાના ઉપાયોઃ—

"ઓષ્ઠ ઉપર આલિંગનપૂર્વક ચુંબન, યોનિ અને સ્તનનું મર્દન, નખક્ષત, તથા સ્તન, વાળ અને કાનને પકડવા, તેમજ પોતાનું હાસ્ય, જીભ, કંઠ અને અધરને પકડવા–એ દશ ભેદો બાહ્ય રતિક્રીડાના કહેલા છે." (૪૦૨–૪૦૩)

સ્તનના, ગરદનના અને ઢીંચણના મૂળમાં નખક્ષત કરવાથી, હોઠ; અને ગાલને ચાટવાથી, આંખો તથા કપાળે ચુબન કરવાથી, લમણે ખજૂઆલવાથી, ઘુટણ, જઘા, નાભિ અને હૃદય અન્યોન્ય ના ઘસવાથી, વાળ પકડવાથી અને તાળવાને પંપાળવાથી સ્રીનો કદર્પ જાગૃત થાય છે આ પ્રમાણે કંદર્પ જાગૃત કરીને સ્રી સાથે સભોંગ કરવાથી નારીને તત્કાલ દ્રાવ થાય છે (૪૦૪-૪૦૬)

રતિરહસ્ય ગ્રથમા કહ્યુ છે કે -"કામી પુરુષો (સ્રીના) મસ્તકના વાળ, ભાલ પ્રદેશ અને આંખોને ગ્રહણ કરે છે. ઓષ્ઠનું ચુબન કરે છે દાનથી ઓષ્ઠ તેમજ શરીરને પીડે છે અને ગળા પર ચુબન કરે છે કાખમાં તેમજ કઠમા નખ વડે લખે છે અને સ્તનને મજબુત રીતે પકડે છે મુઠીથી છાતીમાં પ્રહાર કરે છે અને નાભિપ્રદેશ પર ધીમેથી ચપેટા મારે છે

"હરિ, બ્રહ્મા અને મહેશ ઐકાર અને ઓકારયુક્ત હોય છે અને કામદેવનાં બાણ પાચ હોય છે એવી પ્રસિદ્ધિ છે તેમનાં લક્ષણો ૧ હૃદય, ૨ સ્તન, ૩ આખ, ૪ મસ્તક અને ૫ ગુહ્ય પ્રદેશ એ પાચે અનુક્રમે છે આ સ્થાનોને વિશે વાર વાર પોતાની આખરૂપી ધનુષમાથી પ્રેરિત જાજવલ્યમાન અગ્નિ સરખા તે બાણો વડે સુદરીઓને કામની ધારા સ્વરૂપ બિદુઓ સ્ફુરે છે

"હૃદયમા અરુણવર્ણી કમળ, સ્તનમા આમ્ર, આખમાં અશોક, મસ્તકમા શિરીષ અને યોનિમા કમલ-એ પાચ બાણો હોય છે" (૪૦૭-૪૦૯)

સોળ વરસની સ્રી બાલ યૌવના કહેવાય છે આ બાલ યૌવનાને આલિગન, ચુબન કરવાથી અને સ્તન મર્દન કરવાથી કદર્પ જાગે છે ત્રીસ વરસ સુધીની સ્રીને સ્તન પર નખક્ષત કરવાથી અને આલિંગન કરવાથી કદર્પ જાગે છે સારી સારી વાતો કરવાથી અને મધુર ગાયનો ગાવાથી પ્રૌઢા સ્રીનો કદર્પ જાગે છે જ્યાસુધી સ્રીમે કદર્પ જાગે નહિ, ત્યાંસુધી તેણીને દ્રાવ થતો નથી અને જ્યા સુધી સ્રીને દ્રાવ થાય નહિ, ત્યા સુધી સભોગ સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી (૪૧૦-૪૧૨)

સ્ત્રી દ્રવવાનો ઉપાય:—

સ્ત્રીને દ્રાવ થવાનો એક ઉપાય હું કહું છું. સ્ત્રીને એક ક્ષણ આલિંગન કરીને હૃદય સાથે દાબીને ચુંબન કરો, પછી જોરથી સ્તનનું મર્દન કરીને પેટ પર નખથી ખંજૂઆળો, ત્યારપછી ગળામાં હાથ ઘાલીને જેમ બાળકને બાથ ભીડીએ છીએ તેમ બાથ ભીડીને, સ્ત્રીને નાગી કરીને તે દિવસે કંદર્પનો જ્યાં વાસો હોય તે સ્થાનેથી કંદર્પ જગાડીને, પુરુષે સ્ત્રીના કંદર્પ સ્થાનમાં પોતાનું લિંગ જાગ્રત કરીને અડધું બહાર રહે અને અડધું અંદર રહે તેવી રીતે મૂકીને, ધીમેધીમે સંભોગ કરવાથી સ્ત્રીનો કંદર્પ બરાબર જાગ્રત થાય છે. પછી લિંગ ધીમેધીમે સ્ત્રીના ગળા પર હાથ રાખીને યોનિમાં દાખલ કરવું. આ પ્રમાણે સંભોગ કરતાં કરતાં, વચમાં ચુંબન કરતાં કરતાં હૃદય સાથે દબાવીને પ્રેમ કરવાથી સ્ત્રીને તત્કાલ દ્રાવ થાય છે. અને દ્રવિત થએલી સ્ત્રી સંતોષ પામીને આશિષ આપે છે. કોકદેવે રાજાને કહેલો આ ઉઘાડો અર્થ કવિ કહે છે કે મેં પોતે અનુભવ કરીને કહ્યો છે. (૪૧૭–૪૨૦)

સ્ત્રી સંભોગને યોગ્ય સમય અને તિથિ—

બીજ, ચોથ અને પાંચમે ચિત્રિણી, નોમ, ચૌદશ અને પૂનમે હસ્તિની, પડવે, ત્રીજ, અગિયારશ અને તેરશે શંખિની અને સઘળી તિથિએ પદ્મિનીની સાથે સંભોગ કરવાથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે (૪૨૧–૪૨૩)

રાત્રિના પહેલા પહોરે ચિત્રિણી, બીજા પહોરે હસ્તિની, ત્રીજા પહોરે શંખિની અને ચોથા પહોરે પદ્મિની સાથે સંભોગ કરવાથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી અવસર જોઈને પુરુષે સ્ત્રી સાથે સંભોગ કરવો જોઈએ (૪૨૪–૪૨૫) કહ્યું છે કે:-

"ચિત્રિણી મધ્ય રાત્રે રતિક્રીડા માટે જાય છે. હસ્તિની રાત્રિના તથા દિવસના બીજા પહોરે સંભોગની ઇચ્છા કરે છે. શંખિની સ્ત્રી ત્રીજા પહોરે અને પદ્મિની સ્ત્રી ચોથા પહોરે પોતાના પતિ સાથે રતિક્રીડા કરે છે.

" પદ્માસનથી પદ્મિની, વેણુદારિત આસનથી શખિની, સ્કંદપાદયુગલ આસનથી હસ્તિની અને નગ્ન થઈને રતિક્રીડા કરવાની ચિત્રિણી ઇચ્છા કરે છે (૪૨૬–૪૨૮)

પદર તિથિઓએ સ્ત્રી દ્રાવણના ઉપાયઃ—

પ્રથમ તિથિ એકમના દિવસે સ્ત્રી સાથે સભોગ કરતાં, કંઠે આલિગન દેવાથી, કપાળે ચુબન કરવાથી તથા પડખામા નખક્ષત દેવાથી, અગુઠાથી અગુઠા દબાવવાથી અને જઘાએ કરીને જઘા ઘસવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે બીજના દિવસે સ્તન મર્દન કરવાથી નેત્ર અને ગાલે ચુબન કરવાથી, મુખમાં ઓષ્ઠ ગ્રહણ કરીને અધરામૃતનું પાન કરવાથી, કૂખની નીચેના ભાગમાં નખક્ષત દઈને ગાઢ આલિગન દેવાથી સ્ત્રીને તતકાલ દ્રાવ થાય છે, અને સ્ત્રી બહુજ સુખ પામે છે ત્રીજના દિવસે જોરથી સ્તન મર્દન કરીને, બગલમા નખક્ષત દેતા અધરામૃતનું પાન કરવાથી સ્ત્રીને તતક્ષણ દ્રાવ થાય છે. ચોથના દિવસે આલિગન દેઈને જોરથી હાથે સ્તન મર્દન કરવાથી, તથા ડાબી કૂખે નખક્ષત દઈને અધરામૃતનુ પાન કરતા કરતાં જુદા જુદા આસનોથી સભોગ કરવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ સુખે કરીને થાય છે પાંચમના દિવસે કેશ પકડીને, અધર પ્રદેશે ચુબન કરવાથી તથા સ્તનની બીંટડી ઉપર નખક્ષત કરવાથી તતક્ષણ સ્ત્રી દ્રવે છે છઠના દિવસે આલિંગન દઇને, દાતની વચ્ચે અધરોષ્ઠને બરાબર જકડીને નાભિ ઉપર થાપટ મારવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે સાતમના દિવસે યોનિ ઉપર હાથ રાખીને, નાભિપ્રદેશ પપાળતા પપાળતાં, અધરામૃતનુ પાન કરીને કૂખ, હૃદય અને કપોલ પર નખક્ષત દેતાં કવિ નરબદ કહે છે કે સ્ત્રીને દ્રાવ થવાથી તે સુખ પામે છે (૪૨૯–૪૩૯)

આઠમના દિવસે ગળાને આલિગન દઈને નાભિપ્રદેશ પર જોરથી નખ દેવાથી, દાતથી ઓષ્ઠ પકડી રાખવાથી, સ્તનનુ જોરથી મર્દન કરવાથી અને વારે વારે ગાલે ચુબન કરવાથી, હસીને હાથે તાલી દેવાથી તથા સમાસને સંભોગ કરવાથી,

સ્ત્રીને તુરત જ દ્રાવ થાય છે. **નોમના** દિવસે નાભિએ સ્પર્શ કરવાથી, દાંતની વચ્ચે અધરોષ્ઠને પકડી રાખવાથી, યોનિનું મર્દન કરવાથી, નેત્ર અને કપાળે ચુંબન કરવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે. **દશમના** દિવસે લલાટે ચુંબન કરવાથી, ગરદન પર વારે વારે નખ દેવાથી, ડાબા હાથે બાથ ભીડીને, જમણા હાથે સ્તન દબાવીને, હૈયે હૈયું મેળવી, હોઠ દાંતથી પકડવાથી બાલા તથા યૌવના સ્ત્રીની ચંદ્રકલા જાગ્રત થાય છે. અને તતકાલ તેણીને દ્રાવ થાય છે. **અગિયારશે** ગળે નખક્ષત દઈને સાતવાર ગાઢ આલિંગન દઈને, જોરથી અધરામૃતનું પાન કરતાંની સાથે જ સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે. **બારશના** દિવસે ગાઢ આલિંગન દઈને, ગાલ તથા નિલાડે ચુંબન કરીને નજરોનજર મેળવતાં જ સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે. **તેરસના** દિવસે કપોલે ચુંબન કરીને, સ્ત્રીને બોલાવવાથી અને તે જ વખતે કુચ મર્દન કરવાથી સ્ત્રી તતક્ષણ દ્રવે છે. **ચૌદશના** દિવસે કામવશ થએલી સ્ત્રીને ગાઢ આલિંગન દઈને, સ્તન જોરથી દબાવીને, મુખે ચુંબન કરવાથી સ્ત્રી તરત દ્રવે છે. **પૂનમના** દિવસે પૂર્ણ ચંદ્ર હોવાથી સ્ત્રીના મસ્તકે કામદેવનો વાસ હોય છે. સ્ત્રીના કેશ પકડીને, ડોક નમાવી મુખ, ગાલ તથા લમણે ચુંબન કરવાથી, અધરામૃતનું પાન કરતાં કરતાં, બધાં ભોગના ઉપાયો અજમાવીને, જોરથી સંભોગ કરવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે અને તેણી સુખ પામે છે. (૪૪૦–૪૫૦)

કોકદેવ રાજાને કહે છે કે દરેક તિથિએ જુદી જુદી કંદર્પની ગતિ હોવાથી તેના ભેદ ઉપર પ્રમાણે જાણવા. (૪૫૧) કહ્યું છે કે:—
" આ પ્રમાણે આખા શરીરમાં કામ તિથિ ક્રમથી વાસ કરે છે. પુરુષને જમણે અને સ્ત્રીને ડાબે પડખે તેમજ વિપરીત રીતે એટલે પુરુષને શુકલપક્ષમાં અને સ્ત્રીને કૃષ્ણપક્ષમાં કામની સ્થિતિ વર્તે છે. " (૪૫૨)

અજવાળીયામાં સ્ત્રીને ડાબે પડખે અને અંધારિયામાં જમણી બાજુ કામનો વાસ હોય છે. અજવાળીયામાં પુરુષને જમણી બાજુ અને અંધારિયામાં ડાબી બાજુ કામનો વાસ હોય છે. (૪૫૩–૪૫૪)

કોકદેવ ભૈરવસેનને કહે છે કે જે પુરુષ કામના વાસને જાણતો નથી તે પુરુષ સ્ત્રીને શી રીતે વહાલા હોય ? કોકદેવે સ્ત્રીને મળવાના જે પ્રકારો બતાવ્યા તે ચતુર માણસ સમજી લેશે અને તે પ્રમાણે વર્તશે (૪૫૧-૪૫૬)

શ્રી નરણદ કવિ કહે છે કે-કોકચોપાઇ ના દશ અધિકારો પૈકીનો આ ત્રીજો પ્રકાર સંપૂર્ણ થયો તે શ્રોતાજનો સાભળો (૪૫૭)

શ્રી જૈનાચાર્ય શ્રીનરણદાચાર્ય વિરચિત કોકશાસ્ત્ર નામના ગ્રંથનો કંદર્પનિવાસ નામનો ત્રીજો અધિકાર સમાપ્ત ॥ ૩ ॥

ચોથો અધિકાર

મંગલાચરણમા કવિ રક્ષણ કરનારી માતંગી દેવી તથા વાણીને આપનારી સરસ્વતી દેવીને નમસ્કાર કરીને ચોથો પ્રકાર કહે છે (૪૫૯)

કોકદેવ કહે છે કે—હે રાજન્ ! સાંભળો સ્ત્રીના ચરિત્રનો વિચાર ન કરશો, સ્ત્રી સંભોગના ઘણા ભેદ છે અને તે પાંચમો વેદ સમજવો કઈ સ્ત્રી કયા પુરુષ સાથે કેવી રીતે સંભોગ કરે તો બંનેની ઇચ્છા તૃપ્ત થાય, તે સમજાવવા હું સ્ત્રીના કમલની સ્થિતિનું વર્ણન કરીશ (૪૬૦-૪૬૨)

કોકદેવ કહે છે કે, સ્ત્રી અને પુરુષના ત્રણ પ્રકાર છે, તે વિગતવાર હું જુદા જુદા કહું છુ તે હે રાજન્ ! તમે સાંભળો (૪૬૩)

- યોનિ તથા લિંગના પ્રકારો —

યોનિ ત્રણ પ્રકારની હોય છે યોનિ મુખ આગળથી છ

આંગળ દૂર હોય તે ઉત્તમ પ્રકારની, નવ આંગળ દૂર હોય તે મધ્યમ પ્રકારની અને બાર આંગળ દૂર કમલ હોય તે અધમ પ્રકારની યોનિ કહેવાય છે. પુરુષનું લિંગ જેટલું લાંબું હોય તેટલી જ યોનિ હોય તો તે ઉત્તમ કહેવાય છે. યોનિ સુખથી કમલ ૭ આંગળ દૂર હોય અને નવ આંગલ લિંગ હોય તો સ્ત્રીને સંતોષ થતો નથી. તેવી જ રીતે પુરુષનું લિંગ ૭ આંગળ લાંબું હોય અને સ્ત્રીનું કમલ નવ આંગળ દૂર હોય તો પુરુષને સંતોષ થતો નથી. લિંગ અથવા યોનિ નાનાં મોટાં હોય તો એક બીજાને સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. (૪૬૪–૪૬૯)

યોનિનું માપ લેવા માટેની રીતઃ—

સુંવાળો રેશમનો એક દોરો લઈને તેના ઉપર માખણ ચોપડીને યોનિમાં ધીમે ધીમે પેસારતાં, જ્યાં સુધી દુઃખે ત્યાં સુધી પેસારીને તે દોરો બહાર કાઢી નાખીને આંગળા ભરવાથી યોનિનું માપ લઈ શકાય છે. (૪૭૦–૪૭૨) માપ લેતાં સ્ત્રીની યોનિ તથા પુરુષનું લિંગ સરખાં હોય તો સંભોગથી બંનેને સુખ ઉપજે છે. બાર વર્ષ સુધી સ્ત્રીનું કમલ આખું હોય છે. તેથી બાર વર્ષ સુધી સ્ત્રી સાથે સંભોગ કરવાથી તતક્ષણ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. બાર વર્ષ પછી કમલ ફૂટે છે. ત્યારપછી સંભોગ કરવો જોઈએ. (૪૭૩–૪૭૫)

પુરુષની ચાર જાતિ:—

૧ શશક–સસલો, ૨ મૃગ–હરણ, ૩ વૃષભ–બળદ અને ૪ અશ્વ–ઘોડો. આ ચાર જાતિના પુરુષનું હું અનુક્રમે વર્ણન કહું છું. (૪૭૬–૪૭૮)

ગાયનકળામાં પ્રવીણ, સ્ત્રીને વશ, ૭ આંગળના લિંગવાળો, પુરુષ સસલા જાતિનો સૌથી ઉત્તમ છે. (૪૭૯–૪૮૦)

સત્યવાદી, ધાર્મિક, પ્રિય વચન બોલનાર, રૂપવાન અને આઠ આંગળના લિંગવાળો, મૃગ પુરુષ મધ્યમ જાતિનો છે. (૪૮૧–૪૮૨)

પરોપકારમાં તત્પર, સ્ત્રીથી જિતાયેલો વાયુ પ્રકૃતિવાળો, સુખી, દશ આંગળના લિંગવાળો વૃષભ પુરુષ અધમ જાતિનો છે (૪૮૩–૪૮૪)

લાકડાની માફક શરીરવાળો, નિષ્ઠુર, જૂઠું બોલનારો, બાર આંગળના લિંગવાળો અશ્વ પુરુષ અધમાધમ જાતિનો છે (૪૮૫–૪૮૬)

લિંગના બે પ્રકાર—

એક સાબેલા જેવું અને બીજુ વાંસના અંકુશ જેવું–જાડુ લિંગ મુષલ જેવુ અને લાંબુ વાંસના અંકુશ જેવું કહેલું છે (૪૮૭–૪૮૮)

યોનિના પ્રકાર—

૧ કાચબાની પીઠ જેવી, ૨ હાથીના ગંડસ્થલ જેવી, ૩ કમલના જેવી ગોળ, ૪ નાભિના જેવી સરખી, ૫ રોમ વિનાની, અને ૬ પહોળી–આ પ્રમાણે ૭ જાતની યોનિ જે સ્ત્રીને હોય છે, તે સ્ત્રી સૌભાગ્યવતી જાણવી (૪૮૯–૪૯૧) રસમંજરીમા યોનિ પાચ પ્રકારની કહી છે—૧ કાચબાની પીઠ જેવી, ૨ હાથીના ગંડસ્થલ જેવી, ૩ કમલના જેવી સુગંધવાળી, ૪ રોમ વિનાની અને ૫ અત્યંત વિસ્તીર્ણ" (૪૯૨)

યોનિના દોષઃ—

કામશાસ્ત્રના જાણકારોએ યોનિના ચાર દોષો કહેલા છે શીતલ, અત્યંત નીચી, અત્યંત ઊંચી અને ગાયની જીભ જેવી જે કાઠી–કઠીન હોય તે (૪૯૩–૪૯૪)

પદ્મિની સાથે શશક પુરુષ, ચિત્રિણી સાથે મૃગ પુરુષ, શંખિની સાથે વૃષભ પુરુષ અને હસ્તિની સાથે અશ્વ પુરુષનો સંયોગ બરાબર છે સરખે સરખા યોગે રતિક્રીડા કરે તો સમાન સુખ પામે પરંતુ ઉચ્ચ જાતિ નીચ કે અત્યંત નીચ સાથે તેમજ નીચ જાતિ સાથે ઉચ્ચનો યોગ તજવો જોઈએ (૪૯૫–૪૯૮)

કોકદેવનું પરદેશ પ્રયાણ:—

કોકદેવની આ વાત સાંભળીને રાજાના મનમાં ખેદ ઉત્પન્ન થયો કે મારા ઘેર મોટા મોટા રાજાઓની કુંવરીઓ છે, પરંતુ તેઓ કામશાસ્ત્રની જાણકાર નથી. તેથી રાજા કોકદેવને કહેવા લાગ્યો કે તું પાંચ કરોડ સોનામહોર લઈ ને, છ મહિના પરદેશ ફરીને, મારા માટે કામશાસ્ત્રની જાણકાર સ્ત્રી લાવી આપ. (૪૯૯–૫૦૫)

રાજાના વચનનો સ્વીકાર કરીને કોકદેવ ઘેર આવ્યો. ઘેરથી સ્ત્રીની રજા લઈ ને, પાંચ ક્રોડ સોનૈયા, હાથી, ઘોડા, રથ અને માણસો લઈ ને, પરદેશ રવાના થયો. રાજકારભાર પ્રધાનોને સોંપીને ભૈરવસેન રાજમહેલમાં ગયા અને કોકદેવ કામશાસ્ત્રની જાણકાર સુંદર સ્ત્રી લઈ ને આવવાની રાહ જોવા લાગ્યા. (૫૦૬–૫૧૧)

કોકદેવે મુસાફરી કરતાં કરતાં માલવા, ખાનદેશ, વૈરાટ, મરહટ, કર્ણાટક, સ્ત્રીઆ રાજ્ય વગેરે પ્રદેશો જોયા. પરંતુ રાજાને યોગ્ય સ્ત્રી તેમના જોવામાં ન આવી આખરે ગૂજરાત થઈ ને સોરઠ આવ્યા. સોરઠમાંથી એકેક કરોડ સોનૈયા ખર્ચીને, જાણે બ્રહ્માએ સાક્ષાત્ મદનપૂતળી ન ઘડી હોય તેવી, જાણે શ્રીકૃષ્ણની ગોપિકા હોય તેવી, બાલ યૌવના બે સ્ત્રીઓ રાજા માટે ખરીદી. આ બંને યુવતિઓની વાણી મધુરી હતી, સઘળી જાતના હાવભાવની તથા ચોરાસી આસનની જાણકાર હતી. વળી ભરત નાટ્યશાસ્ત્રના નૃત્યના ભેદો તથા પિંગલશાસ્ત્રની જાણકાર હતી. કોકદેવ આ બંને સ્ત્રીઓ સાથે કેટલાએક દિવસ ત્યાં સોરઠમાં જ રહ્યા. રાજાનું દ્રવ્ય ખાઈ જવાથી તે ગુસ્સે થશે તેવી દરકાર કર્યા વિના, રાજાએ આપેલું સઘળું દ્રવ્ય ખાવા પીવામાં ખરચી નાખ્યું; અને યુવાનીનો લહાવો લીધો. યુવાની વીતી ગયા પછી ફરી ફરી યૌવન આવતું નથી એવો વિચાર કરીને, ઘણા દિવસ સુધી બ [illegible] દેશની સ્ત્રીઓ સાથે ભોગ ભોગવીને, વિષમ માર્ગે [illegible] સ્ત્રીઓ સાથે કોકદેવ

રણુથંભર આવી પહોચ્યો અને રાજા ભરવસેનને મળ્યો (૫૧૨–૫૨૨)

કોકદેવે રાજાને કહ્યું કે આપે આપેલું દ્રવ્ય ખરચ કરીને આ બે સુંદર સ્ત્રીઓ આપણે માટે લઇ આવ્યો છુ બને નારીનુ રૂપ જોઈ ને રાજા મનમાં હર્ષ પામ્યો રાજાનો માનીતો બીજો હંસવીર નામનો પ્રધાન હતો તેને રાજાને કહ્યુ કે 'કોકદેવે આ સ્રીઓ ભોગવેલી છે' રાજાએ પણ સ્રી તરફ જોતા જ તે વાત સત્ય જાણી રાજા કહેવા લાગ્યો કે–'કોકદેવ! તે અવિચારી કામ કર્યું મારૂ પાંચ કરોડ દ્રવ્ય ખાઈ ગયો અને મિત્રદ્રોહ કરતાં તે પાછુ ફરીને જોયું પણ નહિ?' (૫૨૩–૫૨૮) કહ્યુ છે કે'– "મિત્રદ્રોહી, કૃતઘ્ન અને વિશ્વાસઘાત કરનારા માણુસો ચંદ્ર અને સૂર્ય જયાંસુધી (પૃથ્વી ૫ર) રહે ત્યાંસુધી નરકે જાય છે" (૫૨૯)

પંખિણીનું આગમન.—

રાજાએ ગુસ્સે થઈને પગમાં લોઢાની બેડી નખાવીને કોકદેવને કેદખાનામાં મોકલી આપ્યો અને સોરઠથી લાવેલી બને સ્રીઓને રાજમહેલમાં મોકલી આપી કેટલાએક દિવસ વીતી ગયા પછી એક વખત રાજા ભરવસેન પોતાના વજીરો સાથે સભા ભરીને બેઠા હતા, તે વખતે પૂર્વદેશથી આવેલી એક સોળ વરસની બાલયૌવના પંખિણી નામની યોગિની સભા વચ્ચે આવીને નગ્ન થઇને ઊભી રહી આ પ્રમાણે પંખિણીને ભરી સભા વચ્ચે નિર્લજ રીતે ઊભેલી જોઈ રાજા તથા સભા પણ વિસ્મય પામી, અને હાહાકાર મચી ગયો રાજાએ એક પ્રધાનને બોલાવીને કહ્યુ કે–" આ સ્રી કોણુ છે, કયાંથી આવી છે અને સભા વચ્ચે નગ્ન થઈ કેમ ઊભી રહી છે?" પ્રધાને પૂછવાથી તે સ્રી બોલી કે–'હું પૂર્વ દેશમાંથી આવી છુ અને મારૂ નામ પંખિણી યોગિની છે મારી ઉત્પત્તિ અને માબાપનું નામ પછીથી કહીશ' (૫૩૦–૫૪૫) વળી તે કહેવા લાગી કે —'રાજા ભરવસેન આદિ સભામા બેઠેલા બધા પુરુષોમા પુરુષત્વ હોય તેમ હું માનતી

પાંચમો અધિકાર

મંગલાચરણમાં કવિ ભવાનીદેવીને નમસ્કાર કરીને કહે છે છે કે—સ્ત્રીને મલવાના ત્રણ ભેદ છે. તે જાણવા માટે પુરુષે **કામશાસ્ત્રનું** જ્ઞાન મેળવવું જ જોઇએ. જે પુરુષનું લિંગ છ આંગળનું હોય, ને તેને નવ આંગળની યોનિ વાળી સ્ત્રીની સાથે રતિક્રીડા કરવી હોય તો ચિડીની માફક ક્રીડા કરવી જોઇએ. સ્ત્રીની યોનિ મોટી હોય તો ગધેડાની માફક ક્રીડા કરવી જોઈએ. યોનિ છ આંગળ હોય અને લિંગ મોટું હોય તો કબુતરની માફક ક્રીડા કરવી જોઇએ. સ્ત્રીની યોનિ મોટી હોય અને લિંગ નાનું હોય તો સ્ત્રીને દ્રાવ કેવી રીતે થાય તે કહે છે. સ્ત્રી ઊંધી સૂવે અને પગ ઊંચા કરે એટલે કમલ નીચું ખસે, પછી પુરુષે સીધી પોતાના બે પગ ઉપર સુવાડીને, જંઘા ઉપર બેસીને, યોનિમુખ આગળ લિંગ એક ક્ષણ ઘસીને પછી ધીમે ધીમે સંગ કરતાં બંને જણાને સુખની પ્રાપ્તિ થાય. આ ઉમ્દો ભેદ કોકદેવે જાતે અનુભવીને કહ્યો છે. (૫૮૦–૫૯૦)

સ્ત્રીના કમલની ડાબી બાજુએ કંદર્પનો વાસ હોય છે, જેનાં ભેદ **કામશાસ્ત્ર**ના જાણકારો જાણે છે. જ્યાં સુધી કમલના મુખ સુધી લિંગ પહોંચે નહિ, ત્યાં સુધી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય નહિ. જ્યાં સુધી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય નહિ, ત્યાં સુધી તેણીને સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી. સ્ત્રીને દ્રાવ થયા પહેલાં જો પુરુષને દ્રાવ થાય તો, યોનિમાં જાણે અંગાર ના પડયો હોય, તેમ સ્ત્રીને લાગે છે અને તેવા પુરુષનું મુખ પણ જોવું તેણીને ગમતું નથી (૫૯૧–૫૯૪)

સ્ત્રીને દ્રાવ પહેલો હોવાના ઉપાયઃ—

સર્વ પુરુષના ભલા માટે કોકદેવ સ્ત્રીને દ્રાવ પહેલો શી રીતે થાય તેના ઉપાય બતાવતાં કહે છે કે, જે વખતે પુરુષ સ્ત્રી સાથે સંભોગ કરવા જાય, તે વખતે ડાબે અંગે સ્ત્રીને સુવાડીને,

ધીમે ધીમે આધી ખેંચતાં ખેંચતાં, ગાઢ આલિંગન દેતાં દેતાં, જે તિથિએ જે અગાઉ (ત્રીજા અધિકારમા) ભેદ કહ્યા છે તે પ્રમાણે—ચુંબન કરવાની જગ્યાએ ચુંબન કરે, નખક્ષતની જગ્યાએ નખક્ષત કરે, ડાબો સ્તન જમણા હાથે પકડીને, સ્ત્રીના માથાની વેણી ડાબા હાથે પકડીને, અધરોષ્ઠ મુખમાં ઘાલીને પુરુષે ઊંચો શ્વાસ લેવો. જો શ્વાસ નીચો મૂકે તો તતકાલ પુરુષને દ્રાવ થાય છે નીચો શ્વાસ મૂકવો હોય તો યોનિમાથી ઇંદ્રી કાઢી લઈને પછી શ્વાસ નીચો મૂકવો. કોકદેવ કહે છે કે પુરુષે ઊંચા શ્વાસે સંભોગ કરવો. સંભોગ કરતા કરતા, સ્તન ઉપર અંગુઠો ધીમે ધીમે ફેરવવો. આગળીથી ફૂટી પંપાળવી અને જેમ કેરી ઘોળીએ તેમ જોરથી સ્તનનું મર્દન કરવું, મુખે કરીને અધરોષ્ઠનું ચુંબન કરતા કરતા, જેવી રીતે મોર નાચે છે, તેવી રીતે સ્તન ઉપર આગળી જેમ જેમ ફેરવતાં જઈએ, તેમ તેમ સ્ત્રી વ્યાકુલ થાય છે. વળી સ્ત્રીના ડાબા નસ્કોરા ઉપર પુરુષે પોતાનુ જમણું નસ્કોરૂ રાખીને, આલિંગન દઈને, અધરોષ્ઠ ચગળતા ચગળતા, સ્ત્રીની બગલમાં બે હાથ ઘાલીને ઉપાડીને ભોગ કરતાં કરતા સ્ત્રીને એક જ ક્ષણમા દ્રાવ થાય છે. જ્યાં સુધી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય ત્યા સુધી ઇંદ્રી દબાવીને રાખવાથી સ્ત્રી પુરુષને આઘો કાઢવા પ્રયત્ન કરે છે. કોકદેવ કહે છે કે—સ્ત્રીને દ્રાવવા તણો આ ઉપાય જે પુરુષ જાણશે તે સદા સ્ત્રીને જીતી શકશે (૫૯૫–૬૦૮)

કવિ નરબદ કહે છે કે— કોકચોપાઈ ના દશ અધિકાર પૈકીનો, પાચમો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો તે, શ્રોતાજનો આજે સાંભળો (૬૧૨)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદાચાર્ય વિરચિત
કોકશાસ્ત્રમા સ્ત્રીસંભોગ વર્ણન નામનો
પાચમો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો ॥ ૫ ॥

નથી, બધા પુરુષોને હું તો સ્ત્રી તુલ્ય માનું છું અને તેથી જ મારે કોણી શરમ રાખવી, આ પ્રમાણે વિચારીને હું નગ્ન ઊભી રહી છું.' (૫૪૬–૫૪૯)

આ વાત સાંભળીને રાજા તથા સભા વિચારમાં પડી ગઈ. વળી રાજાને ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ કે, આ પંખિણીને શી રીતે જીતી શકાય રાજાએ સભા વિસર્જન કરીને પંખિણીને ઉતારો આપ્યો. જેવી રીતે માતો હાથી અંકુશ સહન કરી શકતો નથી, તેવી રીતે સ્ત્રીનું મેણું પુરુષ સહન કરી શકતો નથી. રાજાને ખાતાં પીતાં, બેસતાં કે સૂતાં ચેન પડતું નહિ જોઇને, રાણીએ કારણ પૂછવાં છતાં શરમથી કાંઈ નહિ કહેતાં ચિંતામાં ને ચિંતામાં સવાર પડી. ને બીજા દિવસે સભા ભરાઈ કે પંખિણી આવીને ઊભી રહી. રાજાએ પંખિણીને કહ્યું કે, તમે તમારા ઉતારે જાઓ, અને હું નગરમાં સાદ પડાવું છું. (૫૫૦–૫૫૮)

રાજાએ નગરમાં ઢંઢેરો પીટાવવા માંડ્યો કે, જે માણસ આ પંખિણીને જીતશે, તેને હું મુખ્ય પ્રધાન કરીને સ્થાપીશ. અને હાથી, ઘોડા તથા ઘણું ધન આપીશ આ વખતે વરસિંહણી નામની યોગિણી કે જે, પંખિણી યોગિનીની ગુરુ હતી તે સભામાં આવીને ભૈરવસેન રાજાને કહેવા લાગી કે, આ પંખિણી બધે પ્રખ્યાત છે. આ પંખિણીને જે કોઈ પુરુષ કામશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલાં સ્ત્રીનાં સઘળાં લક્ષણોનો જાણકાર હશે, તે વીર પુરુષ જીતી શકશે. બીજી બધી વાત સહેલી છે, પરંતુ પંખિણીને જીતવી મુશ્કેલ છે. આ વાત સાંભળતાં જ રાજા ચમકયો અને તરત જ કામશાસ્ત્રના જાણકાર તરીકે કોકદેવ યાદ આવ્યો. વરસિંહણી યોગિણીએ, અને આખી સભાએ પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરી. (૫૫૯–૫૬૭)

કોકદેવની મુક્તિ:—

રાજાએ પણ વિચાર કરીને, કોકદેવને ત્યાં બોલાવ્યો. તુરત જ બેડી તોડી નંખાવીને કહ્યું કે—'હે કોકદેવ! આ

પંખિણીએ બધાને શરમાવી દીધા છે, તેણીને વશ કરીને તમે જીતો તો, હુ તમે જે પાચ કરોડ દ્રવ્ય રાજ્યનું ખરચી નાંખ્યુ છે તે બક્ષીસ કરૂં અને મુખ્ય પ્રધાન કરીને સ્થાપુ' (૫૬૮–૫૬૯)

કોકદેવે કહ્યુ કે—'હે રાજન્ ! સ્રીના ગુણ બાણ સમાન છે અને આઠ દિવસની મુદત આપો કારણ કે જે દિવસથી હું બદીખાને રહ્યો છુ, તે દિવસથી મારૂં બલ ક્ષીણ થવાથી હું શરીરે દુર્બલ થઈ ગયો છુ, તેથી આઠમા દિવસે તાજો થઇને પંખિણી યોગિનીને જીતીશ મારી આગળ એ બાપડી કોણ માત્ર છે' આ વાત સાંભળીને રાજાએ આનંદિત થઇને તતકાલ કોકદેવને છોડી દીધા અને માનપૂર્વક મુખ્ય પ્રધાન તરીકે વૈરસિંહસેન રાજાએ તેની સ્થાપના કરી પછી પંખિણી યોગિનીને ઉતરવાનો ઉતારો તથા ખાવાપીવાનો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો અને આઠ દિવસની મુદત આપી (૫૭૦–૫૭૮)

કવિ નરબદ કહે છે કે—કોકચોપાઈના દશ અધિકાર પૈકીનો, ચોથો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો તે, શ્રોતાજનો આજે તમે સાંભળો (૫૭૬)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદાચાર્ય વિરચિત કોકશાસ્ત્રમાં સ્ત્રીકમલ સ્થિતિ વર્ણન નામનો ચોથો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૪ ॥

સાતમો અધિકાર

મંગલાચરણમાં કવિ અરુણવર્ણી પુષ્પ જેવાં વસ્ત્રને ધારણ કરવાવાળી, રક્તનેત્રવાળી, કોમળ શરીરવાળી, રક્ત આભૂષણવાળી, તથા સુંદર દાંતવાળી, હસ્તમાં વીણા પકડેલી એવી અને ગળામાં ચણોઠીની માળા પહેરેલી છે એવી દેવી ભારતીને નમસ્કાર કરીને, મદનજાગ્રતિ નામનો સાતમો અધિકાર શરૂ કરતાં કહે છે કે કોકદેવે આઠ દિવસ સુધી પંખિણીને જીતવા માટે જુદાજુદા પ્રકારના ઔષધો અને કામવૃદ્ધિ થાય તેવો ખોરાક લીધો. આઠમા દિવસે રાજા તથા પ્રધાનો વગેરે રાજસભામાં બેઠેલા છે, અને નૃત્ય, ગીત વગેરે ચાલે છે, તે વખતે રણથંભરગઢ નરેશના રાજદરબારમાં આવી જુહાર કરીને રાજાને કહ્યું કે–' હે રાજન્! પંખિણી યોગિનીને વાદ માટે તેડાવો; આ વાત સાંભળીને રાજાએ કોકદેવને શાબાશી આપી અને તેના કહેવા પ્રમાણે એક એકાંત મોટી ઓરડીમાં ભોગની સામગ્રી મોકલાવી આપી. (૬૪૦–૬૪૮)

રાજાએ પંખિણી યોગિનીને તેડાવીને કહ્યું કે– ' આજે આઠ દિવસની મેં જે સહેતલ આપી હતી તે પૂરી થઈ. તમે જાઓ અને કોકદેવની સાથે સૂઈ જાઓ, તે સ્ત્રીના લક્ષણ સઘળાં જાણે છે. અને તમને સારી રીતે રીઝવશે. (૬૪૯–૬૫૨)

કોકદેવ તથા પંખિણીની રતિક્રીડા:—

પંખિણી પણ જે ઘરમાં સૂઇ રહેવાનું છે ત્યાં ગઈ. કોકદેવ પોતે ઘડાવેલી બે સોનાની સૂઈઓ મસ્તકમાં રાખીને ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે, પંખિણી સ્નાન કરીને નગ્ન ઊભી રહેલી હતી. આ પ્રમાણે ઊભી રહેલી જોઈને હસતા મુખે કોકદેવે પંખિણીને હાથ પકડીને પથારી પર બેસાડી. રાત્રિના પહેલા પહોરે કોકદેવ અને પંખિણી બંને જણાએ સુવર્ણ ખાટ પર બેસીને, હાસ્ય

વિનોદ કરતાં કરતાં અમલ ચઢાવીને, જુદી જુદી જાતનાં પકવાન ખાઈ ને ઉપર સુગંધીદાર પાન ખાધા શરીર પર બાવનાચંદનનું વિલેપન કર્યું વસ્ત્ર સિવાયના બીજા બધા શણગારોથી પખિણી અપ્સરા જેવી દેખાતી હતી મસ્તકે ઘાલેલાં કેવડાના ફૂલની સુવાસ ચારે તરફ આવતી હતી બીજા પહોરે હાસ્ય વિનોદ, ગાથા અને ગીતની બંને જણા આપસ આપસમાં આપ લે કરતાં હતા કહ્યું છે કે –' પુરુષ હોય અથવા સ્ત્રી હોય, જ્યાંસુધી બને જણની નજર મળે નહિ ત્યાંસુધી સ્નેહની વૃદ્ધિ થતી નથી આંખથી જે વિચક્ષણ પુરુષ પ્રીતિ કરીને રસ ઉપજાવી શકે છે, તે રસ શય્યા પર નથી ઉપજતો અજ્ઞાત માણસો વચ્ચે પહેલી પ્રીતિ આંખો કરે છે સ્ત્રી અનેક ચરિત્રો પગલે પગલે કેળવી જાણે છે કોકદેવે પોતાના બંને હાથ પખિણીના સુકોમળ ગળામાં નાખવા માંડ્યા કે પખિણી હું હું શબ્દ બોલતી પાછી ખસવા લાગી કોકદેવે કહ્યુ કેઃ—' હે સુંદરી ! તું મારી વાત સાભળ આજ સુધી તને પુરુષ મળ્યો ન હતો, પરંતુ જે દિવસથી તારા અહિ આવ્યાના સમાચાર મને મળ્યા, તે દિવસથી મારી ભૂખ અને નિદ્રા જતી રહી છે' પખિણી કહેવા લાગી કે –' હે કોકદેવ ! તારી કીર્તિ સાંભળીને મને અભિમાન આવ્યું કે, એહવો તે એ કેવો પુરુષ છે ? તેથી તને મળવા માટે જ હું નગ્ન થઈ ને રણથભર ગઢમાં આવી છુ ' આ પ્રમાણે વાતો કરતા કરતા, ધીમે ધીમે કોકદેવે પખિણીને પાસે લેવા માંડી ફૂલનો દડો સ્તન પર મારના માડયો છાતીએ છાતી મેળવી સ્તન દબાવવા માંડયા મુખ પર, ગાલ પર અને અધરોષ્ઠ પર ઓષ્ઠથી ચુંબન કરી કરીને પખિણીના કામને જાગ્રત કરવા માડયો બને જણા નગ્ન થઈ ને સૂઈ ગયા, અને પ્રેમ ભરી નજરે એક બીજાને જોવા લાગ્યા જ ઘાથી જ ઘાને ભીડતા, સ્તન મર્દન કરતા કરતાં, બે પહોર રાત્રિના પસાર થઈ ગયા ત્રીજા પહોરે બને જણા બરાબર જાગ્રત થયા, તે વખતે પખિણી મદોન્મત્ત થઈને ત્યા જ તેણીને દ્રાવ થયો આ વખતે કોકદેવે

છઠ્ઠો અધિકાર

મંગલાચરણમાં કવિ માતંગી દેવીનું રક્ષણ માગીને, કટિદ્દઢિકરણ નામનો છઠ્ઠો અધિકાર વર્ણવતાં કહે છે કે-દિવસે હમેશાં ચૂરમું જમવાથી તથા બલ વધારે તેવો ખોરાક લેવાથી ઠંડું, વાયડું, ખાટું અને ખારૂં નહિ ખાવાથી ગરમ પાણીએ સ્નાન કરવાથી, વળી મીઠાઈ, અખોડ, બદામ, ચારોળી વગેરે મેવો ખાવાથી, તથા શરીરને પોષણ મલે તેવી વસ્તુઓ ખાવાથી ઉત્તમ સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરવાથી, હજામત કરાવ્યા પછી ગરમ પાણીએ નહાવાથી અને નીચેના ઔષધો ખાવાથી કમ્મર મજબુત થાય છે. (૬૧૩-૬૧૯)

કટિદ્દઢિકરણ ગોળી:—

તજ, તમાલપત્ર, જાવંત્રી, જાયફલ, અકલગરોને નાગકેશર સરખા ભાગે લઈ વાટીને વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરીને મધથી અઢીટાંક (એક અધોળ) ની ગોળી બાંધીને, સવારમાં એક ગોળી લઈને, ગાયના દૂધમાં ચોકખું ઘી નાખીને બંને વસ્તુઓ ઊકાળી હેઠળ ઊતારીને તે દૂધમાં દેશી ખાંડ નાખીને, ચસચા વડે દૂધ પીવાથી અને ત્રણ કલાક પછી ત્રિધારૂં (દૂધ ઘી અને સાકરનું બનાવેલું) ચૂરમું જમવાથી કમ્મર મજબૂત થાય છે. (૬૨૦-૬૨૪)

લીલી દ્રાક્ષનો રસ એક શેર કાઢીને જુદો રાખીને, એલચી, લવીંગ, જાયફલ, જાવંત્રી, મૂસલીકંદ, મૂલાની બીજ અને ગાજરનાં બીજ સમભાગે લઇને, વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરીને, ચાર ચાર રૂપૈઆ ભાર તે ઔષધો, કાઢી રાખેલા દ્રાક્ષના રસમાં નાખવા, અને તેમાં ચોકખું ઘી ચાર રૂપૈઆભાર નાખવું. પછી ત્રણ દિવસ સુધી તે રસ તડકે સાચવીને મૂકવો. પછી સાંજના વાળુ કર્યા પછી આ ઔષધો લઈને જે માણસ ઉપર દૂધ, ચોખા ખાય, અર્થાત્ સવારે ઉપર બતાવેલી ગોળી અને સાંજના આ ઔષધ

રોજ ખાય તો, તે માણુસની કમ્મર દઢ થાય અને કામવૃદ્ધિ પણ થાય. (૬૨૫–૬૩૦)

સારૂ ગાજર એક લઇને તેને છોલીને, અગ્નિમાં નાખીને થોડુ બાફીને, બહાર કાઢી લઇને, ઘીની અંદર નાખવું પછી લઇને મધમા નાંખીને, જે માણુસ નિરંતર ખાય, તે માણુસના કામની વૃદ્ધિ થાય છે વળી પાસે સુગધીદાર કસ્તૂરી રાખવાથી, સુગધીદાર પદ્મિમલનુ તેલ, સુગધીદાર ચૂઓ તથા ચંદનનો શરીરે લેપ કરવાથી તથા મુખમા ગાલફોરામા બિજોરાની છાલનો કકડો રાખીને સ્ત્રીની પાસે જવાથી મુખનો શ્વાસ સુગધીદાર આવે છે આ પ્રમાણે સુગધીદાર દ્રવ્યોનો ઉપયોગ કરીને સ્ત્રીની પાસે જવાથી, સ્ત્રી સભોગની ઈચ્છા કરે છે અને પછી પુરુષ જીતે છે કોકદેવ ભૈરવસેન રાજાને કહે છે કે—'હે રાજન્! કામશાસ્ત્રના આવા ભેદ છે આઠ દિવસ જુદા જુદા કામવૃદ્ધિના ઉપાયો કરીને તાહરી આજ્ઞાથી ભોગને યોગ્ય એવી પદ્મિણીને હું જીતીશ' આ પ્રમાણે કહીને કોકદેવ પોતાના મકાને આવ્યા (૬૩૧–૬૩૮)

કવિ નરબદ કહે છે કે—જુદા જુદા ગુણુવાળા દશ અધિકાર પૈકીનો, આ છઠ્ઠો અધિકાર સપૂર્ણ થયો તે, શ્રોતાજનો આજે સાભળો (૬૩૯)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદાચાર્ય વિરચિત
કોકશાસ્ત્રમાં કટિદઢિકરણ નામનો છઠ્ઠો
અધિકાર સપૂર્ણ થયો. ॥ ૬ ॥

તેણીને ભોગવવા યોગ્ય જાણીને, સંભોગ કરવો શરૂ કર્યો કોકદેવે પોતાને દ્રાવ થતો નહિ જોઈને માથામાંથી બે સોનાની સોયો કાઢીને જુદી જુદી સ્તનમાં દબાવી કે તુરત જ દ્રાવ થયો ને યોગિનીને સંતોષ થયો ને તે ઊંઘી ગઈ. રાત્રિની પાછલી બે ચાર ઘડી બાકી હતી, તે વખતે કોકદેવ ઉઠયો ને નાહિ ધોઈ, વસ્ત્ર પહેરી, કપૂર મિશ્રિત પાન ખાઈ, તેલ ફુલેલ લગાવીને સાવધાન થઈને બેઠો. થોડી વાર પછી સવાર થતાં, રાજાની પાસે આવીને પ્રણામ કર્યા. તે વખતે પંખિણી જાગીને આળસ મરડીને ઊભી થઈ. પોતાના સ્તન ઉપર હાથ ફેરવતાં, સ્તનમાં બે સોનાની સોયો બેસાડેલી જોઈને, કોકદેવે પોતાને છેતરી, તેમ જાણીને પોતાના અભિમાનનો નાશ થએલો દેખીને વિચારમાં પડી ગઈ. માથું ધૂણાવીને બોલવા લાગી કે હવે રાજાને શી રીતે મોં બતાવીશ. એમ વિચારીને મોઢે ઓઢીને સૂઈ ગઈ. (૬૫૩–૬૯૫)

કોકદેવે રાજાને કહ્યું કે, તારા સેવકે રાત્રિના વિષે યોગિનીને જીતી છે, તે વાતની તપાસ કરાવો. રાજાએ તપાસ કરવા માણસો મોકલ્યા ત્યારે, પંખિણી શરમિંદી થઈ ને ચોળી, ચણીયો તથા વસ્ત્ર પહેરીને બેઠેલી હતી પંખિણીએ વિચાર કર્યો કે–' હવે હું રાજાને મોં બતાવું, તેના કરતાં તો બળી મરૂં તે વધારે સારૂં છે.' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને બળી મરવા માટે નદીના કિનારે તૈયારી કરાવીને, પંખિણી પહોંચી ગઈ. રાજા આ વાત સાંભળીને, પંખિણી યોગિની જ્યાં ઊભી છે ત્યાં આવ્યો રાજા કહેવા લાગ્યો કે–' હે પંખિણી! તને તે દિવસ યાદ આવતો નથી કે જે દિવસે સભામાં તું નગ્ન થઈને ઊભી રહી હતી. તે દિવસે લાજ ન આવી ને આજે શરમથી બળી મરવા તું કેમ તૈયાર થઈ છે?' જવાબમાં પંખિણીએ કહ્યું કે–' હે રાજન્! મેં અનેક રાજાઓ તથા પ્રધાનો જીત્યા છે. પરંતુ મને બુદ્ધિવંત એવા કોકદેવ પ્રધાને જીતી છે.' વાદમાં કોકદેવની સાથે હારવાથી હવે હું શું મુખ દેખાડું? જો પરણીશ તો કોકદેવ સાથે જ પરણીશ. (૬૯૬–૭૦૩)

કોકદેવ તથા પંખિણીનાં લગ્ન—

રાજાએ કોકદેવ તથા પંખિણીના લગ્ન શુભ મહુરતે કરાવ્યા કોકદેવ પરણીને ઘેર આવ્યા અને રૂપસુંદરી એવી પંખિણીનું નામ સૌભાગ્યસુંદરી રાખ્યુ રાજાએ કોકદેવને વડો પ્રધાન બનાવ્યો અને કર્મસંયોગે પંખિણી તથા કોકદેવના લગ્ન પણ થયા કવિ નરબદ કહે છે કે-લખ્યા લેખ મિથ્યા થતા નથી, નહિતર કયા રણથંભર અને કયા પંખિણી, બંનેનો સંયોગ દૈવયોગે જ થયો (૭૦૪–૭૧૦)

કામક્ષીણના ઓષધો —

એક દિવસ રાજાએ કોકદેવને પૂછયું કે, પંખિણી કઈ રીતે જીતી તેનો ભેદ વિસ્તારથી કહો પ્રત્યુત્તરમાં કોકદેવે કહ્યુ કે, કંદર્પના ત્રણ સ્થાન છે જેનું વર્ણન વિસ્તારથી કહુ છુ એક તાળવે, બીજુ હૈયે અને ત્રીજું ઇદ્રી–યોનિએ જેને કંદર્પનો વામ તાળવે હોય, તે ઉત્તમ લક્ષણ છે જેના હૈયે કંદર્પનો વાસ હોય, તે મધ્યમ લક્ષણ છે જે પુરુષને કંદર્પ ઇદ્રીએ હોય, અને સ્રીને યોનિએ વાસ હોય તે અધમ લક્ષણ જાણવું યોનિ ઈદ્રીના યોગે જાગ્રત થાય તે સ્રી તથા પુરુષને પરસ્પર પ્રીતિ થાય છે પરંતુ તતક્ષણ દ્રાવ થાય તે અધમ લક્ષણ છે કોકદેવ કામક્ષીણ પુરુષને વીર્યવૃદ્ધિનો એક ઉપાય બતાવતાં કહે છે કે, ચાર ટાંક (પૈસાભાર) સૂંઠ અને પાંચ ટાંક આસંધ લઈને વાટીને ચૂરણ કરીને, દૂધમા ઉકાળીને પીવાથી વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે બીજો ઉપાય આ પ્રમાણેછે, એકવીસ ટાંક પીપર લઈને ગાયના બશેર દૂધમા ઉકાળીને, પીંપર કાઢી લઈને સૂકવીને, ઝીણી વાટી નાખવી, તેમા એકત્રીસ ટાંક નિવાત મૂકીને, આ ઔષધો બે પૈસાભાર લઇને, ઉપર ગરમ દૂધ પીવાથી, કામક્ષીણ સ્રી–પુરુષને વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે વળી જે પુરુષને સ્રીની યોનિ જોઇને જ કામ જાગ્રત થતો હોય, તેને પણ ઇદ્રીએ કંદર્પનો વાસ જાણવો આવા પુરુષે ખારેકનો ઠળીઓ લઇને પાણીમાં ઘસીને લિંગ

પર લેપ કરવાથી વીર્યસ્થંભન થાય છે. આ સિવાય બીજા પણ ઘણા ઉપાયો છે, જે આગળ કહેવામાં આવનાર છે. તે ઉપાયોનો ઉપચાર કરવાથી સંસારમાં પુરુષ સ્ત્રીને જીતશે. જૂદાજૂદા ગુણવાળા દશપ્રકાશ પૈકીનો, આ સાતમો પ્રકાર સંપૂર્ણ થયો. કવિ શ્રી નરબદાચાર્ય કહે છે કે, (હે શ્રોતાજનો! તમે) તે આજે સાંભળો. (૭૧૧–૭૨૮)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદાચાર્ય વિરચિત કોકશાસ્ત્રમાં મદનજાગ્રતિ નામનો સાતમો અધિકાર સંપૂર્ણ ॥ ૭ ॥

આઠમો અધિકાર

મંગલાચરણમાં કવિ પોતાની ઇષ્ટદેવી માતંગિનિ પાસે રક્ષણ માગીને, કોકદેવ મારફતે ભૈરવસેન રાજાને આઠમા પ્રકારમાં કામશાસ્ત્રનાં ઓષધો બતાવતાં પહેલાં શરીરની ઉત્પત્તિ બતાવતાં કહે છે કે, પુરુષનું શુદ્ધ વીર્યને સ્ત્રીના શુદ્ધ રજનો મૈથુન કરતાં સંયોગ થતાં સ્ત્રીને ગર્ભ રહે છે. (૭૨૯–૭૩૭)

સ્ત્રી તથા પુરુષની ઉત્પત્તિ:—

જેમ અરણીના લાકડાને ઘસવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ સ્ત્રીનું રક્ત-રજ અને પુરુષના બિંદુ–વીર્યનો સંયોગ થતાં ગર્ભ બંધાય છે. મૈથુન કરતી વખતે જો પુરુષનું વીર્ય વધારે હોય ને સ્ત્રીનો રજ થોડો હોય તો ગર્ભમાં પુરુષ ઉત્પન્ન થાય છે. સ્ત્રીનો રજ વધારે હોય અને પુરુષનું વીર્ય ઓછું હોય તો ગર્ભમાં સ્ત્રી ઉત્પન્ન થાય છે. વીર્ય અને રજ બંને મૈથુન કરતાં સરખાં

હોય તો ગર્ભમાં નપુંસક ઉત્પન્ન થાય છે વીર્ય અને રક્ત બને શુદ્ધ હોય તો જ ગર્ભ રહે છે જો વીર્યમાં વિકાર હોય તો ગર્ભ ઉત્પન્ન થતો નથી અને સ્ત્રીના રજમાં વિકાર હોયતો ગર્ભ સારો થતો નથી આના લક્ષણ આચાર્ય શ્રી નરબદ કહે છે કે હું કહું છુ " (૭૩૮–૭૪૩)

પુરુષવીર્ય અને સ્ત્રી રક્તના દોષો.—

વીર્યમાં વાત, પિત્ત અને શ્લેષ્મના વિકાર હોય છે વાત વિકાર હોય તો ગ્રથિ બધાય છે પિત્ત હોય તો પરૂ જેવું વીર્ય હોય છે શ્લેષ્મ વિકાર હોય તો ફીણ જેવું વીર્ય હોય છે વાત પિત્તનો વિકાર હોય તો વીર્ય પાતળુ હોય છે વાત શ્લેષ્મનો વિકાર હોય તો વીર્ય દૂધ જેવુ દેખાય છે અને પિત્ત શ્લેષ્મનો વિકાર હોય તો વીર્ય છાશ જેવુ દેખાય છે આ પ્રમાણેનો કોઈ પણ વિકાર વીર્યમાં હોય તો સ્ત્રીને ગર્ભ ઉત્પન્ન થતો નથી ને શ્રમ ફોગટ જાય છે તેથી વીર્યની પરીક્ષા કરીને, તે પ્રમાણે ઔષધોપચાર કરીને વીર્ય શુદ્ધ કરવાથી ઉત્તમ ગર્ભ ઉત્પન્ન થાય છે

સ્ત્રી રક્તના ચાર ભેદ છે પહેલો લાખના રંગ જેવો, બીજો કાળો રંગ, ત્રીજો સામલીઆ જેવો અને ચોથો પતંગના રંગ જેવો, આ ચાર રંગ શુદ્ધ રક્તના હોય છે સિંદૂરીયો રંગ હોય તો વાય વિકાર જાણવો મજીઠ જેવો રંગ હોય તો પિત્ત વિકાર જાણવો કંકુ જેવો રંગ હોય તો શ્લેષ્મ વિકાર જાણવો એકે રંગ ન હોય તો વાત પિત્તનો વિકાર જાણવો ફીણ જેવુ રક્ત દેખાતું હોય તો પિત્ત શ્લેષ્મનો વિકાર જાણવો જે વિકાર–દોષ હોય તે દોષનો ઔષધોપચાર કરવાથી ઉત્તમ ગર્ભ ઉત્પન્ન થાય છે (૭૪૪–૭૫૧)

વીર્ય તથા રક્તદોષ નિવારણ ઔષધો —

મધુ, પીંપર, સાકર ને દ્રાક્ષ પિત્ત વિકારવાળા પુરુષને આપવી દૂધમા આસધ આપવાથી પુરુષના વાય વિકારનો નાશ થાય છે સાકર, જીરૂને સાલકાગણી તથા વરિઆળીને સવારમા ફાકવાથી પુરુષના પિત્તવિકારનો નાશ થાય છે ત્રિફલા, ત્રિગડુ, અને સાકરમૂલ

એ બધાં ઔષધો સરખા ભાગે લઈને, વાટી ચૂરણ કરીને દૂધ સાથે લેવાથી શ્લેષ્મ વિકારનો નાશ થાય છે. મિશ્ર વિકાર માટે ઔષધો મિશ્રિત કરવાથી મિશ્ર વિકારનો નાશ કરે છે અને પુરુષનું વીર્ય શુદ્ધ કરે છે. આગળ ઔષધો વિસ્તારથી કહેલાં હોવાથી અહીં ટૂંકાણમાં કહ્યાં છે.

નાગપુષ્પ, બલ પડવાસ, જેઠીમધ અને આસંધનું મધમાં ભક્ષણ કરે તો સ્ત્રીના વાયવિકારનો નાશ કરે છે. દ્રાક્ષ, મધુ, કઠૂ, એલચી અને લવિંગ, બીજોરાના રસમાં આપવાથી સ્ત્રીના પિત્તવિકારનો નાશ કરે છે. આ બંને ઔષધો ભેગાં કરીને સ્ત્રીને આપવાથી શ્લેષ્મ વિકારનો નાશ થાય છે વળી પીતપાપડો ઉકાળીને મધ સાથે સ્ત્રીને આપવાથી સ્ત્રીના રક્તના બધા દોષોનો નાશ થાય છે. અને સ્ત્રી તતકાલ ગર્ભ ધારણ કરે છે. કવિ નરબહ કહે છે કે, આવી સ્ત્રી વીર્યવાન બાળકને જન્મ આપે છે. (૭૫૨–૭૬૧)

વીર્ય વૃદ્ધિના ઉપાયો:—

કોકદેવ રાજાને કહે છે કે, કામક્ષીણ પુરુષ કે જેની ઇંદ્રી ઊઠતી જ નથી, તેના ઔષધો કહું છું તે સાંભળો. ચીણકબાબા, અકલગરો મૂશલીકંદ, ધોળા અને કાળા કૌસંભાના બીજ, કોયા, એખરાનાં બીજ, નાગકેશર, માલકાંગણી, જાયફલ, જાવંત્રી, તજ અને તમાલપત્ર, આટલી વસ્તુઓ સરખા ભાગે લઈને, વાટીને ચૂરણ કરીને, તેમાં એક ટાંક કપૂર, એક ટાંક જીરૂ, બે ટાંક સૂંઠ અને ચાર ટાંક વિજયા વાટીને સૂક્ષ્મ ચૂરણ કરીને મેળવીને, વસ્ત્રથી બધાં ઔષધો ચાળીને, મધ અથવા ગોળ સાથે એકેક રૂપૈઆભારની ગોળી તૈયાર કરવી. આ તૈયાર કરેલી એકેક ગોળી સવારે લેવાથી પુરુષને વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. (૭૬૨–૭૭૦)

જે સ્ત્રી–પુરુષનો તાળુ જાજરો હોય અને કામક્ષીણ હોય તેને ઉનાળામાં સ્ત્રીસંગ કરવો નહિ તેનું ઔષધ આ પ્રમાણે છે. ગરમ દૂધની અંદર ખાંડ, ખજૂર નાખીને, તે ગરમાગરમ દૂધ પીવાથી જાજરો તાળુ મટી જાય છે. જે પુરુષનું હૈયું જજરૂ

હોય તેનુ લક્ષણ એ છે કે, જ્યારે સભોગ કરીને ઉઠે ત્યારે તેનું હૈયુ બહુ ધ્રૂજે છે આ જાજરા હૈયાનુ બીજું ઓષધ આ પ્રમાણે છે એક શેર અજમાના ફોતરાને ભાગરાના રસના સાત પૂટ આપીને, તેમા પોસ્ત, આકડાના ફૂલ, નિર્ગુંડી, અરડૂસો, હરડેદલ, બહેડાદલ, સરઘુફૂલ, ખેરકુપલી ક્ષીરનો કદ અને મરી અઢાર અઢાર ટાંક ભેગા કરીને સૂકવીને, બારીક વસ્ત્રથી ચાળીને નાખવા પછી આ ભેગા કરેલા ઓષધોની ગોળ અથવા મધથી ગોળી વાળીને દિવસમા ત્રણ ટાક પ્રમાણે સવારમા લઈને, ઉપર દૂધ પીવાથી જાજરા હૈયાવાળા પુરુષનુ હૈયુ કઠન થાય છે, વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે અને વીર્યસ્થભન થાય છે (૭૭૧–૭૭૯)

જે પુરુષની ઇદ્રી ઊઠતી ન હોય તેના ઓષધો આ પ્રમાણે જાણવા લવિંગ, અગર, તવખીર, તજ, તમાલપત્ર, જાયફલ, જાવત્રી, નાગકેશર, પીંપર, સૂઠ, કાળો વાળો, કમલકાકડી, કપૂર, જીરૂ વગેરે સારા ચોકખા સરખા ભાગે લઈને, વાટી ચૂરણ કરી નાખીને, ચૂરણથી અડધી ખાડ નાખીને, હથેલીમા લઈને ફાકડો મારી જઈને ઉપર ઠડુ પાણી સવારમાં પીવાથી, પ્રમેહ વગેરે સર્વ રોગોનો નાશ થાય છે અને ઇદ્રી મૂશલ જેવી મજબૂત થાય છે વળી બીજો એક ઉપાય આ પ્રમાણે છે મરી, દાલચીની, ખસખસ, હલેલ બીજ એકવીશ, સૂઆ, સૂઠ, કમલકાકડી, મોચરસ વગેરે ઓષધો નવટાક નવટાક લઈને તેમા ત્રણ પૈસાભાર નાગ મેળવીને, મધથી ગોળી બોર જેવડી બનાવવી, ને સાજના એકેક ગોળી લેવાથી ઇદ્રી જાગ્રત થાય છે અને સભોગ સુખમા આનદ આવે છે વળી કાળી તુલસીના નવટાક બીજડા લઈને ગોળથી ગોળી બાધીને અઢી ટાક ખાવાથી શરીરમા કાતિ વધે છે અને એક દિવસમા દશ સ્ત્રી ભોગવવા જેટલી વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે (૭૮૦–૭૮૯)

અમરસુદરી ગુટીકા—

વીર્યવૃદ્ધિના સામાન્ય ઓષધો વર્ણવીને હવે કવિ રસાયણો નુ વર્ણન કરે છે—વજ્રભસ્મ ચાર ભાગ, અભ્રક ભસ્મ ચાર

ભાગ, સોનું ચાર ભાગ, અને શુદ્ધ પારો ચાર ભાગ, આ સર્વ રસ ભેગાં કરીને, કોઠંબરી અને દાંતિ રસનાં તે ઔષધોને સાત પૂટ આપીને ચૌદ દિવસ સુધી ખરલ કરીને, માટીના સંપૂટમાં ઘાલી, ભૂધરયંત્રમાં નાંખીને આઠ પહોર લાકડાંથી ગરમ કરીને, ઉતારી લઈને, સઘળાં ઔષધોને વાટીને સૂક્ષ્મ કરીને, મરી પ્રમાણે ગોળી બનાવવી. આ ગોળીને **અમરસુંદરી** ગોળી કહેવાય છે. આ ગોળીનું છ મહિના સેવન કરવાથી વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. અને શરીરની કાંતિ પણ વધે છે. જ્યાંસુધી આ ગોળીનું સેવન કરીએ, ત્યાંસુધી ખાટું, ખારૂં ખાવું નહિ (૭૯૧–૭૯૯)

સોનું, રૂપું, પારો, ગંધક અને નાગ સરખા ભાગે લઈને સરખા આદ્રકરસમાં મર્દન કરીને, ચિત્રક રસમાં આઠ પહોર ખરલમાં ઘૂંટીને, લોહ સંપૂટમાં નાખીને, અડાઈઆ છાણાનો એક પહોર તાપ આપીને, ગજપૂટ દીધા પછી ચૂર્ણ કરવું. અને તેમાં મધ તથા પીંપર નાંખીને ચણોઠી પ્રમાણે રસની ગોળી કરો. આ ગોળીથી જીર્ણ તાવ, પ્રમેહ, પાંડુરોગ અને સંગ્રહણી વગેરે રોગો જાય છે. દુર્બલ માણસ બલવાન થાય છે, કાંતિવાન થાય છે અને વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. કવિ **નરબદ** કહે છે કે બીજા વળી ઔષધના પ્રકાર કહું છું. (૮૦૦–૮૦૯)

ત્રૈલોક્યચિંતામણિ રસ—

ચોખ્ખો ટંકણખાર લઈને, આકડાનાં દૂધનો પૂટ આપીને, માટીના સંપૂટમાં મૂકીને, એક પહોર ગરમ કરીને, ઉતારી ઠંડા કરીને ચૂરણ કરવું. ચૂરણની બરોબર મારેલો પારો ભેગો કરીને પારાનો ચોથો ભાગ વૈક્રાંત (એક જાતનો હીરો) ભેગો કરીને, સરપૂમૂલના રસના સાત પૂટ દઈને, સૂક્ષ્મ ચૂર્ણ કરીને, વસ્ત્રગાળ કરીને, ચૂરણથી અડધોભાગ ટંકણખાર અને ટંકણખારથી અડધો ભાગ નાગ એકઠો કરીને, સઘળાં ચૂરણની બરાબર મરી નાંખીને, વાટી નાંખીને બીજોરાના રસમાં સાત દિવસ સુધી ખરલ કરીને પછી સાત દિવસ સુધી આદૂના રસથી મર્દન કરીને, ચાર ચણોઠી જેટલો રસ રોજ લેવો જોઈએ આ રસ **ત્રૈલોક્યચિંતામણિ** છે. આ

ત્રૈલોક્યચિંતામણિ રસ લેવાથી અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરે છે બલ અને કાંતિ વધે છે વૃદ્ધ પણ યુવાન બને છે કાસ, સઘળી જાતના તાવ, અસાધ્ય રોગો વગેરેનો પણ નાશ થાય છે કવિ નરબદ કહે છે કે-રસરત્નાકર નામના ગ્રંથના ચિકિત્સા ખંડમાથી મે આ વર્ણન કર્યું છે (૮૧૦-૮૩૧)

મહાદેવી ગુટીકા—

કપૂર, અફીણુ અને હીંગલોક સરખા ભાગે લઈને, એક દિવસ કાળા ધતૂરાના રસમા મર્દન કરીને, એક માસા પ્રમાણુની, ગોળી કરીને, ઘી અને સાકરમાં અથવા પાનના બીડામાં તે ગોળી, દિવસની છેલ્લી બે ઘડીયોમાં ખાવાથી દશ ઘડી સુધી વીર્યસ્થંભન થાય છે આ ગોળીનુ નામ મહાદેવી ગુટીકા છે (૮૩૨-૮૩૬)

મદનકામેશ્વર રસ—

પારો, ગંધક, ધતુરાનાં બીજ, વિજયા, સમુદ્રશોષ, દેવદારુ, કાચકુહરી, લવિંગ, ઈસબધ, જાયફલ, જાવત્રી, અકલગરો, કપૂર, અફીણુ, પીપર, અજમોદ, ચોકખો લોબાન, સર્વ સમભાગે એકઠા કરેલા ઓષધના ત્રીજા ભાગનો ગોળ મેળવીને, અરીઠા જેવડી ગોળી કરીને, સંધ્યાકાળે એકેક ગોળી લઈને, ઉપર દૂધ, ભાત ખાવાથી બલપુષ્ટિ અને દશ ઘડી સુધી વીર્યસ્થંભન કરે છે આ ઓષધનુ નામ મદનકામેશ્વર રસ છે (૮૩૭-૮૪૭)

આસંધિ સારી લાવીને, સૂક્ષ્મ વાટી નાંખીને વસ્ત્રગાળ ચૂરણુ કરીને, સરખી ખાંડ ભેગી કરીને સવારમા ખાવાથી શરીરની કાંતિ વધે છે અને મદોન્મત્ત સ્ત્રી વશ થાય છે આ પ્રમાણે કામક્ષીણુના ઓષધ કહ્યાં વિશેષ જાણુવાની ઈચ્છા રાખનારે વૈદ્યકના બીજા ગ્રંથો જોવાં શ્રી નરબદ કવિરાજ કહે છે કે, દશ અધિકારના જુદા જુદા પ્રકારો પૈકીનો કોકચોપાઈનો આઠમો પ્રકાર તમે આજે સાભળો (૮૪૮-૮૫૩)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદાચાર્ય વિરચિત
કોકશાસ્ત્રમાં કામક્ષીણુ ઓષધકરણુ નામનો
આઠમો પ્રકાર સમાપ્ત ॥ ૮ ॥

નવમો અધિકાર

કંદર્પ સ્થિર કરવાના ઉપાયો:—

મંગલાચરણમાં કવિ સિદ્ધિને આપનારી દેવીનું ધ્યાન કરવાનું કહીને કામદેવને સ્થંભન—વશ કરવાનાં ઓષધો બતાવતાં કહે છે કે, તલનું તેલ સારૂં ઉકાળીને, તેમાં સિંધવ નાખીને, તે તેલ મસ્તકમાં નાંખવાથી કામદેવ સ્થિર થાય છે સિંધવવાળા તે તેલનું શરીરે મર્દન કરીને, ન્હાઈ શકાય તેવા ઘણા ગરમ પાણીએ ન્હાઈને દ્રાક્ષ, હરીતકી (નાની હરડે), એલચી અને દાડમની છાલ, આ ચાર વસ્તુઓ એકઠી કરીને, સરખા ભાગે લઈને, વાટીને, સવારમાં વાસી પાણીનાં સાત ચળૂ કરવાથી, અને તેના ઉપર ગાયની છાશ પીને, તેના ઉપર પાનમાં એલચી અને સોપારી ખાવાથી કામદેવ સ્થિર થાય છે. (૮૫૪–૮૬૫)

કામજ્વરની શાન્તિનો ઉપાય:—

કેવડીના ગર્ભની રજ, કપૂર, એલચી તથા સુખડનો ભૂકો, આ ચારે ઔષધો સરખા ભાગે લઈને, શિલારસથી મર્દીને, ચણોઠી જેવડી ગોળી બનાવીને, તે ગોળીને સંભોગ પછી સ્ત્રીની યોનિમાં રાખીને, બે ઘડી પછી બહાર કાઢી લઈને, છાંયડે સૂકવવી. જે વખતે કામજ્વર ચઢે, તે વખતે તે ગોળીને અગ્નિ ઉપર મૂકીને, વસ્ત્ર ઓઢીને, ધૂણી લઈને એક ક્ષણ સૂઈને જાગે ત્યારે કામજ્વર શાંત થઈ ગયો હોય છે. સંધ્યાકાળે દાળભાત અથવા દૂધ ભાત ખાવાથી વિશેષે કરીને કામજ્વરની પીડા સંતાપતી નથી (૮૬૬–૮૭૨)

સ્ત્રીના કામજ્વરની શાન્તિનો ઉપાય:—

સરસીયું ગરમ કરીને, તેમાં સિંધવ વાટીને નાખીને, તે તેલ માથામાં ઘાલીને, સિંધવવાળું સરસીયું, પીઠી તથા દહીં

આખા શરીરે મર્દન કરીને, ઉપર ન્હાઈ શકાય તેવા ગરમ પાણીથી સ્નાન કરીને, હરડેદલ, દ્રાક્ષ અને સાકર ખાઈને, ઉપર જે ગોળી બતાવી ગયા તે ગોળીની ધૂણી વસ્ત્ર ઓઢીને લેવાથી, સ્વપ્નમાં સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે અને પુરુષ સાથે સંભોગ કર્યા જેટલી તેણીને શાંતિ થાય છે (૮૭૩–૮૭૭)

લિંગવૃદ્ધિનો ઉપાયઃ—

તેલ તથા માખણને ભેગાં કરીને લિંગ ઉપર લેપ કરીને, મરેલાં અળસીઆને (અળસીઓ મારેલો નહિ, પણ કુદરતી રીતે મરેલો હોવો જોઇએ) બાળીને, તે રાખ લિંગ ઉપર ભભરાવી, તેના ઉપર બારીક વસ્ત્ર બાંધીને, ઉપર સુખડી, બદામની બીજ, ચારોળી, વગેરે સારી વસ્તુઓ ખાવાથી અને ખારૂ, ખાટૂં નહિ ખાવાથી, સાત દિવસ આ પ્રયોગ કરવાથી લિંગ સાંબેલા જેવું જાડુ થાય છે (૮૭૮–૮૮૧)

યોનિ સંકોચનના ઉપાયો —

ધતૂરાના બીજ, માયા, અજમો, માંગફૂલ, કણેર રાતી અને પીળીનાં ફૂલ, આ ૭ ઓષધો સમભાગે લઈને, શિલારસથી ગોળી જુવાર જેવડી કરીને, તે ગોળી છાયડે સૂકવીને યોનિમાં મૂકવી પછી યોનિ ઉપર ગેરૂ ઘસીને લેપ કરવાથી, યોનિમા સોય પેસવા જેટલી પણ જગ્યા રહેતી નથી આ ઉપાય સિવાય બીજો યોનિ સંકોચનનો ઉપાય આ પ્રમાણે છે આસંધ, વજ, કોષ્ટ, બલનાગ, બલ અને ગજપીંપર, સરખા ભાગે લઇને, ભેંસના માખણમા મર્દન કરીને યોનિ ઉપર લેપ કરવાથી સ્મરદીપિકા ગ્રંથના મતે યોનિસંકોચન થાય છે (૮૮૨–૮૯૧)

નીલ કમલ, સફેદ કમલ, કેશર, મધુ અને સાકર આ દ્રવ્યોનો સ્ત્રીની નાભિ ઉપર લેપ કરવાથી યોનિસંકોચન થાય છે કામી પુરુષને યોનિસંકોચન બહુ પ્રિય હોય છે (૮૯૨–૮૯૪)

જે સ્ત્રીના સ્તન ઢીલા હોય, તેણીના સ્તન ઉપર ખીજડાની ખીચડી લઇને, તેનુ મર્દન કરીને રસ કાઢીને, તે રસ સીસાની

વાડકીમાં ખરડીને, વાડકી ત્રણ દિવસ સ્તન ઉપર બાંધી રાખીને, ત્રીજા દિવસે વાડકી છોડી લેવાથી સ્તન કઠન શ્રીફલ જેવા થાય છે. (૮૯૫–૮૯૭)

વર્ષાઋતુમાં નિરંતર સ્ત્રી સંગ કરવો નહિ. અતિ સંભોગ કરવાથી નાડીમાંથી બધું કૌવત નીતરી જવાથી શરીર ખાલી પડી જાય છે. સંભોગ કર્યા પછી પાણી પીવું નહિ, કારણ કે તેમ કરવાથી શરીરનું બલ ક્ષીણ થઈ જાય છે. સંભોગ કર્યા પછી સાકર નાખેલું ગરમ દૂધ પીવાથી અને ઉપર પાન તથા જુદી જુદી જાતનાં પકવાન ખાવાથી શરીરમાં વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. અને તાકાત ઘટતી નથી. આ પ્રમાણે કોકદેવે સ્ત્રી જીતવાના પ્રકારો સંક્ષેપથી કહ્યા. જુદા જુદા ગુણોવાળા કોકચોપઇના દશ પ્રકારો પૈકીનો કવિ નરબદ કહે છે કે આ નવમો પ્રકાર સંપૂર્ણ થયો તે તમે આજે સાંભળો (૮૯૮–૯૦૪)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદાચાર્ય વિરચિત કોકશાસ્ત્રમાં
કંદર્પ સમકરણ નામનો નવમો અધિકાર
સમાપ્ત ॥ ૯ ॥

દશમો અધિકાર

દશમા અધિકારના મંગલાચરણમાં કવિ પોતાની ઇષ્ટ દેવી ચંડિકા પાસે રક્ષણ માગીને, કોકદેવે ભૈરવસેન રાજાની આગળ કહેલાં ભોગના ચોરાશી આસનોનું વર્ણન કરતા કહે છે કે, બચપણમાં જ્યારે શરીર સુકોમળ હોય ત્યારે આસનોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ સ્ત્રી અને પુરુષ બંને જણાએ આ આસનોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ આ આસનોનો અભ્યાસ કર્યા પછી કાંતો તેનો ઉપયોગ યોગ સાધવા કરવો જોઈએ, અથવા તો ભોગ ભોગવવામાં કરવો જોઈએ જે માણસ આસનભેદને જાણતો નથી તે મૂર્ખ બાપડો સ્ત્રીનું સુખ શી રીતે પામે ? જેમ રામચંદ્રજીએ રાવણ પાસેથી સીતાને પાછી મેળવવા માટે ઊંડા સાગર પર પૂલ બાંધી વાંદરા, માંકડા અને રીંછોનું સૈન્ય સમુદ્રની પેલે પાર ઉતાર્યું હતુ તેમ સ્ત્રીના મદસાગરનો પાર કોકદેવ જ પામી શક્યો. કવિ કહે છે કે, આ કોકદેવ ચોરાશી આસનનો જ્ઞાતા હોવાથી પંખિણી યોગિનીને જીતી શક્યો હતો આ ચોરાશી આસનનું વર્ણન કવિ નરબદે આ પ્રમાણે કરેલું છે (૯૦૫–૯૨૩)

૧ **પુરુષાસન** પુરુષની માફક સ્ત્રી સંભોગ કરે તે પુરુષાસન જાણવું તે સર્વ તિથિએ બાલા યૌવના પદ્મિની કરે છે આ આસનથી આઠમી કલા દ્રવે છે (૯૨૪–૯૨૫)

૨ **સમાસન** સીધી રીતે સંભોગ કરવો તે સમાસન જાણવુ સર્વ તિથિએ, સર્વ જાતિની સ્ત્રીઓને આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે (૯૨૬)

૩ **વિષમાસન** એક પગ ઊંચો રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **વિષમાસન** જાણવું પાગમ અને સાતમે તરૂણી સુજાન હસ્તિની સ્ત્રી આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે (૯૨૭–૯૨૮)

૪ ખોડીબારાસન—બે પગ ઊંચા રાખીને સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ખોડીબારાસન જાણવું. આ આસનથી ત્રીજ અને અગિયારશના દિવસે બાલા યૌવના ચિત્રિણી સ્ત્રીને સાતમી કલા દ્રવે છે. (૯૨૯–૯૩૦)

૫ વિપરીતાસન—પુરુષની માફક સ્ત્રી સંગ કરે, પુરુષના મુખે સ્ત્રી ચુંબન કરે તે વિપરીતાસન જાણવું. આ આસન યોગ તથા ભોગ બંનેમાં ઉપયોગી છે. આઠમ અને નોમના દિવસે મનોરમ યૌવના પદ્મિનીને આ આસનથી દશમી કલા દ્રવે છે. (૯૩૧–૯૩૨)

૬ દોયપદખંધાસન—ખભા ઉપર બે પગ મૂકીને, જે સંગ કરાવે તે દોયપદખંધાસન જાણવું. આઠમ અને દશમના દિવસે પ્રૌઢા હસ્તિની સ્ત્રીને આ આસનથી દશમી કલા દ્રવે છે. (૯૩૩–૯૩૪)

૭ એકપદખંધાસન—એક પગ ખભા ઉપર અને બીજો પગ જમીન ઉપર રાખીને, જે સંગ કરાવે તે એકપદખંધાસન જાણવું. તેરશના દિવસે બાલયૌવના પદ્મિની સ્ત્રીને આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે (૯૩૫–૯૩૬)

૮ કડુખલાદ્વિપદાસન—કાખમાં બે પગ રાખીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે કડુખલાદ્વિપદાસન જાણવું. પાંચમ અને છઠના દિવસે મનોરમ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી આ આસનથી રમે તો તેણીની નવમી કલા દ્રવે છે. (૯૩૭–૯૩૮)

૯ એકપગકડુખલાસન—કાખમાં એક પગ રાખીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે એકપગકડુખલાસન જાણવું. આઠમ અને તેરશના દિવસે મનોરમ યૌવના હસ્તિની સ્ત્રી આ આસનથી રમે તો તેરમી કલા તેણીની દ્રવે છે. (૯૩૯–૯૪૦)

૧૦ સન્મુખાસન—સન્મુખ રહીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે સન્મુખાસન જાણવું. દશમ અને પૂર્ણિમાના દિવસે બાલયૌવન-

વાળી પદ્મિની સ્ત્રી આ આસનથી રમે તો તેણીની સોળમી કલા દ્રવે છે (૯૪૧-૯૪૨)

૧૨ જાનુયુગ્માસન—બે ઢીંચણુ એકઠા રાખીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે ને જાનુયુગ્માસન જાણવું ચોથ અને પાંચમના દિવસે બાલયૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રીને આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે (૯૪૩-૯૪૪)

૧૨ પદવેષ્ટિતકંઠાસન—ગરદનને બે પગ ફરતા વીંટીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે પદવેષ્ટિતકંઠાસન જાણવું અગિયારશ અને બારશના દિવસે તરૂણ યૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રીને આ આસનથી બારમી કલા દ્રવે છે (૯૪૫-૯૪૬)

૧૩ પૃષ્ટાંગુષ્ટાસન—પૂંઠે ઊંચી થઇને પગના અંગૂઠા પકડીને જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે પૃષ્ટાંગુષ્ટાસન જાણવુ એકમના દિવસે મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રીને આ આસનથી પહેલી કલા દ્રવે છે (૯૪૭-૯૪૮)

૧૪ નાગપાશાસન—નાગપાશની માફક, જે સ્ત્રી ભોગ ભોગવે તે નાગપાશાસન જાણવુ પાંચમ અને છઠના દિવસે બાલયૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે (૯૪૯-૯૫૦)

૧૫ વીરાસન—જમણો પગ ડાબા પગ ઉપર રાખીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે વીરાસન જાણવુ જઠર યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી ત્રીજના દિવસે આ આસનથી ચોથી કલા દ્રવે છે (૯૫૧-૫૨)

૧૬ પદ્માસન—જમણો ઢીંચણુ ડાબા ઢીંચણુ ઉપર અને ડાબો ઢીંચણુ જમણા ઢીંચણુ ઉપર રાખીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે પદ્માસન જાણવુ પ્રૌઢ વયવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી નોમ અને દશમના દિવસે આ આસનથી દશમી કલા દ્રવે છે (૯૫૩-૯૫૪)

૧૭ ચક્રાસન—સ્ત્રી અને પુરુષ સંભોગ કરતી વખતે, ચક્રની માફક યોનિ સંભોગ કરતા કરતા ફેરવે તે ચક્રાસન

જાણવું. મનોરમ યૌવનવાળી **પદ્મિની** સ્ત્રી, સાતમ અને આઠમના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે (૯૫૫–૯૫૬)

૧૮ **ગૂઢાસન**—સંભોગ કરતી વખતે, તડાતડ સંગ સ્ત્રી જુદા જુદા આસનો માંડીને કરે તે **ગૂઢાસન** જાણવું. તરૂણ યૌવનવાળી **હસ્તિની** સ્ત્રી સર્વ તિથિએ આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે. (૯૫૭–૯૫૮)

૧૯ **દૃઢાસન**—પુરુષ પોતાની ઈંદ્રી સ્ત્રીની યોનિમાં ઘાલી રહે, તળેથી સ્ત્રી પોતે સંગ કરે તે **દૃઢાસન** જાણવું. બાલ-યૌવનવાળો **શંખિની** સ્ત્રી, અગિયારશ અને બારશના દિવસે આ આસનથી બારમી કલા દ્રવે છે. (૯૫૯–૯૬૦)

૨૦ **પદપ્રસ્તારાસન**-પગ બે પહોળા રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **પદપ્રસ્તારાસન** જાણવું. બાલયૌવનવાળી **હસ્તિની** સ્ત્રી નોમ અને દશમના દિવસે આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે. (૯૬૧–૯૬૨)

૨૧ **ગોકુણ્ણાસન**—એક પગ ઊંચો રાખીને, બીજો પગ જમીન પર રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **ગોકુણ્ણાસન** જાણવું. મનોરમયૌવનવાળી **હસ્તિની** સ્ત્રી પાંચમ અને આઠમના દિવસે આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે. (૯૬૩–૯૬૪)

૨૨ **મુખપદ્માસન**—બે પગ ભેગા કરી ઊંચા કરીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **મુખપદ્માસન** જાણવું. જઠર યૌવનવાળી **પદ્મિની** સ્ત્રી બારશ અને તેરશના દિવસે, આ આસનથી બીજી તથા બારમી કલા દ્રવે છે. (૯૬૫–૯૬૬)

૨૩ **હબસીઆસન**—પુરુષને નીચે બેસાડીને ઉપર સ્ત્રી બેસીને, પુરુષના હાથ બે પકડી રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **હબસીઆસન** જાણવું. તરૂણ યૌવનવાળી **ચિત્રિણી** સ્ત્રી સર્વ તિથિએ, આ આસનથી આઠમી કલા દ્રવે છે. (૯૬૭–૯૬૮)

૨૪ કૂદાસન—પુરુષને ઢીંચણ ભર રાખીને, હાથ ઉપર બેસીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે કૂદાસન જાણવું બાલ યૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી ત્રીજ તથા આઠમના દિવસે, આ આસનથી દશમી કલા દ્રવે છે (૯૬૯–૬૭૦)

૨૫ જાતપ્રસુતાસન—સ્ત્રી જેવી રીતે બાળકને જન્મ આપે છે, તેવી રીતે પગ રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે જાતપ્રસુ-તાસન જાણવું મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી સાતમના દિવસે, આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે (૯૭૧–૯૭૨)

૨૬ કરચરણોબદ્ધાસન—બને હાથ અને પગ બાંધીને સ્ત્રી સંગ કરાવે તે કરચરણોબદ્ધાસન જાણવું બાલ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી આઠમ અને નોમના દિવસે આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે (૯૭૩–૯૭૪)

૨૭ સુખપૃષ્ટાસન—કમર ઉપર પાછળ મુખ રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે સુખપૃષ્ટાસન જાણવું બાલયૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી તેરશ અને ચૌદશના દિવસે આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે (૯૭૫–૯૭૬)

૨૮ ચક્રાસન—ડાબો પગ ગરદન પાછળ રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ચક્રાસન જાણવું બાલયૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી બારશના દિવસે આ આસનથી બારમી કલા દ્રવે છે (૯૭૭–૯૭૮)

૨૯ કડુખલાસન—પડખાભેર સૂઈ રહી પગ ઊંચા કરીને જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે કડુખલાસન જાણવું પ્રૌઢા ચિત્રિણી પાંચમના દિવસે આ આસનથી છઠ્ઠી કલા દ્રવે છે (૯૭૯–૯૮૦)

૩૦ યથાસુખાસન—સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેને જે રીતે સુખ ઉત્પન્ન થાય, તે રીતે સંગ કરવો તે યથાસુખાસન જાણવું ચારે યૌવનવાળી ચારે જાતિની સ્ત્રીઓ, સર્વ તિથિઓએ આ આસનથી, સોળમી કલા દ્રવે છે (૯૮૧–૯૮૨)

૩૧ ખુંટીઆસન—પુરુષને ચત્તો સૂવાડીને સ્ત્રી સંભોગ માટે ઉપર બેસીને, યોનિમાં લિંગનો પ્રવેશ કરાવીને, પોતે સંગ કરે તે **ખુંટીઆસન** જાણવું. જઠર યૌવનવાળી **પદ્મિની** સ્ત્રી આઠમના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે. (૯૮૩–૯૮૪)

૩૨ **માખપ્રસ્થાસન**—જમીન ઉપર બંને પગ લાંબા કરી બેસી, ઉપર પુરુષને બેસાડીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **માખ-પ્રસ્થાસન** જાણવું. યૌવન વયવાળી **પદ્મિની** સ્ત્રી સાતમના દિવસે આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે. (૯૮૫–૯૮૬)

૩૩ **પ્રસ્થાસન**—જમીન પર પુરુષને બેસાડીને, ઉપર પોતે બેસીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **પ્રસ્થાસન** જાણવું. મનોરમ યૌવન-વાળી **ચિત્રિણી, હસ્તિની** અને **શંખિની** સ્ત્રી બારશના દિવસે આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે. (૯૮૭–૯૮૮)

૩૪ **સીકાસન**—પુરુષને નીચે બેસાડીને, તેની સન્મુખ લાંબા પગ ઘાલી, સ્ત્રી સીકા ઉપર બેસીને, ઈંદ્રી યોનિમાં ઘાલીને સીકાની દોરી ઉપર નીચે કરવાથી સ્ત્રી પણ ઊંચે જાય અને નીચી આવે, આ રીતે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે સીકાસન જાણવું. જઠર યૌવનવાળી **પદ્મિની** અને **ચિત્રિણી** સ્ત્રી પૂર્ણિમાના દિવસે આ આસનથી પૂર્ણ (પંદરમી) કલા દ્રવે છે. (૯૮૯–૯૯૧)

૩૫ **કૂચાસન**—એક હાથે સ્તન પકડાવે અને બીજા હાથે વેણી પકડાવીને ઊગડી રહી, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **કૂચાસન** જાણવું. મનોરમ યૌવનવાળી **ચિત્રિણી** સ્ત્રી પડવાને દિવસે આ આસનથી બીજી કલા દ્રવે છે. (૯૯૨–૯૯૩)

૩૬ **ઊગડાસન**—ઊગડી રહીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **ઊગડાસન** જાણવું. તરુણ યૌવનવાળી **હસ્તિની** સ્ત્રી બારશના દિવસે આ આસનથી બારમી કલા દ્રવે છે. (૯૯૪)

૩૭ **પગતલી દીપાસન**—બે પગ આકાશ તરફ ઊંચા રાખીને તળે દીવો રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **પગતલી દીપાસન** જાણવું. મનોરમ યૌવનવાળી **પદ્મિની** અને **ચિત્રિણી** સ્ત્રી બીજના દિવસે આ આસનથી ત્રીજી કલા દ્રવે છે. (૯૯૫–૯૯૬)

૩૮ છત્રાસન—પુરુષને નીચે સીધો સૂવાડીને ઉપર છત્રની માફક રહીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે છત્રાસન જાણવું તરુણ યૌવન વાળી પદ્મિની સ્ત્રી બારશના દિવસે આ આસનથી અગિયારમી કલા દ્રવે છે (૯૯૭–૯૯૮)

૩૯ મદપાનાસન—મદ્યપાન કરી અથવા બીજા કેફી પદાર્થો વાપરીને મદોન્મત્ત બનીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે મદ-પાનાસન જાણવું મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી, હસ્તિની અને શંખિની સ્ત્રી સર્વ તિથિએ આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે (૯૯૯–૧૦૦૦)

૪૦ યોનિસંકોચાસન—પગ બે અવળા સવળા કરીને, કમરને ભીડી હાથથી અગૂઠો પકડી રાખીને, ચત્તી સૂઈ રહીને, પુરુષ સાથે સંભોગ કરે તે યોનિસંકોચાસન જાણવું બાલ-યૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી આઠમના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે (૧૦૦૧–૧૦૦૩)

૪૧ યોનિમુદ્રાસન—બે પગ ઊંચા રાખીને, ચત્તી સૂઈ જઇને, યોનિ ઉપર પોતાના હાથે યોનિમુદ્રા બનાવેલી રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે યોનિમુદ્રાસન જાણવુ જઠર યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી નોમ અને અગિયારશના દિવસે આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે (૧૦૦૪–૧૦૦૬)

૪૨ ત્રવાયાઆસન—બને હાથ તથા એક પગ જમીન પર રાખીને, બીજો પગ આકાશ તરફ (ઊંચો) રાખીને, નગ્ન થઇ સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ત્રવાયાઆસન જાણવુ તરૂણ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી ચૌદશના દિવસે આ આસનથી ચૌદમી કલા દ્રવે છે (૧૦૦૭–૧૦૦૮)

૪૩ અધોમુખાસન—બે હાથ તથા બે પગના તળીયા જમીન ઉપર રાખી ઊગડી રહીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે અધો-મુખાસન જાણવું મનોરમ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી સાતમના દિવસે આ આસનથી આઠમી કલા ઝરે છે (૧૦૦૯–૧૦૧૦)

૪૪ **રથાસન**—ચત્તી સૂઈ રહીને, હાથથી પેડુ ઊંચું પકડી રાખીને, નીચે ગરદન કરીને સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **રથાસન** જાણવું. બાલ યૌવનવાળી **ચિત્રિણી** તથા **હસ્તિની** સ્ત્રી છઠના દિવસે આ આસનથી સાતમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૧૧–૧૦૧૨)

૪૫ **મંચાસન**—હાથ અને પગ જમીન પર ટેકવીને, હાથ પગ પર રહીને ચત્તી સૂઈને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **મંચાસન** જાણવું. મનોરમ યૌવનવાળી **ચિત્રિણી** સ્ત્રી સાતમ, આઠમ અને નોમના દિવસે આ આસનથી આઠમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૧૩–૧૫)

૪૬ **કમલાસન**—હાથ અને પગ એકઠા કરીને, ચત્તી સૂઈ રહીને કમલની માફક, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **કમલાસન** જાણવું. યુવાન **પદ્મિની** સ્ત્રી નોમના દિવસે આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૧૬–૧૦૧૭)

૪૭ **હીંડોલાસન**—હીંચકો ઊંચો બાંધીને તેના ઉપર **પદ્મિની** સ્ત્રી હીંચકાનાં બે સળીયા પકડી રાખી, યોનિ ઉઘાડી મૂકીને, ઉપર પુરુષ રાખીને, હીંચકો ખાતાં ખાતાં સંગ કરાવે તે **હીંડોલાસન** જાણવું. મનોરમ યૌવનવાળી **પદ્મિની** સ્ત્રી ચૌદશ અને અમાવાસ્યાના દિવસે સોળમી કલા આ આસનથી દ્રવે છે. (૧૦૧૮–૧૦૨૦)

૪૮ **અધરચુંબાસન**—પુરુષના એક હાથે સ્તન પકડાવી, બીજા હાથે મસ્તકની વેણી પકડાવી, પુરુષના મુખમાં અધર આપીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **અધરચુંબાસન** જાણવું. બાલ-યૌવનવાળી **પદ્મિની** અને **ચિત્રિણી** સ્ત્રી દશમના દિવસે દશમી કલા આ આસનથી દ્રવે છે. (૧૦૨૧–૧૦૨૨)

૪૯ **ચંચલાસન**—યોનિમાં ઇંદ્રી ઘાલીને, કેડ હલાવતાં હલાવતાં આઘી પાછી થતી, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **ચંચલાસન** જાણવું. જઠર યૌવનવાળી **હસ્તિની** સ્ત્રી બારશના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૨૩–૧૦૨૪)

૫૦ દીપાસન—પોતાના પેડા ઉપર દીવો રાખીને, સ્ત્રી સગ કરાવે તે દીપાસન જાણવુ મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી પાચમ અને છઠના દિનસે આ આસનથી સાતમી કલા દ્રવે છે (૧૦૨૫–૧૦૨૬)

૫૧ નાભિદીપાસન—પોતાની ડૂટી ઉપર દીવો રાખીને, સ્ત્રી સગ કરાવે તે નાભિદીપાસન જાણવું બાલ યૌવનવાળી પદ્મિનિ સ્ત્રી આઠમના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે (૧૦૨૭–૧૦૨૮)

૫૨ જાનુયુગ્માસન—બે પગ ઊચા રાખીને, બે હાથ ઉપર દીવા રાખીને, સ્ત્રી સગ કરાવે તે જાનુયુગ્માસન જાણવુ તરૂણ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી ત્રીજના દિવસે આ આસનથી ચોથી કલા દ્રવે છે (૧૦૨૯–૧૦૩૦)

૫૩ પેડુકરાસન—યોનિમાં લિગ પ્રવેશ કરાવીને, પેડામા હાથની આગળી રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે પેડુકરાસન જાણવું બાલ યૌવના પદ્મિની સ્ત્રી બીજના દિવસે આ આસનથી બીજી કલા દ્રવે છે (૧૦૩૧–૧૦૩૨)

૫૪ યોનિથભાસન—સભોગ કરતા કરતાં, વારે ઘડીએ યોનિ થભી રાખીને, સ્ત્રી સગ કરાવે તે યોનિથભાસન જાણવું બાલ યૌવનવાળી મદમત્ત ચિત્રિણી અને હસ્તિની સ્ત્રી પાચમના દિવસે આ આસનથી ચોથી કલા દ્રવે છે (૧૦૩૩–૧૦૩૪)

૫૫ અદૃષ્ટાસન—સભોગ કરતા કરતા યોનિ તથા લિગ દેખાય નહિ તેવી રીતે, સ્ત્રી સગ કરાવે તે અદૃષ્ટાસન જાણવું ચારે યૌવનવાળી ચારે જાતિની સ્ત્રી સર્વ તિથિએ આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે (૧૦૩૫–૧૦૩૬)

૫૬ વિકટાસન —બલાત્કારે કરીને, યુવાન હસ્તિની સ્ત્રી સગ કરાવે, તે વિકટાસન જાણવુ આ આસનથી તેણી ચૌદમી કલા દ્રવે છે (૧૦૩૭)

૫૭ **ભદ્રાસન**—પલાંઠીવાળીને, બે હાથ જમીન ઉપર ટેકવીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **ભદ્રાસન** જાણવું. બાલ યૌવનવાળી **હસ્તિની** સ્ત્રી બારશ અને તેરશના દિવસે આ આસનથી ચૌદમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૩૮-૧૦૩૯)

૫૮ **મુકુટાસન**—બંને પગના તળીઆ ઊંચા કરીને કાનની વચમાં મોરની માફક રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **મુકુટાસન** જાણવું. મનોરમ યૌવનવાળી મુગ્ધા અને બાલા **ચિત્રિણી** સ્ત્રી તેરશના દિવસે આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૪૦-૧૦૪૧)

૫૯ **ભમરાસન**—પુરુષને નીચે સૂવાડીને, ઉપર રહીને સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **ભમરાસન** જાણવું મદવાળી **પદ્મિની** અને **હસ્તિની** સ્ત્રી સર્વ તિથિએ આ આસનથી આઠમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૪૨-૧૦૪૩)

૬૦ **મયૂરાસન**—બે પગ ઊંચા રાખીને, બે હાથ જમીન ઉપર રાખી, સ્ત્રી નીચા મસ્તકે રહી સંગ કરાવે તે **મયૂરાસન** જાણવું. મનોરમ યૌવનવાળી **ચિત્રિણી** સ્ત્રી દશમના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૪૪-૧૦૪૫)

૬૧ **પારેવા** યુગલ, ૬૨ **ચકલા ચકલી** યુગલ, ૬૩ **સિંહ** યુગલ, ૬૪ **હસ્તિ** યુગલ, ૬૫ **હરણ** યુગલ, ૬૬ **અશ્વ** યુગલ, ૬૭ **ખચ્ચર** યુગલ, ૬૮ **ગર્દભ** યુગલ, ૬૯ **શ્વાન** યુગલ, ૭૦ **બિલાડા** યુગલ, ૭૧ **ચકોર** યુગલ, ૭૨ **સૂડા** યુગલ, ૭૩ **કુકડા** યુગલ, ૭૪ **નકુલ** યુગલ, ૭૫ **હંસ** યુગલ, ૭૬ **ગરૂડ** યુગલ, ૭૭ **કૂર્મ** યુગલ, ૭૮ **પોપટ** યુગલ અને ૭૯ **કોયલ** યુગલ. આ પ્રમાણે ૬૧ થી ૭૯ આસનો, તે તે પશુ પંખી જે જે રીતે રતિક્રીડા કરે છે, તે તે રીતે રતિક્રીડા સ્ત્રી પુરુષ કરે તે તે આસનો જાણી લેવાં. આ આસનોથી સર્વ તિથિએ, ચારે જાતિની, ચારે યૌવનવાળી, સ્ત્રીઓ સોળમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૪૬-૧૦૫૦)

૮૦ **છૂરીકાસન**—કમ્મરની નીચે છરી રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે **છૂરીકાસન** જાણવું. ચારે યૌવનવાળી, ચારે જાતિની

સ્ત્રીઓ સર્વ તિથિએ, આ આસનથી સર્વ કલા દ્રવે છે (૧૦૫૧-૧૦૫૨)

૮૧ ઇંદ્રાસન—યોનિની અંદરનું કમલ ઊંધૂ રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ઇંદ્રાસન જાણવું મનોરમ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી સર્વ તિથિએ આ આસનથી આઠમી કલા દ્રવે છે (૧૦૫૩-૧૦૫૪)

૮૨ ભૈરવાસન—શંકર અને પાર્વતી જે રીતથી રમ્યા, તે ભૈરવાસન જાણવું આ આસનને ઇશ્વરાસન પણ કહેવાય છે (૧૦૫૫)

૮૩-૮૪ કૃષ્ણ-રાધિકાસન—કૃષ્ણ રાધિકા જે રીતે રમ્યા, તે કૃષ્ણ-રાધિકાસન જાણવા સર્વ તિથિ, સર્વ યૌવનવાળી, ચારે જાતિની સ્ત્રીઓ આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે (૧૦૫૬-૧૦૫૭)

કોકદેવ રાજાને કહે છે કે—આ ચોરાશી આસન જે સ્ત્રી-પુરુષ જાણશે તેમનો જન્મ સાર્થક થશે આ આસનોનો બચપણથી અભ્યાસ કરવો જોઇએ રાજાએ કોકદેવને ઘણું માન આપ્યું અને બુંદી શહેર ભેટ આપ્યું કોકદેવ અને પદ્મિણી ઘણા ભોગ વિલાસ ભોગવતા આનંદે રહે છે પદ્મિણીનું નામ સૌભાગ્યસુંદરી રાખવામાં આવ્યું આ સૌભાગ્યસુંદરી સ્ત્રીના સોળે શણગાર સજે છે અને ચોરાશી આસનોથી કોકદેવની સાથે સંસાર સુખ ભોગવે છે (૧૦૫૮-૧૦૭૪)

કવિ નરબદ કથા પ્રસંગે સ્ત્રીના સોળ શણગારનું વર્ણન કરે છે

સ્ત્રીના સોળ શણગારનાં નામો—

પ્રથમ સ્નાન, સુંદર વસ્ત્ર, કપાળમાં તિલક, આંખોમાં કાજળ, કાને કુંડલ, નાકે મોતીની નથ, છાતી પર પુષ્પહાર, પગમાં ઝણકાર કરતા નેપૂર, અંગ પર ચંદન અને કસ્તૂરીનો લેપ, કંચૂકી, મસ્તકે મણિ, ક્ષુદ્રાવલી, હીરાજડીત ચૂડી, તાંબૂલ-પાન, કંકણ અને

ચાતુરી ભરી વાણી (આ પ્રમાણે), શૃંગાર સોળ પ્રકારનાં છે. આ સોળે શણગાર સજીને પંખિણી કોકદેવ સાથે રતિક્રીડા કરતી હતી. (૧૦૭૫-૧૦૮૮)

પંખિણી અષ્ટનાયિકાના લક્ષણો પણ જાણતી હતી. આ અષ્ટનાયિકાનું વર્ણન કવિએ આ પ્રમાણે કરેલું છે. (૧૦૮૯)

વાસકશય્યા, ઉત્કંઠા, સ્વાધીનભતૃકા, કલહાંતરિતા, વિપ્રલબ્ધા, અભિસારિકા, પ્રોષિતા, અને ખંડિતા આ અષ્ટનાયિકા છે. તેના જુદા જુદા ભેદ અનુક્રમે કવિએ આ પ્રમાણે કહ્યા છે. (૧૦૯૦-૧૦૯૧)

અષ્ટનાયિકાના ભેદ—

વાસકશય્યા—પ્રિયની વાટ જોતી, વિવિધ રીતે ખાટ બિછાવતી, વિવિધ જાતિના ફૂલોની માળા ગુંથતી, સુંદર શૃંગાર સજીને, કટિમેખલા સાચવતી, આજુબાજુ જોતી, હર્ષિત થઈને, પોતાની સખીને નાયિકા કહે છે કે, હમણાં પ્રિય આવશે દીવાનું તેજ ઘણું છે, ઘડીએ ઘડીએ એમાં તેલ પૂરવાની જરૂર નથી. આ પ્રમાણે બોલતી ઘડીમાં ઘરના આંગણામાં જતી, ઘડીવારમાં ઘરમાં પાછી આવતી, દૂર દૂર નજર નાખતી નાયિકા વાસકશય્યા જાણવી. (૧૦૯૨-૧૦૯૬)

ઉત્કંઠા—પતિએ જે સમય આપ્યો હતો, તે સમયે નહિ આવી પહોંચવાથી, હજુ તે કેમ ન આવ્યો, તે પ્રમાણે ઉત્કંઠા મનમાં રાખતી, મોટે સ્વરે નિશ્વાસ મૂકતી, સખીની સંગાથે શરમથી બરાબર નહિ બોલતી, જેના કપાળ પર રાતી રેખા છે અને જેણીના ગાલ પણ રાતા છે, ચકિત નજરે પ્રિયની વાટ જોતી નાયિકા ઉત્કંઠા જાણવી (૧૦૯૭-૧૧૦૦)

સ્વાધીનભતૃકા—હે સખી! મારામાં કાંઈ રૂપ નથી, મારી કમ્મર પાતળી નથી, મારા સ્તન કઠન નથી, મારા શરીરમાં કાંતિ નથી, હું સુંદર ગતિથી ચાલતી નથી, મારી યોનિ પણ ગાઢી નથી, મારી વાણી પણ સારી નથી, બેઠાં બેઠાં મને હાસ્ય પણ આવતું

નથી, છતા પણ કોઈ કારણના પ્રભાવે મારા પતિ મને ફ્ભાવતા નથી આવી નાયિકા **સ્વાધીનભર્તૃકા** જાણવી (૧૧૦૧–૧૧૦૪)

કલહાંતરિતા—વિહ્વલ ચિત્તે આંગણામાં ફરતી, સખી સ ઘાતે કાંઈ પણ નહિ બોલતી, પતિ સાથે ઝઘડો કરીને રીસાએલી, કામજ્વરથી પીડાતી, નિશ્વાસ મૂકતી, મનમાં પ્રિય સંયોગને ઇચ્છતી નાયિકા કલહાંતરિતા જાણવી (૧૧૦૫–૧૧૦૭)

વિપ્રલબ્ધા—સખી માતાપિતાના સોગન આપી નાયિકાને તારો પ્રિય તને બોલાવે છે એમ કહી કપટથી જંગલમા લઈ ગઈ ઉતાવળી ઉતાવળી કુંજભૂવનમાં પહોચી પરંતુ પ્રિયતમને નહિ દેખવાથી મનમાં ગુસ્સે થએલી, તિમીરના ઝણકાર સાભળવાથી તથા કુંજભૂવનમાં અંધકાર થવાથી, તથા અંધારી રાત્રે ભમરાના ગુંજારવ સાંભળતી, પ્રિયતમ નહિ દેખવાથી વિચારમાં પડી ગઈ ને આકાશમા જોતાં વિચારવા લાગી કે હે દૈવ! તે શું કર્યું, મારો પ્રિયતમ ક્યા હશે આ પ્રમાણે વિસ્મય નજરે જોતી નાયિકા વિપ્રલબ્ધા જાણવી (૧૧૦૮–૧૧૧૪)

અભિસારીકા—એક સખી બીજી સખીને કહે છે કે, તારો પ્રિયમત જ્યા સંકેતસ્થાન છે, ત્યા ગયો છે હે સખી! તારી દૂતિ તરીકે વીજલી પણ ચમકારા કરે છે અને મેઘરાજાને પ્રસ્થાન વેલા તિમરાઓ પણ બોલીને મંગલ કરે છે આવા શુભ સમયે તારો સ્વામી અભિસારે ચઢયો છે, માટે તું પણ ત્યા જા આ નાયિકાને અભિસારીકા જાણવી (૧૧૧૫–૧૧૧૮)

પ્રોષિતા—પતિ પરદેશ ગયો છે, અને પત્ની એકલી ઘેર હોવાથી, કામજ્વરની પીડા કોઇને કહેતી નથી સેવાલને પાથરીને લાજની મારી સૂતી નથી અને સુખે નિશ્વાસ નાખતી તથા ગદ્ગદ્ કંઠે આસુ સારતી નાયિકા પ્રોષિતા જાણવી (૧૧૧૯–૧૧૨૧)

ખંડિતા—પોતાના પતિની ગરદન પર બીજી સ્રીના કંકણની નિશાની જોઈને, પતિની સંઘાતે કાંઈ પણ નહિ બોલતી,

પોતાની સખીને કહેવા લાગી કે–હે સખી ! હું તણે સાચું કહું છું. એ પ્રમાણે બોલીને આંસુ સારતી નાયિકાને ખંડિતા જાણવી. (૧૧૨૨–૧૧૨૪)

કવિ **નરબદ** કહે છે કે–જેવી રીતે પંખિણી અષ્ટનાયિકાનાં લક્ષણો તથા સોળે શૃંગારની જાણકાર હતી, તેવી જ રીતે **કોકદેવ** પુરુષની બોંતેર કલાઓનો જાણકાર હતો. પુરુષની બોંતેર કલાઓનું વર્ણન આ પ્રમાણે જાણવું. (૧૧૨૫–૧૧૩૦)

પુરુષની બહોંતેર કલા—

૧ લેખકની કલા, ૨ પઠિત કલા, ૩ કવિત કલા, ૪ અંક કલા, ૫ ગીત કલા. ગીત કલાનું વર્ણન કરતાં છ રાગ તથા તેના પરિવારનું કવિએ આ પ્રમાણે વર્ણન કરેલું છે.

સાત સ્વર, ત્રણ ગામ, ઓગણત્રીશ તાલ અને અગિયાર મૂર્છના આ પ્રમાણે સંગીતના ભેદો જાણવા. પહેલો ભૈરવ રાગ, બીજો માલકોશ, ત્રીજો હિંડોલરાગ, ચોથો દીપક, પાંચમો શ્રીરાગ અને છઠ્ઠો મેઘરાગ છે. આ દરેક રાગને પાંચ સ્ત્રીઓ અને આઠ પુત્રો કહેલા છે. આ પ્રમાણે દરેક રાગના તેર પ્રકારો અને મુખ્ય રાગનો ચૌદમો પ્રકાર છે. ગ્રંથનો વિસ્તાર વધે નહિ તે માટે રાગાંગનાઓ અને પુત્રોનાં નામ માત્ર જ હું કહીશ. (૧૧૩૧–૧૧૪૭)

૧ ભૈરવરાગની—ભૈરવી,, પુંનક, સ્નેહી, બંગાલી અને વેલાવલી, આ પાંચ સ્ત્રીઓ છે. પંચમ, હર્ષ, દેશાખ, બંગાલ, મધુ, માલવ, વેલાવલ અને લલિત નામના આઠ પુત્રો છે. (૧૧૪૮–૧૧૪૯)

—ભૈરવરાગ પરિવાર.

માલકોશ રાગની–ગુડીગ્રહા, ગંધારી, માલશ્રી, જેતશ્રી અને પાંચમી ધન્યાશ્રી, આ પાંચ સ્ત્રીઓ છે. મારૂ, મેવાડ, ઈષ્ટાંગ, બર્બર, ચંદ્રક, આયાસ, ખોખર અને ભ્રમરાનંદ નામના આઠ પુત્રો છે. (૧૧૫૦–૧૧૫૧) —માલકૌશિક પરિવાર.

૩ હિંડોલ રાગની—ભોપાલી ચંદગવરી, વસંતી, સિંધૂરી અને પાંચમી આહીરી, આ પાંચ સ્ત્રીઓ છે. મંગલ, ચંદ્રબિંબ,

સુમનિંદ, વિભાકર, વર્દ્ધમાન, વિનોદ, વસંત અને વિનોદ નામના આઠ પુત્રો છે (૧૧૫૨-૧૧૫૩) —હિંડોલરાગ પરિવાર

૪ દીપક રાગની—સારંગી, ગુર્જરી, તોડી, કમોદી, પટમંજરી, આ પાંચ સ્ત્રીઓ છે કાલિંગ, કુંતલ, રામ, કમલ, કુસુમચંપક, લાહુ અને હેમાલ નામના આઠ પુત્રો છે (૧૧૫૪-૧૧૫૫) —દીપકરાગ પરિવાર

૫ શ્રીરાગની—વૈરાટી, કર્ણાટી, સામેરી, ગોડી તથા સૈન્ધવી, આ પાંચ સ્ત્રીઓ છે કલ્યાણ, માલવ, ગૌર, ગંભીર, ગુણસાગર, આગર, વિહાગર અને કુંભ નામના આઠ પુત્રો છે (૧૧૫૬-૧૧૫૭) —શ્રીરાગ પરિવાર

૬ મેઘરાગની—સોરઠી, મલયાગિરિ, આશાવરી, કનીયસી અને રામગિરી, આ પાંચ સ્ત્રીઓ છે કાનર, નટ, કેદાર, જાલંધર, ગજાધર, ટંક, સૂહવ અને શંકરાભરણ નામના આઠ પુત્રો છે (૧૧૫૮-૧૧૫૯) —મેઘરાગ પરિવાર

૬ નૃત્યકલા, ૭ વાજિંત્ર કલા, ૮ વ્યાકરણકલા, ૯ છંદકલા ૧૦ અલંકાર કલા, ૧૧ નાટક કલા, ૧૨ નટ કલા, ૧૩ નખછેદની, ૧૪ પત્ર છેદની, ૧૫ આયુધકલા, ૧૬ ગજ આરોહણી, ૧૭ તુરગ વાહન કલા, ૧૮ ગજપરીક્ષા, ૧૯ અશ્વ પરીક્ષા, ૨૦ રત્ન પરીક્ષા, ૨૧ પુરુષલક્ષણ, ૨૨ સ્ત્રી લક્ષણ, ૨૩ પશૂ લક્ષણ, ૨૪ મંત્ર વાદ, ૨૫ યંત્રવાદ, ૨૬ રસવાદ, ૨૭ વિષવાદ, ૨૮ ગંધર્વવાદ, ૨૯ વિદ્યાવાદ, ૩૦ યુદ્ધકલા, ૩૧ બુદ્ધિકલા, ૩૨ તર્કવાદ, ૩૩ સંસકૃતકલા, ૩૪ કોમળ વાણી, ૩૫ પ્રત્યુત્તર કલા, ૩૬ દેશ ભાષા, ૩૭ કપટકલા, ૩૮ ચિત્ર વિજ્ઞાન, ૩૯ સત્ય સિદ્ધાંત, ૪૦ વેદાંત, ૪૧ ગારૂડવિદ્યા, ૪૨ ઈંદ્રજાલ, ૪૩ વિનય કલા, ૪૪ આચાર્યકલા, ૪૫ આગમ જ્ઞાન ૪૬ વણિકકલા, ૪૭ ધ્યાનકલા, ૪૮ પૂરાણકલા, ૪૯ ઐતિહાસીક જ્ઞાન, ૫૦ દર્શનભેદ, ૫૧ ખેચરી (ઊડવાની) કલા, ૫૨ અમરકલા, ૫૩ પાતાલ ગમન, ૫૪ ધૂર્ત્તકલા, ૫૫ તરૂરોપણ કલા, ૫૬ કાષ્ટઘડણ, ૫૭ વણાટ કરણી, ૫૮ મણિકૃત કલા, ૫૯ વાણિજ્ય કલા,

૬૦ વશીકરણ, ૬૧ પાષાણ ઘડવાની કલા, ૬૨ ચિત્રકલા, ૬૩ નૈપથ્યતિ, ૬૪ ધાતુકર્મ, ૬૫ ધર્મ કર્મ, ૬૬ વંચક કલા, ૬૭ રસવતી કલા, ૬૮ કર્મ કલા, ૬૯ હસવાની કલા, ૭૦ પ્રયોગ-કલા, ૭૧ કેવલજ્ઞાન, ૭૨ અકર્મ કલા–મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ. આનું વિસ્તૃત વર્ણન કરતાં ગ્રંથ બહુ મોટો થઈ જાય માટે નામો જ આપ્યા છે. (૧૧૬૦–૧૧૯૦)

ચૌદ વિદ્યા—

આ બોતેર કલાઓ ઉપરાંત કોકદેવ ચૌદ વિદ્યાનો જાણકાર હતો. આ ચાદવિદ્યા આ પ્રમાણે છે. ૧ બ્રહ્મજ્ઞાન, ૨ રસાયણ વિદ્યા, ૩ સ્વરધ્વનિ, ૪ વેદ વિદ્યા, ૫ જ્યોતિષ વિદ્યા ૬ વ્યાકરણ વિદ્યા, ૭ જલતરણી વિદ્યા, ૮ ધનુર્ધરી વિદ્યા, ૯ વૈદ્ય વિદ્યા, ૧૦ કૃષિ વિદ્યા, ૧૧ કોકકલા, ૧૨ વહાણ ચલાવવાની કલા, ૧૩ વાજિંત્ર નાદ અને ૧૪ સંશોધન વિદ્યા. (૧૧૯૧–૧૧૯૭)

અષ્ટપલ્લવીનાં નામો—

કોકદેવ અષ્ટપલ્લવી વિદ્યા પણ જાણતો હતો. આ અષ્ટ-પલ્લવીનાં નામો આ પ્રમાણે છે. ૧ અંકપલ્લવી, ૨ કરપલ્લવી, ૩ નેત્રપલ્લવી, ૪ વસ્તપલ્લવી, ૫ શબ્દપલ્લવી, ૬ ઔષધ-પલ્લવી ૭ પુષ્પ પલ્લવી અને ૮ ભાષાપલ્લવી. ગ્રંથ વધવાના ભયના લીધે આનું વિસ્તૃત વર્ણન આપ્યું નથી. (૧૧૯૮–૧૧૯૯)

છ ભાષાના નામો—

૧ સંસ્કૃત, ૨ પ્રાકૃત, ૩ અપભ્રંશ, ૪ સુરસેની, ૫ પિશા-ચિની અને ૬ માગધી. આ છએ ભાષાઓ તથા તેના નિયમો પણ કોકદેવ જાણતો હતો. (૧૨૦૦–૧૨૦૧)

કોકદેવ ભરવસેન રાજા, પરમેશ્વરની તથા ગુરૂની મૂર્તિ વિના કોઈને નમસ્કાર કરતો ન હતો. કોકદેવ સ્વરૂપે સાક્ષાત કામદેવના અવતાર જેવો હતો અને સૌભાગ્યસુંદરી સાક્ષાત રતિ જેવી હતી. બંને જણા રાત્રિ અને દિવસ સંસાર સુખ ભોગ-વતાં હતાં. બંને જણાના શરીર જ માત્ર જૂદાં હતાં. પરંતુ

બંનેનો જીવ તો એક જ હતો પૂર્વભવના સ્નેહને લીધે બને દેવોને પણ દુર્લભ એવાં સસાર સુખ ભોગવી રહ્યા છે એક વખતે કોકદેવ રમતાં રમતાં સૌભાગ્યસુંદરી ને પૂછે છે કે-તું લક્ષણથી કોઈ મોટા રાજાની કુવરી હોય એમ લાગે છે, તારા મા, બાપના નામ અને સ્થળ વગેરે વિસ્તારથી કહે વળી તારે યોગિની વેષ કેમ લેવો પડયો તે વૃત્તાત મને સત્ય કહે (૧૨૦૨-૧૨૨૨)

પખિણીનો પૂર્વવૃત્તાંત—

સૌભાગ્યસુંદરી કહેવા લાગી કે, ખાનપુરદેશમા આવેલા નિપાણપાટણના રાજા સૂર્યસેનની હુ પુત્રી છું હે સ્વામિ! તમે મારો વૃત્તાત સાંભળીને ગુસ્સે ન થશો મારા પિતા સૂર્ય-સેનને ત્યા હાથી, ઘોડા અને રાજરિદ્ધિનો તો પાર ન હતો. પરતુ એક પણ સતાન નહિ હોવાથી તે હમેશા વિચારમગ્ન રહ્યા કરતા હતા કે મારી પાછળ પુત્ર નહિ હોવાથી ગાદીનો ધણી કોણ થશે? પુત્રપ્રાપ્તિ માટે સૂર્યસેન રાજાએ યોગિનીના કહેવાથી મહાકાલી દેવીની આરાધના કરવા માંડી મહાકાલી માતાના દેવલમા ભૂમિશયન કરીને પૂજા, ધૂપ વગેરે કરતાં, રાજાને જ્યારે એક મહિનાના ઉપવાસ થયા, ત્યારે માતાજી સ્વપ્નમા આવ્યાં માતાજીએ રાજાને કહ્યુ કે-'હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ છુ, માટે તારે જે જોઈએ તે માગી લે' રાજાએ કહ્યુ કે-'માતાજી! મને એક પુત્ર આપો તો મને બહુ જ સુખ થાય' જવાબમા માતાજીએ કહ્યું કે-'હે રાજન્! સાંભળ. તને પુત્ર નહિ, પણ ઉત્તમ રૂપવાન એક પુત્રીની પ્રાપ્તિ થશે તે પુત્રીનું નામ હુ સ્વપ્નમા કહું તે દેવનું પાડજો અને તે સત્તર વર્ષની થાય ત્યા સુધી કુંવારી રાખીને પછી પરણાવજો' આ પ્રમાણે સ્વપ્નમા કહીને માતાજી અદશ્ય થઈ ગયા રાજા આ સ્વપ્ન દેખીને આનદિત થયો અને જાગ્યો ત્યારપછી રાણીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો અને સપૂર્ણ માસ વીતી ગયા, એટલે રાણીએ એક સુદર પુત્રીને જન્મ આપ્યો રાજાએ મોટો જન્મ મહોત્સવ કર્યો અને પુત્ર જન્મની માફક પુષ્કળ ધન ખર્ચ કર્યું.

રાજકુમારી દિવસે દિવસે મોટી થવા લાગી. રાજાએ દેવીનું વચન ઉત્થાપીને પુત્રીનું નામ મનુષ્યનું પાડ્યું. પુત્રી પાંચ વર્ષની થઈ કે રાજાને વિચાર આવ્યો કે હું જીવીશ કે નહિ, તે વાતની શી ખબર દેવીનું વચન ભૂલી જઈને રાજાએ ચિત્રકોટના રાજા કનકસેનના પુત્ર કામદેવ કુમાર સાથે રાજકુમારીનું વેવિશાળ કર્યું. જ્યોતિષીઓ પાસે જોષ જોવડાવીને લગ્ન લીધું. નીપાણ પાટણ જાન આવી. લગ્નનો વખત થયો તે સમયે કંકાલી વેષ ધારણ કરી અકસ્માત ચાર યોગિનીઓ ત્યાં આવી અને કન્યાને ઊંઘતી ઊપાડી કાંઈક લઈ ગઈ. કર્ણાટક દેશમાં આવેલા મહાકાલીના મોટા દેવલમાં હું જાગી ત્યારે મે પોતાને જોઈ. તે વખતે પાસે જ ચારે યોગિનીઓ મધુર વીણા વગાડતી હતી. હુ વિચારમાં પડી કે, આ શું થયું ? હું અહીંયાં ક્યાંથી આવી. આ વખતે તે ચારે સુંદર યોગિનીઓ નાચતી નાચતી નાટક કરતી હતી. તે યોગિનીઓએ વિસ્મય પામેલી મને જોઈને પૂછ્યું કે–'તું કોણ છું' મેં કહ્યુ કે–'મારા પિતા મારૂં લગ્ન કરતા હતા. ત્યાંથી હુ કેવી રીતે અહીં આવી, તે હું જાણુતી નથી હવે જેમ તમે રાખો તેમ હું રહીશ, બીજું કાંઈ હું જાણું નહિ' ત્યાં હું યોગિનીનો વેષ પહેરીને ઘણો વખત રહી. મારી ગુરુણીનું નામ હંસણી હતું. માતાજી મહાકાલીએ સ્વપ્નમાં મારી ગુરુણીને મારૂં નામ પંખિણી રાખવાનું, અને મારો વિવાહ નહિ કરવાનું કહ્યું. મેં ત્યાં જ નાટકકલા તથા ગીતકલા, ભોગકલામાં ચોરાશી આસન વગેરેનો પણ અભ્યાસ કર્યો. હું જયારે બાર વર્ષની થઈ ત્યારે મારી ગુરુણી હંસણી યોગિનીને મારો વિવાહ કરવા માટે ચિંતા ઉત્પન્ન થવા લાગી. એક દિવસ સ્વપ્નમાં મહાકાલીએ મારી ગુરુણીને કહ્યું કે:–'જે પુરુષ આ કન્યાની સાથે વાદમાં જીતશે અને પ્રમાદ વિના તેણીની સાથે ભોગ ભોગવશે અને જીતશે, તે પુરુષ તેણીને પરણશે.' આ પ્રમાણે માતાજીનું વચન સાંભળીને ગુરુણી જાગી ઊભી થઇ. કર્ણાટક દેશના રાજાના કાને આ વાત પહોંચી. રાજાએ ગુરુણીને તેડાવી, ઊઠીને તેણીના પગમાં પડીને કહેવા લાગ્યો કે 'તમે જે માગો તે આપું', પણ તમારી

દીકરી મને પરણાવો' ગુરુણીએ કહ્યુઃ-કે 'હે રાજન્! વાદમાં તેણીને જે જીતે તેની સાથે પરણાવવાની છે' રાજાએ કહ્યું કે- 'તેણીને મારા ઘેર એક દિવસ મોકલો, જો જીતીશ તો પરણીશ, નહિતર તમને પાછી સોંપીશ' ગુરુણીએ આ પ્રમાણે શરત કરીને પંખિણી ચેલીને તેડાવી કહ્યુ કે-'હે દીકરી! સાભળ હાવભાવ કરીને રાજાને રીઝવ' પરંતુ ન્યાયની રીતે હું તને કહુ છુ કે-'રાજાને ભોગ ભોગવવા દઈશ નહિ, કોઈ જાતનો જોર જુલમ કરવાથી, માતાજી ગુસ્સે થશે' આ પ્રમાણે કહીને ગુરુણી પોતાના ગઠે ગઇ અને હુ રાજાને ઘેર રહી રાત્રે રાજાને હાવભાવ દેખાડી ને મદન્યાકુલ કરી દીધો આ પ્રમાણે ચાર પહોર વીતી ગયા અને રાજા પ્રમાદથી વાદમાં હારી ગયો મહાકાલીના વરદાનથી રાજા મને ભોગવી નહિ શકવાથી શરમિંદો થઇ ગયો અને હુ મારા ઉતારે ગઈ આ પ્રમાણે પાછી આવ્યા પછી ગુરુણીએ મને વરસિંહણિ નામની યોગિની સાથે પરદેશ મોકલી

હે સ્વામિ! સાભળો ત્યાથી હુ મરહટદેશ ગઈ, ત્યાથી બુદેલખંડ, ઓરીસામા જગન્નાથજી, ઉડણભમરી, પૂર્વદેશ, માંડવગઢ વગેરેના રાજાઓને જીતીને, ગુર્જર દેશમા આવેલા અણુહિલપુર પાટણના રાજા કર્ણઘેલાને જીતીને, સોરઠ, કચ્છ, સિંધ તથા મારૂદેશમા આવેલા આબુગઢના રાજાને ક્ષણમાત્રમાં વાદમા જીતીને, મે રણથભરના રાજાની કચેરીમા કામશાસ્ત્રના જાણકાર તરીકે કોકદેવની કીર્ત્તિ આબુમાં જ સાંભળી આવી વાત સાભળતા જ મને ચાટકો લાગ્યોને વસ્ત્ર કાઢી નાખીને નગ્ન થઈ સભા વચ્ચે આવી ઊભી રહી આ વખતે મારી ઉમર સોળ વર્ષની થઇ અને મહાકાલીના વચન પ્રમાણે સત્તરમુ વર્ષ બેસતા જ કોકદેવ સાથે મારો વિવાહ થયો પ્રારબ્ધમા જે લખ્યુ હોય છે તે મિથ્યા થતુ નથી

આ વાત સાભળીને કોકદેવ આશ્ચર્ય પામ્યો. પછી કહેવા

લાગ્યો કે–'હે સુંદરી! સાંભળ. તારા પહેલા વર કામદેવનું પછી શું થયું?' સૌભાગ્યસુંદરી કહેવા લાગી કે 'એ વાત પરમાત્મા જાણે. એક દિવસ સ્વપ્નમાં મેં તેને મારા વિયોગે ગંગા નદીમાં ડૂબી મરતો જોયો હતો.' મારા વિયોગથી મારા પિતાજીને હું એકની એક દીકરી હતી, તેથી મારા વિયોગે તેઓ બહુ દુઃખી થયા હશે. અને અન્નપાનનો પણ કેટલાએ દિવસ ત્યાગ કર્યો હશે.'

કોકદેવે સૌભાગ્યસુંદરીના આ દુઃખનું નિવારણ કરવા અને સાસુ, સસરાને નજરે જોવા જવાનો વિચાર કર્યો ને રાજા ભૈરવસેનને આ વાત કરી. ભૈરવસેન રાજાએ સૈન્ય સામગ્રી જે કાંઈ જોઇએ તે સાથે લઈ જવા કહ્યું. કેટલાક દિવસે સૌભાગ્યસુંદરી સાથે કોકદેવ નિપાણુપાટણની ભાગોળે આવી પહોંચ્યા. ગામની બહાર સૈન્ય વગેરે દેખીને, રાજાએ આ સૈન્ય વગેરે કોનુ છે? તેની તપાસ માટે પ્રધાનને મોકલ્યો. કોકદેવે પ્રધાનને કહ્યું કે, અમે રણથંભરથી આવ્યા છીએ, અમારો ભય રાખવાનું કાંઈ કારણ નથી. પ્રધાને આવી સૂર્યસેન રાજાને, તેમની પુત્રી તથા જમાઈ આવવાના સમાચાર આપ્યા. બારમા વર્ષે પુત્રીને ભેગા થવાથી માબાપના આનંદનો પાર ન રહ્યો. કેટલાક દિવસ ત્યાં રાખીને, પુત્રી તથા જમાઈને સારો સાસરવાસો કર્યો. કોકદેવ સાસરવાસામાં મળેલા હાથી, ઘોડા સૈન્ય વગેરે લઈને સુખે સમાધે રણથંભરગઢ પાછા આવી પહોંચ્યા. ભૈરવસેન રાજાએ સામૈયું કર્યું અને કોકદેવને મુખ્ય પ્રધાનની પદવી આપી. સૌભાગ્યસુંદરીએ કેટલોક વખત વીતી ગયા પછી મદનસેન નામના એક સ્વરૂપવાન પુત્રને જન્મ આપ્યો. કવિ નરબદ કહે છે કે, પંખિણીની ઉત્પત્તિનો અધિકાર પૂરો થયો. (૧૨૨૩–૧૩૧૩)

સ્ત્રી વશીકરણના પ્રયોગો—

એક વખતે સભાની અંદર રાજા વગેરે આનંદથી બેઠા છે. રાજાએ કોકદેવને પૂછ્યું કે–' સ્ત્રીને વશ કરવા સંબંધી ઓષધ, મંત્ર, યંત્ર, વગેરે તું જાણે છે?' કોકદેવે કહ્યું કે–'હે મહારાજ,

કથા પ્રસંગે સ્ત્રીને વશ કરવાના જુદાજુદા પ્રકારો કહું છું, તે રણુથભર નરેશ તમે સાભળો. મોચા કદનો રસ અને જાયફલ પાનના બીડામાં આપવાથી ચિત્રિણી સ્ત્રી વશ થાય છે ૐ પચ પચ વિહંગમ કામદેવાય સ્વાહા આ મંત્રથી ભમરાની પાખ મંતરીને મધમાં ચિત્રિણીને આપવાથી વશ થાય છે (૧૩૧૪–૧૩૨૧)

ૐ ચિર ચિર વશંકર કામદેવાય સ્વાહા આ મંત્રથી પારેવાની અઘાર તથા ભમરાની પાંખ મંતરીને પાનની અંદર આપવાથી હસ્તિની સ્ત્રી વશ થાય છે (૧૩૨૨–૧૩૨૪)

ૐ હર હર પચ પચ કામદેવાય સ્વાહા આ મંત્રથી તગરનુ મૂલ તથા બીલી એકઠાં કરીને, પાનમાં આપવાથી શંખિની સ્ત્રી વશ થાય છે (૧૩૨૫–૧૩૨૭)

ૐ મહાકાલી મહાજ્વાલા પચ પચ કામદેવાય સ્વાહા આ મંત્રથી પાન મંતરીને પદ્મિની સ્ત્રીને આપવાથી તે વશ થાય છે (૧૩૨૮–૧૩૨૯)

ૐ હ્રીં સ્વાહા આ મંત્રથી મોગરાનું ફૂલ સાત વાર મંતરીને જે સ્ત્રીને તે ફૂલ સુઘવા આપીએ તે સ્ત્રી વશ થાય છે (૧૩૩૦–૧૩૩૧)

રવિવારના દિવસે મૂલ નક્ષત્ર હોય તે વખતે, ધોળી શંખાહૂલી લઇને તેમા કણેરનું ફૂલ તથા ગુગલ સરખા ભાગે મેળવીને, પુરુષ વીર્યથી ગોળી બાધીને અથવા ત્રણે વસ્તુઓનો ભૂકો કરીને, રવિવારે ભક્ષણ કરવા જે સ્ત્રીને આપીએ, તે સ્ત્રી વશ થાય છે (૧૩૩૨–૧૩૩૪)

મંગળવારના દિવસે ફૂલ સહિત દૂધેલી મૂલ વિધિ સહિત લઈને, તુલસીના રસના સાત પૂટ, આકડાના દૂધના સાત પૂટ તથા ઉત્તરવારૂણીનો પૂટ આપીને મરી પ્રમાણે ગોળી બાધીને, જે સ્ત્રીને આ ગોળી આપીએ તે વશ થાય છે (૧૩૩૫–૧૩૩૬)

ૐ હ્રીં ઐં હ્રીં ઉપવિષ્ટ ચંડાલણી મહાપિશાચિની હ્રીં ઠ ઠ સ્વાહા આ મંત્રથી રાઈ, સરસવ મંતરીને, જે સ્ત્રી પર છાંટીએ, તે સ્ત્રી વિકલ થઈને વશ થાય છે.* (૧૩૩૭–૧૩૩૮)

માકડાનું હાડકું, મીઢીના દૂધમાં ઘસીને સ્ત્રી ઉપર છાંટવાથી સ્ત્રી વશ થાય છે. અને ચુંબન તથા આલિંગન કરવા મંડી જાય છે. (૧૩૩૯)

'ૐ નમો ભગવાય વિદ્મહે પુષ્પબાણાય ધીમહી તંત્રઃ કામ પ્રચોદયાત્' આ **કામગાયત્રી** મંત્રનો સાત વાર પાઠ કરીને નાભિ, હૃદય અને કંઠ ઉપર ફરી ફરીને સાત સાત વાર ફૂંક મારવાથી તથા સ્ત્રીને સંભોગ વખતે ચુંબન કરીને, ઉશ્વાસ લઈને મંત્ર ભણીને, સ્ત્રીના મૂખ પર ફૂંક મારવાથી સ્ત્રી વશ થાય છે. (૧૩૪૦–૧૩૪૩)

ગોરૂચંદનને માછલાનું પિત્ત, બંને એકઠા કરીને, ડાબા હાથની ટચલી આંગળી ભરીને છાંટવાથી સ્ત્રી વ્યાકુલ થાય છે તે વ્યાકુલ થએલી સ્ત્રીના કપાળમાં આ બંને દ્રવ્યોના મિશ્રણનું તિલક કરવાથી ત્રણે લોકની સ્ત્રીઓ વશ થાય છે. (૧૩૪૪–૧૩૪૬)

આસો વદિ ચૌદશની રાત્રે પુરુષના મસ્તકની ખોપરી, સ્મશાનની ભસ્મ તથા ચોરની માટી લાવીને, ત્રણે વસ્તુઓ ભેગી કરીને વાટી બારીક ચૂર્ણ–ભૂકી કરીને, નીચેના 'મહાપિશાચિની' ના મંત્રથી મંતરીને જે સ્ત્રી પર તે ભૂકી છાંટીએ તે બહાવરી થઈને પાછળ પાછળ ભમે છે. (૧૩૪૭–૧૩૫૧)

'ૐ ક્લીં મહાપિશાચીની હ્રીં ઠઃ ઠઃ ઠઃ સ્વાહા' (૧૩૫૨)

કુંવારી કન્યાએ કાંતેલા સૂતરના એકવીશ આંગળ લાંબા એકવીશ

---

* વશીકરણના, સ્તંભનના તથા સ્ત્રી આકર્ષણના ખાસ પ્રયોગો માટે અમારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થએલ "શ્રી ભૈરવપદ્માવતી કલ્પ" નામનો ગ્રંથ જોવા ખાસ ભલામણ છે. મૂલ્ય પચીસ રૂપિયા.

—સારાભાઈ નવાબ

તાર ભેગાં કરીને વણીને તે વણેલા સૂતરને કાકજઘાના રસના સાત પૂટ, વળી અગથિયાના રસના સાત પૂટ આપીને, ટંકણખાર તથા શરીરના મલનો એક પૂટ આપીને, સરસવના તેલની અંદર, તગરનો તાલીસ ભેલવી ને, ભયકર કાલીચૌદશની રાત્રે, ચોરના માથાની ખોપરી લઇને, સ્મશાનમાં જઈને ચારે દિશાએ ચાર રેખાઓ દોરીને, વચમા નગ્ન થઇને બેસીને હાથમાં છૂરી તથા કકલ (ખોપરી) લઇને, નીચે આપેલો મહાકાલીનો મત્ર જપીને, સ્મશાનમા ભાગેલા માટીના ઢાસકાની ઠીકરીમાં, સાથે લાવેલુ સરસીયું (તેલ) ભરીને, એકવીશ આગળ સૂતરની જે લાંબી વાટ છે તે અંદર નાખીને, તે વાટને સળગાવીને, ઉપર ખોપરી ધરીને ચોકાનુ મડલ જ્યા કાઢ્યુ છે, તેની વચમા દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ રાખીને બેસીને, સવા પહોર રાત્રિ સુધી એટલે કે કાલીચૌદશની મધ્યરાત્રિ સુધી ખોપરી પર પાડેલુ કાજલ લઈને, તે કાજલ જે સ્રીના વસ્રને લગાવીયે તે સ્રી ભલેને રાજાની પટરાણી હોય તો પણ વશ થાય છે આ લાચક નામનુ વશીકરણ છે આ તત્ર જે સિદ્ધિવત પુરુષ સાધશે તે સુખ પામશે (૧૩૫૩–૧૩૬૨) મહાકાલીનો મત્ર આ પ્રમાણે છેઃ–‘ૐ હ્રીં મહાકાલી ક્રોં ક્રીં ક્રૂ કજ્જલવર્ણા સાં સૌ વશમાનય વશમાનય સ્વાહા’–ઇતિ મહાકાલી મહામત્ર (૧૩૬૩) આ કાજલનું સ્રી આંખોમાં અંજન કરે તો તેણીનો પતિ તેણીના વશમા રહે (૧૩૬૪)

વજ, સચલ, કુષ્ટ, મરી અને હલદર એકઠાં કરી વાટીને, ઘી સાથે યોનિ ઉપર લેપ કરીને એક વખત પણ સભોગ કરવામા આવે તો જીદગી પર્યંત સ્રી–પુરુષ એક બીજાને વશ થાય છે (૧૩૬૫–૧૩૬૭)

સૂર્યગ્રહણ હોય તે સમયે, સહદેવીનુ મૂલ લઈને, ગોરૂ ચદનમાં ઘસીને જે સ્રીના કપાળમા તિલક કરવામા આવે, તે સ્રી ઉત્તમ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલી હશે તો પણ વશ થશે (૧૩૬૮–૧૩૬૯)

મૂલ નક્ષત્ર ને રવિવાર હોય તે સમયે, સફેદ આકડાનૂ મૂલ

લાવીને, માદલીઆમાં ઘાલીને પુરુષને તે માદલીયું આપવાથી પુરુષ વશ થાય છે. આ માદલીયું પ્રધાન રાજાને આપે તો રાજા વશ થાય છે. (૧૩૭૦–૧૩૭૨)

સ્ત્રીને દ્રાવ થાય તેના પ્રયોગો—

રીંગણીનાં બીજનો રસ કાઢી, તેમાં કપૂર મેલવીને, ત્રણ વખત લિંગ પર લેપ કરીને સંભોગ કરવાથી, ગમે તેવી મદમાતી સ્ત્રી હોય તે દ્રવે છે અને સુખ મેળવે છે. (૧૩૭૫–૧૩૭૭)

જેઠીમધ અને લીંડી પીંપરનું ચૂર્ણ એકઠું કરીને, મધથી લિંગ ઉપર લેપ કરીને સ્ત્રી સાથે સંભોગ કરવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે. (૧૩૭૮–૧૩૭૯)

કસ્તૂરી અને ફૂલાવેલી ફટકડીને વાટી સૂક્ષ્મ ચૂર્ણ કરીને, પાણીથી હથેલી ઉપર આછું ચોપડીને સ્ત્રીની યોનિએ હાથ અડાડવાથી નારીને દ્રાવ થાય છે. કવિ **નરબદ** કહે છે કે આ હાથ લેપ છે. (૧૩૮૦–૧૩૮૧)

લિંગવૃદ્ધિના ઉપાયો—

ભીલામા, રીંગણીનાં બીજ, દાડમ, આ ત્રણે ચીજો એકઠી કરીને, કણજીયા તેલમાં અથવા તો ઘીમાં નાખીને લિંગ પર લેપ કરવાથી (પુરુષનું) લિંગ ઘોડા જેવું દૃઢ થાય છે. (૧૩૮૨–૧૩૮૪)

ગજપીંપર અને આસંધ, સરખા ભાગે લઈને ભેંસના માખણમાં મેળવીને લિંગ લેપ કરવાથી લિંગ મોટું થાય છે. (૧૩૮૫–૧૩૮૬)

સાકર અને સિંધવ સરખા ભાગે લઈને, બકરીના ઘીમાં મેળવીને, બકરીના દૂધમાં પકવીને લિંગ લેપ કરવાથી **કોકશાસ્ત્ર** ના મતે સોળ આંગળનું લિંગ થાય છે. (૧૩૮૭–૧૩૮૯)

યોનિ સંકોચનના ઉપાયો—

ત્રિફલા, માયા, ફટકડી, મજીઠ, બાવળની છાલ, કાથો, કસેલો, છીંકણી, તુરી, સોપારી, લોદર, તજ, તમાલપત્ર, એલચી, જાયફલ,

જાવંત્રી, નાગકેશર ને દાડમની છાલને એકઠાં કરીને, બારીક વાટીને, વસ્ત્રગાલ ચૂર્ણ કરીને, રીંગણીના પાન-પાદડાના રસમાં ત્રણ દિવસ મર્દન કરીને, મધથી ગોળી મરી જેવડી તૈયાર કરીને, યોનિમા આપવાથી કવિ નરબદ કહે છે કે યોનિનું સંકોચન થાય છે અને તેનાથી કામીપુરુષને સંભોગમા વધુ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે (૧૩૯૦-૧૩૯૪)

ઉત્તમ કસ્તૂરી એક વાલ, ફટકડી તથા કછેલાની છાલનો રસ એકઠા કરીને, પાણીથી યોનિ પર લેપ કરવાથી યોનિ સંકોચાય છે સોનાગેરૂ, હલદર, એલચી, કસ્તૂરી અને તજનો યોનિ પર લેપ કરવાથી યોનિ સંકોચાય છે કાથો તથા સોનાગેરૂ સરખા ભાગે લઇ વાટીને, પાણીથી ગોળી બનાવી યોનિમા મૂકવાથી યોનિ સંકોચાય છે (૧૩૯૫-૧૩૯૭)

સ્ત્રીને ઋતુ નિયમીત આવવાનો ઉપાય —

પલાસપાપડાનુ ચૂર્ણ કરી, તેમા ઇશ્વરલિંગી નાખીને મધથી બોર જેવડી ગોળી કરીને, ગોળીનુ સેવન એક મહિનો કરવાથી સ્ત્રીને નિયમીત ઋતુ આવે છે પછી ઋતુસ્નાન કર્યા પછી સંભોગ કરવાથી સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરે છે (૧૩૯૮-૧૩૯૯)

ગર્ભધારણનો ઉપાય —

એકવીશ પૈસાભાર પીતપાપડાની ભસ્મ કરીને, તે ભસ્મમા તેર પૈસાભાર સાકર એકઠી કરીને, ઋતુસ્નાન કર્યા પછી સાત દિવસ સુધી, સ્ત્રીને આપવાથી તેણી ગર્ભ ધારણ કરે છે અને પૂર્ણ માસે સંતાનને જન્મ આપે છે (૧૪૦૦-૧૪૦૧)

દિવસ વૃદ્ધિનો ઉપાયઃ—

પીતપાપડાને ઊકાળીને, શીતલ કરી તેમાં સાકર નાખીને, ગર્ભવતી સ્ત્રીને આપવાથી પૂર્ણ માસે સ્ત્રી સંતાનને જન્મ આપે છે પ્રસવ વખતે સ્ત્રી કષ્ટાતી હોય તો ચોખાના ધોવણમા વંશમૂળ (વાંસનું મૂળ ?) ઘસીને પાવાથી સ્ત્રીને સુખે કરીને પ્રસવ થાય છે (૧૪૦૨-૧૪૦૪)

ધાવણ વૃદ્ધિનો ઉપાયઃ—

બીજોરાનું સારૂં મૂલ લઈને, ચોખાના ધોવણમાં (ઘસીને) પાવાથી સ્ત્રીને ધાવણની વૃદ્ધિ થાય છે. (૧૪૦૫)

સ્તન કઠણ કરવાનો ઉપાયઃ—

કાળી સોપારી અને પડવાસ સરખા લઈને ઊકાળીને તેનો કલ્ક બનાવી, સીસાની વાડકીમાં તેનો લેપ કરીને, બંને સ્તન ઉપર તે લેપ વાળી સીસાની વાડકીઓ (ત્રણ દિવસ) બાંધવાથી વૃદ્ધા સ્ત્રીના સ્તન પણ યુવાન સ્ત્રી જેવા કઠણ થાય છે. અને પતિને કઠણ સ્તન દબાવવાથી સુખ ઉત્પન્ન થાય છે. (૧૪૦૬–૧૪૦૮)

પુષ્પ-ગર્ભ નિવારણનો ઉપાયઃ—

ગેરૂ, એલચી, હલદર, કચૂર અને તજ સરખા ભાગે લઇને, સ્ત્રીને ઋતુ આવે ત્યારે ઊકાલીને તે ઉકાળો સાત દિવસ સુધી સ્ત્રીને પાવાથી સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરતી નથી. અને વૃદ્ધા સ્ત્રી પણ યુવાન જેવી દેખાય છે. (૧૪૦૯–૧૪૧૦)

મૃતવત્સા દોષ નિવારણઃ—

ઈંદ્રવારૂણીની સાત ફુલી રવિવારના દિવસે મૂલ નક્ષત્રનો યોગ હોય તે સમયે લઇને, નીતરડાની માટી સાથે સ્ત્રીને પાવાથી ગર્ભ પડતો અટકે અને સુખે કરીને બાળકનો પ્રસવ થાય. ઈંદ્ર-વારૂણી ગાયના દૂધ સાથે પાવાથી પણ ગર્ભ પડતો અટકે છે. એમ કવિ **નરબદ** કહે છે. રાવણયંત્ર સુગંધી દ્રવ્યોથી લખીને, ગર્ભવતી સ્ત્રીના ગળામાં (માદરીઆની અંદર) બાંધવાથી મૃત-વત્સા દોષનું નિવારણ થાય છે. (૧૪૧૧–૧૪૧૫)

બાળક રોતું છાનું રાખવાનો ઉપાયઃ—

જે બાળક રાત અને દિવસ રો રો કરતું હોય, તેને માટે કવિ **નરબદ** કહે છે કે–એક ચાદરના છેડે 'બાણ કહિનો આવીયો, કિણી દિશી કીધા પીઆણ; ભૈરવ સુંદે સુંદીયા ઊગ્યો ભાણ વિહાણ.' આ તંત્ર લખીને તે કપડું

ઓઢાડ્યા પછી લાર ઉદ્યમાંથી બાળકને ઊઠાડશો, તો પણ તે તત્કાલ રોતો બંધ થઈ જશે (૧૪૧૬–૧૪૧૮)

ગજ વશીકરણ ઉપાય —

ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ આવે છતે, પીંપળો તથા બબ્નકનુ મૂળ હાથે બાંધવાથી મદોન્મત્ત એવો હાથી વશ થાય છે વળી આ બંને મૂળનુ ચૂર્ણ કરીને, અંકોલ તેલમા મેળવીને, તે તેલનો હાથે લેપ કરીને, હાથીને સ્પર્શ કરવાથી માતો હાથી વશ થાય છે ઉત્તરવારૂણીનુ મૂલ વિધિપૂર્વક લઇને સવારમા હાથે બાંધીને હાથી ઉપર બેસવાથી પણ હાથી વશ થાય છે (૧૪૧૯–૧૪૨૨)

યોનિ બંધ કરવાનો ઉપાય —

અનુરાધા નક્ષત્રમા લાગૂલી મૂળ, ડાબા પગને ચોટેલી ધૂળ, આ બંને વસ્તુઓ છીપના સંપુટમા સંધ્યા સમયે ગ્રહણ કરીને, યોનિમાં લેપ કરવાથી યોનિ બંધ થઇ જાય છે તે યોનિને છાશથી ધોઈ નાખવાથી યોનિ પાછી હતી તે સ્થિતિમા આવી જાય છે (૧૪૨૩–૧૪૨૬)

અદૃશ્ય થવાનો પ્રયોગ —

કબૂતરની અઘાર, અંકોલતેલમાં મેળવીને, જે પુરુષ કપાળમાં તિલક કરે છે, તે પુરુષ અદૃશ્ય થઈ જાય છે (૧૪૨૭–૧૪૨૮)

જલતરણ પ્રયોગ.—

તુબીફલનુ ચૂર્ણ તથા પાકા ગુંદાનો ભૂકો કરીને, તે બંનેનો ભૂકો ચામડા પર અડધો આંગળ ચોપડીને, સૂકવ્યા પછી તે લેપ કરેલા ચામડા પર બેસવાથી નદી, સરોવર કે વાવના પાણીમા ડૂબાતું નથી (૧૪૨૯–૧૪૩૨)

ઘર સર્પ ભરેલુ દેખાય તેનો પ્રયોગ —

સફેદ આકડાના રૂની દીવેટ કરીને, તે દીવેટ કડવી તુંબડીના તેલમા મુકીને દીવો કરવાથી, આખુ ઘર સર્પવત્ દેખાય છે (૧૪૩૩–૧૪૩૪)

કન્યા યૌવનવતી કરવાનો પ્રયોગ:—

સફેદ લાંગૂલીના કંદને મધમાં ઘસીને, કન્યાની નાભિ તથા યોનિ પર લગાવવાથી,કન્યા યુવતી જેવી દેખાય છે (૧૪૩૫–૧૪૩૬)

સ્ત્રીના વસ્ત્ર ઉંચા કરવાનો પ્રયોગ:—

ગધેડો અને ગધેડી સંભોગ કરતાં હોય તે વખતે, તેના પૂંછડાનાં વાળ યુક્તિથી લઈ લઈને, શીયાળની વિષ્ટામાં, બકરી બીજ તથા ગધેડાનાં પૂંછડાનાં લીધેલા વાળ ભેગાં કરીને સૂકવીને, તે સૂકવેલી વિષ્ટાને કાંટાથી વીંધીને માળા બનાવી, હાથમાં રાખીને, હાથ ઊંચો કરવાથી, જે સ્ત્રીની સામે તે હાથ ઊંચો કરવામાં આવે તેણીનાં વસ્ત્ર ઊંચા થાય છે. (૧૪૩૭–૧૪૩૮)

અગ્નિ સ્થંભન પ્રયોગો—

ધોળી ચણોઠીના રસનો આખા શરીરે સારો લેપ કરીને, અંગારાના ઢગલામાં ફરવાં છતાં પણ બળાતું નથી. અંકોલ રસ તથા કુમારી રસનો હાથ પર બરાબર લેપ કરીને, ગરમ કરેલો ધખધખતો ગોળો હાથમાં પકડવા છતાં બળાતું નથી. (૧૪૩૯–૧૪૪૧)

ઝેર ખાવાનો પ્રયોગ—

જીયાપોતા (પુત્રજીવા) નાં બીજ ખાઈને ઉપર ઝેર ખાવા છતાં ઝેર ચઢતું નથી. (આ તાંત્રિક પ્રયોગ છે, માટે જે તે માણસે તથા પ્રકારના અનુભવ જ્ઞાન વગર આ પ્રયોગ કરવા જેવો નથી.) (૧૪૪૨–૧૪૪૩)

ચોર ભય નિવારણ પ્રયોગ—

અજવાળીયા પખવાડીયામાં ધોળી ચણોઠીનું મૂલ લાવીને, મસ્તકમાં રાખવાથી માર્ગમાં ચોરોનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી. (૧૪૪૪–૧૪૪૫)

ભય નિવારણ પ્રયોગ—

અશ્લેષા નક્ષત્રમાં પૃથ્વી પરથી બંદનક (વનસ્પતિ વિશેષ) લઈને, હાથે બાંધવાથી ચોર, વાઘ, વગેરેના ભયનો નાશ કરે છે.

અશ્લેષામા ધાત્રીમૂલ લઈને હાથે બાધીયે તો પણ કવિ નરબદ કહે છે કે બધા ભયોનો નાશ થાય છે (૧૪૪૬–૧૪૪૭)

સ્તન પ્રગટી કરણ પ્રયોગ—

મધરની અધારથી લેપેલા હાથની મૂઠી વાળીને બતાવવાથી સ્તનનો આકાર દેખાય છે, અને તે મૂઠી ખોલી નાખતાં સ્વસ્થતા અનુભવાય છે (૧૪૪૮–૧૪૪૯)

બેડી ભાંગવાનો પ્રયોગ—

રવિવારે હસ્ત નક્ષત્રનો યોગ આવે ત્યારે, નગોડનું મૂળ ઉન્મુખ થાય અને તે ઉન્મુખ થએલા મૂળને જો સ્પર્શ કરાય તો અદ્ભુત રીતે તાત્કાલિક બધન છૂટી જાય છે (૧૪૫૦–૧૪૫૧)

સર્વ ધાન્યોત્પત્તિ—

સવારમા ધોળા કપડાં પર ચણાનો ખાર ઠરેલો હોય તે લઈને, માટીમાં વાવીને, તેના ઉપર પાણી નાખવાથી, બે ઘડીમાં ધાન્ય ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રમાણે કોકદેવે રાજાને ઘણાં જ કૌતુકો કહ્યાં, તેમાથી જે કૌતુકો હિંમા વગરના હતા તે થોડાં ઘણા મે અત્રે કહ્યા છે (૧૪૫૨–૧૪૫૪)

જે પુરુષ સમય દેખીને કામ કરે છે તે પુરુષનું જીવ્યું પણ પ્રમાણ છે કહ્યુ છે કે 'શૈશવ કાળમાં વિદ્યાનો અભ્યાસ કરનાર, યૌવનાવસ્થામાં ભોગવિલાસ કરનારા, વૃદ્ધાવસ્થામા મુનિપણાને અગીકાર કરનારા પુરુષો દુસ્તર એવા આ સસારને તરી જાય છે (૧૪૫૫–૧૪૫૭)

ભૈરવસેન રાજાને કોકદેવ આ બધા ભેદો કહીને પોતાના ઘેર આવ્યા કોકદેવ અને પદ્મિણી પોતાનાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્યના પ્રભાવથી રણુથભરમાં સુખ ભોગવે છે એક વખત કોઈક મુનિના ઉપદેશથી ચોત્રીસમા વર્ષે કોકદેવે મુનિપણું ગ્રહણ કર્યું તપ અને સયમમાં આદર કરીને કોકદેવ ઉત્તમ ગતિને પામ્યા (૧૪૬૭–૧૪૭૨)

કવિ નરબુદાચાર્ય હવે પોતાના નામ ઠામ વગેરેનું વર્ણન કરે છે

ધર્મધ્યાનના ઉત્તમ સ્થાનરૂપ ગૂર્જરદેશમાં, યતિ સતી અને તપસ્વીઓના સ્થાનરૂપ, અને જ્યાં બધી જાતના માણસો સાવધાન થઈને રહે છે, અને જે કલિયુગમાં ગંગા સ્વરૂપ **સાબરમતી** નદી કે જે નદીમાં હમેશાં ઉત્તમ પાણી વહે છે. અને જેમાં નિરંતર પુષ્કર પાણી રહે છે તે નદીના કાંઠા ઉપર **અહમદાવાદ** નામનું ઉત્તમ શહેર આવેલું છે. આ શહેરમાં દરેક વસ્તુઓ, જે જંબુદ્વીપમાં બીજે ઠેકાણે ન મળે તેવી હોય તે પણ મળે છે. આ ઉત્તમ શહેરમાં **દેવરાજ** નામનો **શ્રીશ્રીમાલ** જાતિનો વ્યવહારીયો રહે છે. આ **દેવરાજ**ને સુલતાન **મહમદ** (ત્રીજાએ) મહેતાઓના વડા તરીકે સ્થાપન કરીને માન આપ્યું હતું. શ્વસુર અને પિયેર બંને પક્ષ–ના પ્રખ્યાત કૂલમાં ઉત્પન્ન થએલી **રાજુલદે** નામની **દેવરાજ** શ્રેષ્ટિની પત્નીની કૂખેથી હું જન્મેલો છું. (૧૪૭૪–૧૪૭૮)

(કોઇપણ કારણ ઉપસ્થિત થવાથી **દેવરાજ**ને **અમદાવાદ** છોડીને **મારવાડ**માં આવેલા **સીરોહી** શહેરમાં જવું પડ્યું છે. આ વાત કવિ 'કર્મસંજોગે **મારૂદેશ**' શબ્દથી જણાવે છે) **મારવાડ**માં આવેલા **સીરોહી** શહેરમાં રહીને કવિએ માત્ર નવ વર્ષની ઉંમરમાં શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના **તપગચ્છની કમલ-કલશ** શાખાના શ્રી **કમલકલશ**ના શિષ્ય શ્રીપૂજ્ય શ્રી **કલ્યાણ-ધર્મસૂરીશ્વર** નામના આચાર્યના શિષ્ય પંડિત શ્રી **લાવણ્યભાવ** તથા બીજા શિષ્ય શ્રી **લબ્ધિભાવ** પાસે દીક્ષા લીધી. આ ભટ્ટારક ગુરૂએ શિષ્ય **નરબુદ**ને કરૂણા કરીને **સરસ્વતી દેવી**નો મંત્ર આપ્યો. ઘણા દિવસ **શારદા** દેવીની સેં સેવા કરવાથી, મારા ઉપર કરુણા કરીને, તેરમા વર્ષે **માતંગી** દેવીએ મને ગુરુચરણના પ્રતાપે કવિ બનવાનું વરદાન આપ્યું. (૧૪૭૯–૧૪૮૯)

ગુરૂની ઘણા દિવસે સેવા કરીને, પ્રૌઢ ઉંમરના થયા પછી, ગુરૂની આજ્ઞા લઈને **સિરોહી** દક્ષિણ દિશા તરફ વિહાર કર્યો. વિહાર કરતા કરતા રસ્તામાં ઘણા દેશોમાં જુદા જુદા કૌતુકો–

આશ્ચર્યો જોતાં જોતાં ને અનેક જીવોને ધર્મનો બોધ આપતા આપતા કવિની ઉપમા પામ્યા ભાગ્યયોગે વિહાર કરતા કરતા ખાનદેશમા આવી પહોચ્યા ત્યાં આસેર નામનો સુદર ગઢ છે, અને બુરહાનપુર નામનુ શહેર છે જ્યાં દુશ્મનોને ત્રાસ આપનાર, સદા અભગ તરવાર છે જેની એવો મીરા ઇદલશાહ ફારકીનો બલવાન પુત્ર મીરાં બાહાદુરશાહ ફારકી રાજ્ય કરે છે આ બહાદુરશાહની કીર્ત્તિ એટલી બધી વ્યાપેલી છે કે જે લખી શકાય તેમ નથી સવત ૧૬૫૬ ને શાકે ૧૫૨૧ની શરદ ઋતુમા આસો મહિનાની સુદ દશમ (વિજયાદશમી)ના દિવસે આણુદ કરનારા બુધવારના રોજ,ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર, જે વખતે વર્તે છે અને મકરનો ચદ્ર છે, ગુરૂ કર્કરાશિનો છે અને શનિ તુલા રાશિમાં આવવાનો વિચાર કરે છે તેવા શુભ મુહૂર્ત્ત અને શુભ અવસરે, ઉત્તમ લગ્નમાં શ્રી નરબદ કવિ કહે છે કે આ કોકચોપાઇ ગુરૂની કૃપાથી સપૂર્ણ કરી છે જે ચતુર પુરુષ હશે તે આ કથા સાંભળીને આણુદ પામશે કોકશાસ્ત્રનો મત લઈ ને બુરહાનપુર શહેરમા આ કોકકલા નામની ચોપાઈ બનાવી છે જુદી જુદી વિગતોવાળા દશ પ્રકારો સાતમી દેવીના વરદા નથી અમૃત સમાન ચોપાઈમાં પૂરા થયા જુદા જુદા ગ્રથોના મત જોઇને કવિ નરબદ કહે છે કે આ ચોપાઈ મે બનાવી છે તે ચોપાઈ જ્યા સુધી આકાશમા સૂર્ય અને ચદ્ર અમર તપે, જ્યાં સુધી મેરુ પર્વત પૃથ્વી ઉપર હયાત રહે ત્યા સુધી આ કથા અને વાર્તા કવિ નરબદ કહે છે કે અમર રહો આ કામ-શાસ્ત્રને ધ્યાન દઇને જે સાંભળશે, તે અનંત સુખ પામીને સુખસંપદાને પામશે, એમ કવિ નરબદ કહે છે (૧૪૯૦–૧૫૦૭)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદાચાર્ય વિરચિત
કોકશાસ્ત્રમાં કામક્ષીણ વ્યવસ્થિતિ નામનો
દશમો પ્રકાર સમાપ્ત ॥ ૧૦ ॥

અમારૂં એક અભૂતપૂર્વ પ્રકાશન

ગણિતજ્યોતિઃ શાસ્ત્રી, વિદ્યારત્ન, સામુદ્રિકશાસ્ત્રરત્ન, જ્યોતિઃ શાસ્ત્રમાર્તંડ, જ્યોતિષાચાર્ય ઇત્યાદિ પદવીધર, પંચાંગકર્તા તથા જાતકચંદ્રિકા, સર્વાર્થ ચિંતામણિ, સામુદ્રિકરહસ્ય આદિ અનેક જ્યોતિષ ગ્રંથોના કર્તા

શ્રી હિમ્મતરામ મહાશંકર જાનીએ સંપાદિત કરેલા

જૈન સામુદ્રિકશાસ્ત્રના પાંચ ગ્રંથ

ત્રિરંગી તથા સાદાં ઘણાં ચિત્રો સહિત (એક જ વૉલ્યુમમાં)

કિંમત રૂ. ૧૬-૦-૦

આ એક અમૂલ્ય સંગ્રહ છે. જેમાં (૧) શ્રી મેઘવિજય ઉપાધ્યાયકૃત **હસ્ત સંજીવનમ્** (૨) નર-તુરગ-હસ્તિ પરીક્ષા-શાસ્ત્રના પ્રણેતા પ્રાગ્વાટ કુલભૂષણ કવિવર દુર્લભરાજ પ્રણીત **સામુદ્રિક તિલક** (૩) પ્રાચીન જૈનાચાર્ય પ્રણીત **સામુદ્રિકશાસ્ત્ર** (૪) શ્રી પાર્શ્વચંદ્રસૂરિકૃત **હસ્તકાંડ** અને (૫) વસંતરાજ શાકુન ઇત્યાદિ અનેક ગ્રંથોએ પ્રમાણ માનેલા ચૂડામણિશાસ્ત્રનો સારગ્રંથ **અર્હચ્ચૂડામણિસાર** એમ પાંચ ગ્રંથોનો સમાવેશ કરેલો છે.

પાંચ ગ્રંથો પોતપોતાના નામથી પ્રખ્યાત જ છે. પરંતુ અત્યાર પહેલાં વાસ્તવિક તત્ત્વને સમજાવી શકે તેવી રીતનું ટીકાટિપ્પણી ભાષાન્તર આદિ કોઈ જ સંપાદન થએલું ન હતું.

શ્રી હિમ્મતરામ જાની કે જેઓ જ્યોતિશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્ત, સંહિતા અને હોરા એમ ત્રણે સ્કંધના નિષ્ણાત વિદ્વાન છે, તેમજ જ્યોતિષી તરીકે છેલ્લા ૨૫ વર્ષથી જ્યોતિષ તથા સામુદ્રિક-શાસ્ત્રનો ઘણો ઊંડો અનુભવ ધરાવે છે તેમણે છ વર્ષના લાગલાગટ પરિશ્રમથી અષ્ટાંગનિમિત્તશાસ્ત્ર ઉપર ઊંડો અભ્યાસ કરી ભંડારોની હસ્તપ્રતો મેળવી હસ્તસંજીવન આદિ ઉપરોક્ત પાંચે ગ્રંથોનું સંશોધન, ભાષાન્તર તથા સંપાદન કરેલું છે તેમજ નિમિત્તશાસ્ત્ર સંબંધી વિસ્તૃત નિબંધ યોજ્યો છે જેથી સોનામાં સુગંધ જેવું થયું છે

સરલ ભાષાન્તર, શુદ્ધ સંપાદન, વિષયને સ્પષ્ટ કરનારા સામુદ્રિક લક્ષણ સૂચક ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી રવિશંકર રાવળ પ્રણીત એકરંગી તથા ત્રિરંગી ચિત્રો સાથે ઊંચા આર્ટ પેપર ઉપર આ ગ્રંથસંપુટ છાપવામાં આવેલો છે

સામુદ્રિકશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતા જિજ્ઞાસુને શાસ્ત્રીય જ્ઞાન, પોતાની મેળે પોતાના અંગલક્ષણોની પરીક્ષા કરવા ઇચ્છનારને સાચો સહાયક, અને સામુદ્રિકશાસ્ત્રના રસિકોને સાચું રસદર્શન ત્રણે વસ્તુ આ એક જ સંગ્રહ આપી શકશે